

T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI HUKUKUN TARİHSEL VE
EKONOMİ-POLİTİK ANALİZİ: BAĞIMLILIK TEORİSİ
EKSENİNDE ULUSLARARASI HUKUK

DOKTORA TEZİ

Muhittin Gönenç HACALOĞLU

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ceren Zeynep PİRİM

EYLÜL 2025

T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI HUKUKUN TARİHSEL VE
EKONOMİ-POLİTİK ANALİZİ: BAĞIMLILIK TEORİSİ
EKSENİNDE ULUSLARARASI HUKUK

DOKTORA TEZİ

Muhittin Gönenç HACALOĞLU

Tez savunma jürisi: Prof. Dr. Ceren Zeynep PİRİM (Tez Danışmanı)
Prof. Dr. Akif Emre ÖKTEM
Prof. Dr. Kutluhan BOZKURT
Doç. Dr. Birden GÜNGÖREN BULGAN
Doç. Dr. Gökçe ÇATALOLUK

EYLÜL 2025

ÖNSÖZ

Bu çalışmaya başlarken oldukça geniş kapsamlı bir konuda doktora tezi yazmanın tüm zorluklarının yanında sosyal bilimlerin farklı alanlarına eğilecek olmanın keyifli ve heyecan verici olacağını düşünüyordum. Şimdi geriye dönüp baktığımda büyük oranda haklı çıktığımı söyleyebilirim. Aksi halde bu çalışma – en azından istediğim şekilde – ortaya çıkamazdı sanırım.

Çalışmaya ilişkin tüm ayrıntıları hem ana metinde hem de giriş bölümünde etraflıca anlattığımı düşündüğümünden – ve tabii oldukça uzun bir teşekkür listem olduğundan – önsözü çok uzun tutmamak niyetindeyim. Tüm tez sürecinin uzun bir yolculuk olduğunu varsayarsak eğer tez boyunca çok sayıda yol arkadaşım oldu. Bu tez onların da eseridir.

En başta tez danışmanım Prof. Dr. Ceren Zeynep Pirim’e, doktora yeterlilik dönemimden bu yana kesintisiz sürdürdüğü yol gösterici ve destekleyici rehberliği; çalışmayı satır satır okuyarak gösterdiği sabrı ve titiz tez danışmanlığı için ne kadar teşekkür etsem az. Onun danışmanlığı olmadan bu çalışma ortaya çıkamazdı.

Tez izleme komitemde yer alan, aynı kürsüde çalıştığımız Hocam Prof. Dr. Kutluhan Bozkurt’a her daim gösterdiği destek ve çalışma konusundaki cesaretlendirici tutumu için; yine tez izleme komitemde bulunan Hocam Doç. Dr. Birden Güngören Bulgan’a çalışma fikrini duyduğu günden bu yana yaptığı tüm kıymetli öneri ve katkıları için müteşekkirim. Tez jürimde yer alan Doç. Dr. Gökçe Çataloluk’un bu tezi okuyup değerlendirmiş olmasının akademik olarak ne kadar güvende hissettirdiğini kelimelerle ifade etmek çok zor. Yine Prof. Dr. Akif Emre Öktem’e tez jürimde yer alarak görüş ve katkılarını eksik etmediği için teşekkür ederim.

Görüşlerini çok önemseydiğim Dr. İzzet Mert Ertan’ın önerdiği kaynaklar ve yaptığı yönlendirmeler çalışmanın çok daha sağlam bir temele oturmasını sağladı. Aynı şekilde doktora ders dönemimde sosyal bilimlere dair daha bütüncül bir kavrayış geliştirmemi mümkün kılan Dr. Cemil Yıldızcan ve Dr. Cihan Özpınar ufkumu açan ve bu çalışmayı mümkün kılanlardır. Doktora araştırması için yurt dışında bulunduğum süre boyunca Türkiye’den kaynak ihtiyacım olduğunda hızlıca yardımına koşan Hazal Gül teşekkür borcum olanlardır. Çalışma önerisini ilk okuyan, heyecanımla birlikte yorum ve katkılarını da hiç eksik etmeyen sevgili Dr. Hilal Nur Şarbak’a da ne kadar teşekkür etsem az.

Özel bir teşekkürü bu çalışmanın en büyük kısmının tamamlandığı Baltimore’da beni evimde hissettirenlere borçluyum. Johns Hopkins Üniversitesi *Arrighi Center for Global Studies*’de bana çalışmalarımı sürdüreceğim mükemmel bir çalışma alanı sağlamakla kalmayıp, çalışmamı *Global Social Change* grubu önünde sunmamı sağlayan, dokuz ay boyunca mentorluk yapan Prof. Beverly Silver bu listenin en başında geliyor. Onun rehberliğinde çalışmış olmayı akademik hayatta ender rastlanır şanslardan biri olarak görüyorum. Yine burada takip ettiğim sosyoloji doktora seminer dersinde *Kapital*’in çok özgün bir yorumuyla tanışmamı sağlayan Prof. Christopher Nealon, tanıştığım en ufuk açıcı insanlardan biriydi. *Arrighi Center*’da bulunduğum süre boyunca aynı ofisi paylaştığım ya da okuma gruplarında birlikte tartışma imkânı bulduğum, çalışmam için çok önemli eleştiri ve katkılarda bulunan Baran Şahinli, Guawei Liang, Mateus Alves de Mendonca, Sheng Zhang ve Farah Farid bana dokuz ay boyunca yol arkadaşlığı ettiler.

Yine bu kapsamda BİDEB 2214-A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programı ile dokuz ay süresince ABD’deki araştırmamı destekleyen TÜBİTAK’a çalışmanın tamamlanmasını mümkün kıldığı için teşekkürler.

Elbette bir başka özel teşekkürü, tüm tez sürecinin psikolojik yükünü benimle birlikte sırtlayan, sevgili yol arkadaşım ve en sıkı eleştirmenim Irmak Kepenek hak ediyor. Onun desteği olmadan başaramazdım.

Nihayet beni bu süreçte maddi ve manevi olarak hep destekleyen sevgili anne ve babam başta olmak üzere tüm aileme ve adını anmadığım tüm arkadaşlarıma olağanüstü destekleri için sonsuz teşekkürler.

Tabi ki çalışmada görülebilecek tüm yanlışlık ve eksiklikler bana aittir.

...

Tüm yolculukların sonu, nasıl ki yeni yolculuklar için birer başlangıçsa bu çalışmanın son satırlarını yazarken de yeni yolculukların eşiğinde olduğumuzu umuyorum. Çalışmanın satırlarına da sirayet ettiğini düşündüğüm bu umut etme hali, daha iyisini hayal edebilmek için bildiğim tek yol. Yalnızca kişisel hayatlarımızda yeni yolculukların değil, kolektif hayatlarımızda da büyük toplumsal ve tarihsel değişikliklerin arifesinde olduğumuza dair inanç ve umut ile...

Baltimore, Maryland, Ağustos 2025

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
KISALTMALAR.....	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	ix
TABLO LİSTESİ.....	x
RESUMÉ.....	xi
ABSTRACT.....	xiv
ÖZET.....	xvii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE: MARKSİST EMPERYALİZM TEORİLERİ VE BAĞIMLILIK.....	10
1.1. Klasik Marksist Emperyalizm Teorileri ve Emperyalizmin Ekonomik Temelleri.....	10
1.1.1. Sermayenin Merkezileşmesi, Yoğunlaşması ve İlkel Birikim: Marx ve Temel Kavramlar	11
1.1.2. Sermaye İhracı, Finans Kapital ve Pazar Sorunu: Hobson, Hilferding ve Luxemburg	17
1.1.3. Dünya Ekonomisi ve Kapitalizmin En Yüksek Aşaması Olarak Emperyalizm: Buharin ve Lenin	22
1.2. Bağımlılık Teorisi ve Dünya-Sistemleri Analizi	32
1.2.1. Büyümenin Ekonomi Politikası, İktisadi Artık ve Azgelişmişliğin Gelişmesi: Baran, Sweezy ve Frank.....	32
1.2.2. Kapitalist Dünya Sistemi, Tarihsel Kapitalizm ve Dünya Hegemonyası: Wallerstein ve Arrighi.....	40

1.2.3. Eşitsiz Değişim, Eşitsiz Gelişme ve Emperyalizm: Emmanuel ve Amin..	50
1.3. Emperyalizm Teorilerine İlişkin Çeşitli Tartışmalar, Bağımlılık Teorisine Yönelik Eleştiriler ve Genel Değerlendirme	59
1.3.1. Merkez-Çevre Emperyalizmi mi, Merkezless İmparatorluk mu? Hardt ve Negri'nin İmparatorluk Tezinin Eleştirisi ve Çeşitli Tartışmalar	59
1.3.2. Bağımlılık Teorisine Yönelik Çeşitli Eleştiriler ve Bağımlılık Teorisinin Önemi.....	68
1.3.3. Bölüm Sonucu: Genel Değerlendirme ve Özet.....	75
2. BÖLÜM: KAPİTALİST SİSTEMİN GELİŞİMİ EKSENİNDE ULUSLARARASI HUKUKUN TARİHSEL SERÜVENİ.....	78
2.1. Uluslararası Hukukun Karşılaştırmalı Tarihsel Analizine Kısa Bir Giriş	78
2.2. Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Sürecinde Uluslararası Hukukun Temel Unsurlarının Gelişimi	82
2.2.1. Orta Çağ Ön Kapitalist Kuzey-İtalyan Kent Devletleri Sisteminde Bazı Önemli Unsurlar: Uluslararası İş Bölümü, Diplomatik Temsil ve Deniz Ticareti	83
2.2.2. İlkel Birikimin ve Sömürgeciliğin Mirası Olarak Ülke Sınırları Dışında Uygulanacak Hukuk: Müdahale Hakkına İlişkin Tartışmalar	91
2.3. Hollanda Hegemonyası Ekseninde Uluslararası Hukuk: Modern Devletler Arası Sistemin Kökeni Olarak Westphalia Sistemi	99
2.3.1. Westphalia Sistemini Hazırlayan Uluslararası Ekonomi Politik Gelişmeler: Hollanda'nın Ticaret ve Finans Ağlarının Küresel Gelişimi	99
2.3.2. Uluslararası Hukukun Üzerinde Yükseldiği Bir Temel Olarak Teritoryal Egemenlik: Alplerin Ötesindeki Monarşilerin Yükselişi.....	105

2.4. İngiliz Hegemonyası Ekseninde Uluslararası Hukuk: Sömürge İmparatorluğu ve “Medeni Dünyada” Uluslararası Hukukun Gelişimi 112

- 2.4.1. Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluğa Doğru: Sanayi Kapitalizminin Gelişimi, Asya ile Eşitsiz Değişim ve Napolyon Savaşları 113
- 2.4.2. Viyana Kongresi Sonrası Yüz Yıllık Avrupa Barışı: *Pax Britannica*’da Güçler Dengesi ve Uluslararası Hukuk..... 121

3. BÖLÜM: İKİ KUTUPLULUKTAN TEK KUTUPLULUĞA: AMERİKAN HEGEMONYASI EKSENİNDE ULUSLARARASI HUKUK..... 132

3.1. 1914-1945: İki Büyük Dünya Savaşı ve Amerikan Hegemonyasına Doğru 132

- 3.1.1. İngiliz Hegemonyası Gerilerken: Yükselen Yeni Güçler ve Uluslararası Hukuk Yaklaşımları 133
- 3.1.2. Milletler Cemiyeti’nden Briand Kellogg Paktı’na Silahsızlanma ve Barış Girişimlerinin Etkileri ve Başarısızlıkları 140

3.2. 1945-1991 Arası Dünya Sistemi: İki Kutuplu Dünyada Uluslararası Hukuk..... 146

- 3.2.1. Yalta Konferansı Sonrası Amerikan Hegemonyasıyla Karakterize Olan Dünya Sisteminin Görünümü ve Üçlünün Emperyalizmi 147
- 3.2.2. Uluslararası Hukukun Kurumsallaşması: Birleşmiş Milletler ve Modern Uluslararası Hukuk Kurumlarının Amerikan Hegemonyası ile İlişkisi 157

3.3. 1991 Sonrası Dünya Sistemi: Tek Kutuplu Dünyada Uluslararası Hukuk 169

- 3.3.1. “Yeryüzünün Askeri Denetimi”, Küreselleşme ve Neoliberalizm 170
- 3.3.2. Askeri Müdahalelerin Hukuki Dayanaklarına İlişkin Tartışmalar..... 179
- 3.3.3. Neoliberal Küreselleşmenin Uluslararası Yatırım ve Ticaret Hukukundaki Etkileri..... 188

**4. BÖLÜM: ÇEVRENİN MÜDAHALELERİ VE ÇOK KUTUPLULUK
TARTIŞMALARI EKSENİNDE ULUSLARARASI HUKUK 194**

**4.1. Çevrenin İtirazlarının ve Sistem Karşıtı Toplumsal Hareketlerin
Müdahalelerinin Uluslararası Hukuku Şekillendirmedeki Rolü..... 195**

**4.2. ABD Hegemonyası Gerilerken: Çin’in Yükselişi, BRICS ve “Güney-Güney
İş birliği” Başka Bir Uluslararası Hukuk Anlayışını Mümkün Kılabilir
mi? 205**

**4.3. Bölgesel Güçler Yükselirken Yeni Çatışmalar: Uluslararası Hukuka
İlişkin Bazı İhtimaller Üzerine..... 215**

SONUÇ..... 227

KAYNAKÇA..... 232

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEG	: Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BRICS	: Brazil, Russia, India, China, South Africa
CIA	: Central Intelligence Agency
Çev.	: Çeviren
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
DSF	: Dünya Sosyal Forumu
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
Ed.	: Editör
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade
GEC	: General Electric Company
GSMH	: Gayrisafi Millî Hasıla
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
G7	: Group of Seven
G20	: Group of Twenty
G. A. Res.	: General Assembly Resolution
Haz.	: Hazırlayan
Ibid.	: Aynı Eserde (<i>ibidem</i>)
ICSID	: International Centre for Settlement of Investment Disputes
ILO	: International Labour Organization
IMF	: International Monetary Fund
MC	: Milletler Cemiyeti

NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NDB	: New Development Bank
NIEO	: New International Economic Order
Op. cit.	: Atıf Yapılan Eser (<i>opus citatum</i>)
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries
S. C. Res.	: Security Council Resolution
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluğu
TKTY	: Tek Kuşak Tek Yol
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UCM	: Uluslararası Ceza Mahkemesi
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development
VOC	: Vereenigde Oost-Indische Compagnie
WEFA	: Wallerstein, Emmanuel, Frank, Amin

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 1.1. Ekonomik Eşitsizlik Endeksi.....	66
Şekil 1.2. Artı Değer Transfer Grafiği.....	67
Şekil 2.1. Venedik ve Ceneviz'in Ticaret Yolları.....	86
Şekil 2.2. VOC'nin Ticaret Yolları, Sömürgeleri ve Ticaret Malları.....	103
Şekil 2.3. Hindistan'ın Sterlin Borcu.....	118
Şekil 3.1. Kişi Başına Düşen Ulusal Gelirler.....	176
Şekil 3.2. Kişi Başına Düşen Ulusal Servetler.....	176

TABLO LİSTESİ**Sayfa No**

Tablo 3.1. ECLA'ya göre GSMH ve kişi başına düşen milli gelir oranları	
.....	156

RESUMÉ

Le droit international constitue une discipline juridique à part entière, se distinguant tant par ses différences structurelles avec les droits nationaux que par son évolution historique. Nombreux sont ceux qui soutiennent qu'il est intimement lié aux rapports de pouvoir entre États au sein du système mondial. Une approche holistique et historique s'avère nécessaire pour mettre en lumière les fondements théoriques du lien entre ces rapports de pouvoir et le droit international. Les apports de la théorie de la dépendance, qui analyse les tensions entre le centre et la périphérie du système mondial à partir de la localisation des processus de production, offrent un cadre pertinent pour appréhender la structure complexe du droit international. Cette étude vise ainsi à établir le lien entre le droit international, les processus de production et le commerce international, tout en procédant à une évaluation historique.

L'approche classique du droit international postule qu'il s'agit d'un ensemble de règles abstraites, détachées de l'histoire et de la politique internationale. Cette conception, encore dominante, appréhende les éléments constitutifs, les sujets et les sources du droit international de manière essentiellement technique. Une telle vision, qui isole le droit des sciences sociales et le réduit à un ensemble de relations formelles, empêche de saisir la relation entre le droit international et le contexte historique de sa formation. Dans cette optique, l'originalité scientifique de cette étude, qui entend analyser le droit international à travers le prisme de la théorie de la dépendance, réside dans son ambition de rapprocher la sociologie historique et l'économie politique internationale de la discipline juridique. Elle propose ainsi une perspective holistique susceptible d'unifier le droit international et les sciences sociales.

Le développement du système capitaliste historique s'est structuré autour de successions d'hégémonies : néerlandaise, britannique et américaine. Chacune d'elles s'est appuyée sur l'accumulation du capital issue de la puissance hégémonique précédente. Le parcours du capitalisme, amorcé dans les cités-États du nord de l'Italie et se poursuivant aujourd'hui à travers un impérialisme collectif dominé par les États-Unis, a ainsi fait de ces derniers et de l'Europe occidentale les pôles centraux du système mondial. Cette perspective offre un outil particulièrement pertinent pour la périodisation du droit international. Elle suggère également que le droit international constitue une superstructure dérivée du commerce international et façonnée par les transitions hégémoniques ainsi que par les rapports entre le centre et la périphérie.

Dans ce cadre, les objectifs de cette étude peuvent être formulés comme suit:

(1) clarifier le lien entre le droit international et les hégémonies mondiales, en insistant

sur les processus historiques et sociaux qui le façonnent; (2) expliquer la corrélation entre le droit international et l'accumulation du capital à la lumière de la théorie de la dépendance, composante majeure des théories marxistes de l'impérialisme; (3) établir un rapport entre l'état actuel des institutions internationales et les transformations engendrées par l'impérialisme aux échelles mondiale et régionale au XXIe siècle.

Tout au long de cette thèse, la sociologie historique et l'économie politique internationale servent de cadres d'analyse fondamentaux. L'objectif est d'examiner le lien entre le droit international et les processus de production tout en procédant à une évaluation historique. La méthodologie adoptée repose sur une approche systémique, centrée sur l'interaction entre le centre et la périphérie. L'abondante littérature issue de la théorie de la dépendance et de l'analyse des systèmes-monde a constitué la principale référence de cette recherche.

Cette étude s'articule en quatre grandes parties.

La première examine les théories marxistes de l'impérialisme et situe la théorie de la dépendance au sein de ces approches, en montrant pourquoi elle offre un cadre particulièrement fécond pour analyser le droit international.

La deuxième partie évalue les origines historiques du droit international à la lumière de la théorie de la dépendance. Elle explore les liens entre le colonialisme, les modes historiques d'accumulation du capital et la formation du système étatique européen. Pour illustrer ce lien, des exemples tels que la formation des cités-États italiennes du nord, l'émergence du système westphalien, la guerre de Trente Ans, ainsi que les débats des théologiens espagnols lors de la colonisation des Amériques – considérés comme fondateurs du droit international – ont été analysés.

La troisième partie, pierre angulaire de cette recherche, fournit une démonstration concrète de la thèse centrale. Elle évalue la relation entre les entités juridiques internationales et l'hégémonie américaine, ainsi que le système impérialiste contemporain. L'analyse montre comment la transition d'un monde multipolaire vers un monde unipolaire a influencé la configuration du droit international. Sont également examinés les sources du droit international, les juridictions internationales, les positions des grandes puissances à leur égard, la structure des Nations unies élaborée par les vainqueurs de la Seconde Guerre mondiale, ainsi que les tensions découlant de la coexistence de l'OTAN et du système de sécurité collective instauré par l'ONU.

Enfin, la quatrième partie se penche sur la corrélation entre les dynamiques contemporaines et le droit international. Les débats autour de l'unipolarité et de la multipolarité y sont analysés à la lumière des évolutions actuelles, telles que l'intervention militaire de la Russie en Ukraine, la rivalité sino-américaine dans le système financier mondial et l'initiative des Nouvelles Routes de la soie, le rôle croissant des BRICS, les tentatives d'unification en Amérique latine, ainsi que les mutations des rapports de dépendance en Afrique. L'analyse évalue les répercussions de ces développements sur le droit international et esquisse des perspectives quant à l'avenir proche du système mondial, conduisant ainsi à une conclusion globale de l'étude.

En définitive, anticiper l'avenir du droit international requiert une compréhension approfondie de ses fondements historiques et économiques. Du système étatique précapitaliste à l'hégémonie américaine, le système mondial a connu des cycles successifs de stabilité et de crise. Aujourd'hui, alors que nous traversons l'une de ces périodes de crise, une approche historique apparaît plus nécessaire que jamais pour envisager un système de droit international véritablement plus égalitaire.

ABSTRACT

International law is a distinctive legal discipline, marked by its structural differences from domestic laws and its historical development. Many argue that international law is directly connected to the power relations among the states in the global system. We need a holistic and historical approach to illustrate the theoretical underpinnings of the connection between interstate power relations and international law. Dependency theory's insights into the tension between the core and periphery in the world system, based on the location of production processes offer the opportunity to formulate the complex structure of international law. Thus, the study aims to establish the nexus between international law and production processes/international trade and conduct a historical assessment.

The traditional approach to international law argues that international law consists of abstract rules that have no connection to history and international politics. This common approach considers the founding elements, subjects and sources of international law in a highly technical manner. This way of seeing law as a field separate from the social sciences and mostly reducing it to technical relations, prevents the understanding of the relationship between international law and the historical context in which it is formed. In this regard, it is possible to say that the original contribution of this study, which aims to explain international law from the perspective of dependency theory, is to bring together the disciplines of historical sociology and international political economy with the discipline of law. Thus, this study has the potential for a holistic perspective that unites international law and social sciences.

The development of the historical capitalist system has been characterized by the successive hegemonies. Dutch, British and the United States hegemonies in different centuries. Each hegemony is built on the capital accumulation of the previous hegemonic power. So, the journey of capitalism, which began in the Northern-Italian city-states and continues today with the collective imperialism which the US is the main actor, has made the US and Western Europe the central capitalist regions of the world system. This approach provides us with a very useful tool for the periodization of international law. This is also a claim that international law is a superstructure that emerged as a conclusion of international trade and it is shaped by these transitions among hegemonies and core-periphery relationship.

In this context, this study's objectives can be outlined as follows: (1) To elucidate the connection between international law and world hegemonies, with a particular emphasis on the historical and social processes shaping international law; (2) To expound on the correlation between international law and capital accumulation

through the lens of dependency theory, a significant component of Marxist imperialism theories; (3) To establish a relationship between the present state of international institutions and the transformations instigated by imperialism on a global and regional scale in the 21st century.

Throughout the dissertation, historical sociology and international political economy disciplines have served as foundational frameworks. In this context, the aim is to establish the nexus between international law and production processes and conduct a historical assessment. The primary methodology employed in this study is based on the systematic methods that scrutinize the interplay between core and periphery. The extensive body of literature drawn upon by dependency theorists and world-systems analysts has been the principal source guiding this study.

This research contains four main parts. In the first section, Marxist imperialism theories have been evaluated, and the place of dependency theory has been found in these theories. Subsequently, it has been assessed why this theory is instrumental in establishing a link with international law.

The second section of the dissertation includes an assessment of the historical origins of international law from the perspective of dependency theory. In this context, the link between colonialism, the historical methods of capital accumulation, and the establishment of the European state system has been explored. To substantiate this connection, historical instances such as the establishment of the Northern Italian city-state system, the emergence of the Westphalian system and the Thirty Years' War have been analysed as well as the deliberations of Spanish theologians during the colonization of the Americas, which are recognized as foundational to international law.

The third section, serving as the cornerstone of this study, provided a concrete substantiation of the study's proposition. The nexus between international legal entities and organizations with American hegemony and the imperialist system has been evaluated. Therefore, it has been assessed how the transition from a multipolar world to a unipolar one has influenced international law. This examination has encompassed the sources of international law, international judicial bodies, the stances of dominant states towards these organizations, the configuration of the UN, which was crafted by the victors of World War II, and the tensions arising from the coexistence of NATO with the collective security system established by the UN.

The fourth and final section of this dissertation focuses on the correlation between contemporary events and international law. In this context, unipolarity and multipolarity debates have been evaluated in light of present-day global and regional developments. These developments include, among others, Russia's military intervention in Ukraine; China's competition with the US in the global financial system and its Belt and Road Initiative, BRICS, attempts at unity in Latin America, and the alterations in dependency relations in Africa. The analysis has extended to encompass the repercussions of these developments on international law, along with prospects for the imminent future of the global system, culminating in a comprehensive study conclusion.

In the final analysis, in order to make a prediction about the future of international law we need to understand the historical and economic basis of international law. From pre-capitalist state system to American hegemony; the world-system has always experienced successive periods of stability and crisis. And today, as we face one of those crises, a historical perspective will be more important than ever to construct a more equal international law system.

ÖZET

Uluslararası hukuk, ulusal hukuklardan yapısal farklılıkları ve tarihsel gelişimi ile ayırt edilen, kendine özgü bir hukuk dalıdır. Uluslararası hukukun küresel sistemdeki devletler arasındaki güç ilişkileriyle doğrudan bağlantılı olduğu sıklıkla savunulmaktadır. Devletler arası güç ilişkileri ile uluslararası hukuk arasındaki bağlantının teorik temellerini açıklamak için bütüncül ve tarihsel bir yaklaşıma ihtiyacımız vardır. Bağımlılık teorisinin, üretim süreçlerinin konumuna dayalı olarak dünya sistemindeki merkez ve çevre arasındaki gerilime ilişkin açıklamaları, uluslararası hukukun karmaşık yapısını formüle etme fırsatı sunmaktadır. Bu nedenle, bu çalışma uluslararası hukuk ile üretim süreçleri/uluslararası ticaret arasında bağ kurarak tarihsel bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır.

Uluslararası hukukta geleneksel yaklaşım, uluslararası hukukun tarih ve uluslararası politikayla bağlantısı olmayan soyut kurallardan oluştuğunu savunur. Bu yaygın yaklaşım, uluslararası hukukun kurucu unsurlarını, konularını ve kaynaklarını son derece teknik bir şekilde ele alır. Hukukun sosyal bilimlerden ayrı ve çoğunlukla teknik ilişkilere indirgenmiş bir alan olarak görülmesi, uluslararası hukukun, oluştuğu tarihsel bağlamla ilişkisinin anlaşılmasını engeller. Bu bağlamda, bağımlılık teorisi perspektifinden uluslararası hukuku açıklamayı amaçlayan bu çalışmanın bilimsel özgünlüğünün; tarihsel sosyoloji ve uluslararası ekonomi-politik disiplinleriyle hukuk disiplini bir araya getirmek olduğu söylenebilir. Bu bakımdan, bu çalışmanın sosyal bilimleri ve uluslararası hukuku birleştiren bütüncül bir perspektif için bir potansiyele sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Tarihsel kapitalist sistemin gelişimi, birbirini izleyen hegemonyalarla karakterize olmuştur, bunlar farklı yüzyıllarda ardışık olarak Hollanda, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri hegemonyalarıdır. Her hegemonya, önceki hegemonik gücün sermaye birikimine dayanmıştır. Böylece, Kuzey İtalyan Kent Devletleri'nde başlayan ve bugün ABD'nin başını çektiği kolektif emperyalizmle devam eden kapitalizmin yolculuğu, ABD ve Batı Avrupa'yı dünya sisteminin merkez kapitalist bölgeleri haline getirmiştir. Bu temel yaklaşım, uluslararası hukukun dönemselleştirilmesi için çok yararlı bir araç sunmaktadır. Bu aynı zamanda, uluslararası hukukun, uluslararası ticaretin sonucu olarak ortaya çıkan bir üst yapı kurumu olduğuna ve dünya hegemonyaları arasındaki geçişler ile merkez-çevre ilişkileri tarafından şekillendirildiğine ilişkin bir iddiadır.

Bu bağlamda, bu çalışmanın amaçları şu şekilde özetlenebilir: (1) Uluslararası hukuk ile dünya hegemonyaları arasındaki bağlantıyı, özellikle uluslararası hukuku şekillendiren tarihsel ve toplumsal süreçlere vurgu yaparak açıklamak; (2) Marksist

emperyalizm teorilerinin önemli bir parçası olan bağımlılık teorisi perspektifinden uluslararası hukuk ile sermaye birikimi arasındaki korelasyonu açıklamak; (3) Uluslararası kurumların mevcut durumu ile 21. yüzyılda emperyalizmin küresel ve bölgesel ölçekte tetiklediği dönüşümler arasında nedensel bir ilişki kurmak.

Tez boyunca, tarihsel sosyoloji ve uluslararası ekonomi-politik disiplinleri çalışmanın temel teorik çerçevesini oluşturmuştur. Bu bağlamda, uluslararası hukuk ile üretim süreçleri arasında bağ kurmak ve tarihsel bir değerlendirme yapmak amaçlanmıştır. Bu çalışmada kullanılan temel metodoloji, merkez ve çevre arasındaki etkileşimi inceleyen sistematik yöntemlere dayanmaktadır. Bağımlılık teorisyenleri ve dünya sistemleri analistleri tarafından kullanılan kapsamlı literatür, bu çalışmayı yönlendiren temel kaynak olmuştur.

Bu araştırma dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Marksist emperyalizm teorileri değerlendirilmiş ve bağımlılık teorisinin bu teoriler içerisindeki yeri belirlenmiştir. Ardından, bu teorinin uluslararası hukukla bağlantı kurmak konusundaki önemi üzerinde durulmuştur.

Tezin ikinci bölümünde, bağımlılık teorisi perspektifinden uluslararası hukukun tarihsel kökenleri değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, sömürgecilik, tarihsel sermaye birikimi yöntemleri ve Avrupa kamu düzeninin kuruluşu arasındaki bağlantı incelenmiştir. Bu bağlantıyı doğrulamak için, Kuzey İtalyan Kent Devletleri sisteminin yapısı, Westphalia sisteminin ortaya çıkışı ve Otuz Yıl Savaşları gibi tarihsel örnekler ile Amerika kıtasının kolonileştirilmesi sırasında İspanyol teologların uluslararası hukukun temelleri olarak kabul edilen tartışmaları incelenmiştir.

Bu çalışmanın temelini oluşturan üçüncü bölüm, çalışmanın önermesini somut bir şekilde doğrulayan bölümdür. Bu bölümde uluslararası hukuk kuruluşları ile Amerikan hegemonyası ve emperyalist sistem arasındaki bağlantı değerlendirilmiştir. Bu nedenle, çok kutuplu bir dünyadan tek kutuplu bir dünyaya geçişin uluslararası hukuku nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur. Bu inceleme, uluslararası hukukun kaynaklarını, uluslararası yargı organlarını, egemen devletlerin bu kuruluşlara karşı tutumlarını, İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından oluşturulan BM'nin yapısını ve NATO ile BM kolektif güvenlik sistemi arasındaki gerilimleri kapsamaktadır.

Tezin dördüncü ve son bölümü, güncel gelişmeler ile uluslararası hukuk arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Bu bağlamda, tek kutupluluk ve çok kutupluluk tartışmaları, günümüzün küresel ve bölgesel gelişmeleri ışığında değerlendirilmiştir. Bu gelişmeler arasında, Rusya'nın Ukrayna'ya askeri müdahalesi, Çin'in küresel finansal sistemde ABD ile rekabeti, BRICS ve Tek Kuşak Tek Yol projesi, Latin Amerika'daki birlik girişimleri ve Afrika'daki bağımlılık ilişkilerindeki değişiklikler sayılabilir. Analiz, bu gelişmelerin uluslararası hukuk üzerindeki yansımalarını ve küresel sistemin yakın geleceğine ilişkin beklentileri de kapsayacak şekilde genişletilmiş ve kapsamlı bir sonuca ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, uluslararası hukukun geleceği hakkında bir tahminde bulunmak için, uluslararası hukukun tarihsel ve ekonomik temellerini anlamamız gerekir. Erken dönem kapitalist devletler sisteminden Amerikan hegemonyasına kadar, dünya sistemi her zaman istikrar ve kriz dönemlerini arka arkaya yaşıamıştır. Bu krizlerden biriyle yüz yüze olduğumuz bugün, daha eşıtliki bir uluslararası hukuk sistemi inşı etmek için tarihsel bir bakış açısı her zamankinden daha önemli hale gelmektedir.

GİRİŞ

Bugün dünya sisteminde giderek artan çelişki ve çatışmalar, uluslararası sistemin politik ve hukuki yapısının her zamankinden daha fazla sorgulanmasına neden olmaktadır. Mevcut sistemin en önemli normatif dayanaklarından biri olması beklenen uluslararası hukukun meşruiyeti ve inandırıcılığı da bu nedenle aşınmaya uğramaktadır. Eric Hobsbawn, temel uluslararası hukuk ihlallerinde uluslararası hukuk kurumlarının etkisiz kalmasını, uluslararası sistemde gerçek gücü yalnızca devletlerin kullanıyor olmasına ve evrensel bir meşruiyete dayanılmamasına bağlamaktadır.¹ Bu durum devletler arası ilişkileri düzenleme misyonu edinmiş uluslararası hukuk için farklı ekonomik, ideolojik ve hukuki formasyonlardaki özneler olan devletler arasında normatif bir sistem oluşturma zorluğunu ortaya koyar. Bu bağlamda uluslararası hukuk, hem ulusal hukuklardan ayrılan yapısal özellikleri hem de oluştuğu tarihsel süreçler ile oldukça özgün bir hukuk disiplini oluşturmaktadır. Söz konusu özgünlük kimi yazarlarca, uluslararası hukukun genel hukuk teorisi içerisinde değerlendirildiğinde var olmayan bir hukuk disiplini olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.² Uluslararası hukuka bu özgünlüğü kazandıran yaptırım problemi, küresel sistemde yer alan devletler arasındaki güç ilişkileri ile doğrudan bağlantılıdır.

Devletlerin “*geleneksel güç ve nüfuz kullanımı*”, tarihsel olarak sınırsız sermaye birikimini sağlamak üzere girilen güç mücadeleleri ekseninde ortaya çıkmış, uluslararası hukuk çoğunlukla bu mücadeleyi dengeleyici bir unsur olarak meydana gelmiştir. Bu durumda devletler arası güç ilişkileri ile uluslararası hukuk arasındaki bağlantının teorik temellerini ortaya koymak için bütüncül ve tarihsel bir bakış açısına ihtiyacımız vardır. Uluslararası hukuka ilişkin tarihsel bir perspektifle yapılan çalışmalar, uluslararası hukukun geçmişten günümüze katettiği yolu göstererek içinde yaşadığımız dünyanın kökenleriyle hukuk arasında bütüncül bir bağlantı kurmamızı sağlar. Bu yaklaşım, devletler arası güç mücadelelerinin tarihsel sebeplerine odaklanacağından aynı zamanda ekonomi-politik ile ilişkili bir perspektife sahip olmalıdır.

¹ Hobsbawn, E. J. (2007). *Globalisation, Democracy and Terrorism*. London: Little, Brown. ss. 15-30.

² Pirim, C.Z. (2013). Uluslararası Sorumluluk Hukukunda Devletlerin Ağırlaştırılmış Sorumluluğu: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Public and Private International Law Bulletin*, 32(2), 147-182, s.148.

Ülkelerin, kendi politik ve ekonomik yapılarını bir hukuk disiplini altında yapısallaştırmaları³ gibi uluslararası hukuk da küresel ekonomik-politik sistem tarafından şekillendirilir. O halde uluslararası hukuk ile tarihsel kapitalizm arasındaki bağlantıyı ortaya koymak elzemdir. 1648 Westphalia Barışı ile dünya ölçeğinde egemen hukuk öznelere haline gelen devletlerin uluslararası hukuka dayalı bir sistem kurdukları kabul edilir.⁴ Bu aynı zamanda, güçler mücadelesine dayanan dünya sisteminin yerini Otuz Yıl Savaşları'nın ardından güçler dengesinin aldığı bir dünya sisteminin kuruluşu olarak da görülebilir. Elbette tüm dünyayı etkisi altına almış olan bu sistem, esasen Avrupa kamu düzenidir ve Batılı bir bağlamdan türemiştir. “*Batılı*” ifadesiyle, yalnızca coğrafi bir unsur değil; aynı zamanda “*sermaye birikim sürecini büyük oranda tekeline alan ve dünyanın geri kalanını düzenleme becerisini elinde bulunduranlar*” kastedilmektedir. Bu bakımdan kapitalizmin ve onun nihai sonucu olan emperyalizmin tarihi ile uluslararası hukuk tarihi arasında da önemli paralellikler bulunmaktadır. Dünya sistemini şekillendirme gücü bulunan merkez devletler ile çevre devletler arasındaki ilişki ve gerilim, uluslararası hukukun meydana geldiği zemini oluşturmaktadır. Küresel eşitsizlik bağlamında bugün bu ayrım küresel kuzey-küresel güney ayrımı olarak da ifade edilmektedir.⁵

Chimni, bugün mevcut uluslararası hukukun, büyüyen kuzey-güney ayrımında kendini gösteren eşitsiz yapıları ve süreçleri meşrulaştırmaya ve sürdürmeye yardımcı olmakta oldukça önemli bir rol oynadığını söylemektedir.⁶ Böylece uluslararası sistemde devletler arasındaki ilişkiler, küreselleşme ile geçmiş sömürgecilik dönemindekiyle benzer olarak bir yeni-sömürgecilik ilişkisi altında şekillenmektedir. Klasik sömürgecilik yöntemleri artık Birleşmiş Milletler (BM) ile güvence altına alınmış modern uluslararası hukuk düzeninde görülmesi de yeni-sömürgecilik ilişkileri daha özgün yöntemlerle devletleri ve uluslararası sistemi düzenlemektedir. Uluslararası finans ve ticaret kurumlarının neoliberal gündemlerini dayatma gücüyle donanmış olan uluslararası hukuk, tüm uluslararası hukuk aktörlerini ideolojileri fark

³ Bozkurt, K. ve Türe, M. (2011). Avusturya ve İsviçre Sistemlerinde Hukuk Eğitimi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 93, 82-107, s.84.

⁴ Gross, L. (1948). The Peace of Westphalia 1648–1948. *American Journal of International Law*, 42(1), 20- 41.

⁵ Ayrıca bkz: Arrighi, G., Silver, B. J. ve Brewer, B. D. (2003). Industrial Convergence, Globalization, and the Persistence of the North-South Divide. *Studies in comparative international development*, 38, 3-31.

⁶ Chimni, B. S. (2003). Third World Approaches to International Law: A Manifesto. *The Third World and International Order. Brill Nijhoff*, 47-73, s. 47.

etmeksizin aynı sosyal ve ekonomik politikaları izlemeye mecbur bırakmaktadır.⁷ Örneğin uluslararası yatırım hukukunda bir teamüle dönüşmüş olan adil ve eşit muamele ilkesi gibi pek çok teamül, yabancı yatırımların yatırımın yapıldığı ülke hukukundan farklı düzenlemelere tabi olmasını sağlamakta, böylece sermaye ihraç eden devletlerin çıkarlarını garanti altına alarak küresel kapitalist sisteme meşruiyet ve istikrar kazandırmaktadır.⁸ Uluslararası hukukun meşruiyetine gölge düşüren bu durumun doruk noktası emperyalist yayılmacılığı haklılaştırmak için kullanılan argümanlarda görülmektedir. Pek çoğu artık *jus cogens* nitelikli uluslararası hukuk kurallarının açık ihlali olsa bile emperyalist müdahalelerde, müdahaleyi haklılaştırmak maksadıyla müdahale edilen devletlerin uluslararası hukuku ve insan haklarını ihlal ettiği propaganda edilmektedir. Bu durum, müdahalenin gerçekleştiği ülkelerin halklarının insan haklarına ve uluslararası hukuka dair derin şüpheler duymalarına neden olmaktadır.

Yukarıda özetlenmeye çalışılan yapısal problem, uluslararası hukuka ilişkin bütüncül bir yaklaşımın sonucu olarak ortaya konulmaktadır. Bu bütüncül perspektifin temelinde, Anne Peters’in uluslararası hukukun parçalanması tartışmalarının temelinde yattığını söylediği “uluslararası hukukun meşruiyetini kaybetme endişesi”⁹ olduğu söylenebilir. Öyle ki Martti Koskeniemi, uluslararası hukukun çok sayıda parçaya ayrılmasının ve bu parçaların her birinde “uzmanlaşmanın”, beraberinde hukukun çeşitli sektörel projelere ayrılmasını – küresel kapitalizmin ihtiyaçlarına uygun biçimde – getirdiğini söylemiştir.¹⁰ Koskeniemi’nin “yönetimcilik” (*managerialism*) olarak adlandırdığı bu durumun panzehiri, artık uluslararası hukukta çokça görülmeye başlayan tarihsel perspektife dönüştür.¹¹ Günümüzde uluslararası hukuk tarihi üzerine yapılan çalışmaların, özellikle son yıllarda “Avrupa-merkezci, Batılı ve liberal odaklı yaklaşımlardan” uzaklaşarak daha küresel bir perspektif kazanmasının önemi kabul edilmektedir.¹² Gerçekten de literatürde uluslararası hukuka dair eleştirel yaklaşımların sayısının arttığı görülmektedir. Ancak uluslararası

⁷ **Ibid.**

⁸ Chimni, B. S. (2018). Customary International Law: A Third World Perspective. *American Journal of International Law*, 112(1), 1-46, s. 5.

⁹ Peters, A. (2017). The Refinement of International Law: From Fragmentation to Regime Interaction and Politicization. *International Journal of Constitutional Law*, 15(3)i 671-704, s.680.

¹⁰ Koskeniemi, M. (2009) The Politics of International Law–20 Years Later. *European Journal of International Law*, 20(1), 7-19, s.9.

¹¹ **Ibid.**, s.17.

¹² Grosescu, R. ve Ned R.L. (2019). Revisiting State Socialist Approaches to International Criminal and Humanitarian Law: An Introduction. *Journal of the History of International Law*, 21(2),161-180, s.162.

hukukçular için sorun burada bitmemektedir. Uluslararası hukukun emperyalist şiddet ve küresel kapitalizm ile yapısal ilişkisini ortaya koymuş olmak değişim için tek başına yeterli olmamaktadır.¹³ Çözümün reform değil, daha radikal değişiklikler olduğu savunulsa dahi uluslararası hukukun yapısal sorunlarının nasıl çözüleceği ve ideal uluslararası hukuk düzeninin neye benzeyeceği sorusu önemini korumaktadır.

Marksist emperyalizm teorileri içerisinde geniş bir yer kaplayan ve bağımlılık teorisi üst başlığıyla adlandırabileceğimiz teorik yaklaşım, uluslararası hukukun bahsedilen yapısal problemlerinin nedenlerini tespit etmek için oldukça elverişlidir. Bu bağlamda emperyalizm teorilerinin tarihsel gelişimi içerisinde tarihsel ve özgün bir yere sahip olan bu yaklaşımın neden uluslararası hukuka dair bir çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturduğundan kısaca bahsetmek gerekir. Klasik emperyalizm teorileri olarak adlandırılan birinci dalga teoriler, başta John A. Hobson, Rudolf Hilferding, Rosa Luxemburg, Vladimir İlyiç Lenin ve Nikolay Buharin tarafından geliştirilmiş olup, sermayenin uluslararasılaşmasına ve finans kapitale odaklanırlar.¹⁴ Bu yaklaşım, emperyalizmi kapitalizmin ileri aşaması olarak tarifleyerek kendisinden sonra gelen emperyalizm teorilerine önemli bir zemin oluşturur. Bağımlılık teorisi (veya bağımlılık okulu) bir ayağını bu zemine basarak odak noktasını devletlerin azgelişmişliğine ve bağımlılık ilişkilerine kaydırır. Bu yaklaşımın temsilcileri olan Paul A. Baran, Paul Sweezy, Samir Amin, Andre Gunder Frank, Giovanni Arrighi, Arghiri Emmanuel ve Immanuel Wallerstein gibi isimler 20. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak merkez ve çevre ülkeler arasındaki ilişkiyi temel alan bir analiz yöntemi geliştirmişlerdir. Bahsedilen teorinin daha rafine ve Wallerstein'e özgülenmiş bir hali olarak tanımlayabileceğimiz bir teorik çerçeve bugün dünya-sistemleri analizi olarak adlandırılmaktadır. Buna göre merkez-çevre ilişkisinde üretim süreçleri neticesinde oluşan kârın akış yönü çevreden merkeze doğrudur. Üretim süreçlerini kontrol eden tekeller, güçlü (merkez) devletlerde bulunduğundan kâr, fazla sayıda güçsüz devletin bulunduğu çevreden az sayıda güçlü devletin bulunduğu merkeze doğru (küresel güneyden küresel kuzeye doğru) kaydırılır.¹⁵ Bu durum üretim süreçlerinin mekânsal düzenlemeleri ile garanti altına alınır. Örneğin belirli bir tarihsel aşamada merkezdeki

¹³ Rasulov, A. (2018). A Marxism for International Law: A New Agenda. *The European Journal of International Law*, 631-655, s. 639.

¹⁴ Gökten, Y. S. (2018). Marksist Emperyalizm Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Fiscaoeconomia*, 2(1), 1-19, s. 4.

¹⁵ Wallerstein, I. (2006). *World-Systems Analysis: An introduction* (4. Bası). Durham: Duke University Press, ss. 28-29.

devletlerin nüfusunun çoğunluğu yüksek kârlı ürünlerin (otomotiv gibi) üretiminde bulunurken çevrede düşük kârlı ürünlerin (tekstil gibi) üretimi yapılır, bu iş bölümü farklı tarihsel süreçlerde yeniden şekillendirilebilir.¹⁶ Dünya sisteminde güçlü ve güçsüz devletler ayrımının temeli budur. Kapitalizm (ve emperyalizm) böylece merkez ve çevre arasındaki uçurumu büyütürken çevrenin az gelişmişliği ve bağımlılığı sonucunu doğurur.¹⁷

Temelini merkez ve çevre devletler ayrımı ile devletler arası rekabet ve zorunlu iş bölümüne dayandıran bu yaklaşım, mevcut uluslararası hukuku açıklamak için oldukça elverişlidir. Jellinek'in de belirttiği üzere yaygın kanının aksine devletler bağımsız değil, bireyin başka insanlara bağlı olması gibi birbirlerine sosyal, ekonomik ve siyasi olarak bağlıdırlar ve bu durum uluslararası hukukun temelini oluşturur.¹⁸ Bu bakımdan uluslararası hukuk, istikrarlı, konsolide bir yapı değil; farklı toplumsal, ekonomik ve ideolojik formasyonlardaki devletlerin ve uluslararası örgütlerin ilişkide olduğu rekabetçi bir yapıdır.¹⁹

Bağımlılık teorisyenleri, merkez ve çevre ilişkisine yaptıkları vurgu ile beraber geçmişten günümüze küresel çapta sermaye birikim sürecini garanti altına alan, yani büyük oranda merkezi oluşturan güçlerin Batılı güçler olduğunu vurgulayarak Avrupa-merkezciliğe karşı teorik bir analiz yöntemi geliştirmişlerdir. Bu, Samir Amin'in vurguladığı üzere “*Avrupalıların dünyayı fethetme tarihlerinin 1492’den başladığı*”²⁰ gibi tarihsel bir değerlendirmeyi beraberinde getirmekle birlikte aynı zamanda uluslararası hukukun içinde olduğu Batı hegemonyasını da sorgulamamızı sağlar.

Uluslararası alanda hegemonya, devletlerin güçlerinin basit hiyerarşisinden öte, birbirleriyle bağlantılı birikim merkezlerinin hiyerarşisidir.²¹ Yani dünya sistemi tek bir büyük gücün egemenliğinde şekillenmemiş, örneğin Amerika Birleşik

¹⁶ Babones, S. (2015). What is World-Systems Analysis? Distinguishing Theory from Perspective. *Thesis Eleven*, 127(1), 3-20, s. 8

¹⁷ Brewer, T. (2002). *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey*. Erişim adresi Taylor & Francis e-Library, s. 162.

¹⁸ Güngören Bulgan, B. (2017). *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*. İstanbul: Onikilevha, s. 151.

¹⁹ Uslu, A. (2017). Sovyet Hukuk Doktrinde Uluslararası Hukuk Teorileri. Taner Yelkenci (Ed.), *Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi* (2. Bası) içinde, İstanbul: NotaBene Yayınları, s. 212.

²⁰ Amin, S. (2017). Kuzeyden Güneye Devrim. (Çev. Şükrü Alpogut), Gökhan Atılğan (Ed.), *100. Yılında Ekim Devrimi* içinde. İstanbul: Metis Yayınları, s. 41.

²¹ Gills, B. K. (1996). Hegemonic Transitions in the World System. Andre Gunder Frank & Barry K. Gills (Ed.), *The World System Five Hundred Years or Five Thousand?* içinde (ss. 115-140). New York: Routledge, s.121.

Devletleri (ABD) hegemonyasının kurulması onunla uyum içinde hareket eden Batı Avrupa ve Japonya'nın ekonomik ve siyasi güçlerinin de etkisiyle mümkün olmuştur.²² Arrighi de bu bağlamda dünya hegemonyasını elde etme fırsatını ele geçiren devletlerin dünya sistemini daha geniş ve yeni temeller üzerine kurduklarını, böylece devletler arası iş birliğini sağlayarak bunu başarabildiklerini söylemiştir.²³ Bağımlılık teorisyenlerinin bu yaklaşımı, BM Güvenlik Konseyi'nin daimî üyeleri arasındaki ilişki ve gerilimlerin anlaşılması için verimli bir zemin sunar. ABD'nin Helms-Burton Kanunu²⁴ ile uluslararası hukuka aykırı ambargoyu en temel uluslararası hukuk normlarını ihlal ederek uygulaması veya NATO'yu BM Güvenlik Konseyi ile oluşturulmuş kolektif savunma sisteminden üstün tutması gibi çok sayıda örnek, uluslararası hukukun meşruiyetinin sorgulanması için bizlere kapı aralar. Bu kapsamda Mazower'in²⁵ iddia ettiği gibi uluslararası hukukun “*emperyal uluslararasıılık*” ile ilişkisini uluslararası hukukun en temel kurumları vasıtasıyla açıklayabilmek olanaklı hale gelecektir. Bu kavramsal çerçevenin üretim süreçlerinin konumlanışına göre dünya sistemdeki tek kutupluluk-çok kutupluluk gerilimi üzerine yaptığı açıklamalar, uluslararası hukukun gelecekteki görünümü için de çeşitli öngörülerde bulunmamıza da yardımcı olur. Bu kapsamda ABD hegemonyasının mevcut durumu ve bu hegemonyayla uyumsuz güçler olan Rusya ve Çin'in güncel politikalarının uluslararası hukuku şekillendirmedeki rolleri üzerine değerlendirmeler yapılmasını sağlayan verimli bir zemin oluşturur.

Yukarıdaki açıklamalar bağlamında bu çalışmanın amacı uluslararası hukuku oluşturan tarihsel-toplumsal süreçlere odaklanarak uluslararası hukuk ile devletler arasındaki bağımlılık, emperyalizm ve küresel eşitsizlik arasındaki yapısal ilişkileri görünür kılmak olarak özetlenebilir. Bu kapsamda çalışmanın hukuk ve diğer sosyal bilimler disiplinleri arasındaki bağlantıyı ortaya koyarak interdisipliner hukuk çalışmalarına katkıda bulunması hedeflenmektedir. Bu teorik çabanın, uluslararası hukukun en temel sorusu olan “*uluslararası hukuk bir hukuk mudur?*” sorusuna yanıt vermek için kullanılan teorik çerçeveyi genişletmesi mümkün olabilecektir. Bu

²² **Ibid.**

²³ Arrighi, G. (2016) *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri* (2. Bası). (Çev. Recep Boztemur). Ankara: İmge Kitabevi, ss. 53-67.

²⁴ Clinton döneminde çıkarılmış olan, Küba ile ticaret yapan üçüncü ülkelerin şirketlerine yaptırım uygulamak üzere kabul edilen, üçüncü ülke gerçek ve tüzel kişilerine hukuksuz yaptırımlar uygulanmasını içerdiği için Avrupa Konseyi ile Avrupa Birliği tarafından kınanan kanun. *Helms-Burton Act* (1996). Erişim: <https://1997-2001.state.gov/regions/wha/cuba/helms-burton-act.html>

²⁵ Mazower, M. (2013). *Büyülü Saray Yok*. (1. Bası). (Çev. Nilüfer İlkaya Elçioğlu). İstanbul: Alfa

tartışmanın bizlere daha adil ve eşitlikçi bir dünya sisteminin olanaklarının izini uluslararası hukuk bakımından sürmek ve Avrupa-merkezli yaklaşımlara alternatif bir uluslararası hukuk yaklaşımının mümkün olup olmadığını değerlendirmek bakımından katkı sağlaması umulmaktadır.

Bu çalışma dört ana bölümden oluşmakta olup; ilk ana bölümde Marksist emperyalizm teorilerinin bir haritası çıkarılmış, bağımlılık teorisinin bu haritadaki yeri saptanmıştır. Bağımlılık teorisinin, emperyalizm teorilerinin tarihsel gelişiminin içindeki özgün yeri üzerinde durulmaya çalışılmış ve neden bu kavramsal çerçevenin uluslararası hukuku değerlendirmek bakımından işlevli olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Elbette bu teoriye yönelik çeşitli eleştiriler ile bu eleştirilere ilişkin değerlendirmelere de yer verilmiştir. Okuyucu açısından not düşülmesi gereken bir husus olarak belirtmek gerekir ki; çalışmanın kavramsal çerçeveye ağırlık veren bu bölümü, hukuki bir metinden çok ekonomi-politik ağırlıklı bir analizden oluşmaktadır. Devam eden bölümler için güçlü bir kavramsal çerçeve oluşturulmaya çalışıldığından, çalışma boyunca kullanılan ekonomik terim ve analiz yöntemlerinin anlaşılabilmesi için bu kısım uzun tutulmuştur. Bu bağlamda hangi kavrama neden uzun uzadıya yer verildiği çalışmanın ilerleyen bölümlerine yapılan atıflarla açıklanmaya çalışıldıysa da okuyucu bakımından anlamlı bağlantıların en iyi olarak çalışmanın tamamı okunduğunda anlaşılabilceği belirtilmelidir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, ilk olarak birinci bölümle çalışmanın devamı arasında bir bağlantı kurulmuş ve çalışmanın yöntemine ilişkin kısa bir tartışma yürütülmüştür. Bu yöntemsel tartışma, uluslararası hukukun tarihsel sosyoloji ve uluslararası ekonomi-politik disiplinleriyle birlikte ele alınmasının gerekliliğine ilişkin bir yazar notunu da kapsamaktadır. Devamında uluslararası hukukun tarihsel kökenlerine ilişkin bir değerlendirme yapılmış olup, kapitalizmin tarihsel gelişimi içerisinde uluslararası hukukun ilk nüvelerinin oluşumu ve gelişimi değerlendirilmiştir. Bu bağlamda sömürgecilik ve ilkel birikim yöntemleri ile Avrupa kamu düzeninin oluşumu arasındaki bağlantı irdelenmiştir. Bu bölümde, çalışmanın ana yöntemini oluşturacak şekilde, uluslararası hukukun gelişimi bugün yaşadığımız dünya sistemindeki ardışık hegemonyalara göre kronolojik olarak tasnif edilmiş ve bu dönemselleştirme yöntemiyle ele alınmıştır. Bu tarihsel sıralama Kuzey İtalyan Kent

Devletleri sistemi, Hollanda hegemonyası ve İngiliz hegemonyası şeklinde devam etmektedir.

Üçüncü bölüm, mevcut dünya sistemindeki son dünya hegemonyası olan Amerikan hegemonyası ekseninde uluslararası hukukun kurumsallaşma ve değişim süreçlerini incelemektedir. Bu kapsamda üç tarihsel aşamaya bölünmüş bu bölümde ilk olarak 1. ve 2. Dünya Savaşları döneminde Amerikan hegemonyasının kuruluşuna giden süreç, ikinci olarak 1945 sonrası Yalta düzeni ve uluslararası hukukun kurumsallaşma dönemi, üçüncü olarak 1991 sonrası neoliberal küreselleşme dönemi ve askeri müdahalelerle uluslararası hukukun değişen yapısı incelenmiştir. Bu bağlamda çoğunluğu 20. yüzyılda oluşmuş modern uluslararası hukuk kurumlarının mevcut küresel eşitsizliklerle olan yapısal ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu aynı zamanda iki kutuplu bir dünyadan tek kutuplu dünyaya geçişin uluslararası hukuk eksenli bir değerlendirmesini içermektedir. BM'nin İkinci Dünya Savaşı'nın galiplerince şekillendirilmiş yapısı, NATO'nun BM ile oluşturulmuş kolektif savunma sistemi ile yaşadığı gerilimler, uluslararası yatırım ve ticaret hukukunda ortaya çıkan sermayenin yeniden üretim süreciyle ilişkili teamüller başta olmak üzere ilgili örnekler bu çerçevede ele alınmıştır.

Çalışmanın son bölümü olan dördüncü bölüm, çevrenin ve sistem karşıtı hareketlerin uluslararası hukuku şekillendirmekteki rolleri ile güncel gelişmeler ve uluslararası hukuk arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Bu bağlamda ilk olarak üçüncü dünyanın Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen (*NIEO*) taleplerinin oluşum süreçleri ve uluslararası hukuka etkileri değerlendirilmiştir. Ardından Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik askeri müdahalesi, Çin'in küresel finansal sistemde ABD ile girdiği rekabet ve Tek Kuşak Tek Yol projesi, BRICS, Afrika kıtasındaki bağımlılık ilişkilerinin değişimi ve İsrail'in Filistin'de işlediği savaş suçlarına ilişkin devletlerin geliştirdiği tavırlar gibi güncel örnekler ele alınmıştır. Bu gelişmelerin mevcut uluslararası hukuka etkisi, küresel sistemin yakın gelecekte nasıl görüneceğine ilişkin olasılıklarla beraber incelenerek bir sonuç çıkarılmaya çalışılmıştır.

Sonuçta tüm çalışma boyunca uluslararası hukuk, içinde olduğu tarihsel ve toplumsal süreçlerle bağlantılı olarak ele alınmaya çalışılmış, bu bağlamda tarihsel sosyoloji ve uluslararası ekonomi-politik disiplinleri çalışmaya güçlü bir kavramsal

zemin sunmuşlardır. Uluslararası hukukun değişen toplumsal yapıları ile bu değişimi meydana getiren üretim ve ticaret ilişkilerine odaklanan bir perspektif ile ele alınmasının, uluslararası hukukun bugün karşılaştığı zorlukların ve meşruiyet kaybının yapısal nedenlerini anlamak için okuyucuya geniş bir bakış açısı sunması umulmaktadır. Ayrıca bu, tüm insanlığın paylaştığı daha adil ve eşit bir dünya hedefinin, bugünkü dünyadan ayırt edici farklılıklarının en azından bir kısmının zihnimizde somutlaşabilmesi için girişilmiş bir çaba olarak da görülebilir.

1. BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: MARKSİST EMPERYALİZM TEORİLERİ VE BAĞIMLILIK

Günümüzde “*emperyalizm*” terimi, sıklıkla ekonomik temellerinden ve bu alanda oluşmuş bilimsel doktrinden azade bir kullanıma sahiptir. Bu durum, emperyalizmin ya mistifiye edilerek karmaşılaştırılan ya da salt devlet yayılmacılığına indirgenerek basitleştirilen bir kavram olarak algılanmasına neden olmaktadır. Çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan birinci bölümde, emperyalizmin ekonomik temellerinin ve bilimsel bağlamının anlaşılabilmesi için emperyalizm teorilerinin ortaya çıkışı, gelişimi ve temel kavramlar üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda ilk olarak Başlık 1.1. ve alt başlıklarında Marx’ın *Kapital*’de ortaya koymuş olduğu temellendirmeler ile klasik emperyalizm teorilerine, Başlık 2.1. ve alt başlıklarda bağımlılık teorisi ve dünya-sistemleri analizine; bu teorik yaklaşımların en önemli temsilcilerinin çalışmaları incelenmek suretiyle yer verilmiştir. Devam eden Başlık 3.1. ve alt başlıklarında ise çalışma boyunca kullanılan kuramsal çerçeve özetlenmiş ve bağımlılık teorisinin neden uluslararası hukuku açıklamak konusunda işlevli olduğu değerlendirilmiştir.

1.1. Klasik Marksist Emperyalizm Teorileri ve Emperyalizmin Ekonomik Temelleri

1. ve 2. Dünya Savaşları’nı görmemiş olan Marx, esasen bir emperyalizm teorisi geliştirmemiş olmakla beraber çalışmalarında emperyalizm kavramını da hiç kullanmamıştır.²⁶ Ancak elbette, kapitalizme, kapitalizmin işleyiş mantığına ve kapitalist toplumun ekonomik yapısına ilişkin çalışmaları, özellikle *Kapital*’de ortaya koymuş olduğu temellendirmeler, kendisinden sonra gelen Marksist emperyalizm teorisyenleri için önemli yapı taşları oluşturmıştır. Bu durum yalnızca klasik Marksist teoriler için değil, devamında ortaya çıkan bağımlılık teorisi için de geçerlidir. Denilebilir ki emperyalizm hakkında oluşmuş olan doktrinin çok önemli bir kısmı Marx’ın bahsedilen temellendirmeleri üzerinde yükselmiştir. Bu bakımdan sermaye birikim süreçleri ile kapitalizmin gelişimi hakkında yazdıklarına bakmak,

²⁶ Barone C. A. (1985). *Marxist Thought on Imperialism Survey and Critique*. New York: M. E. Sharp, Inc, s. 11.

emperyalizm teorilerinin daha iyi anlaşılması için önemlidir. Marx'ın temel kavramlarını takiben alt başlıklarda klasik teorisyenler olan Hobson, Hilferding, Luxemburg ile Buharin ve Lenin'in yaklaşımları incelenmiştir.

1.1.1. Sermayenin Merkezileşmesi, Yoğunlaşması ve İlkel Birikim: Marx ve Temel Kavramlar

Tarihsel bir sıralamayla Orta Çağ sisteminin serflerinden imtiyazlı köylüler, imtiyazlı köylülerden burjuvazinin ilk unsurları oluşurken; yeni coğrafi “keşiflerle” dünya pazarının genişlemesi yeni yükselen bir sınıf olarak burjuvaziye alan açmış, feodal toplumun yıkılma sürecini hızlandırmıştır. Böylece feodal ve lonca tipi üretim tarzı yeni pazarlarla büyüyen talebi karşılayamaz hale gelmiş, önce manüfaktür ortaya çıkmış, manüfaktürün de yetmemesi sanayi devrimini, modern büyük sanayi ile kapitalizme özgü üretimi ortaya çıkarmıştır.²⁷ Büyük sanayinin dünya pazarını oluşturması, dünya pazarının da ticareti, deniz ve kara ulaşımını; bunların da yine sanayiye geliştirmesi ile eski sınıflar geriye itilmiş²⁸, yerküre bir bütün olarak kapitalist sistemin egemenliği altına girmiştir. Marx ve Engels, çalışmalarında esas olarak bu tarihsel süreçte sermayenin tarihsel doğuşunu hazırlayan birikim süreçlerini ve kapitalist birikimin mantığını açıklamaya çalışırlar.

Kapital'de sermayenin dolaşımı, döngüsel bir biçimde anlatılır. Buna göre birinci adımda bir para tutarının, pazar içerisinde üretim araçlarına ve emek gücüne dönüştürülerek sermaye olarak iş görmesi sağlanır. İkinci adımda üretim araçları, artı-değerle birlikte kendilerini meydana getiren değerleri de aşan metalara dönüşür. Nihayet üçüncü adım bu metaların satılması ve yeniden sermayeye dönüşmek üzere dolaşıma sokulmasıyla gerçekleşir. Bu adımlar sürekli birbirlerini takip edecek şekilde döngüsel olarak devam eder.²⁹ Böylece paranın sermayeye dönüşerek büyümesi, sermayenin genel formülü para-meta-para olacak şekilde gerçekleşmiş olur. Kapitalistin bu süreci başarılı bir şekilde gerçekleştirebiliyor olduğunun göstergesi

²⁷ Marx, K ve Engels, F. (2000). *Manifesto of the Communist Party*. (Almancadan Çev. Samuel Moore). Erişim adresi Marx/Engels Internet Archive (marxists.org), ss. 3-4.

²⁸ **Ibid.**

²⁹ Marx, K. (1982). *Capital: A Critique of Political Economy Volume 1* (3. Bası). (Almancadan Çev. Ben Fowkes). Aylesbury: Penguin Books in association with New Left Review, s.709.

sermaye birikiminin gerçekleşiyor olmasıdır.³⁰ O halde kapitalizm için aslolan sermaye birikim sürecidir.

Birikim, yani artı-değerin sermayeye çevrilmesi süreci, “*ister eski fabrikalara yenilerinin eklenmesi biçiminde kapsamı artarak, isterse eski işletme ölçeğinin genişletilmesi biçiminde yoğunlaşarak gerçekleşsin*”, gittikçe genişleyen boyutlarda bir yeniden-üretim sürecidir.³¹ Kapitalist üretim süreci basit ölçekte yeniden-üretim ve genişletilmiş ölçekte yeniden-üretim süreçlerinden oluşur. Basit yeniden üretim tüm artı-değerin, gelir olarak harcanması yani kapitalistin elde ettiği artı-değerin tümünün bireysel tüketimini ifade ederken; genişletilmiş yeniden üretim, elde edilen artı-değerin bir kısmının başlangıç sermayesine eklenerek sermayeyi büyütmesi, yani birikimdir. Böylece birikim ile sermaye, genişletilmiş ölçekte daha büyük bir değerle yeniden üretilir ve artmış “*üretken sermaye*” olarak yeni devresine başlar.³²

Marx böylece sermaye birikimini artı-değerin sermaye olarak kullanılması ve yeniden dönüştürülmesi olarak tanımlar.³³ Bu süreç içerisinde meta üretimi, kapitalist üretim haline geldiği noktada, mülkiyet yasaları da kapitalist el koyma yasalarına dönüşür.³⁴ Süreç ilerledikçe ve sermaye birikimi arttıkça toplumun iki karşıt kutbu da büyür. Yani bir yanda daha büyük kapitalistler oluşurken, diğer yanda ücretli işçilerin sayısı da artar. Böylece sermayenin birikimi, gittikçe büyüyen yeniden-üretim, bu da gittikçe büyüyen bir ölçekte sermaye ilişkisi anlamına gelmiş olur ki; bu da bu ilişkinin tarafları olan burjuvazi ve proletaryanın büyümesi anlamına gelir.³⁵ Marx, büyük ölçekli üretimin küçük ölçekliden daha verimli olması sebebiyle rekabetin kapitalistleri mümkün olduğunca çok birikim yapmaya ve yeniden yatırım yapmaya zorlayacağını söyler. Buna göre kârların yeniden yatırımı ile büyümeyi “*sermayenin yoğunlaşması*”, daha büyük firmaların özellikle durgunluk dönemlerinde daha küçükleri satın alması ve böylece sermayenin birleşmesiyle üretim ölçeğinin büyümesini “*sermayenin merkezileşmesi*” olarak adlandırır.³⁶

³⁰ *Ibid.*, s. 710.

³¹ Marx, K. (1992). *Capital: A Critique of Political Economy Volume 2* (2. Bası). (Almancadan Çev. David Fernbach). St. Ives: Penguin Books in association with New Left Review, s. 395.

³² *Ibid.*, s. 160.

³³ Marx, *Capital V.1.*, s. 725.

³⁴ *Ibid.*, ss. 733-734.

³⁵ *Ibid.*, ss. 763-764.

³⁶ Brewer, *op. cit.*, s. 33.

Her birikim süreci, böylece daha büyük birikim süreçleri ve ayrıca yeni birikim süreçleri oluşturur. Toplamda kapitalizme özgü üretim ve toplumsal sermaye genişlemiş olur. Toplumsal sermayenin parçaları olan bireysel sermayelerin büyümesi ve üretim araçlarının yoğunlaşmasıyla beraber birikim süreci bir yandan da bireysel sermayelerin birbirlerini itmesi ve buna tepki olarak birbirlerini çekmesi sonucunu doğurur. Bu sonuç, çok sayıda küçük sermayenin bağımsızlıklarına son verilmesi ve az sayıda büyük sermaye olarak birleşmesi, kapitalistlerin birbirlerini mülksüzleştirilmesi olarak meydana gelir. Böylece çok sayıda kapitalistin elinden çıkan sermayeler tek bir kapitalistin elinde büyük bir kitle olarak toplanır; işte bu duruma, sermayenin merkezileşmesi denilir.³⁷

Kapitalist birikimin tarihsel eğilimi mülksüzleştirmeyken, Marx'a göre mülksüzleştirme ise sermayenin merkezileşmesiyle gerçekleşmektedir. Sermayenin merkezileşmesi yani az sayıda kapitalistin çok sayıda kapitalisti mülksüzleştirilmesi ile birlikte “*bilimin bilinçli teknik uygulaması, toprağın planlı sömürüsü, emek araçlarının ortak kullanılabilecek emek araçlarına dönüşümü, tüm ulusların dünya pazarına dahil edilerek kapitalizmin uluslararası karakterinin büyümesi el ele gider.*”³⁸ Burjuvazinin dünya pazarında giderek artan sömürüsü, tüm ülkelerin üretim ve tüketimini kozmopolit hale getirerek ulusal zemini ortadan kaldırmıştır.³⁹ Ulusal sanayiler yok edilirken yerli imalat ile karşılanan ihtiyaçların yerini en uzak ülkelerin ürünleriyle giderilebilecek ihtiyaçlar almış; ulusların hareketliliği ve birbirlerine olan bağımlılıkları giderek artmıştır.⁴⁰

Marx'ın sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesiyle ilgili yazdıkları, devam eden başlıklarda ayrıntılı olarak açıklandığı üzere Marksist emperyalizm teorisyenleri için temel bir zemin oluşturmaktadır. Öyle ki “*kapitalizmin tekelci dönemi, finans kapitalin oluşumu, sermaye ihracı*” gibi emperyalizmle doğrudan ilişkili kavramlar, Marx'ın sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması ile ilgili çalışmalarının devam ettirilmesi ve 20. yüzyılın başlangıcına uyarlanması neticesinde ortaya çıkmış, bu bakımdan yazılanlar *Kapital*'in ardılları olmuşlardır.

³⁷ Marx, **Capital V.1.**, 776-777.

³⁸ **Ibid.**, s. 929.

³⁹ Marx & Engels, **Manifesto of the Communist Party**, s. 6.

⁴⁰ **Ibid.**

Sermaye birikim süreçleri, her zaman giderek daha fazla dünya pazarının doğmasına ve dolayısıyla daha fazla ulusun küresel ticaretin ve kapitalist dönemde küresel kapitalist sistemin parçası olmasıyla sonuçlanmış, bu süreçler hiç de masumane süreçler olarak tarihe geçmemiştir. 16. ve 17. yüzyıllardaki coğrafi keşifler ile ticaretin ve tüccar sermayesinin gelişimi, Avrupa sömürgeciliği, kapitalist üretim tarzının üzerinde gelişeceği ve sanayi sermayesinin tüccar sermayesini boyunduruğu altına alacağı yeni dünya pazarlarını doğurmuştur.⁴¹ Bu tarihi gelişim her yerde, “Kartaca’da, Roma’da, Venedik’te, Portekiz’de ve Hollanda’da olduğu gibi”; yağmayla, korsanlıkla, köle hırsızlığı ve sömürgecilikle beraber gerçekleşmiştir.⁴²

Marx, kapitalist birikimden önceki bu birikim sürecini “*ilkel birikim*” olarak adlandırır. Kapitalist birikimin mümkün olabilmesi için meta üreticilerinin ellerinde daha önceden büyük bir sermaye ve emek-gücü bulunmalıdır ki işte bu birikim ilkel birikim ile elde edilmiştir.⁴³ Marx’ın ilkel birikime ilişkin yazdıkları Marksist emperyalizm teorileri için önemlidir, çünkü Marx, kapitalizmden önceki üretim biçimleriyle (feodalizm) kapitalist üretim biçimi arasında tarihsel materyalist yönetime uygun bir şekilde diyalektik bir ilişki kurar. Buna göre kapitalist üretim tarzının mülk edinme biçimi olarak kapitalist özel mülkiyet, mülk sahibinin emeğine dayanarak elde edilen özel mülkiyetin “*yadsıması*”dır.⁴⁴ Kapitalist toplumun ekonomik yapısı, feodal toplumun ekonomik yapısından doğup gelişmiştir ve bu nedenle ilkel birikim, üreticiyi üretim araçlarından ayıran bir süreç olarak toplumsal geçim araçlarının sermayeye, doğrudan üreticilerinse ücretli emekçilere dönüştürülmesidir. Yani feodal toplumun çözülmesiyle kapitalist topluma ilişkin ögeler ortaya çıkmış, “*serbest kalmıştır*”.⁴⁵ Tarımsal nüfusun topraklarından ve her tür üreticinin üretim araçlarından “*mülksüzleştirilmelerini*” ifade eden ilkel birikim süreci her türlü zor ve şiddet yönteminin gerçekleştiği, oldukça kanlı bir süreci ifade eder ki, *Kapital*’de şu meşhur ifadeyle anlatılmıştır: “*ve onların mülksüzleştirilmelerini anlatan bu öykü, insanlık tarihine, kandan ve ateşten harflerle yazılmıştır.*”⁴⁶ İlerideki bölümlerde ayrıntılı

⁴¹ Marx, K. (1991). *Capital: A Critique of Political Economy Volume 3*. (Almancadan Çev. David Fernbach). St Ives: Penguin Books in association with New Left Review, s. 450.

⁴² *Ibid.*, s. 449

⁴³ Marx, *Capital V.1.*, s. 873.

⁴⁴ Pekâlâ kapitalistin mülksüzleştirilerek üretim araçlarının ortak sahipliği temeline dayanan ‘*bireysel mülkiyet*’ de ‘*yadsımanın yadsıması*’ olacak ve diyalektik yasalar işlemeye devam edecektir. *Ibid.*, s. 929.

⁴⁵ *Ibid.*, ss. 874-875.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 875.

olarak değinildiği üzere ilkel birikim, emperyalizm teorileri için önemli bir zemin sunmaktadır. Özellikle bağımlılık teorisinin azgelişmişliğe ve uluslararası artı-değer transferine ilişkin yaklaşımında karşımıza çıktığı gibi David Harvey’in günümüze ilişkin “*mülksüzleştirme yoluyla birikim*”⁴⁷ kavramıyla da günümüz önemli bir başlık oluşturmaktadır.

Marx, halkın mülksüzleştirilmesinin ve tarımsal nüfusun topraksızlaştırılmasının sonuçlarını “*kapitalist çiftçinin yaratılışı*”, “*sanayi için iç pazar yaratılması*”, “*sanayici kapitalizminin yaratılışı*” olarak incelerken ilkel birikim için uygulanan şiddet içeren yöntemleri tarihsel bir değerlendirmeye aktarır.⁴⁸ Ayrıca belirtmek gerekir ki güç kullanımı ile beraber hukukun, halkın mülksüzleştirilmesinde oynadığı tarihsel rolü de – “*mülksüzleştirilenlere karşı kanlı yasalar*”⁴⁹ – ısrarla vurgular. Marx’ın bu değerlendirmelerini başlattığı tarihsel dönem önemlidir. Öyle ki kapitalist dönemin başlangıcının 16. yüzyıl olduğunu söyleyen Marx, 14. ve 15. yüzyıllarda da bazı Akdeniz kent devletlerinde kapitalist üretim tarzıyla karşılaştığını söyler.⁵⁰ İlerideki başlıklarda kapsamlı olarak bahsedildiği gibi Fernand Braudel’in ve Giovanni Arrighi’nin tarihsel kapitalizmin kökenlerine ilişkin 14. ve 15. yüzyıl Kuzey-İtalyan Kent Devletleri’ne ilişkin incelemeleri⁵¹ buradaki ifadeyle önemli paralellikler taşımaktadır.

Marx’ın tarihsel kapitalizmin gelişimi içerisinde kamu borçlanması, bankacılığın ve uluslararası kredi sisteminin meydana gelmesi süreçlerine ilişkin yaklaşımları da benzer bir açıdan önem taşımaktadır. Marx’a göre tarihsel süreçte kamu borçlanması ilkel birikimin en önemli kaldıraçlarından biri haline gelmiş olup ilk örneği Ceneviz ve Venedik Kent Devletleri’nde görülmüş; deniz ticareti ve ticaret savaşları ile sömürge sisteminin de etkisiyle Hollanda’da kökleşmiştir.⁵² Kamusal borçlanma (ya da devlet borçları) herhangi bir zahmet veya tehlikeyle karşılaşılmadan paranın sermayeye çevrilmesini sağlamış, borçların kolayca devredilebilir devlet tahvillerine dönüştürülmesiyle Marx’ın ifadesiyle rantıyla geçen bir “*aylaklar*

⁴⁷ Harvey, D. (2004). The ‘New’ Imperialism: Accumulation by Dispossession. *Socialist Register*, 40. 63-87.

⁴⁸ Marx, *Capital V.1.*, ss. 877-931.

⁴⁹ *Ibid.*, s. 896.

⁵⁰ *Ibid.*, s. 876.

⁵¹ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, ss. 172-196.

⁵² Marx, *Capital V.1.*, s. 919.

sınıfı” yaratmış, bankerlerin servetlerini büyütmüş; ayrıca anonim şirketlerin, “*borsa kumarı*” ve bankokrasinin doğmasına yol açmıştır.⁵³ Ulusal adlarla kurulan bankalar, başlangıçta hükümetlerin yanında yer alarak elde ettikleri ayrıcalıklar ile devlete borç verecek duruma gelen özel şirketler iken; İngiltere Bankası örneğinde olduğu gibi ülkenin madeni servetlerinin ve bütün ticari kredinin çekim merkezi haline gelmişlerdir.⁵⁴ Engels, daha sonra *Kapital*’in üçüncü cildine yaptığı katkıda borsanın daha önce kapitalist sistem içinde ikincil bir ögeyken giderek nasıl asli hale geldiğini anlatır. Buna göre, sanayide, ticarete ve tarımda hisse senetli şirketlerin ve bankaların egemenliği giderek artmıştır. Hatta sömürgecilik bahsinde dahi Avrupalıların Afrika’yı doğrudan doğruya bu şirketlere paylaştırdıklarını ve borsa için ele geçirdiklerini eklemiştir.⁵⁵

Bu noktada yukarıda bahsedilen paralellik, tarihsel kapitalizmin gelişimine ilişkin olarak yine ortaya çıkmaktadır. Çünkü Marx, kamusal borçlarla bir uluslararası kredi sisteminin ortaya çıktığından bahsetmektedir. Ona göre böylece, Venedik’in çöküşü sırasında büyük paralar ihraç etmiş olduğu Hollanda’da bu birikim, sermaye servetinin en önemli temellerinden biri olmuştur. Hollanda’nın çöküşü ile İngiltere’nin küresel kapitalist sistemde yükselişi sırasında olan da budur ve İngiltere ile ABD arasında da aynısı yaşanmıştır.⁵⁶ Paralellik tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Nitekim Immanuel Wallerstein, tarihte üç büyük gücün dünya hegemonyası kurmayı başardığını söyler; bu güçler sırasıyla Hollanda, İngiltere ve ABD’dir.⁵⁷ Yine ileride ayrıntılı olarak incelendiği üzere Barry K. Gills ve Arrighi gibi yazarlar da bu güçler arasındaki hegemonik geçişler üzerine çalışmışlardır. Söz konusu hegemonyalar ve bunlar arasındaki hegemonik geçişler, ikinci bölümde belirtildiği şekilde⁵⁸ uluslararası hukukun doğuşunu ve gelişimini açıklamak üzere oldukça verimli bir zemin oluşturduğundan bu çalışma bakımından oldukça önemlidir. Bu hegemonik geçişler, küresel kapitalist sistemde sermaye birikiminin mekanlarının nasıl değiştiğinin anlaşılmasını sağlayacağı gibi emperyalizmin “*birbiriyle bağlantılı birikim merkezleri*

⁵³ *Ibid.*, s. 919.

⁵⁴ *Ibid.*, s. 920.

⁵⁵ Engels, F. (1991). Supplement and Addendum to Volume 3 of Capital. Marx, K. *Capital: A Critique of Political Economy Volume 3*. içinde (ss. 1027-1047). St Ives: Penguin Books in association with New Left Review, s. 1047.

⁵⁶ Marx, *Capital V.1.*, s. 920.

⁵⁷ Wallerstein, *World-Systems Analysis*, s. 57.

⁵⁸ Bkz. Başlık 2.1.

hiyerarşisi”⁵⁹ olarak kavranması için de yol göstericidir. Marx’ın çarpıcı ifadeleriyle: “Bugün herhangi bir doğum belgesi olmadan ABD’de ortaya çıkan büyük miktardaki sermaye, dün İngiltere’de sermayeleştirilmiş çocuk kanıdır.”⁶⁰

1.1.2. Sermaye İhracı, Finans Kapital ve Pazar Sorunu: Hobson, Hilferding ve Luxemburg

Emperyalizm kavramını bugün anladığımız anlamda kullanan ilk yazarların çalışmaları 1. Dünya Savaşı – öncesi ve sonrasıyla – dönemini kapsamaktadır. Esasen bu durum ilk Marksist emperyalizm teorileri açısından, Marx’ın ve Engels’in çalışmalarının, dünyanın büyük güçler arasındaki paylaşımı için girişilmiş ilk büyük savaşını görmüş yazarlarca devam ettirilmesi olarak görülmelidir. Bu bakımdan, başka yazarların katkıları ve bizzat onlara yönelik eleştirilerle de gelişmekle birlikte bu klasik teorilerin⁶¹ ilk temsilcilerinin Rudolf Hilferding, Rosa Luxemburg, Vladimir İlyiç Lenin ve Nikolay Buharin olduğu kabul edilmektedir. Kendisi Marksist olmamakla ve emperyalizmi “*kötü yönetimin*” ya da yanlış politikaların sonucu olarak görüp, çözüm olarak sosyal reformlar önermekle birlikte⁶² emperyalizm kavramını ilk kullanan iktisatçılardan biri olarak John A. Hobson da emperyalizm teorilerinin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.

Hobson, ilk basımı 1902 yılında gerçekleşen *Emperyalizm* isimli kitabında temel görüşlerini ortaya koymuştur. Burada Hobson, gelişen kapitalist ekonominin krizi ile ilgili olarak üretim fazlasına karşın yeterli tüketici bulunamaması yani “*eksik tüketim*” kavramı üzerinde durarak emperyalizmi, ortaya çıkan üretim fazlası için yeni pazarlar aranması üzerinden temellendirmeye çalışır. Servet fazlalarını aktarabilecekleri kanalları genişletmek isteyen büyük sanayi, ülke içinde satamadıkları malları, yani üretim fazlasını, savaş ve militarizme yönelik bir dış politika ile özel pazarlar yaratarak buraya aktarır ve böylece endüstriyel ve finansal çıkarlar güvence altına alınmış olur.⁶³ Hobson’ın kendi ifadeleri ile: “*emperyalizm, hükümet*

⁵⁹ Gills, *op. cit.*, ss. 115-140.

⁶⁰ Marx, *Capital V.1.*, s. 920.

⁶¹ Literatürde “*klasik Marksist emperyalizm teorileri*”, “*erken dönem Marksist emperyalizm teorileri*” ya da “*birinci dalga emperyalizm teorileri*” gibi farklı adlandırmalar olmakla birlikte hepsi 1. Dünya Savaşı dönemi Marksist yazarların teorilerini kapsayan adlandırmalardır.

⁶² Gökten, *op. cit.*, s. 2.

⁶³ *Ibid.*

*mekanizmasının, özellikle kapitalist olan özel çıkarlar tarafından, ülkeleri dışında ekonomik kazançlar elde etmek için kullanılması anlamına gelir.”*⁶⁴

Bu bağlamda Hobson için emperyalizmin ekonomik kökü, fazla sermaye için özel pazarlar geliştirme arzusu; bunun gerekli araçları da savaş ve saldırgan bir dış politikadır.⁶⁵ Bu politikanın itici gücü ise ticaret değil, sermaye yatırımdır. Yani emperyalizmin temel yöntemi yurt dışına sermaye ihraç etmek olacaktır. Hobson, ticaretin doğası gereği bir eşitliği içermesi gerektiğinden bahisle emperyalizmin ekonomik olarak güçsüz ülkelerde yeni pazarlar yaratmak için sermaye ihraç etmeye gereksinim duyacağını belirtir. “*Sermaye ihracı*” emperyalizm teorileri için kilit kavramlardan birini oluşturur. Anthony Brewer, Hobson’ın eksik üretime ilişkin açıklamalarına katılmadığını belirtmekle beraber ulaşılmış olduğu sermaye ihracı sonucunun, nedenleri Hobson’ın açıkladıklarından farklı olsa dahi (örneğin sermaye ihracı yurt içindeki yatırım fırsatlarının eksikliği nedeniyle değil de yurt dışındaki iyileştirilmiş kâr fırsatları veya düşük riskler nedeniyle de artmış olabilir) emperyalizm teorileri açısından önemini vurgular.⁶⁶

Hilferding, 1910 yılında kaleme almış olduğu *Finans Kapital* isimli kitabında Marksist emperyalizm teorileri için temel olarak kabul edilen pek çok kavram ortaya koymuştur.⁶⁷ Yazıldığı dönem itibarıyla erken bir çalışma olması sebebiyle çeşitli eksiklikleri olduğu kabul edilse de “*finans kapital*” kavramsallaştırması bu çalışmayla Marksist ekonomi politiğin kavram setleri arasına girmiş; hatta bu çalışma bir ölçüde Marx’ın *Kapital*’inin devamı olarak kabul edilmiştir.⁶⁸ Hilferding, çalışmasında Marx’ın da ele almış olduğu sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi üzerinde durur. Bu incelemesini bir adım ileriye götürerek analizine sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesini de kapsayan bir aşama daha ekler; o da bankalar tarafından kontrol edilen bir aşama olup üretimin yönetimi ile finans kapitalin yönetimi arasındaki iş bölümünün en yüksek seviyede olduğu aşamadır.⁶⁹

⁶⁴ Hobson, J. A. (1902). *Imperialism, A Study*. New York: James Pott & Company. Erişim adresi The Online Library of Liberty, s. 100.

⁶⁵ *Ibid.*, s. 113.

⁶⁶ Brewer, *op. cit.*, s. 81.

⁶⁷ Bkz. Hilferding, Rudolf (1981). *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*. (Almancadan Çev. Morris Watnick & Sam Gordon) London: Routledge & Kegan Paul.

⁶⁸ Öztürk. Ö. (2011). 100. yılında Das Finanzkapital. *Devrimci Marksizm*, 12, 133-142, s. 133.

⁶⁹ Gökten, *op. cit.*, s. 5.

Hilferding'e göre bankacılığın gelişmesi ve bankalarla endüstri arasında giderek yoğunlaşmış olan ilişki ağıyla beraber tüm sermayeyi para sermayesi biçiminde yoğunlaştırma ve bunu yalnızca bankalar aracılığıyla üreticilere sunma eğilimi ortaya çıkmıştır.⁷⁰ Bu tarihsel durumda finans kapital, anonim şirketlerin gelişmesiyle beraber gelişirken endüstrinin tekelleşmesiyle beraber zirveye ulaşır. Giderek endüstri sermayesinin ve banka sermayesinin sahipleri aynı kişiler haline gelir.⁷¹ Hilferding'in teorisinde finans kapital, sermayenin gelişiminin en yüksek aşaması olarak ortaya çıkar. Bu gelişimi diyalektik yöntemle inceleyen Hilferding'e göre tefeci ve tüccar sermayesinin banka sermayesine, onun da finans kapitale dönüşmesiyle aşamalar tamamlanmış olur. Bu gelişim sürecinde banka sermayesi (anti-tez) tefecinin sermayesinin (tez) yadsıması olarak ortaya çıkarken finans kapital ise yadsımanın yadsıması (sentez) olarak ortaya çıkar ve *“ekonomik gelişmenin sonsuz derecede daha yüksek bir aşamasında toplumsal üretimin meyvelerini kendine mal eder.”*⁷²

Özetle finans kapital, endüstriyel ve ticari sermaye ile banka sermayesinin birleşmesini ifade etmekte olup; bu birleşme büyük tekellerce bireysel kapitalistler arasındaki serbest rekabeti bertaraf eder.⁷³ Hilferding'e göre sermayenin bu şekilde merkezileşmesi devlet ile kapitalistler arasındaki ilişkiyi de değiştirerek devleti liberal ve serbest ticarete dayalı ekonomi politikalarından uzaklaştırarak saldırgan ve askeri politik güce dönüştürür. Böylece sermayenin finans kapital şeklindeki merkezileşmesiyle *“sermaye diktatörlüğü”* sınırsız politik güç talep eder; yeni sömürgeler ve genişlemek için güçlü bir devlete ihtiyaç duyulur ve emperyalizm ortaya çıkar.⁷⁴

Hilferding'e göre sermaye ihracı, yabancı ülkelerin koruyucu tarifelerine karşı kârı garanti alma işlevi görür. Bu yöntemde sermaye, yurt dışına altyapı olarak, kurulacak fabrikalarla ihraç edilir. Böylece yabancı ülkelerin koruyucu tarifelerinden etkilenen bir sanayi dalı, üretiminin bir kısmını yurt dışına aktararak bu koruyucu tarifeleri kendi lehine çevirmiş olur. Bu sayede hem içerideki üretiminde koruyucu tarifeden destek alırken hem de sermaye ihracatı ile diğer ülkelerin koruyucu tarifeleri

⁷⁰ Hilferding, **Finance Capital**, s. 180.

⁷¹ **Ibid.**, s. 225.

⁷² **Ibid.**, s. 226.

⁷³ Gökten, **op. cit.**, s. 5.

⁷⁴ **Ibid.**

tarafından teşvik edilir ve sermayenin dünyanın her yerine nüfuz ederek uluslararasılaşması sağlanır.⁷⁵ Hilferding finans kapitalle sermaye ihracının büyümesi arasındaki ilişkiyi ise bu aşamada anonim şirketlerin örgütlenme biçiminin benimsenmesi ve bankalar ile endüstri şirketlerinin birbirleriyle bağlanması gibi yapısal değişiklikler ile açıklamaktadır.⁷⁶ Anonim şirket biçimi, kapitalistin yurt dışına yerleşmeden orada yan kuruluşlar kurmasını mümkün kıldığı gibi, bankaların da yan kuruluşlarla endüstriyel şirketlere fon sağlamalarını sağlamaktadır ve bu nedenle kapitalist için oldukça avantajlıdır.⁷⁷

Dış pazarlara yönelik kapitalist yayılma, dünya çapında egemenlik için girişilen rekabetçi mücadelelerin ana sebebidir.⁷⁸ Bu yüzden sermaye ihracı yöntemiyle kapitalizmin uluslararasılaşması, kapitalistlerin çıkarlarını dünyanın en ücra köşelerinde bile koruyabilecek güçte bir devlet otoritesine olan ihtiyacı beraberinde getirir. Çünkü ihraç edilen sermaye, kendi devletinin yabancı topraklar üzerinde tam kontrole sahip olduğunda kendisini güvende hisseder, böylece ayrıcalıklı konumuyla kârları garanti altına alınmış olur.⁷⁹ Hilferding'e göre tam da bu nedenle sermayenin ihraç edilmesi, emperyalist politikaları teşvik etmektedir.⁸⁰

Böylece Hilferding'in teorisi, Marx'ın sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi hakkındaki açıklamalarını daha da ileri götürür. Tekelleşme, finans kapital ve sermayenin ihracı konularındaki tartışmaları Marksist emperyalizm teorilerinin temelini oluşturur. Brewer bu sebeple Hilferding'i "*klasik Marksist emperyalizm teorisinin gerçek kurucusu*" ilan etmiştir.⁸¹ Bu noktada önemli bir parantez Rosa Luxemburg için açılmalıdır. Kendisi, Hilferding ve Lenin ile aynı doğrultuyu takip etmese de farklı bir yaklaşımla emperyalizm teorilerine önemli bir katkıda bulunmuştur.

Luxemburg'un klasik Marksist emperyalizm teorileri içerisindeki konumu teorisinin genel gelişim çizgisinden ayrıksı bir yerde durmaktadır. Öyle ki

⁷⁵ Hilferding, **op. cit.**, ss. 314-315.

⁷⁶ Brewer, **op. cit.**, s. 81.

⁷⁷ **Ibid.**

⁷⁸ Barone, **op. cit.**, s. 25.

⁷⁹ Hilferding, **op. cit.**, ss. 322.

⁸⁰ **Ibid.**

⁸¹ Brewer, **op. cit.**, s. 108.

Luxemburg'un emperyalizm hakkında temel tezlerini paylaştığı ve 1913 yılında yayımlanan *Sermaye Birikimi* isimli kitabında Hilferding'in *Finans Kapital*'inden (1910) hiç bahsedilmemiş olması ve Hobson'un *Emperyalizm*'inden yalnızca dolaylı olarak bir kez bahsedilmesi eleştiri konusu olmuştur.⁸² Öte yandan Hobson ve Hilferding'in çalışmalarını daha doğrusal olarak takip eden Lenin ve Buharin de Luxemburg'dan sonra kaleme aldıkları çalışmalarında onun çalışmasını es geçmişlerdir.⁸³ Luxemburg, bahsedilen doğrultudan farklı olarak teorisinin merkezine sermayenin merkezileşmesini, tekelleşmeyi ve finans kapitali değil; Marx'ın *Kapital*'de ele aldığı “*genişletilmiş yeniden üretim*” şemalarına ilişkin olarak eleştirel bir değerlendirmeyi koyar. Buna göre kapitalist (iç) ve kapitalist olmayan/kapitalizm öncesi (dış) bölgeler şeklinde ikili bir ayrım yapar ve artı-değerin realize edilebilmesi için birincisinin ikincisiyle ticari ilişki kurmak zorunda olduğunu vurgular.⁸⁴ Bu nedenle Luxemburg'a göre kapitalizm, kendi başına var olamayacak, ancak kapitalist olmayan sistemlerle beraber var olabilecektir.⁸⁵ Bu bakış açısına göre Luxemburg emperyalizmi de şu şekilde tanımlar: “*Emperyalizm, sermaye birikiminin kendisine açık duran kapitalist-olmayan çevre için verdiği rekabetçi mücadelenin siyasal ifadesidir.*”⁸⁶

Luxemburg'un emperyalizm kavrayışına ilişkin olarak kapitalizmin kapitalist olmayan/kapitalizm öncesi bir sisteme ihtiyaç duyduğu tezi Marksist yazarlarca eleştirilmiş ve tarih tarafından da – kapitalizmin tüm dünyaya hakim olmasıyla – bu tezin yanlışlandığı belirtilmiştir. Ancak yine de Luxemburg'un çalışmasında Marksist emperyalizm teorileri için çok özgün ve önemli katkılar olduğu kabul edilmektedir. Erken dönem Marksist teorisyenler arasında Luxemburg, dış pazarlara açılmanın diğer ülkelere etkisini analizine ayrıntılı olarak dahil eden ilk yazar olmuştur.⁸⁷ Buna göre, Luxemburg'un belki de en önemli katkısı, iç ve dış pazarlar arasında yapmış olduğu ayrımın coğrafi bazlı olarak ülke ve imparatorluklar temelinde değil üretim biçimleri

⁸² Öztürk. Ö. (2014). Rosa Luxemburg, Sermaye Birikimi ve Emperyalizm. *Devrimci Marksizm*, 20, 144-153, s. 145.

⁸³ Buharin ancak 1924 yılında Luxemburg'un çalışmasına karşı gecikmiş bir eleştiride bulunmuştur. *Ibid.*, ss. 145-146.

⁸⁴ Luxemburg, R. (1986). *Sermaye Birikimi*. (Çev. Tayfun Ertan). İstanbul: Alan Yayıncılık, ss. 251-267.

⁸⁵ Brewer, *op. cit.*, s. 59.

⁸⁶ Luxemburg, *op. cit.*, s. 342.

⁸⁷ Barone, *op. cit.*, s. 14.

arasındaki farklılık temelinde şekillenmesi ve dönemindeki benzerlerinden farklı olarak üretim ilişkileri temelinde yaptığı ayrımında tutarlı bir biçimde ısrar etmesidir.⁸⁸

İkinci olarak vurgulanması gereken önemli nokta yazarın ilkel birikime yapmış olduğu vurgudur. Öyle ki kapitalist ve kapitalist olmayan toplumlar arasındaki ilişkileri incelemesi onu sömürgecilik biçimlerini incelemeye itmiş ve bu ilişkide ilkel birikim yöntemlerinin devam ettiğini belirtmiştir.⁸⁹ Bir önceki başlıkta belirtildiği üzere ilkel birikimle günümüz birikim yöntemleri arasında paralellik kuran çalışmalar, güncel emperyalizm tartışmaları için önemlidir. Luxemburg'un değerlendirmeleri, öncülleri ve ardıllarından farklı olsa da Marksist emperyalizm teorilerine katkıları bakımından dikkate alınmaya değerdir. Sonuçta üç yazar da Marx'ın temel kavramlarını devletler arası bir analiz yöntemiyle genişleterek çalışmada kullandığımız yaklaşım için önemli temeller oluşturmuşlar, Marksist yordamın uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk alanlarında uygulanması için önemli ipuçları bırakmışlardır.

1.1.3. Dünya Ekonomisi ve Kapitalizmin En Yüksek Aşaması Olarak Emperyalizm: Buharin ve Lenin

Buharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* isimli çalışmasında (1918)⁹⁰ dünya ekonomisi kavramını bir üretim ilişkileri ve buna bağlı olarak dünya ölçeğinde bir mübadele ilişkileri sistemi olarak tanımlar.⁹¹ Buharin'e göre dünya ekonomisinin son yıllardaki devasa büyümesi dünya kapitalizminin üretici güçlerinin aşırı gelişiminden kaynaklanmaktadır.⁹² Buharin dünya ekonomisinin gelişimi ve değişiminin ulusal ekonomiler üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışmıştır. Dünya ekonomisinin gelişimi nüfusun ve sermayenin uluslararası alanda hareket etmesini sağlar ki; bu durum kapitalizmin uluslararasılaşmasının en önemli nedenlerindendir.⁹³ Buharin, finans kapitale ilişkin görüşlerinin büyük bir bölümünü Hilferding'den almıştır. Buna göre tekeller, birleşik işletmeler ve banka sermayesinin sanayiye nüfuzuyla finans kapital

⁸⁸ Luxemburg'un katkısı ile ilgili benzer görüşler için Bkz. Öztürk (2014). s. 152. ve Brewer (2002). s. 59.

⁸⁹ Öztürk, **Rosa Luxemburg...**, s. 153.

⁹⁰ Rusça orijinal eserin yazıldığı ve yayımlandığı yıl.

⁹¹ Buharin, N. (1929). *Imperialism and World Economy*. (Rusçadan Çev. Henry Noel Brailsford). New York: International Publishers, s. 26.

⁹² **Ibid.**, s. 28.

⁹³ Barone, **op. cit.**, s. 38.

meydana gelmiştir ve finans kapital, sermayenin her yana yayılan bir biçimi olarak devletin sınırlarının genişletilmesini ister.⁹⁴ Böylece emperyalizm, finans kapitalin bir politikası⁹⁵ olarak ortaya çıksa da Buharin emperyalizmi salt bir politika olarak görmez; onun ekonomik temellerini ve kapitalizmin gelişimi neticesinde ortaya çıktığını çalışmasında vurgular.

Buharin'in çalışmasını diğer klasiklerden ayıranın, yazarın sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasıyla ilgili iki eğilim öngörmüş olmasıdır: “*sermayenin uluslararasılaşması*” ve “*ulusallaşması*”; dünya ekonomisinin artan karşılıklı bağımlılığı ve ulusal bloklara bölünmesi.⁹⁶ Buna göre nasıl ki her bireysel girişim ulusal ekonomilerin parçasıysa, ulusal ekonomilerin her biri de dünya ekonomisi sistemine dahildir ve bu bağlamda “*uluslararası iş bölümü*” dünyanın farklı bölgelerindeki farklı ekonomik gelişim düzeylerine dayanır.⁹⁷ Bu yaklaşımın, dünya-sistemleri analizinin kapitalist dünya sistemi yaklaşımına benzerliği dikkat çekicidir. Sonuçta Buharin, ulusal ve uluslararası düzeyde sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasıyla rekabetin ulusal ölçekte en aza ineceğini ve uluslararası ölçekte giderek artacağını belirtir. Çünkü ulusal üretim, sanayi ve bankacılık sektörlerindeki birleşmelerle bir “*devlet kapitalist tröstü*” haline gelmiştir. Böylece artık arenası dünya ekonomisi olan, devlet tekelleri arasındaki rekabet baş gösterir.⁹⁸

Lenin'e ve *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (1917) isimli yapıtına gelince; bu çalışma, Hobson ve Hilferding'le aynı hattı takip eden, ancak kendisinden önce yazılan klasiklerin hem genel bir kompozisyonunu görmemizi sağlaması hem de emperyalizmle kapitalizm arasındaki ilişkinin olanca açıklığınca kavranmasını sağlaması bakımından önem arz eden bir çalışmadır ve ayrıntılı bir değerlendirme gerektirir. Zira emperyalizm konusunda üzerinden yüz yılı aşkın bir zaman geçmiş olmasına rağmen en çok yararlanılan ve saptamalarının halen geçerli olduğu kabul edilen çalışmalardan birisidir. Dünyanın en çok okunan kitapları arasına giren bu eser, olumlu ya da olumsuz pek çok eleştirinin de konusu olmuştur. Örneğin genel olarak bu çalışmaya yönelik teorik eleştirilerin özeti kabul edilebilecek bir yaklaşım Brewer'de mevcuttur. Eleştirisini esasen Lenin'e değil bu yapıtı bir “*kutsal*

⁹⁴ Gökten, **op. cit.**, ss. 7-8.

⁹⁵ Buharin., **Imperialism and World Economy**, s. 114.

⁹⁶ Brewer, **op. cit.**, s. 111.

⁹⁷ **Ibid.**

⁹⁸ Buharin., **Imperialism and World Economy**, ss. 119-120.

metin” haline getirdiğini iddia ettiği “*Ortodoks Marksist*” geleneğe yönelttiğini belirten Brewer, yapıtın kendisinden öncekilerin tekrarı olduğunu ve teorik bir yenilik getirmediğini iddia etmiştir.⁹⁹ Bu eleştirinin yerinde olmadığı söylenmelidir. Zira John Bellamy Foster’ın belirttiği üzere:

*“Batı Marksizminin özellikle Avrupa-merkezci kesimlerinin uzun süredir emperyalizm teorisini çeşitli açılardan zayıflatma girişimlerine karşın, Lenin’in bu eseri yalnızca Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarını açıklamaktaki isabeti nedeniyle değil, aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrası emperyal düzeni açıklamaktaki faydası nedeniyle de yüzyılı aşkın bir süredir tüm emperyalizm tartışmalarında temel konumunu korumaktadır.”*¹⁰⁰

Hatta Foster’a göre bu bakımdan “*emperyalizmin aşıldığını iddia eden sol düşünürlerin yine de Lenin’in klasik eserine atıfta bulunmaları, Lenin’in bu yapıtındaki analizinin muazzam gücünün bir göstergesidir.*”¹⁰¹ Aynı şekilde Sungur Savran da bu çalışmanın önemini “*kendinden önceki çalışmaların bir sentezi olması ile günümüze ulaşan yaygın ve derin etkisi*”¹⁰² ile açıklamıştır. Çalışmanın getirdiği en önemli teorik yenilik ise emperyalizmi kapitalist üretim tarzının gelişimindeki en yüksek aşama olarak tanımlıyor olmasıdır.¹⁰³

Lenin çalışmasında Hobson ve Hilferding ile aynı izleği takip eder. Çalışmasının başlangıcında sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasının tekellere dönüşümünü açıklarken devamında bankaların rollerine odaklanır ve ardından finans kapitalin oluşumu üzerinde durur. Lenin’e göre kapitalistler arası rekabetin tekellere dönüşümü kapitalist ekonominin en önemli gelişmelerinden biridir. Almanya ve ABD için yapmış olduğu incelemelerde vardığı sonuç yoğunlaşmanın, gelişmenin belli bir düzeyine ulaştığında mutlaka kendiliğinden tekelleşmeye varacağı şeklindedir.¹⁰⁴ Öyle ki değerlendirmeyi yaptığı tarihte Almanya’daki 3.265.623 işletmenin yalnızca %0.9’u büyük işletmedir ve bunlar 14.4 milyon işçinin %39.4’ünü çalıştırmakta olup, toplam

⁹⁹ Brewer, op. cit., s.

¹⁰⁰ Foster, J. B. (2024). The New Denial of Imperialism on the Left. *Monthly Review*, 76(6), Erişim adresi <https://monthlyreview.org/2024/11/01/the-new-denial-of-imperialism-on-the-left/>

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² Savran, S. (2011). *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*. (2. Bası). İstanbul: Yordam Kitap, s. 84.

¹⁰³ *Ibid.*, s. 85.

¹⁰⁴ Lenin, V.İ. (2009). *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. (12. Bası). (Çev. Cemal Süreya). Ankara: Sol Yayınları, s. 21.

buhar gücü ve elektrik enerjisinin $\frac{3}{4}$ 'ünü ellerinde bulundurmaktadırlar.¹⁰⁵ Aynı şekilde ABD'de de sadece beş yıl içerisinde 1904 yılından 1909 yılına kadar üretimin yoğunlaşması o kadar hızlı gerçekleşmiştir ki ülkedeki toplam üretimin yarıya yakını toplam işletmelerin yalnızca %1.1'ini oluşturan üç bin işletme tarafından 258 sanayi dalına yayılmış halde yapılır hale gelmiştir.¹⁰⁶

Bu verilerin Marx'ın sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması konusunda *Kapital*'de yazdıklarını kesin bir şekilde kanıtlamış olduğunu belirten Lenin, tekellerin doğuşunun kapitalizmin gelişmesinin evrensel bir yasası haline geldiğini belirtir.¹⁰⁷ Lenin'e göre bu evrensel tekelleşme yasası tarihsel aşamalara sahiptir. Bu değerlendirmesinde tekellerin yaklaşık yarım yüzyıllık gelişimini şu şekilde açıklar:

*“Böylece tekellerin tarihindeki başlıca evreler şöyle belirliyor: (1) Serbest rekabetin gelişmesinin en yüksek noktaya eriştiği 1860-1880 yılları. Tekeller, ancak fark edilir embriyonlar halindedir. (2) 1873 bunalımından sonra, kartellerin önemli gelişme dönemi; böyle olmakla birlikte, bunlar henüz istisna halindedir. Oturmuş bir durumları yoktur. Henüz geçici bir niteliktedirler. (3) 19. yüzyılın sonundaki ilerleyiş ve 1900-1903 bunalımı; bu dönemde, karteller baştanbaşa ekonomik yaşamın temellerinden biri haline geliyor. Kapitalizm, emperyalizme dönüşmüştür.”*¹⁰⁸

Lenin'e göre emperyalizmin ekonomik temelini oluşturan tekeller, kapitalizmden doğmuş olup kapitalizmin rekabetçi koşulları ile sürekli bir çelişki halindedir.¹⁰⁹ Lenin'e göre tekelleşmenin en büyük sonucu üretimin toplumsallaşmasındaki ilerlemedir. Öyle ki tekeller, en kalifiye emeği el altında bulundurmakla kalmayıp tüm araştırma araçlarını da hakimiyetleri altına almışlardır. Bu bakımdan emperyalist aşamada kapitalizm, üretimin tamamen toplumsallaşmasına doğru gitmektedir. Elbette üretim toplumsallaşırken mülkiyet giderek daha da küçük bir azınlığın tekeline girmekte; çelişkiler giderek keskinleşmektedir.¹¹⁰ Egemenlik ilişkilerinin bu şekilde gelişimiyle ortaya çıkması zorunlu olan bir diğer önemli sonuç da Lenin'e göre mutlak egemenlik için kullanılacak şiddettir. Kendisi doğrudan bu

¹⁰⁵ *Ibid.*, s. 20.

¹⁰⁶ *Ibid.*, ss. 20-21.

¹⁰⁷ *Ibid.*, s. 24.

¹⁰⁸ *Ibid.*, ss. 25-26.

¹⁰⁹ Gökten, *op. cit.*, s. 6.

¹¹⁰ Lenin, *Emperyalizm*, s. 29.

şekilde ifade etmemiş olsa da emperyalist dönemdeki birikim yöntemleri ile ilkel birikim yöntemleri arasındaki ilişki burada da görülmektedir. “*Tekel, her yerde kendine yol açmaktadır; rakiplerini ‘mütevazı’ bir bedelle satın almaktan Amerikan usulü dinamit kullanmaya değin her türlü yola ‘başvurarak’.*”¹¹¹

Lenin için bankaların değerlendirmesini yaptığı dönemdeki değişen rolü, finans kapital¹¹² aşamasının ortaya çıkması için oldukça önemlidir. Lenin’e göre bankalar, kuruluşlarında yalnızca mütevazı aracılarken, gelişmelerinin ve yoğunlaşmalarının ilerleyen dönemlerinde birçok ülkenin hammadde kaynaklarının, üretim araçlarının ve kapitalistlerin para sermayelerinin büyük kısmını ellerinde bulunduran muazzam tekeller haline gelmişlerdir ve bu durum kapitalizmin “*kapitalist emperyalizme*” dönüşmesinin temel süreçlerinden birini meydana getirmektedir.¹¹³ Sermayenin bu şekilde merkezileşmesi ve yoğunlaşması ile ilgili olarak Lenin, Alman Bankaları üzerinden yaptığı incelemede tekel haline gelen bankaların kendilerine bağlı bankalar ve holding sistemi ile sermaye birikimini nasıl sağladıkları üzerine çalışmıştır. Verdiği örneğe göre daha 1909 yılında dokuz büyük Berlin bankası, kendilerine bağlı bankalarla birlikte Alman banka sermayesinin %83’ünü denetimleri altında tutmaktadır.¹¹⁴ Holding sisteminde büyük bankalar küçük işletmeleri sadece yutmakla kalmayıp hisse senetlerini alarak, değiştirerek, kredi sistemlerini kullanarak sermayelerine katılmakta ve onları kendilerine bağlamaktadırlar.¹¹⁵ Yine Hilferding’in endüstri sermayesi ile banka sermayesinin aynı kapitalistlerin elinde birleşmesi tezini destekleyen Lenin, bankalar ile büyük ticari ve sınai işletmeler arasındaki denetim veya yönetim kuruluna girmek suretiyle kişisel birleşmelerin gerçekleşmesiyle bunların tek bir tekel haline geldiğini söyler.¹¹⁶ Finans kapital, banka sermayesi ile sanayi sermayesinin kaynaşması sonucu oluşmuş, kapitalizmin gelişiminin emperyalizm aşamasında hakim sermaye biçimi haline gelmiştir.¹¹⁷

¹¹¹ **Ibid.** s. 31.

¹¹² Ya da aynı anlamda kullanılmak üzere atıf yapılan çeviride kullanıldığı şekliyle: “*mali-sermaye*”; çalışmadaki bütünlüğün bozulmaması adına çeviridekinden farklı olarak bu kavram çalışma boyunca olduğu gibi bu başlıkta da “*finans kapital*” ismiyle kullanılmıştır.

¹¹³ Lenin, **Emperyalizm**, s. 35.

¹¹⁴ **Ibid.**, s. 36.

¹¹⁵ **Ibid.**, s. 37.

¹¹⁶ **Ibid.**, s. 47.

¹¹⁷ Savran, **Kod Adı Küreselleşme**, s. 85.

Finans kapital, Lenin’e göre tarihsel olarak üretimin yoğunlaşması, bunun sonucu olarak tekeller, sanayi ve banka sermayelerinin iç içe girmesi aşamaları neticesinde oluşur ve kapitalist tekellerin yönetimi böylece kaçınılmaz bir biçimde “*mali oligarşi*” (ya da “*finans oligarşisi*”) egemenliği haline gelir.¹¹⁸ Mali oligarşinin egemenliğinin temelinde ise holding sistemi bulunmaktadır. Çünkü holding sistemi sayesinde yöneticiler, ana şirketi; ana şirket, bağlı şirketleri; bağlı şirketler, onlara bağlı şirketleri denetlemekte ve böylece büyük bir sermayeye sahip olmadan da üretimin yayıldığı geniş alanlara hakimiyet mümkün olabilmektedir.¹¹⁹ Günümüz kapitalizminde “*çok uluslu şirket*” biçimindeki devasa sermaye birimlerinin kökleri de burada ve Lenin’in büyük şirketlerin oluşumuna ilişkin açıklamalarında yatmaktadır.¹²⁰ Lenin’in vermiş olduğu örnekle, holding sisteminde üretimi denetleyecek olan yöneticinin %50 sermayeye sahip olmasının denetim yetkisi için yeterli olduğunu varsaydığımızda, ana şirkete ikinci derecede bağlı olan şirketlerin sekiz milyonluk sermayesini denetlemek için bir milyonluk sermaye sahibi olması yeterli olacaktır.¹²¹ Böylece birkaç elde toplanan finans kapital, mali oligarşinin egemenliğini güçlendirmekte ve “*bütün bir toplumu tekeller yararına haraca keserek, firmaların kuruluşundan, kıymetli evrak çıkarılmasından, devlet tahvillerinden çok büyük ve gittikçe artan ölçüde karlar elde etmektedir.*”¹²²

Lenin finans kapitalin diğer tüm sermaye çeşitlerine olan üstünlüğünün, mali oligarşinin egemenliği anlamına gelmesinden bahisle bu durumun finansal açıdan güçlü birkaç devletin diğer tüm devletler karşısındaki üstün durumunu açıkladığını belirtmektedir. Bunlardan ikisi, sömürgecilik bakımından en zengin ve en eski kapitalist ülkeler olan İngiltere ve Fransa, diğer ikisi ise sanayideki kapitalist tekellerin gelişimi bakımından en ileride olan ABD ve Almanya’dır ki bu dört ülke, 20. yüzyılın başında dünya finans kapitalinin %80’ine sahiptir.¹²³ “*Dünyadaki öbür ülkelerin hemen hemen hepsi, bu uluslararası banker ülkelere, dünya mali-sermayesinin bu dört ‘direğine’, az ya da çok borçlu durumdadır, az ya da çok miktarda onlara haraç vermektedir.*”¹²⁴ Lenin’in oldukça erken, henüz 1. Dünya Savaşı sırasında yaptığı bu

¹¹⁸ Lenin, **Emperyalizm**, s. 54.

¹¹⁹ **Ibid.**, s. 55.

¹²⁰ Savran, **Kod Adı Küreselleşme**, s. 60.

¹²¹ Lenin, **Emperyalizm**, s. 55.

¹²² **Ibid.**, s. 60.

¹²³ **Ibid.**, ss. 66-68.

¹²⁴ **Ibid.**, s. 68.

isabetli değerlendirme iki açıdan oldukça önemlidir. Birincisi emperyalizmin ekonomik niteliğinin kavranması, ikincisi ise önümüzdeki bölümlerde tartışıldığı üzere çalışmamızın iddiasının somutlaştırmaya çalıştığı merkez ile çevre arasındaki bağımlılık ilişkilerinin kavranmasıdır. Bu şüphesiz, uluslararası bir sistemde hareket eden farklı devletler arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkilerine işaret ettiği ölçüde uluslararası hukuku ele almak istediğimiz kavramsal zemini de oluşturmaktadır.

Sermaye ihracı konusunda da Lenin, öncüllerinin değerlendirmelerini daha ileri taşımıştır. Lenin'e göre serbest rekabetin hüküm sürdüğü eski kapitalizmin ayırt edici özelliği meta ihracı iken tekelci kapitalizmin ayırt edici özelliği bunun sermaye ihracı ile yer değiştirmiş olmasıdır.¹²⁵ Bu saptamanın, yazıldığı tarihten sonraki yüz yıl içinde yaşanan gelişmeleri anlamak bakımından “*dahiyane*” olduğunu vurgulayan Savran, “*günümüzde sermaye ihracının ister portföy yatırımları, ister doğrudan yabancı yatırım biçimi altında olsun, dev boyutlara ulaştığını ve uluslararası mal ve hizmet ticaretinin büyüme hızından kat kat hızlı arttığını*” belirtmiştir.¹²⁶

Kapitalist sistem içerisinde işletmelerin, sanayilerin ve farklı ülkelerin “*eşitsiz gelişimi*” kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır ve bu durum ilerlemiş ülkeler için oldukça büyük ölçüde bir “*sermaye fazlası*” meydana getirmektedir.¹²⁷ Kapitalizmin gelişmesindeki eşitsizlik, bizzat kapitalizme özgü olduğundan ortaya çıkan sermaye fazlası, geri kalmış bir ülkede yoksulların yaşam standartlarını yükseltmek veya örneğin sanayiye göre çok geri kalmış tarımı geliştirmek için kullanılmaz. Aksine bu durum, kapitalistlerin kazançlarında bir azalma anlamına geleceğinden ve dünyanın geri kalmış ülkelerinde kâr oranları her zaman daha yüksek olacağından, (“*sermaye pek az, toprak fiyatı nispeten düşük, ücretler az, hammadde ucuz*”) dünyanın bu bölgelerine sermaye ihraç edilerek kapitalistlerin kârının artması için kullanılır.¹²⁸ İhraç edilen sermaye, ihraç edilen ülkelerde kapitalizmin gelişimini hızlandırırken tüm dünyadaki kapitalizmi de geliştirmiş olur.¹²⁹ Sermaye ihraç eden ülkeler ise her zaman bu ilişkinin avantaj elde eden tarafında olurlar. Özellikle para sermayesi ihracında bu avantaj, “*bir ticaret anlaşmasına konacak ek birtakım çıkarlar, bir kömür yatağı, bir liman yapımı*” vb. olabileceği gibi borcun savaş araçları veyahut gemi alımlarına

¹²⁵ *Ibid.*, s. 69.

¹²⁶ Savran, **Kod Adı Küreselleşme**, s. 67.

¹²⁷ Lenin, **Emperyalizm**, ss. 69-70.

¹²⁸ *Ibid.*, s. 70.

¹²⁹ *Ibid.*, s. 72.

harcanması gibi koşullar ileri sürmekle de sağlanmakta ve böylece sermaye ihracı meta ihracını yeniden harekete geçirebilmektedir.¹³⁰

Yine özellikle sömürgelerde açılan bankalar sermaye ihracının önemli görünümülerindendir. Böylece der Lenin, sermaye ihracı aracılığıyla finans kapital, ağlarını dünyanın bütün ülkelerine yayarken yeryüzünü kapitalistler arasında paylaşır.¹³¹ Kapitalizmin emperyalist kapitalizm haline gelmesiyle, gelişmiş kapitalist ülkelerde, dünyanın geri kalanındaki bölgelerden elde edilen kârlar sayesinde Lenin'in “işçi aristokrasisi” dediği ayrıcalıklı bir katman oluşur. Sermaye ihracı ile azgelişmiş ülkelerin küresel kapitalist sisteme dahil edilmeleri ile işçi aristokrasisi ve eşitsiz gelişime yapılan bu vurgu, bir sonraki bölümde ele alınan bağımlılık teorisi için oldukça önemli bir başlık olan “azgelişmişliğin gelişmesi” konusuyla doğrudan ilgilidir. Bu bağlamda Lenin, çalışmasında açıkça emperyalizmin baskın eğiliminin sayıları giderek artan küçük ve gelişmemiş ulusların sayıları oldukça az olan gelişmiş uluslarca sömürülmesi olduğunu ifade etmektedir.¹³²

Lenin “dünyanın kapitalistler arasında paylaşılmasına” ilişkin görüşlerini enerji, petrol, deniz ticareti ve demiryolu sektörlerindeki şirketler üzerinden ayrıntılı veriler ve örneklerle açıklamıştır. Elektrik sektörüne ilişkin değerlendirmesine bakmak meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Almanya elektrik sektöründe 1908-1912 yılları arasında pek çok grup *Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft (AEG)* ve *Siemens/Halske-Schuckert* gruplarını meydana getirmek üzere birleşmişlerdir. Bunlardan *AEG* henüz bu dönemde holding sistemi yoluyla bankalar tarafından desteklenmekle beraber, iki yüz civarında şirkete hükmetmekte, bunların on ikisi hisse senetlerine bölünmüş ve on kadar farklı ülkede bulunan şirketler olmak üzere yabancı ülkelerde otuz dört kadar temsilciliği bulunmaktadır. *AEG* şirketi bir diğer önemli elektrik tröstü olan *Amerikan General Electric Co. (GEC)* ile henüz 1907'de yaptığı andlaşmayla aralarındaki rekabete son vermiş; buna göre aralarındaki paylaşımında *GEC*, ABD ve Kanada'yı alırken; *AEG*, pek çok Avrupa ülkesi ile birlikte Rusya, Türkiye ve Balkan ülkelerini almıştır.¹³³ İşte Lenin'e göre bu çarpıcı örnekle de görüleceği gibi kapitalist gruplar arasında dünyanın paylaşılması esasına dayanan bu

¹³⁰ *Ibid.*, s. 73.

¹³¹ *Ibid.*, ss. 74-75.

¹³² Foster, *The New Denial of Imperialism on the Left*

¹³³ Lenin, *Emperyalizm*, ss. 76-79.

ilişkiler doğmakta ve buna bağlı olarak da devletler arasında “*dünyanın toprak bakımından paylaşılması, sömürge savaşı, ‘ekonomik önem taşıyan topraklar için savaşım’ esasına dayanan birtakım ilişkiler kurulmaktadır.*”¹³⁴ Böylece dünyanın paylaşılması meselesi, herhangi bir kapitalist devlet tarafından daha önce ele geçirilmemiş bölgelerin sömürgeleştirilmesi politikasından; tamamıyla paylaşılmış olan yeryüzünün, tekellerin mülkiyetine geçmesi için uygulanan sömürge politikasına geçişi ifade der.¹³⁵ Küresel eşitsizliğin bu oldukça somut görünümünün uluslararası hukuk bakımından doğrudan sonuçları, İngiliz hegemonyası başlığında ele alınmıştır.¹³⁶

Sömürgecilik bahsinde de yine Lenin, dünyadaki sömürge politikasının yeni döneminin finans-kapital aşamasına bağlı bazı değişikliklere uğradığını söyler. Buna göre tekel öncesi kapitalizmin yani serbest rekabetin hâkim olduğu tarihsel dönem, 1870li yıllardan sonra yerini tekeldi döneme bırakırken sömürge fetihlerindeki ilerleyiş de tam olarak bu döneme denk gelmektedir.¹³⁷ Gerçekten de 1870li yıllardan sonra 1914’e dek dünya üzerindeki sömürge topraklarının oranı bir buçuk katına (kırk milyon kilometrekareden altmış beş milyon kilometrekareye) çıkmıştır.¹³⁸ Kapitalizmin gelinen bu aşamasında Lenin’e göre sömürgecilik sadece niceliksel bir genişleme geçirmemiş, niteliksel olarak da önemli değişimler geçirmiştir. Dünyada paylaşılmamış toprak kalmadığı bir çağda yeni paylaşım savaşları yarı-sömürge ülkeleri ele geçirmek için yaşanacak veya daha önce görülmemiş sömürgecilik biçimleri görülecektir. Çünkü kapitalizmin gelişmesi hammadde eksikliğinin büyümesiyle paralel olarak gitmektedir ve tüm yeryüzünde hammadde arama çabaları aynı paralellikte çetinleşmektedir.¹³⁹ Foster, Lenin’in bir bütün olarak emperyalizm analizinin altında yatan temel tarihsel çelişkinin az gelişmiş ekonomilerin sömürülmesi olduğunu söyler.¹⁴⁰ Bu nedenle yarı-sömürgelerin ve bağımlı ülkelerin emperyalizm tarafından sömürülmesine odaklanmıştır. Lenin’in bahsettiği yeni çağa özgü yeni sömürgecilik biçimleri görünüşte siyasi bağımsızlığa sahipmiş gibi görünen ama gerçekte mali ve diplomatik olarak bağımlı olan ülkelerle – özellikle güney Amerika

¹³⁴ *Ibid.*, s. 85.

¹³⁵ Gökten, *op. cit.*, s. 6.

¹³⁶ Bkz. Başlık. 2.4.

¹³⁷ Lenin, *Emperyalizm*, s. 87-88.

¹³⁸ *Ibid.*, s. 90.

¹³⁹ *Ibid.*, s. 93.

¹⁴⁰ Foster, *The New Denial of Imperialism on the Left*

lkeleri gibi – görünür olmaktadır.¹⁴¹ Lenin’in yeni sömürgecilik biçimlerine ilişkin bu yaklaşımı yine bir sonraki bölümde üzerinde durulacağı üzere bağımlılık teorisyenlerinin yaklaşımlarıyla önemli paralellikler taşır. Bu yeni sömürgecilik ilişkileri kapitalist emperyalizm döneminde genel bir sistem haline gelmiş, “*dünyanın paylaşılmasını örgütleyen ilişkiler bütününün tamamlayıcı parçası olmuşlardır.*”¹⁴²

Kapitalizmin gelişimine ilişkin detaylı değerlendirmeleri, tekelleşme, finans kapital, sermaye ihracı ve sömürgecilik ilişkileri hakkındaki ayrıntılı açıklamaları zerine Lenin tüm tartışmalarının özetini ayrıntılı bir emperyalizm tanımı ile yapmıştır. Guglielmo Carchedi ve Michael Roberts, 2021 yılında modern emperyalizmin ekonomik temellerini açıklamak üzere kaleme aldıkları makalede Lenin’in yüz yılı aşkın bir süre önce yaptığı bu tanımdaki emperyalizmin unsurlarının, modern emperyalizmin karakterini açıklamak bakımından halen geçerliliğini koruduğunu belirtirler.¹⁴³

*“Emperyalizm, tekellerin ve finans-kapitalin egemenliğinin ortaya çıktığı, sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı, dünyanın uluslararası trstler arasında paylaşılmasının başlamış olduğu ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında blşlmesinin tamamlanmış bulunduğu bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizmdir.”*¹⁴⁴

Lenin, tanımını yaptıktan sonra bir kez daha emperyalizmin ekonomik niteliğinin önemini vurgular. Çünkü emperyalizm, onu salt siyasi olarak kavrayanların sandığından çok daha farklı bir kavramı ifade etmektedir. Emperyalizm, kapitalizmin gelişiminin özel bir evresidir. Bu yüzden Lenin, emperyalizmi ekonomik temelinden ve kapitalizmin gelişiminden koparmaya alışan Kautsky gibi yazarlarla polemik yürütür. Öyle ki Kautsky, emperyalizmi kapitalizmin gelişiminin bir sonucu değil, tercih edilen bir “politika” olarak görmektedir. Emperyalizmi ekonomik temellerinden koparan bu yaklaşım, Lenin’e göre tekellerin, zoru ve fethi dışlayan bir politika ile bağdaşabileceği sonucuna varabileceğinden reddedilmelidir.¹⁴⁵ Emperyalizme içkin tüm zor politikaları kapitalizmin gelişiminin sonucu olarak görülmelidir: “*nüfuz*

¹⁴¹ Lenin, **Emperyalizm**, s. 96.

¹⁴² **Ibid.**, s. 97.

¹⁴³ Carchedi, G., & Roberts, M. (2021). The Economics of Modern Imperialism. *Historical Materialism*, 29(4), 23-69. s. 34.

¹⁴⁴ Lenin, **Emperyalizm**, s. 101.

¹⁴⁵ **Ibid.**, ss. 103-104.

bölgelerinin paylaşılması (...) konusunda, kapitalizmin bulunduğu yerde savaştan başka bir araç var mıdır?”¹⁴⁶

1.2. Bağımlılık Teorisi ve Dünya-Sistemleri Analizi

Nasıl ki ilk başlıktaki klasik emperyalizm teorisyenlerinin çalışmaları zamansal olarak 1. Dünya Savaşı dönemine denk geliyorsa bağımlılık teorisyenlerinin çalışmaları da 2. Dünya Savaşı sonrası döneme denk gelmektedir. Elbette bunun rastlantısal bir denk geliş olmadığı söylenmelidir. Lenin, Emperyalizm kitabının önsözünde emperyalizmin ekonomik özü incelenmedikçe, modern savaşı ve siyaseti anlamının imkânsız olduğunu söyler. Gerçekten de emperyalizm teorileri olmadan, her şeyden önce 1. ve 2. Dünya Savaşı sonrası oluşan dünya düzenini anlamak ve yorumlamak mümkün değildir. Bağımlılık teorisi, bu bakımdan ilk büyük paylaşım savaşını görmüş yazarlarca ortaya konan klasik emperyalizm teorilerinin, ikinci büyük paylaşım savaşını gören yazarlarca devam ettirilen tarihsel ardılı olarak görülmelidir. Bu nedenle bu başlık, emperyalizm teorilerinin tarihsel gelişimine uygun olarak bağımlılık teorisi ve dünya-sistemleri analizinin temel yaklaşımını açıklamak üzerine kaleme alınmıştır. Bu teorik yaklaşımı karakterize eden “*azgelişmişliğin gelişmesi; merkez, çevre, yarı-çevre; tarihsel kapitalizm, dünya hegemonyası; eşitsiz değişim(mübadele) ve eşitsiz gelişme*” gibi temel kavramlar, alt başlıklarda bu kavramları kullanan yazarların görüşleri ekseninde etrafıca açıklanmaya çalışılmıştır.

1.2.1. Büyümenin Ekonomi Politikası, İktisadi Artık ve Azgelişmişliğin Gelişmesi: Baran, Sweezy ve Frank

Bağımlılık teorisi en genel tanımıyla, merkez ve çevre – diğer kavramsallaştırmalar ile gelişmiş ülkeler ve gelişmemiş ülkeler, birinci dünya ve üçüncü dünya, metropol ve uydu/koloni veyahut bugün daha yaygın bir kullanım haline gelen küresel kuzey ve küresel güney – arasındaki bağımlılık ilişkilerini, klasik dönem emperyalizm teorilerinden beslenerek açıklamaya çalışan teorik yaklaşımlar olarak ifade edilebilir. Bu yaklaşımların, klasik emperyalizm teorilerinden esinlendikleri kadar dünya sisteminin çevre bölgelerindeki devrimlerden de – özellikle Çin ve Küba devrimleri – esinlendikleri söylenmelidir. Öyle ki Mao’nun “*kapitalist*

¹⁴⁶ *Ibid.*, s. 111.

sömürü biçimlerinin artı değeri metropollere aktararak dünyanın geri kalanındaki bölgelerde üretici güçlerin gelişimini engellediği” yönündeki erken dönem tezi (1926) ile Che’nin¹⁴⁷ “*tekelci sermaye tarafından dayatılan emperyalist değer yasasından kopmak gerektiği*” şeklindeki görüşleri, bağımlılık teorisi ile bağdaşmış olan görüşlerle büyük benzerlik taşımaktadır.¹⁴⁸

Bağımlılık teorisi tarihsel olarak Latin Amerika ile eşleştirilmiş olsa da teorinin ayaklarını bastığı üç farklı coğrafyayla ilgili üç geniş teorik zemin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bunlardan ilki, Latin Amerika’da, gelişmemiş ülkelerin kalkınmak için “*gelişmiş ülkeleri*” izlemeleri gerektiğini söyleyen ve özellikle Batı’da egemen bir görüş haline gelmiş olan “*modernleşme teorilerine*”¹⁴⁹ karşı ortaya çıkan teorik yaklaşımlardır. Bu yaklaşımlar, Latin Amerika ülkelerinin kapitalist yoldan gelişmelerinin mümkün olmadığı, kalkınmak için kapitalist sisteme entegre olmanın Latin Amerika ülkelerinin bağımlılığını artıracaklarını ileri sürmüşlerdir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında Latin Amerika ülkelerinin en önemli gündemlerini oluşturan bu konu, tarafları “*cepalinos ve dependistas*”¹⁵⁰ olarak da adlandırılan; özellikle Raúl Prebisch, Celso Furtado, Fernando Henrique Cardoso gibi ünlü isimlerle anılan tartışmalar ve uygulamalar neticesinde şekillenmiştir.¹⁵¹ “*Az gelişmişliğin gelişmesi*” temel tezinin Andre Gunder Frank’ın Latin Amerika’da bulunduğu ve bu tartışmalara katıldığı bu süreçte cisimleştiği söylenebilir. İkinci teorik zeminin Afrika çalışmaları ile başlayan teorik birikimin dünya ölçeğine yayılmasıyla geliştiği söylenebilir. Öyle ki daha sonra dünya sistemi kuramını geliştiren Immanuel Wallerstein ve dünya hegemonyası hakkındaki çalışmalarıyla bilinen Giovanni Arrighi (daha sonra Asya’ya

¹⁴⁷ Belirtmek gerekir ki Che Guevara’nın da emperyalizm ve az gelişmişlik ile ilgili görüşlerinin Paul A. Baran ile oldukça yakınlık arz etmesi, aralarındaki karşılıklı etkileşimin sonucudur. Bu yakınlığın göstergelerinden biri de Sweezy ve Baran’ın, *Tekelci Sermaye* isimli küresel ölçekte en çok bilinen kitaplarını Che’ye adanmalarıdır.

¹⁴⁸ Foster, J. B. (2015). The New Imperialism of Globalized Monopoly-Finance Capital An Introduction. *Monthly Review*, 67(3), Erişim adresi <https://monthlyreview.org/2015/07/01/the-new-imperialism-of-globalized-monopoly-finance-capital/>

¹⁴⁹ Kabaca, ekonomileri ve yaşam standartları gelişmemiş olan devletlerin, kalkınmak için tarihsel olarak belirli kalkınma aşamalarından geçmiş olan Batılı gelişmiş devletleri izlemeleri ve onlar gibi olmaları gerektiğini ifade eden politik ekonomi teorisi. Bu teorik yaklaşım, Batılı devletlerin gelişiminin tarihsel olarak sömürgelere ve emperyalizme dayandığı olgusunu reddeder.

¹⁵⁰ CEPAL, Türkçesi Latin Amerika Ülkeleri Ekonomik Komisyonu olan BM bünyesinde 1948 yılında kurulmuş olan komisyonun İspanyolca kısaltılmış adıdır. Bu kapsamda “*cepalinos*” ifadesi komisyon üyesi olan Latin Amerikalı bilim insanları, yazarlar ve hükümet yetkilileri gibi isimleri tanımlamaktadır. “*Dependistas*” ise bağımlılık teorisine atıfla Latin Amerika ülkelerinin gelişememe sorununun dışa bağımlılıktan kaynaklandığını ifade edenleri kapsar.

¹⁵¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi ve bağımlılık teorisinin Latin Amerika’da gelişimi için bkz. Fajardo, M. (2022). *The world that Latin America created: the United Nations Economic Commission for Latin America in the Development Era*. Harvard University Press.

odaklansa da) de erken dönem çalışmalarında Afrika kıtasındaki sömürgecilik ilişkileri üzerine odaklanmışlardır. Üçüncü zeminin ise küresel bağımlılık ilişkilerinin önemli coğrafi parçalarından olan Asya ve buradaki devrimler ile ilgili olduğu söylenmelidir. Özellikle, 1949 yılında Paul Sweezy ve Leo Huberman'ın editörlükleriyle yayına başlayan ve halen yayın hayatına devam eden (J.B. Foster'ın editörlüğünde) *Monthly Review* dergisinin, 60'lı ve 70'li yıllarda Sovyetler Birliği'ne karşı Çin'e ve diğer "üçüncü dünyaya" yakın bir pozisyon almasıyla ve Maoizme yakın Samir Amin gibi yazarların dergiye önemli katkılarıyla bu durum somutlaşmıştır. Bu bağlamda *Monthly Review*'in bir dergi ve yayınevi olarak bağımlılık teorisinin gelişiminde¹⁵² önemli zeminlerden olduğu söylenmelidir. Böylece emperyalizmin bağımlılık ilişkilerinin tarafı olan Latin Amerika, Afrika ve Asya kıtaları; bu bölgelerdeki devrimler, ulusal kurtuluş hareketleri ve anti-emperyalist hareketler ile bunlara ilişkin teorik yaklaşımlarla bağımlılık teorisinin zeminlerini de oluştururlar.

Uzun bir kökene ve çokça yazarın katkısına sahip olan bağımlılık teorisini karakterize eden görüşler için Paul Baran'ın *Büyümenin Ekonomi Politikası* (1957) ve Andre Gunder Frank'ın *Latin Amerika'da Kapitalizm ve Azgelişmişlik* (1967) isimli çalışmalarının önemli bir başlangıç teşkil ettiği söylenebilir. Paul Baran, bahsedilen çalışmasında, öncüllerinden önemli ölçüde farklı bir biçimde analizinin merkezine azgelişmiş ülkeleri koymuştur. Bu ülkelerin gelişememe nedenleri üzerinde duran Baran'a göre bu sebepleri kapitalizmin ortaya çıktığı Batı Avrupa ülkelerinin gelişiminde aramak gerekir. Özellikle kapitalizmin tarihsel gelişimi için ilkel birikim, kritik önemdedir. Batı Avrupa'nın diğer devletleri gelişmişlik düzeyi bakımından geride bırakmış olması da bu sebeple kapitalizmin birikim merkezlerinden yayılma biçimiyle ilgilidir.¹⁵³ Batı Avrupa'dan yayılan kapitalizm, Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda gibi ulaştığı bölgelerde çok az dirençle karşılaşmıştır; böylece dünyanın bu bölgelerinde feodalizm gibi bir engelle karşılaşmadan kendisini başlangıçtan itibaren kurmuş ve geliştirmiştir.¹⁵⁴

Asya ve Afrika'da ise daha farklı bir durum vardır. Batı Avrupalı yerleşimciler, buralarda öncelikle zengin ve antik kültürlerle sahip toplumlar tarafından kurulan

¹⁵² Elbette *Monthly Review*'in ortaya çıkardığı devasa külliyatı yalnızca bağımlılık teorisi ile ilişkilendirmek mümkün değildir.

¹⁵³ Barone, *op. cit.*, s. 86.

¹⁵⁴ *Ibid.*, s. 87.

kapitalizm öncesi veyahut kapitalist gelişimin embriyosu durumundaki devletlerle karşılaşmışlardır.¹⁵⁵ Batı Avrupalı yerleşimciler burada mümkün olduğunca hızlı bir biçimde doğrudan yağmaya veyahut ticaret örtüsüyle örtülmüş biçimiyle yağmaya başlamış, bölgenin tüm zenginliklerini kendi okyanus ötesi ülkelerine aktarabildikleri kadar aktarmışlardır.¹⁵⁶ Bu ilkel birikim, Marx'ın *Kapital*'de vurguladığı üzere en kanlı yöntemlerle, yerli halkların vahşice katledilmesi ile gerçekleşmiştir.¹⁵⁷ Baran, Batı Avrupa ülkelerinin gelişiminde bu ülkelere doğru ilkel birikim yoluyla elde edilen tek taraflı kaynak aktarımı ve sermaye transferinin oldukça kritik bir önemde olduğunu belirtir. Okyanus ötesi sömürgelerden elde edilen milli gelirdeki kısmi artışla birlikte bu ülkelerin ellerindeki “*iktisadi artık*” katlanmış; kapitalistler için ellerinde yeni yatırım fırsatları olarak toplanan yoğunlaşmış sermaye anlamına gelmiştir.¹⁵⁸ Avrupalılar ile sömürge halkları arasındaki bu ilişkinin uluslararası hukukun oluşumu bakımından taşıdığı tarihsel önem, ikinci başlıkta feodalizmden kapitalizme geçiş süreci ekseninde etraflıca tartışılmıştır.¹⁵⁹

Burada bir parantez açarak Baran'ın geliştirdiği “*iktisadi artık (economic surplus)*” kavramı üzerinde durmak icap etmektedir. Daha erken bir tarihte *Büyümenin Ekonomi Politikası*'nde kullanılsa da esas olarak Baran'ın Paul M. Sweezy ile yazdığı “*Tekelci Sermaye*” (1966) isimli kitapta ayrıntılı olarak temellendirilen bu kavram, artı-değer kavramını kapsayacak biçimde / onun yerine kullanılmaktadır. İktisadi artığı Sweezy ve Baran kısaca “*toplumun ürettiği ve bunu üretmenin maliyeti arasındaki fark*”¹⁶⁰ olarak tanımlarlar. Bu bağlamda artık büyüdükçe, toplumun serveti ve refahı da aynı derecede büyüyecek; toplumun gelişimi için gerekli koşullar sağlanabilecektir.¹⁶¹ Sweezy ve Baran'a göre “*tekelci kapitalizm*”, dev şirketlerden oluşan bir sistemdir ve bu şirketler gelişmiş kapitalist ülkelerde bulunurlar. Tekelci kapitalizmin temelini oluşturan dev şirketler, fiyat politikasını belirleme ayrıcalığına sahiptirler ve kendi kârlarını maksimize etmek için iktisadi artığın artmasını sağlarlar. Ancak artığın emilmesi, tüketimi aynı oranda mümkün olmadığından bu sistem kendisiyle çelişmektedir. Sweezy ve Baran'ın bu saptamaları Hobson'ın yukarıda

¹⁵⁵ Baran, P. A. (1967). *The Political Economy of Growth*. New York: Monthly Review Press. s. 142.

¹⁵⁶ *Ibid.*, s. 142.

¹⁵⁷ Bkz. Başlık 1.1.1.

¹⁵⁸ Baran, *The Political Economy of Growth*, s. 142.

¹⁵⁹ Bkz. Başlık 2.2.2.

¹⁶⁰ Sweezy, P. M. & Baran, P. (2007). *Tekelci Sermaye*. (Çev. Gülsüm Akalın). İstanbul: Kalkedon Yayınları (Monthly Review Kitaplığı). s. 26.

¹⁶¹ *Ibid.*

değınilen eksik tüketim tartışmasını akla getirmektedir. Yükselen artığın emilmesi tekelci kapitalizmde “*kapitalistlerin tüketim ve yatırım harcamaları, satış çabaları çerçevesinde reklâm ve diğer pazarlama masrafları, kamu harcamalarının artması ile militarizm ve emperyalizm aracılığıyla*” mümkün olmaktadır ancak yine de artığın emilememesi durumunda oluşan eksik tüketim sebebiyle ekonomi durgunluğa girmektedir.¹⁶²

İktisadi artığın kavramsal açıklaması ile ilgili parantezi burada kapatarak az gelişmiş ülkelerle gelişmiş kapitalist ülkeler arasındaki tek taraflı kaynak aktarımı ve sermaye transferlerin sonuçları üzerinde durmaya devam edelim. Baran, sömürge durumunda bulunan ülkelerde bu aktarımın sonucunun, o ülkelerin kapitalizm öncesi ekonomik yapılarının çökmesiyle sonuçlandığını vurgulamıştır. Batı kapitalizmi bu ülkelerin tarıma dayalı ekonomileri parçalayarak ve ihraç edilebilir ürünlerin üretimine geçmeye zorlayarak kırsal toplumların kendi kendine yeterliliğini yok etmiş ve meta dolaşımının kapsamını genişletmiştir.¹⁶³ Bu sayede elde ettiği ekonomik artığın bir kısmı ise egemenlik alanlarını genişletmek ve bu alanlardaki siyasi-ekonomik hakimiyetini pekiştirmek için sömürge ülkelerde ulaşım imkanlarının genişletilmesine; demiryollarının, limanların, otoyolların inşasına harcanmıştır.¹⁶⁴ Bu bağlamda Batı kapitalizminin dünyanın bu bölgelerine yönelik nüfuzu iddia edildiğinin aksine bu bölgelerin gelişimiyle sonuçlanmamıştır. Aksine, nüfuz edilen ülkelerin daha önce biriktirdikleri ve biriktirmeye devam ettikleri artığın büyük kısmının ellerinden alınmasıyla bu ülkelerin sermaye birikimleri büyük oranda gerilemiştir.¹⁶⁵ Böylece bu bölgelerin halkları, kendilerini hem feodalitenin baskısı – kapitalizmin ulusal ölçekte Batı ülkelerinden eşitsiz gelişimi nedeniyle – hem de yerli ve yabancı kapitalistlerin baskısı altına bulmuş; bu ülkelerin emperyalist boyunduruk altına alınmasıyla baskı katlanarak artmıştır.¹⁶⁶ Çünkü büyük emperyalist güçler, el koydukları artığı ya kendi ekonomilerine ya da çevre bölgelere, gelişmiş ülkelerin uzun vadeli sömürsünü artıracak şekilde yatırmaktadırlar.¹⁶⁷

¹⁶² Akalın, S. A. (2007). *Tanıtım: Tekelci Sermaye (Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy)*. Erişim adresi <https://sendika.org/2007/09/tekelci-sermaye-paul-a-baran-ve-paul-m-sweezy-77274>

¹⁶³ Baran, *The Political Economy of Growth*, s. 143.

¹⁶⁴ *Ibid.*

¹⁶⁵ *Ibid.*

¹⁶⁶ *Ibid.*, s. 144.

¹⁶⁷ Foster, *The New Denial of Imperialism on the Left*.

Yukarıdaki paragrafta özetlenmeye çalışılan durum, kapitalizmin, yalnızca ulusal ölçekli bir tarihsel-toplumsal sistem değil, bir dünya sistemi olarak algılanması gerektiği ile ilgilidir. Sweezy ve Baran tam da bununla ilgili olarak kapitalizmin – bazen bazı Marksistlerce de gözden kaçırıldığı ya da önemsenmediğini belirterek – orta çağdan beri uluslararası bir niteliğinin olduğunu, en üstte az sayıda öncü metropolün, en altta bağımlı kolonilerin, ortalarında ikisinin ortalarında bulunan birimlerin yer aldığı hiyerarşik bir sistem olduğunu yazmışlardır.¹⁶⁸ Bu durumun sonucu kapitalist sistemde yer alan bağımlı devletlerin ulusal ölçekte kapitalizmlerinin gelişimiyle, yani Batılı devletleri izleyerek gelişmelerinin mümkün olmadığıdır. Çünkü zaten Batılı devletlerin gelişmişliği, bu devletlerin gelişmemişliğinin sonucudur. Bu bağlamda emperyalizm, kapitalist sistemden ve gelişmiş kapitalist ülkelerin birikim tarzından ayrı tutulmamalıdır. Bu analize göre küresel kapitalist sistem, gelişmemiş yoksul bölgelerdeki devletlerin üretim ve ticaretini, gelişmiş bölgelerdeki zengin devletlerin ihtiyaçlarına göre şekillendiren bir uluslararası iş bölümü yaratmıştır.¹⁶⁹ *“Kapitalist dünyanın geri kalan kısmındaki sömürgeler; yeni sömürgeler ve yan sömürgeler azgelişmişlik ve sefalet koşullarının yarattığı durumda kalmaya mahkumdur. Bunların ileriye gidebilmeleri için, kapitalist sistemin dışında kalmaları gerekmektedir.”*¹⁷⁰

Esasen Baran ve Sweezy’nin analizlerinin merkezine geri kalmış ülkeleri almalarının sebebi, Marx’ın Batı Avrupa ülkelerini incelemesinin sebepleri ile aynıdır. Nasıl ki Marx, devrimi tarihsel olarak Batılı kapitalist ülkelerin işçi sınıfından beklemekteydiyse onlar da yaşadıkları dönemde, elbette üçüncü dünyadaki ulusal kurtuluş hareketleri ve devrimlerin de etkisiyle, devrimlerin ve tarihsel ilerlemelerin coğrafi bölgelerinin gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinden, geri bırakılmış Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerine kaydığını düşünmekteydiler. Öyle ki ilerideki bölümlerde de değinildiği üzere emperyalizm, gelişmemiş ülkelere doğru aktarılan değerlerle birlikte gelişmiş ülkelerdeki işçi sınıfının refahını nispi olarak artırırken (işçi aristokrasisi) gelişmemiş ülkelerdeki işçi sınıfını giderek yoksullaştırmaktadır. Baran ve Sweezy bu yaklaşımlarını şu şekilde de özetlemişlerdir:

¹⁶⁸ Sweezy ve Baran, **Tekelci Sermaye**, s. 173.

¹⁶⁹ Foster, J. B. (2007). Önsöz (Tekelci Sermaye). İstanbul: Kalkedon Yayınları (Monthly Review Kitaplığı). s. 12.

¹⁷⁰ **Ibid.**, s. 28.

*“Marx’ın yaşadığı günlerde gelişmiş kapitalist ülkelerde proletaryanın sahip olduğu kapitalizme karşı gelişen devrimci inisiyatif, azgelişmiş ülkelerde yoksullaştırılan ve emperyalist hakimiyet ve sömürüden kurtulma mücadelesi veren kitlelerin eline geçmiştir.”*¹⁷¹

Oldukça benzer bir yaklaşımı Andre Gunder Frank’ta da görmek mümkündür. Frank, Şili ve Brezilya eksenli bir değerlendirmeyeyle Latin Amerika ülkelerinin azgelişmişliğini incelerken kapitalizmin ve emperyalizmin işleyişine dair genel sonuçlara ulaşır. Frank’a göre kapitalizmin yayılması ve gelişimi, gelişmişliği ve azgelişmişliği bir paranın iki yüzü gibi aynı anda geliştirir.¹⁷² Kapitalist sistem, artığın çoğunluktan alınıp azınlığa aktarılmasını, böylece sistemin artığa el konulan çevre uydu devletler ve artığın aktarıldığı merkez metropol devletler olarak kutuplaşmasını içermektedir. Bu durum kapitalizmin gelişimi ve yayılması süresince devam etmiştir ve böylece dünyanın bir parçasının azgelişmişliği sürerken diğer ve azınlık parçası el koyduğu artığı kendi gelişimi için kullanır.¹⁷³ Böylece metropolün ihtiyaçlarına göre uydu devletlerin ekonomik yapılarındaki değişimler olarak tanımlanabilecek olan *“azgelişmişliğin gelişmesi”*, kapitalizmin gelişimine ilişkin yapısal bir sonuç haline gelir. Frank’a göre azgelişmişlik ve kalkınma sorunlarını yaratmaya devam eden çağdaş emperyalist kapitalizm, Orta çağ Avrupası’na uzanan tarihsel köklere sahiptir. Venedik-İtalyan kentlerinden başlayan ve daha sonra İberya-Kuzeybatı Avrupa’dan yayılan ticari ağ, 15. yüzyılda Akdeniz bölgesi ile Sahra altı Afrika’nın bazı bölgelerini ve komşu Atlantik adalarını; 16. yüzyılda Batı-Doğu Hint Adaları, Amerika Kıtası ve Asya’nın bazı bölgelerini; 16. yüzyıldan 18. yüzyıla dek önce Batı Avrupa sonra Kuzey Amerika merkezli Afrikalı köle ticaretini ve çağımıza varana kadar tüm dünyayı kapsayarak bugünkü haline ulaşmıştır.¹⁷⁴ Bu tarihsel gelişim sürecinin sonunda endüstriyel ve finansal kapitalizmin geliştiği Batı Avrupa ve Kuzey Amerika metropol merkezler haline gelirken dünyanın geri kalanındaki çevre bölgelerdeki devletler, azgelişmiş uydular haline gelmişlerdir.¹⁷⁵

¹⁷¹ Sweezy & Baran, **Tekelci Sermaye**, s. 26.

¹⁷² Barone, **op. cit.**, s. 92.

¹⁷³ **Ibid.**

¹⁷⁴ Frank, A. G. (2009). *Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil* (3. Bası). New York & London: Monthly Review Press. s. 14.

¹⁷⁵ **Ibid.**, s. 15.

Frank’a göre kapitalist sistemin bahsedilen yapısında çevre ülkelerin üretim yapıları, ürünleri dünya pazarında meta değişimine uygun ürünler olarak yeniden organize edilir.¹⁷⁶ Yani Baran’ın da değindiği gibi Frank, çevre ülkelerin ihraç edilebilir ürünlerin üretimine zorlandığı ve böylece kendi kendilerine yeten ekonomik yapılarının çökertildiği bir uluslararası iş bölümünden bahseder. Dayatılan bu iş bölümü, çevre ülkeler için bu süreci yönlendiren bir yerli sınıfı ortaya çıkarmaktadır. Örneğin Latin Amerika bakımından bu süreçte metropol ile siyasi ittifak içinde faydalarını paylaşan yerleşik bir burjuvazi doğmuş; ülkelerin içinde emeğin büyük çoğunluğunun meyvelerine el koyan burjuvazi, “*emperyalizmin ajanı*” rolüne soyunarak, bunların önemli bir bölümünü sermaye transferi olarak bağımlı oldukları okyanus ötesi metropollere göndererek onların kalkınmalarını sağlamışlardır.¹⁷⁷ Bu ilişki bir kere kurulduktan sonra metropolün ve buradaki sermaye birikim sürecinin ihtiyaçları doğrultusunda uyduların üretim süreçleri değiştirilir ve yeniden yapılandırılır. Yine örneğin Brezilya, Şili ve Meksika’da, 2. Dünya Savaşı sonrası daha önce kendi ülkelerinde üretilen sanayi mallarının, bu ülkelerdeki sanayileşmenin önü kesilerek ve ithal-ikameci politikalara son verilerek metropollerden ihraç edilmesi sağlanmıştır. Bu süreç tekeli işletmeler tarafından dikte edilen, yüksek teknolojik büyüme hızının ve yüksek tekel karlarının sürdürülmesi için metropoldeki sermaye birikiminin değişen ihtiyaçlarının bir sonucu olarak yaşanmıştır.¹⁷⁸ Söz konusu zorunlu uluslararası iş bölümü, devletleri karşılıklı ama eşitsiz bir ticari ilişkinin parçası haline getiren ve böylece uluslararası hukuku tarihsel olarak uzun mesafeli ticaretin gelişimi ile açıklamamıza¹⁷⁹ olanak sağlayan bir tarihsel süreç olarak kavranmalıdır.

Bahsedilen bağımlılık ilişkisi Latin Amerika ülkeleri için kapitalist dünya sisteminin parçası oldukları oranda artmıştır. Finans kapitalin, kapitalizmin tarihsel olarak baskın aşaması haline gelmesiyle; metropol tekelleri kendilerini Latin Amerikalı sanayi, finans ve hata kamu kurumlarıyla “*karma işletmeler*” adı altında doğrudan ilişkilendirmişlerdir.¹⁸⁰ Yerli burjuvazi tarafından bu süreç, “*ulusal kalkınma ve çıkarlar*” adı altında savunularak uluslararası tekellerin yerli işletmelerin

¹⁷⁶ Barone, **op. cit.**, s. 95.

¹⁷⁷ **Ibid.**

¹⁷⁸ **Ibid.**, s. 97.

¹⁷⁹ Bkz. Başlık 2.1.

¹⁸⁰ Frank, **Capitalism and Underdevelopment...**, s. 299.

finansmanına ve denetimine katılması teşvik edilmiştir.¹⁸¹ Böylece artığın emilmesi süreci yalnızca imalat sanayi ile sınırlı kalmaz; uluslararası ve yerel ticaretten tarımsal üretime, basın, televizyon ve reklamcılık sektörüne varıncaya kadar her türlü sektörü içine alarak genişler.¹⁸² Latin Amerika pazarının tüm bu sektörlerinde faaliyet gösteren hatta bu sektörleri kontrol eden ABD şirketleri ayrı ayrı tüm sektörlerden yüksek kârlar elde ederken hem de bir bütün olarak tüm sektörlerle egemen hale gelmektedirler. Önemli Latin Amerikalı bağımlılık teorisyenlerinden Theotonio Dos Santos, bu bağımlılık ilişkisini şu şekilde özetlemiştir:

*“Ticari ilişkiler, bağımlı ülkelerde üretilen artığın egemen ülkelere aktarılmasına yol açan pazarın tekeli kontrolüne dayanır; finansal ilişkiler, egemen güçler açısından, faiz ve kar elde etmelerine izin veren kredilere ve sermaye ihracına dayanır; böylece ulusal artığı artırır ve diğer ülkelerin ekonomileri üzerindeki kontrollerini güçlendirir.”*¹⁸³

Frank sektörlerin tümüne entegre olmuş bir metropol tekelinin ulusal ekonomiler üzerindeki kontrolünü ABD’li tekellerin Latin Amerika’daki konumları üzerinden açıklamıştır. Buna göre ABD bankaları Latin Amerika mevduatlarını ABD şirketlerine borç vermekte, bu şirketler birbirlerinden alım satım yapmakta ve reklamlarını Latin Amerika’daki kitle iletişim araçları üzerindeki güçlerini metropol bölgelerin lehine ekonomik politikaların benimsenmesi için baskı yapan ABD ajanslarına vermektedirler.¹⁸⁴ Böylece finans kapital, çevre ülkelerin ulusal ekonomilerini tamamen uluslararası sisteme entegre ederken; bu ülkelerin azgelişmişliğinin gelişmesi, kapitalist emperyalizmin yapısal sonucu olarak ve kapitalist merkezin gelişimi için garanti altına alınmaktadır.

1.2.2. Kapitalist Dünya Sistemi, Tarihsel Kapitalizm ve Dünya Hegemonyası: Wallerstein ve Arrighi

“*Dünya-sistemleri analizi*” isimli teorik yaklaşımın kurucusu olan Immanuel Wallerstein’in ve dünya sistemi kuramına özellikle “*hegemonik dönüşümler*” ve dünya

¹⁸¹ Ibid.

¹⁸² Ibid., s. 302.

¹⁸³ Dos Santos, T. (1970). The structure of dependence. *American economic review*, 60(2). 231-236. s. 231.

¹⁸⁴ Frank, *Capitalism and Underdevelopment...*, s. 302.

hegemonyalarının karşılaştırmalı tarihsel analizi konusunda büyük katkıda bulunmuş olan Giovanni Arrighi'nin yaklaşımları önem arz etmektedir. Andre Gunder Frank ve Samir Amin ile beraber bu dörtlü, sosyal bilimlerde sıklıkla “*dünya Marksizminin muhteşem dörtlüsü*” ünvanıyla anılan, özellikle yetmişli yıllardan hayatlarını kaybettikleri iki binli yıllara dek ortak çalışmalarıyla bilinen eleştirel bir ekolün ortak temsilcileri olmuşlardır. Elbette çalışmalarını sürdürdükleri yıllar boyunca birlikte çalıştıkları çok sayıda farklı sosyal bilimci de bu teorilerin gelişmesine başka açılardan katkıda bulunmuştur. Bu bakımdan bu kuramlar için yalnızca dördünün anılması doğru değildir ancak yer yer bu kuramlara katkıları bulunan diğer yazarlara da atıf yapılmaya çalışılsa da bu çalışmanın sınırlılıkları içinde tümüne yer vermek mümkün olmamıştır. Bu bölümdeki başlıklarda anılan yazarlar “*bağımlılık teorisi ve dünya-sistemleri analizi*” ortak başlığı altında ve bu çalışmaya yol gösterecek şekilde, çalışmalarının ortaklaştığı konulara göre birbirleriyle veya farklı yazarlarla aynı alt başlıklar altında değerlendirilmişlerdir. Wallerstein ve Arrighi'nin de bu kapsamda en çok ortak temalarda buluşan yazarlar oldukları ve birbirlerini tamamladıkları düşünüldüğünden aynı başlıkta değerlendirilmelerine karar verilmiştir. İki ismin de tarihçi Fernand Braudel'den esinlenmeleri¹⁸⁵ ve belirli açılardan çalışmalarında onu temel almaları, benzerliğin nedeni olarak görülebilir.

Bağımlılık teorisi ve dünya-sistemleri analizi isimli yaklaşımların hangi noktalarda birbirlerinden ayrıldıklarını veya farklarını söylemek oldukça zordur. Bağımlılık teorisi bir önceki başlıkta belirtildiği üzere esasen 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan “*modernleşme teorilerine*” karşı geliştirilen bir yaklaşım olarak ortaya çıkmışken dünya-sistemleri analizi Wallerstein'in yetmişli yıllardan itibaren geliştirdiği bir sosyal bilimler ekolü veyahut yöntemidir. Yukarıda Wallerstein ile birlikte anılan üç yazar da literatürde yer yer dünya-sistemleri analizinin, yer yer bağımlılık teorisinin temsilcileri sayılmışlardır. Zaten iki teorik yaklaşımın da kullandığı kavramsal çerçeve birbirleriyle neredeyse aynıdır. Bu bakımdan çok yakın akrabalık ilişkisi içinde olduğunu söyleyebileceğimiz bu iki kuram en azından bu çalışma kapsamında beraber ele alınmış, ortak kavramsal çerçevelerinden yararlanılmıştır. Dünya-sistemleri analizinin tarihsel olarak daha geç ortaya çıkmış olması ve literatürde Wallerstein'e özgülünmüş daha homojen bir kuram

¹⁸⁵ İki isim de uzun yıllar SUNY-Binghamton Üniversitesi'ndeki Fernand Braudel Araştırma Merkezi'nde birlikte çalışmışlardır.

olarak da ele alınıyor olmasından dolayı bu çalışmada bağımlılık teorisi, bu iki sosyal bilimler okulunun ortak kavramlarının kullanıldığı daha heterojen bir şemsiye kavram vazifesi görmektedir.

Wallerstein, analizinin merkezine çevre ve merkez arasındaki ilişkileri koymakla beraber analizi için oldukça önemli olan “*yarı-çevre*” kavramını da bu analize dahil eder. Bu kavramlar kapitalist dünya ekonomisinin geleneksel iş bölümünü göstermeleri açısından elverişlidirler. Tarihi sömürgecilik döneminde çevreden merkeze yönelik sermaye aktarımı yağma ve geleneksel sömürgecilik yöntemleriyle (ilkel birikim) mümkün olmuşken bugünkü dünya sisteminde bu aktarım “*eşitsiz değişim*”¹⁸⁶ yoluyla mümkün olmaktadır.¹⁸⁷ Buna göre, “*iktisadi akışların coğrafi yapılarını gösteren*”¹⁸⁸ bu kavramlar, toplam kârın akış yönüne göre anlam kazanırlar. Dünya sisteminde toplam kâr çevreden merkeze doğru aktarılırken; bu ilişki sonucunda sermayenin yoğunlaştığı merkezde daha fazla makineleşme için daha fazla para kullanılabilir hale gelmiş, merkez bölgelerdeki üreticiler ek rekabet üstünlükleri elde etmişlerdir.¹⁸⁹ Aynı ilişkinin sonucu çevre içinse daha fazla yoksullaşma ile beraber devlet mekanizmalarının güçsüzleşmesi anlamına gelmiş ve böylece meta zinciri hiyerarşisinde alt düzeylerde bulunan üretim süreçlerinde uzmanlaşmanın çevre devletlere dayatılması mümkün olmuştur.¹⁹⁰ Bu halde merkez ve çevre devletler esasen üretim süreçlerindeki konumlarına göre adlandırılırlar. Merkeze özgü üretim süreci az sayıda zengin devlet tarafından üstlenilirken, çevreye özgü üretim süreçleri ise çok sayıda yoksul ülke tarafından paylaşılır.¹⁹¹

Hem merkeze özgü hem de çevreye özgü ürünlerin üretildiği, çevre devletlerden daha gelişmiş ancak gelişim düzeyi bakımından merkez devletlerden çok uzak olan devletler ise yarı-çevre devletler olarak adlandırılırlar.¹⁹² Yarı-çevre devletler, kendilerini çevreye kaymaktan korumak ve merkeze doğru gelişim gösterebilmek için kendi üretim süreçlerini daha güçlü şirketlerin dışarıdaki rekabetinden korumaya çalışırken aynı zamanda pazarda daha iyi rekabet edebilmek

¹⁸⁶ Bir sonraki başlıkta bu kavram üzerinde uzunca durulmuştur.

¹⁸⁷ Wallerstein, **World-Systems Analysis**, s. 28.

¹⁸⁸ Wallerstein, I. (2016). *Tarihsel Kapitalizm ve Tarihsel Uygarlık* (7. Bası). (Çev. Necmiye Alpay). İstanbul: Metis Yayınları, s. 31.

¹⁸⁹ *Ibid.*, s. 32.

¹⁹⁰ *Ibid.*, s. 32.

¹⁹¹ Wallerstein, **World-Systems Analysis**, s. 28.

¹⁹² *Ibid.*

için kendi şirketlerinin verimliliğini artırmaya çalışırlar.¹⁹³ Yarı-çevre ülkeler, 21. yüzyılda Güney Kore, Brezilya ve Hindistan gibi, çevre ülkelere çeşit ürünler (otomobil, çelik, tıbbi malzeme vb.) ihraç ederken, kendileri de merkez ülkelerin ithalatçısı konumunda bulunurlar.¹⁹⁴

Merkez, çevre ve yarı-çevre bölgelerdeki üretim süreçleri hiyerarşisi sabit değildir. “*Yeniden konumlandırma*”, modern dünya sisteminin ve tarihsel kapitalizmin yapısal bir parçasıdır.¹⁹⁵ Yeniden konumlandırma, basitçe bugün merkeze özgü olan bir üretim sürecinin yarın çevreye özgü hale gelmesidir. Tarihsel olarak aşırı üretim nedeniyle satılamayan ürünler fazlası oluşmaya başladığında ortaya çıkan yeniden konumlandırma, merkezdeki üretim süreçlerinin önce yarı-çevreye ardından çevreye kaydırılması ile gerçekleşir.¹⁹⁶ Örneğin tekstil 19. yüzyılda merkeze özgü önemli bir üretim süreci olup yalnızca İngiltere ve Kuzeybatı Avrupa’da üretilirken bugün dünyanın her yanında üretilen çevreye özgü bir üretim süreci haline gelmiştir; aynı durum çelik, hatta bilgisayar gibi pek çok ürün için de geçerlidir.¹⁹⁷ Böylece çeşitli ürünlerin merkeze özgü üretim sürecinde üretilen ürünlerken çevreye özgü ürünler haline gelmeleriyle Wallerstein’in “*ürün çevrimleri*”¹⁹⁸ dediği şey oluşur. Kapitalist dünya sistemi, ürün çevrimleri ile kendisini sürekli yeniden yapılandırırken, teknolojik gelişmeler ile de başlangıçta kıt olmalarıyla hayli kârlı olan yeni ürünler, çevrime girerler.¹⁹⁹ Uluslararası iş bölümünün yeniden konumlandırılması, merkez-çevre ilişkisini etkilediği oranda devletler arası ticari ilişkileri de doğrudan etkilediğinden bunun uluslararası hukuk alanındaki görünümü genellikle bu ticari ilişkilere dair yeni uluslararası andlaşmalar akdedilmesidir.

Wallerstein’in analizinin ekonomik temelleri için önemli kavramlardan biri de ismini keşfeden iktisatçıdan alan “*Kondratieff çevrimleri*”dir. Yukarıda bahsedilen çevrimleri açıklamak için Wallerstein, bu çevrim şemasını kullanılır. Kondratieff çevrimleri, kısaca şu şekilde özetlenebilir: kısmi olarak tekelleşmiş olan, önde gelen sanayilerin olduğu, dünya ekonomisindeki genişleme evresi (A evresi) ve bu

¹⁹³ *Ibid.*, s. 29.

¹⁹⁴ *Ibid.*, s. 30.

¹⁹⁵ Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm ve Tarihsel Uygarlık*, s. 35.

¹⁹⁶ Wallerstein, *World-Systems Analysis*, ss. 28-30.

¹⁹⁷ *Ibid.*, s. 29.

¹⁹⁸ Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm ve Tarihsel Uygarlık*, s. 35.

¹⁹⁹ *Ibid.*, s. 35.

tekelleşmenin yoğunluğunun azaldığı, dünya ekonomisindeki daralma evresi (B evresi) birlikte bir Kondratieff çevrimini meydana getirirler.²⁰⁰ Kapitalist dünya sisteminin bir parçası olarak devletler, B evresinden çıkmak ve A evresine dönmek için çeşitli önlemler alırlar. İşte bir üretim sürecinin artık yeterince kârlı olmadığı için yarı-çevre ve çevre bölgelere kaydırılması bu tip bir önlemdir. Wallerstein her bir Kondratieff çevriminin ortalama 50-60 sene sürdüğünü söyler ki buna göre her bir çevrimin ardından dünya sisteminin temel parametrelerini ciddi ölçüde değiştiren ve bir süre sonra çevrimlerin tekrarlamasını engelleyecek olan sorunlar ortaya çıkmaktadır.²⁰¹

Wallerstein'in analizinin tarihsel yanı özellikle vurgulanmalıdır. *Tarihsel Kapitalizm* isimli çalışmasında Wallerstein kapitalizmi, ayırt edici yönü sermayenin yatırılması yoluyla kullanıma girdiği, başlıca amacın sermayenin kendisini büyütmesi olduğu tarihsel ve toplumsal bir sistem olarak tanımlar.²⁰² Ona göre tarihsel kapitalizm, 15. yüzyıl sonrası Avrupa'sında doğmuş, tarihsel gelişimi içerisinde 19. yüzyıl sonlarında tüm dünyayı kaplayacak mekânsal gelişime erişmiştir ve bugün bu mekânsal konumunu sürdürmektedir.²⁰³ Yani kapitalizm, tek tek devletlere özgü bir sistem olmanın ötesinde küresel bir sistemdir. Üstelik Wallerstein'e göre bu yeni bir olgu olmayıp, kapitalizmin doğuşundan beri böyledir. Kapitalist dünya ekonomisinin ve modern dünya sisteminin yapısı sınırsız sermaye birikimine yönelik üretim süreçlerinden oluşmaktadır. Bu üretim süreçleri dünya çapında toplumsal bir iş bölümünü gerektirir ve devletler merkez-çevre ilişkisi içerisinde bu iş bölümüne dahil olur. Büyüklüğü tarihsel kapitalizmin gelişimi içerisinde değişse de tüm meta zincirleri, bu tarihsel-toplumsal sistemin doğuşundan itibaren devlet sınırlarını aşmış durumdadır ve bu bakımdan meta zincirlerinin çok ulusluluğu olgusu tarihsel kapitalizme özgüdür.²⁰⁴ Wallerstein'in bu tarihsel yaklaşımının Braudel'in tarihçiliğe ilişkin "*longue durée*"²⁰⁵ yaklaşımının bir uzantısı olduğu söylenmelidir. Buna göre Braudel, tarih biliminde çığır açan bir yaklaşım olarak kabul edilen bu yöntemde, zamanı iç içe geçmiş katmanlı bir yapı olarak kavrar; tarihsel süreçleri ve olayları,

²⁰⁰ Wallerstein, *World-Systems Analysis*, ss. 30-31.

²⁰¹ *Ibid.*

²⁰² Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm ve Tarihsel Uygarlık*, ss. 15-16.

²⁰³ *Ibid.*, s. 16.

²⁰⁴ *Ibid.*, s. 31.

²⁰⁵ "*Uzun süre*", "*uzun dönem*", "*uzun zamanlı tarih*" gibi Türkçe çevirilere sahip olan bir tarih bilimi yönteminin kavramsal adlandırması.

kısa dönemli gelişmeler yerine uzun dönemli yapısal değişimleri ve süreklilikleri içerecek biçimde ele alır ve inceler.²⁰⁶

Yine Wallerstein'in analizindeki bir diğer önemli mesele “*hegemonya*”²⁰⁷ kavramının devletler arası ilişkilere uyarlanmasıdır. Buna göre hegemonya, “*bir devletin diğer devletler üzerindeki ekonomik, politik ve finansal üstünlüğü birleştirdiği, dolayısıyla askeri ve kültürel liderliğe sahip olduğu*” ve böylece “*oyunun kurallarını tanımlayanın*” kim olduğunu belirleyen durumları ifade etmektedir.²⁰⁸ Wallerstein, tarihte üç gücün dünya hegemonyası kurmayı başardığını söylemiştir. Bu güçler tarihsel sırasıyla “*17. yüzyılın ortalarında Birleşik Eyaletler (Hollanda), 19. yüzyılın ortalarında Birleşik Krallık ve 20. Yüzyılın ortalarında Birleşik Devletler*’dir.”²⁰⁹ Hegemonyaların her biri, dünya sisteminin bütün önemli ekonomik odaklarının içinde olduğu yaklaşık otuz yıllık büyük savaşların neticesinde²¹⁰, hegemonyanın başını çeken güç etrafında toplanan bir ittifakın zaferi ile kurulmuştur.²¹¹ Hegemonya, kapitalist şirketlerin, özellikle de tekellerin içinde zenginleştikleri bir istikrar yaratır; bu bakımdan bu istikrar hegemonyanın rıza unsurunu yerine getirerek sıradan insanlar arasında geniş kabul görmüş olur.²¹² Hegemonik güçler, üretim, ticaret ve finans alanlarında dünya ekonomisine hakimiyetlerinin yanında siyasi olarak istediklerini askeri güçle elde edebilecek güçtedirler ve dünyayı tartışırken kullanılan kültürel dili düzenleme kudretine sahiptirler.²¹³ Wallerstein'in analizinde yer verdiği bu yüz-yüz elli senelik hegemonik değişimler, yukarıda açıklanan ürün çevrimleri ile beraber kapitalist sistemin temel çelişkileri için – bu çelişkileri sınırlamaya hizmet ettikleri gerekçesiyle – birincil önemdedir.²¹⁴ Ayrıca bahsedilen hegemonyayı sağlayan güçlerin, tarihsel olarak “*Batı hegemonyasının*” sürdürücüleri oldukları görülmelidir. Wallerstein'in analizinde bu

²⁰⁶ Çapraz, H., & Şahin, G. (2024). Akdeniz’de Buğdayın Yolculuğu: Fernand Braudel’in “Uzun Süre” Teorisi (Longue Durée) Bağlamında Bir İnceleme. *tarihyazını*, 6(1), 50-67. s. 56.

²⁰⁷ Wallerstein, dünya-sistemleri analizinde hegemonya kavramının, bu kavramı Machiavelli’yi izleyerek sosyal bilimler literatürüne sokan Antonio Gramsci’nin kullanımından daha dar bir anlama geldiğini ifade etmiştir. Wallerstein, **World-Systems Analysis**, s. 94.

²⁰⁸ **Ibid.**

²⁰⁹ **Ibid.**, s. 57.

²¹⁰ İlk 1618-1648 Otuz Yıl Savaşları neticesinde, ikincisi 1792-1815 Napolyon Savaşları neticesinde ve üçüncüsü 1. ve 2. Dünya Savaşları’nı kapsayan 1914-1945 neticesinde kurulmuştur. Wallerstein, **Tarihsel Kapitalizm ve Tarihsel Uygurluk**, s. 52.

²¹¹ Wallerstein, **World-Systems Analysis**, s. 58.

²¹² **Ibid.**

²¹³ **Ibid.**, ss. 57-58.

²¹⁴ Wallerstein, I. (2019). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu, Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim* (6. Bası). (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları. s. 49.

bakımdan hegemonyalar arasında da tarihsel bir süreklilik vardır. O da bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak değerlendirildiği üzere Samir Amin gibi, emperyalizmi bu bağlamda, yüzlerce yıllık Batı hegemonyasının bir parçası ve sonucu olarak kavrar. Wallerstein’e göre kapitalist dünya ekonomisi inşasının asli parçası olan gerçeklik, Avrupalıların dünyanın geri kalanına yayılmalarının tarihidir ve bu tarih, dünyanın geri kalanı için askeri fetih, ekonomik sömürü ve kitlesel ölçekteki haksızlıklar anlamına gelmektedir.²¹⁵

Hegemonya bahsi Giovanni Arrighi’nin analiz yöntemi için oldukça önemli bir yerde durmaktadır. O da hegemonyayı, Gramsci’yi izleyerek ve onun hegemonya kuramını devletler arası alana taşıyarak analizi için işlevli hale getirmiştir. “*Dünya hegemonyası kavramı özellikle, devletin hegemonyacı devletler sistemi üzerinde önderlik ve yönetme işlevlerini yerine getirme gücünü ifade etmekte*” olup dünya sisteminin işleyişi ile ilgili köklü bir değişikliği ifade eder.²¹⁶ Bu bağlamda hegemonya kavramı, tahakkümden çok daha fazlasını anlatır; “*etrafında evrensel düzeyde çatışmaların meydana geldiği konuları belirleme yeteneği nedeniyle hâkim durumda bulunan grubun payına düşen ek bir güç olarak anlaşılır.*”²¹⁷ Arrighi de Wallerstein ile oldukça benzer biçimde dünya hegemonyalarının birbirini izleyen hegemonyacı devletler tarafından oluşturulduğunu ve bunun modern dünya sisteminin temeli olduğunu belirtmiştir.²¹⁸ Arrighi’nin bu alandaki en büyük özgünlüğü, bu hegemonyacı güçleri oluşturan devletleri ve süreçleri, sırasıyla Ceneviz, Hollanda, İngiltere ve Amerika örnekleri üzerinden “*sistematik birikim daireleri*” ismini verdiği bir analiz biçimini kullanarak²¹⁹ ve Braudel’in *longue durée* tarih yöntemini temel alarak incelemiş olmasıdır. Bahsedilen *Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri* (1994) isimli bu oldukça kapsamlı ve tamamlanması uzun yıllar sürmüş olan çalışma, tarihsel kapitalizmin dünya ölçekli yayılmasının ve dolayısıyla devletler arası

²¹⁵ Wallerstein, I. (2018). *Avrupa Evrenselciliği, Gücün Retoriği* (2. Bası). (Çev. Aziz Ufuk Kılıç). İstanbul: Bgşt Yayınları. s. 12.

²¹⁶ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 54.

²¹⁷ *Ibid.*, s. 55.

²¹⁸ *Ibid.*, s. 58.

²¹⁹ Belirtmek gerekir ki J. B. Foster, Arrighi’nin değişen uluslararası hegemonyaları temel alan bu analiz biçimini “*emperyalizm teorilerinden bir sapma*” olarak değerlendirmiştir. Foster, **The New Denial of Imperialism on the Left**.

Ancak belirtmek gerekir ki Arrighi’nin bu temel çalışmasının, özellikle Amerikan emperyalizmi döneminin ekonomik temellerini ve “*mali gelişme*” evresi adını verdiği finans kapitalin tüm yerküreyi etkisi altına almasını oldukça ayrıntılı bir şekilde açıklaması bakımından emperyalizm teorileri için önemli bir yerde durduğu düşünülmektedir.

bağımlılık ilişkilerinin tarihi ve işleyişi hakkında oldukça önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Arrighi bu çalışmasında temel olarak, Marx'ın sermayenin genel formülünün (para-meta-para) tarihsel kapitalizmin tekrarlayan bir örneği olarak görülmesi gerektiğini iddia etmektedir. Ona göre finans kapital, salt çağımıza özgü bir aşama değil, tarihsel kapitalizmin kökeninde olan ve tüm tarihsel örneklerde tekrarlayan bir “*mali genişleme*” evresi olarak görülmelidir. Arrighi, kapitalist dünya sisteminin içerisinde dört tane sistemik birikim dairesi tanımlar. Bunlar sırasıyla, 15. yüzyıl-17. yüzyılın başları arası Ceneviz dairesi, 16. yüzyıl sonları-18. yüzyıl sonları arası Hollanda dairesi, 18. yüzyılın ikinci yarısı-20. yüzyıl başları arası İngiliz dairesi ve son olarak 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın sonları arasındaki Amerikan dairesidir.²²⁰ Her bir sistemik birikim dairesi, maddi genişleme (yani Marx'ın analizine göre sermaye birikiminin para-meta aşaması) ve mali genişleme (meta-para aşaması) aşamasından oluşmaktadır ve her biri Arrighi'nin “*uzun yüzyıl*” ismini verdiği, birbirlerini takip eden ama birinin bitip diğerinin başladığı yüzyıllarda birbirleriyle çakışan temel birimleri oluştururlar.²²¹ Böylece bu sistemik birikim daireleri, orta çağ sonundaki ilkel başlangıcından (Kuzey İtalyan kent devletleri) bugünkü küresel boyutuna ulaşan, birbirlerini tamamlayan analiz birimlerini oluştururlar.²²² Arrighi ve Beverly J. Silver, devam eden hegemonyaların birbirleriyle ilişkilerini karşılaştırmalı dünya hegemonyaları üzerine yapılmış geniş bir çalışmanın²²³ sonuç bölümünde şu şekilde özetlemişlerdir:

*“Avrupa merkezli dünya sistemi, hegemonik devletlerin yükselip alçaldığı tek bir gelişim yolunda ilerlememiştir. Aksine, her bir hegemonik devletin önderliğinde sistem çapında yapılan genişlemeler bir krizle ve sistemin çöküşüyle sonuçlanmıştır. Genişleme ancak yeni bir hegemonik devlet farklı bir gelişim yolu açtığı anda, sistemi kendinden öncekinin açtığı yolda karşılaşılan sorunları ve çelişkileri çözecek şekilde yeniden düzenlediğinde devam etmiştir.”*²²⁴

²²⁰ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 23.

²²¹ *Ibid.*, ss. 22-23.

²²² *Ibid.* 27.

²²³ Arrighi, G. & Silver, B. J. (1999). *Chaos and Governance in the Modern World System*. Minneapolis: The University of Minnesota Press.

²²⁴ *Ibid.*, s. 271.

Arrighi'nin analiz yöntemi özellikle iki açıdan bu çalışma için önemlidir. Bunlardan ilki bu analizin bugün uluslararası hukukun temelini oluşturduğu kabul edilen Westphalia sisteminin doğuşu bakımından yaptığı ayrıntılı değerlendirmeler; ikincisi ise modern uluslararası hukuk dönemini kapsayan Amerikan hegemonyası döneminin ve bu dönemin mali genişleme aşamasının diğer birikim daireleri ile farkları ve ortak özellikleri üzerine yaptığı açıklamalardır. İlki bakımından, Arrighi'nin “*çağdaş devletler arası sistemin kuruluşu*” olarak açıkladığı bu tarihsel süreç, esasen Kuzey İtalyan kent devletlerinin kurmuş olduğu kapitalist “*alt-sistemin*” kuruluşuna dek uzanmaktadır²²⁵ ve bu dönemki birikim süreçlerinin sonraki dönemlerle ilişkisinin kurulması, çağımızdaki bağımlılık ilişkilerini anlamak için de önemlidir. Bu açıdan Marx'ın *Kapital*'de kapitalist üretim tarzının başlangıcı olarak ilkel birikim ve kamusal borçlanma üzerine yaptığı açıklamalar, Arrighi için sermaye birikiminin her dönem için yeniden başlangıcı olduğu biçimde kapitalistler (ve bahsedilen dört tarihsel devlet) arasındaki görünmez tarihsel iş birliğini açıklamak üzere ileri sürülmüştür.²²⁶ Bahsedilen dört tarihsel devlet de dünya ölçeğindeki sermaye birikimi süreçleri kendi sınırlarına ulaştığında, en verimli kaynakları denetleme gücüne ulaşarak bir öncekinin ardılı olarak, daha büyük ölçekte bir kapitalist yayılmayı örgütleyecek biçimde kurulmuştur.²²⁷

ABD hegemonyasının sürdüğü son dönem, kapitalist yayılmacılığın en gelişmiş dönemi olarak görülmelidir. İngiltere hegemonyasının çözülmeye başlaması sonucu dünya hakimiyeti için girilen mücadele 20. yüzyılı daha önce görülmemiş sertlikte ve ölçekte bir savaş alanı haline getirmiştir. Esasen öne çıkan iki dünya gücü olan Almanya ve ABD arasındaki küresel rekabetin kazananı, mevcut avantajlarını oldukça iyi değerlendiren ABD olmuştur. Arrighi ABD'nin bu avantajlı durumunu şöyle özetler:

“Amerika Birleşik Devletleri'nin konumu Almanya'nın durumundan çok daha iyiydi. Amerika'nın kıta boyutları, yalıtılmışlığı ve aşırı büyüklükteki doğal kaynaklarıyla olduğu kadar hükümetlerinin iç piyasayı yabancı ürünlere kapalı, fakat yabancı sermaye, işgücü ve girişime açık tutma politikasındaki tutarlılık, onu İngiliz serbest ticaret emperyalizminden en çok yararlanan ülke

²²⁵ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, 47.

²²⁶ *Ibid.*, ss. 32-33.

²²⁷ *Ibid.*, s. 34.

durumuna getirdi. Dünya üstünlüğü mücadelesi başladığında Amerikan iç ekonomisi dünya ekonomisinin yeni merkezi – dünya ekonomisinin geri kalanına, ticaret ilişkilerinden çok, kendi siyasal egemenlik alanına dünyanın her yanından akan az ya da çok tek yanlı işgücü, sermaye ve serbest girişim transferleriyle bağlanan bir merkez – olma yolundaydı.”

Bu durumunu dünyanın yeni hegemon gücü olmak için hızlıca kurumsallaştıran ABD, özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya sisteminin yeni görünümüne önderlik eden güç olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle mali genişleme aşamasında ona eşlik eden uluslararası örgütlerin varlığı ve ABD'nin bu kurumları kullanmaktaki organizasyonel becerisi, emperyalizmin kendinden önceki yayılmacılık biçimlerinden çok daha örgütlü bir ilişkiler biçimi olmasını sağlamıştır. *Bretton Woods* örgütleri (Dünya Bankası ve IMF) başta olmak üzere BM Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi bu süreç boyunca ABD'nin dünya hegemonyası işlevlerini yerine getirme konusunda yerine göre işlevlendirdiği, yerine göre ise işlevsiz kıldığı araçlar olma vazifesi görmüşlerdir.²²⁸ Amerikan hegemonyası, yapısal olarak, Arrighi'ye göre pek çok açıdan kendisinden önceki İngiliz hegemonyası döneminden daha çok ondan önceki Hollanda hegemonyası dönemine benzemektedir. Bu benzerliğin altında, Amerikan ve Hollanda hegemonyalarının İngiliz hegemonyasının üzerinde kurulduğu gibi bir “*dünya imparatorluğu*” temeline dayanmaması yatmaktadır; bu bakımdan Amerikan hegemonyası bir açıdan Westphalia sistemine dönüşün bir ifadesidir.²²⁹

Amerikan emperyalizminin, hegemonya ile uyumlu olarak kullandığı uluslararası örgütler ve önceki hegemonyalarla olan ilişkisiyle ilgili ayrıntılı değerlendirmelere çalışmanın ilerideki bölümlerinde yer verildiği için bu konuya burada daha fazla değinilmeyecektir. Ancak ABD hegemonyasının modern dünya sistemini şekillendiren rolü Arrighi'nin ve Wallerstein'in analizlerinde merkezi bir önemde olduğundan burada kısaca bahsetme gereği duyulmuştur. Arrighi ve Wallerstein'in analizlerinin bir diğer ortak noktası da özellikle yirminci yüzyılın sonlarından bu yana Amerikan hegemonyasının bir gerileme döneminde olduğu yönündeki tespitleridir. Bu bakımdan çalışmalarını bu dönemin ardından dünya-sisteminin nasıl bir görünüm alacağı üzerine yönelik tahminleri üzerine

²²⁸ *Ibid.*, s. 114.

²²⁹ *Ibid.*, ss. 115-117.

yoğunlaştırmışlardır. Bu bakımdan özellikle Arrighi, Çin'in finansal yükselişinin dünya sisteminin gelecekteki görünümü bakımından izlerini sürmeye çalışmıştır.²³⁰ Arrighi de Wallerstein de Amerikan hegemonyasının ayırt edici yanlarının, onun kendi sonunu hazırlamakta olup olmadığı tartışması üzerinde durmuşlardır. Örneğin Arrighi, Amerikan hegemonyası döneminin en ayırt edici yanlarından birisi olan, özellikle 1970'ler krizi ile birlikte uluslararası şirketlerin, sermaye birikim süreçlerinde devletleri dışlamalarını mümkün kılacak derecede bir üretim, değişim ve birikim sistemi geliştirdiklerini söylemiştir.²³¹ Bu yaklaşımı iki ismin de uzun yıllar birlikte çalıştıkları Terence K. Hopkins şu şekilde özetlemiştir:

*“Hollanda hegemonyası kapitalist dünya ekonomisinin tarihsel bir toplumsal sistem olabilmesi ihtimalini yarattı, İngiliz hegemonyası onun temellerini netleştirdi ve onun küresel egemenliğini sağladı, Amerikan hegemonyası ise onun erişimini, çerçevesini ve nüfuzunu genişletirken aynı zamanda yok oluşuna sebep olacak süreçleri serbest bıraktı.”*²³²

1.2.3. Eşitsiz Değişim, Eşitsiz Gelişme ve Emperyalizm: Emmanuel ve Amin

Bağımlılık teorisinin üç başlık altında incelendiği bu bölümün son başlığında Arghiri Emmanuel ve Samir Amin'in yaklaşımlarına yer verilmiştir. İki yazarın aynı başlıkta ele alınma nedeni “eşitsiz değişim”²³³ meselesinin çalışmalarının temelinde yer almasıdır. Bu bağlamda Arghiri Emmanuel'in ilk olarak 1969 yılında yayınlanmış olan *Eşitsiz Değişim: Ticaret Emperyalizmi Üzerine Bir Çalışma* isimli eserinde kavramsallaştırdığı ve hem bağımlılık teorisi için önemli olan hem de sosyal bilimlerdeki farklı teorik yaklaşımlarca da çokça tartışılan “eşitsiz değişim” konusu üzerinde durulmuştur. Ardından ve bu başlığın çok daha büyük bir kısmını kaplayacak biçimde Samir Amin'in hem eşitsiz değişim ile ilgili hem de emperyalizme ilişkin genel yaklaşımı üzerinde durulmuştur. Bunun sebebi Amin'in bağımlılık teorisinin genel yaklaşımının bir sentezini içeren, günümüze ve bu çalışmaya da ışık tutan

²³⁰ Bkz. Arrighi, G. (2009). *Adam Smith Pekin'de: 21. Yüzyılın Soykütüğü*. (Çev. İbrahim Yıldız). İstanbul: Yordam Kitap.

²³¹ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 122.

²³² Hopkins, T. K. (1990). Note on the Concept of Hegemony. *Review*, 13(3). 409-411. s. 411.

²³³ Ya da “eşitsiz mübadele”.

bütünsel bir yaklaşıma sahip olduğunun düşünülmesidir. Bu nedenle dipnotlarda farklı yıllarda yazdığı birden fazla eserine yer verilmeye çalışılmıştır.

Arghiri Emmanuel, *Eşitsiz Değişim* isimli çalışmasında Marx'ın emek değer teorisini uluslararası ticareti kapsayacak biçimde ilerletmeye çalışmıştır. Bu kapsamda uluslararası ücret sistemini analiz ederek merkezdeki gelişmiş ülkelerle çevredeki gelişmemiş ülkeler arasında eşitsiz değişimin nasıl gerçekleştiğini açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Emmanuel'in çalışması zengin kapitalist ülkelerin yoksul ülkeleri uluslararası mübadele yoluyla nasıl sömürdüğü anlamaya ve Marx ile dönemin Marksist teorileri arasındaki boşluğu kapatmaya yönelik titiz bir çaba olarak değerlendirilmelidir.²³⁴ Emmanuel'in bu çalışması David Ricardo'nun geleneksel-liberal uluslararası ticaret teorisi eleştirir. Buna göre kabaca uluslararası ticaretin tüm tarafların çıkarına olacağını söyleyen geleneksel teorinin aksine çevre ülkelerin dezavantajlı olduğunu iddia eder. Emmanuel'in eşitsiz değişim teorisi ile ortaya koyduğu saptamalar şu şekilde özetlenebilir: 1) sermaye uluslararası ortamda hareket halindeyken, işgücü/emek uluslararası ortamda hareketsizdir, 2) sermayenin uluslararası hareketi kâr oranlarını eşitler, 3) ücretler ülkeden ülkeye değişen bağımsız değişkenlerdir, 4) uluslararası mübadelenin parçası olan metalar belirli ülkelere özgüdür, 5) merkez ve çevre arasındaki ücret farklılığı, üretim sürecindeki verimlilik farkından daha büyüktür.²³⁵

Bu saptamaları biraz açmak gerekirse: sermaye uluslararası alanda özgürce hareket ederken, işgücü ulusal ekonomi içerisinde sınırlanmaktadır. Sermayenin uluslararası hareketi, serbest rekabeti ortadan kaldırıp dünya ölçeğinde tek bir kâr oranının oluşmasına neden olurken farklı ülkelerdeki işçilerin ücretleri ulusal çapta değişiklik gösterdiğinden, ücret farklılığı bağımsız değişken haline gelir. Ücretler ülkelere göre değişiklik gösterdiğinden ve her üretim sürecinde ücret maliyeti fiyatlara yansıtılmak zorunda olduğundan yüksek ücretli ülkedeki ürünlerin fiyatı yüksek, düşük ücretli ülkedekilerin fiyatı düşük olur. Ülkeler arasındaki farklı sektörlerde uzmanlaşmaya dayalı zorunlu iş bölümü nedeniyle farklı malların üretimi farklı ülkeler tarafından yapılır. Bu nedenle üretimin maliyetini başka ülkelere kaydırarak

²³⁴ Barone, **op. cit.**, s. 108.

²³⁵ **Ibid.**, s. 109

düşürmenin önünde de yapısal engeller ortaya çıkar.²³⁶ Böylece düşük ücretli ülke, ithalat yapmak için daha fazla ihracat yapmak zorunda kalırken yüksek ücretli ülke belirli bir miktar ihracat karşılığında daha fazla ithalat yapar. Emmanuel'in eşitsiz değişim teorisinin işleyişi özetle bu şekildedir.²³⁷

Çevreden merkez ülkelere doğru sermaye aktarımıyla çevre ülkelerde el koyulan artık, merkez ülkelerdeki işçilerin çevre ülkelerden aktarılan bu değerden yararlanmasını sağlar ki bu da Lenin'in işçi aristokrasisi dediği işçi sınıfı içindeki küresel eşitsizliği doğurur. Eşitsiz değişim yoluyla üretim fazlasının büyük bir kısmının yoksul ülkelere zengin ülkelere aktarılmasıyla birlikte yoksul ülkeler birikim ve büyüme araçlarından mahrum kalmış olur.²³⁸ İç piyasanın durgunluğu böylece düşük ücretlere rağmen işsizliğe neden olur, bu durum ücretler üzerindeki baskıyı daha da artırır.²³⁹ Sonuçta diğer ülkelerde ücretler artarken yoksul ülkelerde emek gücünün değeri iyice düşer.²⁴⁰ Emmanuel'in eşitsiz değişim teorisi, “*ticaretten karşılıklı çıkar elde eden eşit ve egemen devletler*” yanılsamasını ortadan kaldırırken, özellikle uluslararası ticaret ve yatırım andlaşmalarında tarafları eşit gösteren uluslararası hukuk ilkelerinin de pratikte devletler arası sömürü ve bağımlılık ilişkilerini gizlemeye yaradığını gösterir. Bu tartışma üçüncü bölümde küreselleşmenin uluslararası hukuku şekillendirmedeki rolü üzerine derinleştirilmektedir.

Foster, Emmanuel'in başlattığı tartışmanın Amin'in “*değer yasasının artık küreselleşmiş tekelleri finans sermayesi altında tüm dünya ölçeğinde işlediği*” ve “*küresel güney ile küresel kuzey arasındaki ücret farkının üretkenliklerindeki farktan daha büyük olduğu durumlarda eşitsiz değişimin var olduğu*” şeklindeki önermeleriyle ilerletildiğini ve geliştirildiğini söylemiştir.²⁴¹ Baştan belirtmek gerekir ki Samir Amin, 87 yaşında hayatını kaybettiği 2018 yılına dek, çalışmalarının oldukça büyük bir kısmını emperyalizm üzerine yapmış, yalnızca teorik bir çaba içerisinde olmamış aynı zamanda anti-emperyalist hareketlerle yakın ilişkiler kurmuş ve pratikte de bu

²³⁶ Burada değinilmemiş olsa da elbette Emmanuel'in değindiği bir konu da bu noktada ortaya çıkan ulaştırma ücretleri ile tarifelerin yarattığı sorunlardır.

²³⁷ Brewer, **op. cit.**, ss. 202-2024.

²³⁸ Emmanuel, A. (1972). *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*. (Fransızcadan Çev. Brian Pearce). New York and London: Monthly Review Press, s. 131.

²³⁹ **Ibid.**

²⁴⁰ **Ibid.**

²⁴¹ Foster, **The New Denial of Imperialism on the Left**

hareketlerin gelişmesi için mücadele etmiştir. Şüphesiz pratikteki bu çabalar bu bölümde yer almış tüm teorisyenler için geçerlidir. Yetmişli yıllardan itibaren bu konudaki en temel eserlerini kaleme almış olan ve geride çok sayıda eser bırakmış Amin'in emperyalizmle ilgili teorik yaklaşımının tümüne burada yer vermek mümkün olmasa da çalışmaya yol gösteren kavramsallaştırmaları ve genel yaklaşımı aktarılmaya çalışılmıştır. Amin'in bağımlılık teorisi bakımından akla gelen ilk isimlerden olması ve günümüzü de doğrudan ilgilendiren pek çok konuda çalışmalarının olması onun kuramlarını bu çalışmanın başlıca yol göstericilerinden yapmaktadır.

Amin'e göre kapitalizm, daha başlangıcında uluslararası bir boyut kazanmış olup bu boyutlar üç aşamadan geçmiştir ve her aşamada merkez-çevre ilişkisi²⁴² sermaye birikiminde belirleyici roller oynamıştır. “İlk birikimin merkantalist dönemi” süresince (Rönesans’tan Sanayi Devrimi’ne kadar) Amerika ve Afrika kıtaları, “olgunlaşmış klasik tekel-öncesi kapitalizm dönemi” süresince (19. yüzyıl) ise Asya, Arap ve Osmanlı bölgeleri, dünya sisteminin çevreleri olarak sermaye birikiminde rol üstlenmişlerdir.²⁴³ İlki “Hristiyanlaştırma” adı altında ya da saf ırkçılık yoluyla Amerikan yerlilerinin soykırıma uğratılması ve siyah köle ticareti yoluyla gerçekleşmiştir.²⁴⁴ İkincisinde anahtar kavram “uygarlaştırma misyonu” olmuş, Asya ve Afrika’nın bağımlı kılınması ile gerçekleşmiştir.²⁴⁵ 19. yüzyılın sonundan itibaren ise tekeller, sermaye ihracını mümkün kılmaları ile dünya kapitalist sistemine yeni bir boyut kazandırmışlardır. Bu bakımdan yayılcılığın kapitalizmin genel karakteristiği olduğunu belirten Amin, emperyalizmi ise onun çağımızdaki, tekellerin sermaye ihracı ile başlayan, aşaması olarak tanımlar.²⁴⁶ Amin’in emperyalizm kavrayışında Lenin’in etkisi doğrudan sezilmektedir. Zaten kendisi de *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*’nı “çağdaş sistemin özünü tanımlayan en devrimci çalışma” olarak adlandırmıştır.²⁴⁷ Ancak yine belirtmek gerekir ki Amin, aynı zamanda tüm bu

²⁴² Alıntı yapılan kaynakta çevre yerine aynı anlama gelmek üzere “periferi” kavramı tercih edilmiş olup, bu çalışmada, çalışmanın bütünlük içerisinde olması için, “çevre” kavramı kullanılmıştır. Belirtmek gerekir ki, 1.2. numaralı başlığın bütününde “merkez-çevre” ilişkisini ifade etmek için alıntı yapılan yazarlar kendi dillerinde de farklı kavramlara başvurmuşlardır. Örneğin “merkez” kavramının İngilizcesi olarak “center/centre” kavramının da “core” kavramının da kullanıldığı görülmüştür.

²⁴³ Amin, S. (2018). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*. (Çev. Semih Lim). İstanbul: Yordam Kitap, s. 127.

²⁴⁴ Amin, S. (2018). *Liberal Virüs: Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması* (2. Bası). (Çev. Fikret Başkaya). İstanbul: Yordam Kitap, s. 182.

²⁴⁵ *Ibid.*

²⁴⁶ Amin, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, s. 127.

²⁴⁷ *Ibid.*, s. 131.

emperyalizm öncesi kapitalist aşamaların “*emperyalist*” bir yönü olduğunu vurgulamıştır. Ona göre kapitalizmin dünya ölçeğine yayılma mekanizmaları, tüm yayılmacılık dönemlerinde emperyalizmin yaptığı gibi egemen merkezlerle egemenlik altındaki çevre arasındaki karşıtlığı yeniden ve derinleştirerek üretmekte, sermaye birikiminin mantığının doğal sonucu olarak çevre ülkeler için yoksullaşmayı yaratmaktadır.²⁴⁸

Amin, Luxemburg’un emperyalizm tezini, kapitalizmin bir dış pazara ihtiyacı olduğuna yönelik değerlendirmesi üzerinden eleştirir. Ona göre kapitalizmin ne ürünleri ne de sermayesi için bir dış pazara ihtiyacı yoktur, para ve kredinin sermaye birikimindeki rolü dış pazarlar olmadan da dengeyi mümkün kılabilmektedir.²⁴⁹ Bu durumda kapitalizmin dış pazarlara açılmasının sebebi nedir? Amin, bu sorunun cevabının sınıf mücadeleleri (ve onun bir görünümü olan anti-emperyalist mücadele) içerisinde aranması gerektiğini ifade etmektedir:

*“Pazar peşindeki aktif arayış, sınıf mücadelesinin bir ürünüdür ve birikimin ‘içsel’ koşullarının, kapitalist kuruluşların dünya sisteminin koşullarıyla, önce tekel-öncesi ve daha sonra emperyalist dünya sisteminin koşullarıyla ilişkisi, bu şekilde kurulur.”*²⁵⁰

Bu bağlamda Amin, emperyalizmin birtakım “*ekonomik yasalar*”dan çıkarılmasına karşı çıkar ve bu yaklaşımları “*ekonomist ve Batı merkezli*” olarak adlandırır.²⁵¹ Amin, bu eleştirisini yaparken emperyalizmin ekonomik temelli olmadığını iddia etmez; aksine Lenin’in emperyalizm tanımına katılır. Vurgulamak istediği Batı entelektüel dünyasının dünya sistemin çevre bölgelerindeki sınıf mücadelelerini (ve tabi anti-emperyalist mücadeleleri) görmezden geldiğidir. Bu bağlamda anti-emperyalist mücadelelerin belirleyici olduğu, bu perspektifin emperyalistler arası ilişkileri ve merkez bölgelerdeki sınıf mücadelelerini aydınlattığı²⁵², bir nevi Batı merkezli anlayışın tersine çevrilmiş bir bakış açısı önerir.

²⁴⁸ Amin, S. (2018). *Küreselleşmiş Değer Yasası Kıyısı Olmayan Marx*. (Çev. Fikret Başkaya). İstanbul: Yordam Kitap, s. 91.

²⁴⁹ Amin, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, s. 131.

²⁵⁰ *Ibid.*, s. 128.

²⁵¹ *Ibid.*, s. 139.

²⁵² *Ibid.*, s. 139.

Bahsedilen bakış açısı bağlamında emperyalizmi evrelere ayıran Amin'e göre emperyalizm iki genişleme evresi (1880-1914 ve 1945-1970) ile beraber iki büyük bunalım dönemi geçirmiş olup ilk bunalım dönemi Rus ve Çin devrimlerinin ardından, ikinci büyük bunalım dönemi ise pek çoğu sosyalist bir nitelik taşıyan 20. yüzyılın ikinci yarısındaki ulusal kurtuluş hareketlerinden doğmuştur.²⁵³ Emperyalizmin “*pazar sorunu*” da dahil olmak üzere yaşadığı yapısal krizler, bunalım dönemlerine girmesini sağlayan anti-emperyalist mücadeleler neticesinde ortaya çıkmıştır. “*Bağımlı çevre burjuvazisinin dünya sistemi içindeki konumu, uluslararası iş bölümü tarafından belirleniyor ve olası bir anti-emperyalist mücadele bu iş bölümünü değişime uğrattıyor.*”²⁵⁴

Çevrenin direnişi pek çok kere yeni bir uluslararası iş bölümünün başlangıcını temellendirmiştir. Örneğin “*ithal ikameci sanayileşme*” tekeller tarafından tasarlanmamış, burjuva anti-emperyalist hareketlerce ortaya atılmış, kapitalizm içi çelişkileri başka bir boyuta taşıyarak – 1974 petrol krizi gibi – kapitalizmin başka bir evreye geçmesine neden olmuştur.²⁵⁵ Emperyalist dönemde başka çelişkilerin de gelişmesini sağlayan anti-emperyalist mücadeleler merkezi belirleyen olurken; artık transferinin yeni biçimlerinin bulunması ise bu mücadelelere verilen cevaplar olarak ortaya çıkmaktadır.²⁵⁶ Görüleceği üzere Amin, böylece değerlendirmesinin merkezine anti-emperyalist mücadeleleri koyarak, bu mücadeleleri edilgen gören “*Batılı*” yaklaşımlardan ayrılır. Bu yaklaşım aynı zamanda uluslararası hukuk kurumlarının bir kısmının da yalnızca merkezin belirlemesiyle değil çevrenin mücadeleleri ile kazanıldığı yorumunu yapmamıza olanak sağlar. İleride ayrıntılı olarak ele alındığı üzere Amin, uluslararası hukukun kimi kurum ve ilkelerinin emperyalizme karşı çevre halkların mücadelesi neticesinde kazanılmış olduğunu savunur.²⁵⁷

Batılı yaklaşımlara dair tartışması Amin'in emperyalizme ilişkin teorisindeki önemli özgünlüklerden birini oluşturmaktadır. Amin, Avrupa-merkezcilik ideolojisi olarak adlandırdığı bakış açısıyla oldukça uzun soluklu bir düşünsel kavga vermiştir. Şüphesiz Amin'in bu özgünlüğü küresel güneyin içinden çıkmış bir aydın olması ve Maoizme olan teorik yakınlığı ile doğrudan bağlantılıdır. Amin'e göre Avrupa

²⁵³ *Ibid.*, ss. 139-140.

²⁵⁴ Amin, *Küreselleşmiş Değer Yasası*, s. 99.

²⁵⁵ Amin, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, ss. 141-142.

²⁵⁶ *Ibid.*, ss. 142-143.

²⁵⁷ Amin, *Liberal Virüs*, s. 182.

yayılmacılığıyla birlikte ortaya çıkmış olan sömürgeleştirme faaliyetinin Avrupa'nın ilerlemesine katkısı herkesçe kabul edilmekle birlikte bugün “*her halkın kendi durumundan sorumlu olduğu*” şeklindeki yaygın anlayış büyük oranda yerleşiklik kazanmıştır.²⁵⁸ Bu Avrupa-merkezci ideolojinin kabul ettirmeyi başardığı bir yanılsamadır ve böylece merkez-çevre ilişkileri görünmez kılınmaktadır. Emperyalizme ilişkin kavrayışının da bu bakış açısıyla şekillendiği söylenmelidir. Öyle ki “*üçlü emperyalizm*” olarak tanımladığı, başını ABD'nin çektiği, Avrupa ve Japonya'nın da onu izlediği çağımız emperyalizmi ve kapitalizmin eşitsiz gelişimi esasen Avrupalıların sömürgecilik dönemlerinde elde edilen sermaye birikimi üzerine inşa edilmiştir ve onun tarihsel ardıllıdır. Bizzat kendisinin ifadeleriyle: “*Kapitalizm Avrupa'nın batısında filizlenip geliştiği için, kapitalizmin mantığının bir sonucu olan emperyalizm de 'Batılı' görünüyor.*”²⁵⁹ Bu bağlamda emperyalizm, ABD hegemonyasından ve bu hegemonyaya karşı anti-emperyalist mücadelelerden ayrı ele alınmamalıdır. Çağımız emperyalizmi, ABD'nin başını çektiği üçlünün ve Batı'nın “*kolektif emperyalizmi*”²⁶⁰ olarak kavranmalıdır.

Emperyalizmin 1960'larda başladığını belirttiği ikinci bunalım döneminin ardından emperyalizme ilişkin tartışmaların yeniden alevlendiğini belirten Amin, bu tartışmalarla ilgili olarak eşitsiz değişim ile az gelişmişlik ve bağımlılık temaları üzerinde özellikle durmuştur. Buna göre eşitsiz değişim hakkındaki tartışmanın iki yönü olup, ilki “*üretim sürecinin giderek artan biçimde uluslararasılaşmasının sonucu olarak dünya değerlerinin ulusal değerler karşısında üstünlük kazanması eğilimi*” ile; ikincisi ise “*merkez ve çevredeki emeğin sömürü oranları arasındaki artan farklılaşma eğilimi*” ile ilgilidir.²⁶¹ Tartışmanın ilk yönü, küreselleşme ile ilgilidir. Küreselleşme, kapitalizmin dünyanın her yerine yayılması sonucu üretilen değer “*tekleşmesine*” sebep olmuştur. Emek gücü ile üretilen değer, “*küreselleşmiş değere*” dönüşmüştür. Değerler arasındaki eşitsizlik değerlerin değil, bu değerlerin çok farklı fiyatlardan

²⁵⁸ Amin, S. (2018). *Avrupa-Merkezcilik Bir İdeolojinin Eleştirisi*. (Çev. Mehmet Sert). İstanbul: Yordam Kitap, ss. 131-132.

²⁵⁹ Amin, **Liberal Virüs**, s. 182.

²⁶⁰ Bu kavramın bu biçimde kullanımıyla ilgili bir tartışma üçüncü bölümde yapılmıştır. Ayrıca kavramın kökeni için Bkz. Özdemir, A. M. (2014). Kolektif Emperyalizm, Ali Murat Özdemir (Ed.), *Kolektif Emperyalizm: Mağribden Maşrıka Dönüşümün Ekonomi Politikası* içinde (ss. 69-82). Ankara: İmge Yayınları.

²⁶¹ Amin, **Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme**, s. 136.

ödenmesinin neticesinde ortaya çıkmaktadır.²⁶² Tartışmanın ikinci yönü ise, emperyalizm ve azgelişmişlik teorileri arasındaki bağlantıyı sağlamlaştırmakla ilgilidir.

Amin'in analizinde eşitsiz değişim ve eşitsiz gelişme kavramları merkezi bir önemdedir. Gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki her türlü ilişki; sermaye ihracı, ticaret, belirli sektörlerde zorunlu uzmanlaşmaya dayalı uluslararası iş bölümü gibi sonuçlar emperyalist dönemin eşitsiz değişim ve eşitsiz gelişme temalarında saklıdır. Bu bağlamda emperyalizmin temelinde yine merkez-çevre ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Emperyalizm aşamasında belirleyici olan tekellerin hegemonyası altında merkez ve çevredeki üretim süreçleri neticesinde el konulan artık, yani emeğin sömürülme biçimi değişiklik göstermektedir. İşgücünün farklılaşmış sömürü oranlarında görülen eşitsiz değişim, tarım ve sanayi ülkeleri arasındaki klasikleşmiş “uluslararası iş bölümü” için de temel oluşturmaktadır.²⁶³ “*Aynı ürünleri aynı verimlilikle üreten aynı işgücüne merkezde ve çevrede farklı fiyatlar ödenmesi*” ile beraber esas çelişki kapitalist tekeller ile çevredeki aşırı sömürülen kitleler arasında oluşmaya başlar.²⁶⁴ Dünya ölçeğinde sermaye birikimini yöneten bu koşullar ile birlikte eşitsiz gelişme yeniden üretilir ve azgelişmiş ülkeler aşırı sömürüye maruz kaldıkları için “*azgelişmişliğe hapsolurlar*”.²⁶⁵ Amin'e göre Marx ve Engels'in “*dünyanın bütün işçileri birleşin*” sloganının emperyalizm döneminde Rus ve Çin devrimleri ile birlikte “*dünyanın bütün işçileri ve ezilen halklar birleşin*” şeklinde formüle edilmeye başlanması bu temel değişikliğin sonucudur.²⁶⁶

Amin, emperyalizm tahlilinin önemli bir bölümünü de uluslararası ticaret üzerinden temellendirmektedir. Ona göre uluslararası ticaret farklı toplumsal sömürü ilişkilerinin karakterize ettiği ülkeleri birbirlerine bağlarken aynı zamanda üretim için gerekli doğal kaynaklar için tekeller arasında mücadeleye neden olur.²⁶⁷ Bu bakış açısı, eşitsiz değişime ilişkin kavrayışını da şekillendirmektedir ve diğer bağımlılık teorisyenleriyle de önemli paralellikler taşımaktadır. Öyle ki uluslararası ticarete çevre ülkeler, uluslararası iş bölümü sayesinde belli sektörlerde uzmanlaşmışlardır ve kendi üretmedikleri teknolojideki ürünleri merkez ülkelerden ithal etmek

²⁶² Amin, *Küreselleşmiş Değer Yasası*, ss. 90-91.

²⁶³ Amin, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, s. 140.

²⁶⁴ *Ibid.*, ss. 132-133.

²⁶⁵ Amin, *Küreselleşmiş Değer Yasası*, s. 97.

²⁶⁶ Amin, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, s. 159.

²⁶⁷ *Ibid.*, s. 148.

zorundadırlar. Böylece emperyalizme bağımlı ülkelere elverişsiz uluslararası fiyatlar dayatılmaktadır.²⁶⁸ Eşitsiz değişim ve eşitsiz gelişme, uluslararası eşitsiz iş bölümünü de doğurmaktadır.

*“Netice itibariyle eşitsiz sömürü, eşitsiz mübadelede tezahür ediyor. Eşitsiz sömürü (ve ondan kaynaklanan eşitsiz mübadele) uluslararası iş bölümündeki eşitsizliği de belirliyor. Zira, talebin yapısını çarpıklaştırıyor, merkezde içe-dönük birikimi hızlandırıyor, çevrede de bağımlı, dışa-dönük modeli dayatıyor.”*²⁶⁹

Amin, emperyalist yağmanın özellikle çevre ülkelerin doğası ve yaşamı üzerindeki tahribatına değinerek doğal ve beşeri kaynakların israfının başka her şey gibi eşitsiz bir biçimde dağıldığını belirtir: *“Gezegnimizin belirli bölgeleri, başka bölgelerinin yararı için yağma edilir. Böylece merkez, bu geniş, global olarak örgütlenmiş israftan yararlanır. Gelişmiş ülkeler ile dünya sistemine entegrasyon sürecinin akışında azgelişmiş duruma gelen ülkeler arasındaki büyüyen servet eşitsizliğinde, çok önemli bir etmendir bu.”*²⁷⁰ Endüstriyel kirlenme sorunu oldukça güncel bir sorundur. Gelişmiş ülkeler açısından bu problem, kendi yurttaşlarına sağlıklı yaşanabilir hayatlar sağlamanın maliyeti, üçüncü dünya üzerinde bir sanayi tesisi kurmanın maliyetinden yüksek olacağından belirli endüstrileri üçüncü dünya üzerinde kurma yoluyla çözülmeye çalışılmaktadır.²⁷¹ Günümüzde Amin’in bu konudaki tespitlerini verilerle destekleyen çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır.²⁷²

Son olarak Amin, çevre bölgelerdeki insanların giderek daha fazla üretim gücü olarak görülme eğilimine ilişkin problemden bahseder. Buna göre merkez ülkeler, geçmişte büyük yatırımlar yaptıkları kimya, çelik, mühendislik gibi sektörleri çevreye zorunlu olarak kaydırırken, yerine atom enerjisi, havacılık, uzay endüstrisi gibi sektörleri merkeze almaktadırlar.²⁷³ Bu hem yeni bir uluslararası eşitsiz iş bölümünün

²⁶⁸ *Ibid.*, s. 159.

²⁶⁹ Amin, *Küreselleşmiş Değer Yasası*, s. 96.

²⁷⁰ Amin, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, s. 168.

²⁷¹ *Ibid.*, s. 172.

²⁷² Gelişmiş ülkelerin çevre kirliliğini azaltarak, kirli sektörleri geliştirmekte olan ülkelere devrettikleri tezini destekleyen bir sonuca ulaşan ve bu konudaki ampirik çalışmaları derleyen bir makale için bkz. Çınar, S., Yılmaz, M., & Fazlılar, T. A. (2012). Kirlilik Yaratan Sektörlerin Ticareti ve Çevre: Gelişmiş ve Geliştirmekte olan Ülkeler Karşılaştırması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(2), 212-226.

²⁷³ Amin, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, s. 173.

çevreye dayatılması hem de yeni gelişmiş sektörler için giderek daha az sayıda “vasıfsız işçi” üretilmesi anlamına gelmektedir.²⁷⁴ Bu problemle doğrudan bağlantılı olan başka bir sorun, eşitsiz gelişmenin, yine oldukça güncel bir problem olan, uluslararası göç hareketlerini ortaya çıkarmasıdır. Bir bölgenin gelişiminin doğal sonuçlarından birisi nüfus hareketleri olmakla beraber tüm nüfus hareketlerinin toplumsal bir “bedeli” vardır. Amin bu bedelin maliyetinin çok yüksek olduğunu ifade etmiştir çünkü içinde yaşadığımız ekonomik ve toplumsal sistemin bu sorunu çözme yöntemi belirli bölgeleri yoksullaştırmak ve yoksullaşan bölgelerdeki insanları yerlerinden etmektir.²⁷⁵

1.3. Emperyalizm Teorilerine İlişkin Çeşitli Tartışmalar, Bağımlılık Teorisine Yönelik Eleştiriler ve Genel Değerlendirme

Buraya kadar yapılan değerlendirme ve incelemelerde klasik Marksist emperyalizm teorilerinin ortaya çıkışı, emperyalizmin ekonomik temelleri ile bu teorilerin tarihsel ardılları olarak görülen bağımlılık teorisinin genel yaklaşımı ve kavramsal çerçevesi önemli teorisyenlerin görüşleri ekseninde, tarihsel bir sıralama ile aktarılmaya çalışılmıştır. Bu başlıktaki alt başlıklarda ise sırasıyla çalışma için işlevi olduğu düşünülen teorik tartışmalara, ardından bağımlılık teorisine yönelik bazı eleştirilere ve son olarak çalışma boyunca kullanılan kavramsal çerçeve için genel sonuç ve değerlendirmeye yer verilmiştir. Elbette ki oldukça geniş bir sosyal bilimler literatürünü kapsayan emperyalizm teorilerine yönelik tüm tartışmalara yer vermek bu çalışmanın sınırlılıkları içerisinde mümkün değildir. Bu kapsamda çalışmamız için gerekli olduğu düşünülen katkı, tartışma ve eleştiriler ele alınmaya çalışılmıştır.

1.3.1. Merkez-Çevre Emperyalizmi mi, Merkezsiz İmparatorluk mu? Hardt ve Negri’nin İmparatorluk Tezinin Eleştirisi ve Çeşitli Tartışmalar

Bu başlıkta özellikle emperyalizm kavramının tanımlanması konusunda bağımlılık teorisiyle tamamen zıt sonuçlara ulaşan, 21. yüzyılın başından itibaren ve Antonio Negri ve Michael Hardt’ın *İmparatorluk* (2000) isimli çalışmasıyla birlikte Batı sol entelijansiyasında hegemonik bir konuma gelmiş genel yaklaşımdan

²⁷⁴ Ibid.

²⁷⁵ Ibid.

bahsedilmiş ve söz konusu yaklaşımın bağımlılık teorisi perspektifinden eleştirilerine değinilmiştir.

Foster, 2024 yılında yazmış olduğu *Solda Emperyalizmin Yeni İnkârı* isimli makalesinde, günümüzde Marksist emperyalizm teorisinin Batı’da Avrupa-merkezci bir önyargıya sahip olduğundan bahisle, emperyalizm hakkında Batı solunun ve küresel güneyin devrimci hareketlerinin görüşleri arasında devasa bir uçurum oluştuğunu belirtmiştir.²⁷⁶ Ona göre bu uçurumun tarihsel nedenleri ABD hegemonyasının gerilemesinde, küresel güneydeki eski sömürgelerin ve yarı-sömürgelerin ekonomik yükselişiyle beraber ABD, Avrupa ve Japonya üçlüsüne dayanan tüm emperyalist dünya düzeninin görece zayıflamasında yatmaktadır.²⁷⁷ Buna göre “Avrupa-merkezci önyargıya” sahip bu görüşler esasen dünyanın merkez-çevre veya küresel kuzey-küresel güney şeklindeki coğrafi kutuplaşmasına karşı çıkarak, merkezin çevreyi sömürmeye devam ettiği argümanını reddetmektedirler. Batı akademisinde oldukça baskın konumda olan bu görüşlerin en önemli temellerinden birinin Hardt ve Negri’nin birlikte kaleme aldıkları ve onlara dünya çapında ün kazandıran *İmparatorluk* çalışmasındaki tezleri olduğu söylenmelidir.

Hardt ve Negri’nin çalışmalarında temel olarak iddiaları, “modern dönem” diye niteledikleri dönem boyunca emperyalizmin Avrupalı güçlerin yönetim biçimi olarak varlığını sürdürmüş olsa da bugün geçerliliğini yitirmiş olduğudur. Onlara göre günümüzde modern dönemin aşılmasıyla ulus devletlerin egemenliği son bulmuş, egemenlik küresel, merkezsiz ve tek bir yönetim biçimi olarak “imparatorluğu” oluşturmuştur. Buna göre bu imparatorluk, toprak esasına dayanan sınırları aşmış, küresel sistemdeki eski kutuplaşmaları ortadan kaldırmıştır.

*“İmparatorluk çağına modern egemenliğin alacakaranlığından geçilerek girildi. Emperyalizmin aksine İmparatorluk, toprak temelli bir iktidar merkezi yaratmadığı gibi, sabit sınırlara ya da engellere dayanmaz. İmparatorluk, giderek bütün yerküreyi kendi açık ve genişleyen hudutları içine katan merkezsiz ve yersizyurtsuzlaşmış bir yönetim aygıtıdır.”*²⁷⁸

²⁷⁶ Foster, *The New Denial of Imperialism on the Left*

²⁷⁷ *Ibid.*

²⁷⁸ Hardt, M. & Negri, A. (2008). *İmparatorluk* (6. Bası). (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 19.

Buna göre Hardt ve Negri, emperyalizmi yalnızca “*Avrupalı ulus-devletlerin egemenliklerini kendi sınırlarının ötesine taşıması*” olarak görmekle yetinmişlerdir.²⁷⁹ Onlara göre kapitalist üretimin ve dünya piyasasının küreselleşmesi yeni ve çağımıza özgü bir olgu olarak tüm yönetim-tahakküm ilişkilerini değiştirdiğinden emperyalizmi de sona erdirmiştir. Bu kapsamda dünya sistemleri analizinin ve emperyalizme ilişkin klasik tezlerin bu “*yeniliği*” kabul etmedikleri iddiasındadırlar. Bu bakış açısının sonucu olarak ABD’nin mevcut hegemonik konumunun emperyalizmle ilgisini kurmak yerine, “*ABD’nin emperyalist olmadığı*” gibi bir sonuca varmışlardır:

*“ABD bir emperyalist projenin merkezini oluşturmamaktadır ve aslında günümüzde hiçbir ulus-devlet bunu yapamaz. Emperyalizm miadını doldurmuştur. Hiçbir ulus modern Avrupalı ulusların bir zamanlar olduğu gibi dünya lideri olamayacaktır.”*²⁸⁰

Hardt ve Negri’ye göre imparatorluk, merkezsiz, “*her yerde olan ve hiçbir yerde olmayan*” bir yönetim biçimi olarak küresel sistemdeki merkez-çevre, kuzey-güney ve içerisi-dışarısı ayrımlarını ortadan kaldırmıştır.²⁸¹ Emek ve sermayenin uluslararası hareketlerinin ve dünya piyasasının güçlenmiş olması onlara göre bu ayrımları ortadan kaldırırken, aynı zamanda “*her yerde*”, yani her küçük birim içerisinde bu ayrımları yeniden üreterek küresel ölçekte tanımlanmalarını imkânsız kılmıştır. Hardt ile Negri, bu iddialarını daha da ilerleterek, Francis Fukuyama’ya atıfla, bir nevi “*tarihin sonunun*” geldiğini, askeri olarak da içerisi-dışarısı ayrımının ortadan kalktığını, böylece egemen tek bir gücün kendi “*ötekisi*” ile karşılaşmasının mümkün olmadığını söylemişlerdir. Bu iddianın sonucu olaraksa büyük çatışmalar çağının sona erdiğini, artık her çatışmanın bir “*iç-savaş*” şeklinde gerçekleşeceğini, ordu ve polis güçleri arasındaki ayrımın ortadan kalkacağını söylerler. En net ifadeleriyle: “*Emperyalist, emperyalistler arası ve anti-emperyalist savaşlar bitmiştir. Bu tarihin sonu barışın hükümranlığı çağını başlatmıştır.*”²⁸²

Kısaca özetlenmeye çalışılan bu tezlerin tarih tarafından yanlışlandığını söylemek hatalı olmayacaktır. Bu durumu tek bir örnekle bile ifade etmek gerekirse; bu çalışmanın yayınlanmasından yalnızca bir sene sonra ABD’nin Afganistan’a silahlı

²⁷⁹ Ibid., s. 18.

²⁸⁰ Ibid., s. 20.

²⁸¹ Ibid., s. 345.

²⁸² Ibid., ss. 204-205.

müdahalesi başlamış; üç sene içerisinde ABD, Afganistan ve Irak'ı işgal etmiştir. Yirmi seneyi aşkın bir süredir Ortadoğu barış yüzü görmemiştir ve bu sürecin “*yersizyurtsuz*”, “*merkezsiz*” olduğunu ya da “*ulusal çıkarlar*” yerine tek bir “*imparatorluk*” için başlatıldığını iddia etmek de pek mümkün görünmemektedir. Uluslararası hukuk ise tam da bu noktada bu yeni emperyalist stratejiyi meşrulaştıracak biçimde yeniden örgütlenmiş, “*önleyici meşru müdafaa*” gibi kavramların literatürde daha fazla dolaşıma sokulmasıyla bu askeri müdahalelere meşru bir zemin kazandırmak amaçlanmıştır.

Samir Amin, *İmparatorluk*'u eleştirmek üzere 2005 yılında kaleme aldığı bir makalesinde, Sovyetler Birliği'nin yıkıldığı ve liberalizmin küreselleşme ile dünya çapında hakim bir pozisyona geldiği bir dönemde Hardt ve Negri'nin tezlerinin, egemen söylemin küreselleşme vizyonundan yola çıktığını söylemiştir.²⁸³ Amin'e göre, Hardt ve Negri emperyalizmi salt politik boyutuna, yani bir devletin resmi gücünün kendi sınırlarının ötesine yayılmasına indirgeyerek emperyalizmi sömürgecilikle karıştırmakta, böylece iki kavramın da içeriğini boşaltmaktadırlar. Dahası bu önermeleriyle, “*ABD'nin bir sömürge imparatorluğu kurmadığı için Avrupalı devletler gibi emperyalist olamayacağı*” şeklindeki yaygın Amerikan ideolojik söylemini güçlendirmişlerdir.²⁸⁴ Emperyalizmin ekonomik temellerinden koparılmasına yönelik bu eleştirinin yukarıda değinilmiş olan²⁸⁵ Lenin'in Kautsky'ye yönelik eleştirisine olan benzerliğine dikkat çekilmelidir.

Amin, 2014 yılında kaleme aldığı başka bir makalesinde, Hardt ve Negri'nin merkez-çevre ilişkisini reddederek, kapitalist küreselleşmenin en azından beş yüz yıllık tarihsel sürecini görmezden geldiklerini belirtmiştir.²⁸⁶ Amin'e göre yazarlar bunun sonucu olarak Amerikan emperyalizminin ulusal boyutunu görememektedir. Oysa Hardt ve Negri'nin bahsettiği küreselleşme tam da Emperyalist güçlerin (ABD ve müttefikleri olan Avrupa, Japonya, Kanada, Avustralya) tekelleri tarafından kontrol edilmekte ve bu durum NATO ile tüm dünyanın askeri kontrolüne yönelik bir

²⁸³ Amin, S. (2005). Empire and Multitude. *Monthly Review*, 57(6), Erişim adresi <https://monthlyreview.org/2005/10/01/empire-and-multitude/>

²⁸⁴ **Ibid.**

²⁸⁵ Bkz. Başlık 1.1.3.

²⁸⁶ Amin, S. (2014). Contra Hardt and Negri: Multitude or Generalized Proletarianization? *Monthly Review*, 66(6), Erişim adresi <https://monthlyreview.org/2014/11/01/contra-hardt-and-negri/>

jeostrateji ile garanti altına alınmaktadır.²⁸⁷ Bu küresel askeri stratejiye küreselleşmiş finans sistemi üzerindeki ABD kontrolü eşlik etmektedir ve şüphesiz bunu sağlamanın yolu doların egemenliğini sürdürmektir. Bu bakımdan dünya piyasasının varlığı, paranın değerini tek başına piyasanın belirlediği yönündeki ekonomik liberalizm tezini haklı çıkarmaz; aksine ulusal bir para birimi olan doların uluslararası para birimi olarak kullanılması tam egemen bir devlet olan ABD'nin finans piyasasına müdahalesini mümkün kılar. Hardt ile Negri'nin gözden kaçırdığı tam da bu gerçeklerdir çünkü Amin'in belirttiği üzere “*ordu ve para, devletin araçlarıdır; piyasanın değil, hele sivil toplumun hiç değil.*”²⁸⁸

Arrighi de Hardt ve Negri'nin çalışmasını, “*merkez-çevre ve kuzey-güney ayrımlarının ortadan kalktığı*” yönündeki iddiaları üzerinden eleştirmiştir. Öyle ki 21. yüzyıla girerken bu ayrımın ortadan kalktığını iddia etmek açıkça yanlıştır çünkü aksine bu dönemde üçüncü dünya ülkelerinin kişi başına düşen ortalama geliri, birinci dünyanın yalnızca %4,6'sına karşılık gelmektedir.²⁸⁹ Aslında Arrighi, kendi çalışmalarındaki somut verilerden de yola çıkarak, bir dünya devletine doğru gitmekte olduğumuz olasılığını dışlamaz, hatta bu bakımdan *İmparatorluk* kavramına da itiraz etmez. Ancak ona göre mevcut olgulara göre bunun şu an gerçekleşmekte olduğunu veya yakın bir gelecekte gerçekleşeceğini söylemek mümkün değildir. En azından geçmiş deneyimler, kapitalizmin şehir devletleri sisteminden (Venedik ve Ceneviz gibi)²⁹⁰ ulus devlet evresine geçişte olduğu gibi birkaç yüz yıla yayılarak, oldukça uzun süreçler neticesinde bu değişimlerin yaşandığını göstermektedir.²⁹¹

Foster, yukarıda değinilmiş olan makalesinde Hardt ve Negri'nin *İmparatorluk* tezleri üzerinde zemin bulduğunu iddia ettiği teorik yaklaşımlara işaret etmiştir. Ona göre bunlardan birisi yine çok ses getirmiş olan David Harvey'in *Yeni Emperyalizm* (2004) kitabındaki görüşleridir. Foster'a göre Harvey, burada Hardt ve Negri'den hareketle sömürünün ekonomik özünün, yani tekelci sermayeyle olan ilişkisinin yerine mülksüzleştirmeyle ilişkilendirilen bir sömürü biçimi tanımlamaktadır ve ona göre bu durum uluslararası sömürünün rolünün görünmez kılınması anlamına gelmektedir.²⁹²

²⁸⁷ **Ibid.**

²⁸⁸ **Ibid.**

²⁸⁹ Arrighi, G. (2002). Lineages of Empire. *Historical Materialism*, 10(3), 3-16. s. 7.

²⁹⁰ **Ibid.**, s. 13.

²⁹¹ **Ibid.**

²⁹² Foster, **The New Denial of Imperialism on the Left**

Foster bu yaklaşımı “bağımlılık, eşitsiz değişim ve dünya sistemi teorisyenleri tarafından geliştirilen teorinin özünü” terk etmek olarak tanımlamıştır. Ancak esasen Harvey’in Negri ve Hardt ile aynı emperyalizm yaklaşımına sahip olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Bu anlamda Foster’ın eleştirisi, yüksek ihtimalle Harvey’in söz konusu kitabında, klasik emperyalizm teorisyenleri ve bağımlılık teorisinden “geleneksel sol” diye bahsederek, Hardt ve Negri’nin “geleneksel tartışmalara” meydan okuduğunu belirtmesine dayanıyor.²⁹³ Bu yorumuna rağmen Harvey’in Hardt ile Negri’den oldukça farklı bir biçimde ABD emperyalizmine yaptığı vurgu oldukça güçlüdür. 2004 yılında yayınlanan “Yeni” *Emperyalizm: Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim* (2004) isimli makalesinde Harvey, açıkça emperyalizmin yeni döneminin ABD’nin askeri ve ekonomik liderliğine dayanan hegemonyasıyla karakterize olduğunu belirtmiştir.²⁹⁴ Harvey’in temel doğrultusu bağımlılık teorisyenlerinden ve hatta Hobson-Hilferding-Lenin ile sürdürülmüş olan doğrultudan farklı olmakla beraber “mülksüzleştirme yoluyla birikim” kavramıyla işaret ettiği sömürü biçimi, kapitalizmin neoliberal dönemindeki birikim yöntemlerini anlamak bakımından literatüre önemli bir katkıdır.

Harvey, bu tartışmada esasen Luxemburg’un teorisinden fazlaca yararlanmışır. Öyle ki o da Luxemburg gibi “genişletilmiş yeniden üretim” ve “fazla birikim” kavramları üzerinde durmuştur. Bu bağlamda mülksüzleştirme yoluyla birikim, Marx’ın kapitalizm öncesi birikim yöntemlerini tanımlamak için kullandığı ilkel birikimin kapitalist dönemde de kullanılıyor olduğunu ifade etmektedir. Hisse senetleri arttırmaları yoluyla ve enflasyon ile varlıkların yok edilmesi, geniş halk kitlelerinin “borç köleleri” haline getirilmesi, emeklilik fonlarının saldırıya uğraması, doğanın metalaştırılması ve bugüne kadar kamuya ait olan varlıkların özelleştirilmesi ile bu birikim yöntemi devam etmektedir.²⁹⁵ Mülksüzleştirme yoluyla birikim bu bağlamda genişletilmiş yeniden üretimin mümkün olmadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır ve Harvey bu sürecin genellikle IMF tarafından yönetilen yapısal uyum politikaları ile sürdürüldüğünü iddia etmiş, ABD’nin bu sistemdeki öncü rolünü talileştirmemiştir.²⁹⁶ Yani Harvey, merkez ve çevre kavramlarına vurgu yapmasa da bu ayrımın varlığını dışlamaz, daha da önemlisi emperyalizmi ekonomik temellerinden ayrı salt bir politika

²⁹³ Harvey, D. (2003). *The New Imperialism*. Oxford: Oxford University Press, ss. 6-7.

²⁹⁴ Harvey, “New” *Imperialism* (2004), s. 76.

²⁹⁵ *Ibid.*, ss. 73-76.

²⁹⁶ *Ibid.*, s. 78.

olarak kavramaz. Bir gelecek öngörüsü olarak ve Arrighi ile benzer biçimde²⁹⁷ aşırı finansallaşmanın Amerikan hegemonyasının sonunu getirebileceğini vurgular.²⁹⁸ Ancak bu Amerikan emperyalizminin sona erdiği gibi bir değerlendirmeyi beraberinde getirmemektedir.

Emperyalizmin merkez ve çevre arasındaki bir ilişki biçimi olmadığı yönündeki görüşleri tekrarlayan ve bu bakımdan esasen bağımlılık teorisinin yaklaşımını tamamen tersine çeviren bir dizi görüş, yine Foster'ın işaret ettiği üzere; Frederick Thon, Manuel Rodríguez Banchs ve Jorge Lefevre Tavárez tarafından yayımlanan yakın tarihli bir makalede²⁹⁹ dile getirilmiştir. Bu makalenin bahsedilen hakim görüşü özetlemek açısından oldukça iyi bir örnek teşkil ettiği söylenmelidir. Yazarlar burada 1970'li yıllardan sonra ABD'nin kapitalist bir güç olarak zayıfladığını, Rusya ve Çin gibi “*yeni emperyalist güçlerinin*” yükseldiğini ve böylece dünya savaşı tehdidinin ortaya çıktığını iddia etmektedirler. Dünyanın kutuplara ve alanlara bölünmesinin Marksist analizden uzaklaşmak olduğunu iddia eden bu yazarlara göre dünyadaki tek egemenlik biçimi “*sermayenin egemenliği*”dir. Bu bağlamda mevcut çatışma ve savaşların, yükseldiğini iddia ettikleri “*yeni emperyalist güçlerin*” arasındaki rekabet ve paylaşım savaşından kaynaklandığını söylemektedirler.³⁰⁰

Dünya sisteminde yarı-çevre konumunda bulunan devletlerin emperyalist olarak adlandırılması Batı akademisinde bugün yaygın bir yaklaşımdır. Ancak bu yaklaşımların çok sayıda ampirik çalışma ile yanlışlandığı belirtilmelidir. Öyle ki emperyalizmin finansal-ekonomik yapısı, uluslararası ticaretteki eşitsiz değişim ve artığın uluslararası transferinin yönü matematiksel verilerle ölçülebilir durumdadır. Benzer şekilde devletler arasındaki eşitsizlikler de gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) değerlerinin karşılaştırılması, *Gini endeksi* gibi verilerle ölçülebilir durumdadır. Özellikle 21. yüzyılın başından bu yana bu konuda yapılan çalışmalar ve ampirik analiz yöntemleri de önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bazı çalışmalara göz atmak, iddiamızı somutlaştırmak için önemli olacaktır. 2024 yılında Alan Freeman tarafından yapılmış olan bir çalışmada, 1950'den günümüze dek devletler arası ekonomik

²⁹⁷ Bkz. Başlık 1.2.2.

²⁹⁸ Harvey, “**New**” **Imperialism** (2004), s. 79.

²⁹⁹ Thon, F., Banchs, M.R. & ve Tavárez J.L. (2024). The “Multipolar World”: A Euphemism to Support Multiple Imperialisms. Erişim: <https://socialistcall.com/2024/07/06/the-multipolar-world-a-euphemism-to-support-multiple-imperialisms/>

³⁰⁰ **Ibid.**

eşitsizliklerin ve küresel kuzey ile küresel güney arasındaki uçurumun giderek büyüdüğü gösterilmiştir.³⁰¹ Buna göre, çalışmanın ulaştığı sonuç oldukça çarpıcıdır. Şekil.1.1.'de de gösterildiği üzere kuzey ve güney arasındaki ekonomik eşitsizlik, 2000 yılında 1950'dekinin iki katından daha büyüktür. 1997 yılında, dünyanın en zengin ülkesi, en fakir ülkesinden cari ABD doları cinsinden 202 kat, satın alma gücü paritesi cinsinden 71 kat daha zengindir.³⁰²

Figure 1. The Index of Monetary Inequality (IMI): Ratio of GDP per Capita of the North to that of the South

Şekil 1.1. Ekonomik Eşitsizlik Endeksi (Freeman, 2024, s. 7.)

Yine 2021 yılında yapılan başka bir çalışmada Carchedi ve Roberts Marx'ın değer teorisini uluslararası ortama uyarlayarak hangi ülkelerin emperyalist olup olmadıklarını ampirik olarak ispatlamaya çalıştıkları bir analiz yaparlar. Bu bağlamda karşılaştırmayı emperyalist ülkeler (IC) olarak adlandırdıkları G7 ülkeleri³⁰³ ve Avustralya ile hakim ülkeler olarak adlandırdıkları G7 ülkeleri ve Avustralya dışında kalan ülkeler³⁰⁴ arasında kâr oranları, ücretler, uluslararası doğrudan yatırım miktarları, artı-değer transferleri gibi çok sayıda veriyi ampirik olarak analiz ederek yaparlar. Ulaştıkları sonuçlar, iki grup arasında bahsedilen veriler bakımından devasa farkları göstermektedir. Bir örnek olarak aşağıdaki grafik iki grup arasındaki eşitsiz değişimi ölçmek amacıyla, artı değer akışının yönünü de gösterecek biçimde ihracattan elde edilen yıllık kârlarla ölçülen artı değer transferi arasında yıllara göre farkları göstermektedir. Buna göre emperyalist gruba (IC) doğru pozitif artı değer transferi, bu

³⁰¹ Freeman, A. (2024). The Geopolitical Economy of International Inequality. *Development and Change*, 55(1), 3-37.

³⁰² *Ibid.*, s. 7.

³⁰³ Almanya, ABD, Birleşik Krallık, İtalya, Fransa, Japonya ve Kanada

³⁰⁴ Carchedi, G., & Roberts, *op. cit.*

grubun yıllık ihracat kârının %40'ından fazlasına denk gelirken, diğer gruptan (DC) negatif artı değer transferi bu grubun yıllık ihracat kârının %20'sinden fazlasına denk gelmektedir.³⁰⁵

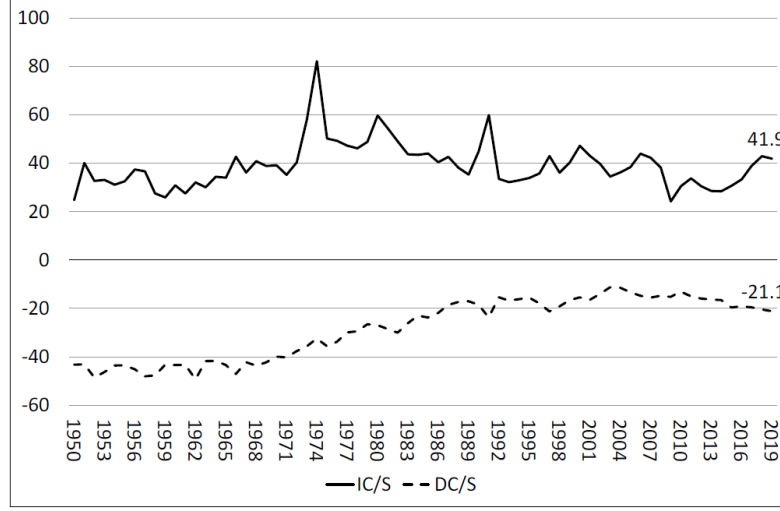

FIGURE 16 UE transfer between the IC and DC as share of annual export profits (%)
SOURCE: PENN WORLD TABLES 10.0, APPENDIX 2

Şekil 1.2. Artı Değer Transfer Grafiği (Carchedi & Roberts, 2021, s. 49.)

Üstelik, Carchedi ve Roberts, aynı analiz yöntemlerini G20 ülkeleri arasında ekonomik büyüme bakımından önem arz eden Çin ve diğer grupları karşılaştırmak için yaptıklarında Çin ile emperyalist grup arasında da aynı eşitsiz değişim ilişkisinin olduğu görülmektedir. Buna göre 1990'lardan bu yana Çin'den emperyalist bloğa, Çin'in GSYİH'sinin %5-10'u oranında net bir artı-değer transferi olurken, Çin'in emperyalist bloğa ihracatı arttıkça artı değer negatif transferi de artarak Çin'in ihracat karının %13'ünün üzerine çıkmıştır.³⁰⁶ Oldukça benzer sonuçlara ulaşan başka güncel bir çalışma da aynı şekilde uluslararası ticaretteki eşitsiz değişim ve artı değer transferi yoluyla küresel güneyin yeni yükselen ekonomileri olan BRICS ülkelerinden emperyalist blok G7 ülkelerine, bu ülkelerin GSYİH'lerinin %2-3'ü kadar fayda sağlandığını, bu değer güney yarım kürenin 21. yüzyıldaki reel GSYİH'sindeki ortalama büyümeye eşit olduğunu ortaya koymuştur.³⁰⁷ Özetle emperyalizm, merkez ile çevre arasında kurulan küresel bir ilişki olmaya devam etmektedir. Aradan geçen yüz yılı aşkın sürede çevre ve yarı-çevre konumundaki devletler arasında çeşitli değişiklikler yaşansa da dünya sistemin merkezinde pek az değişiklik görülmüştür.

³⁰⁵ Ibid., s. 49.

³⁰⁶ Ibid., s. 55.

³⁰⁷ Roberts, M. (2024). *Emperyalistler artık daha sömürgeci!* (Çev. Hikmet Ali). Erişim: <https://www.evrensel.net/haber/517641/emperyalistler-artik-daha-somurgen>

Lenin'in yüz yılı aşkın süre önce tanımladığı emperyalist ülkeler bloku, halen yeni üyelere kapalıdır.³⁰⁸

1.3.2. Bağımlılık Teorisine Yönelik Çeşitli Eleştiriler ve Bağımlılık Teorisinin Önemi

Bağımlılık teorisi ortaya çıktığı zamandan bu yana, sosyal bilimler alanında pek çok yeniliğin ve çok sayıda eleştirel teorinin zemini olduğu gibi pek çok eleştirinin de konusu olmuştur. Çalışmanın kuramsal çerçevesinin ortaya konulmaya çalışıldığı bu birinci bölümde, bağımlılık teorisinin esasen klasik Marksist emperyalizm teorilerinin takipçisi olduğu iddia edildiğinden, bu teorik yaklaşıma ilişkin Marksizm içi eleştirilere de yer verilmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bağımlılık teorisine yönelik bu eleştirilerin esasen iki noktada yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlardan ilki, merkez ülkelerdeki işçi sınıfının işçi aristokrasisi ile birlikte kapitalist düzenle bütünleştiği ve devrimci niteliğini kaybettiği şeklinde özetlenebilecek yaklaşımına ilişkin olarak bağımlılık teorisinin merkez kapitalist ülkelerde burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki çelişkiyi görmezden geldiği eleştirisidir. İkinci eleştiri ise bağımlılık teorisinin üretim süreçleri yerine uluslararası ticareti temel alarak, üretim süreçleri ile kategorize olan toplumsal yapıları ve bu toplumsal yapılar arasındaki geçiş süreçlerini muğlaklaştırdığına yönelik eleştirilerdir. Bahsedilen eleştiriler ile ilgili olarak, bu eleştirileri en iyi şekilde kapsadığı ve özetlediği düşünülen iki çalışmaya yer verilmiştir. Bunlardan biri Robert Brenner'ın *New Left Review*'de yayımlanmış olan çok bilinen eleştirisidir.³⁰⁹ Diğeri ise bu çalışmada daha önceki başlıklarda da yararlanılmış olan Sungur Savran'ın *Kod Adı Küreselleşme* isimli eserinde yer alan “emperyalizm ve azgelişmişlik” bölümündeki eleştirileridir.

Sungur Savran, bağımlılık teorisini, azgelişmişliğin sol teorileri olarak sınıflandırır ve bu teorileri kendi adlandırmasıyla, teorilerin temsilcileri olarak gördüğü ve yukarıdaki başlıklarda da yer verilmiş olan Wallerstein, Emmanuel, Frank ve Amin'in isimlerinin baş harflerinden oluşan “WEFA” okulu ismiyle anar.³¹⁰ Savran, WEFA'nın modernleşme teorilerine ve Avrupa'daki toplumların gelişmesini doğrudan

³⁰⁸ Ibid.

³⁰⁹ Brenner, R. (1977). The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism, *New Left Review*, 104, 25-92.

³¹⁰ Savran, *Kod Adı Küreselleşme*, s. 274.

azgelişmiş toplumlara uygulamaya çalışan şematik yaklaşımlara karşı önemli bir tepkisel yaklaşım geliştirdiğini ifade etmekle birlikte bu teoriyi çeşitli açılardan eleştirir. Ona göre azgelişmişlik ile gelişmişlik arasındaki ilişkinin “*dıştan içe*” doğru kavranması ile ülke içindeki gelişmeler de dışarısının etkisiyle yorumlanmakta ve merkez ve çevreye özgü olarak iki farklı kapitalizm ortaya çıkmaktadır.³¹¹ Bu durum Savran’a göre her şeyden önce siyasi çıktılar bakımından sorunlu bir yaklaşımı ifade etmektedir. Çünkü bağımlılık teorisinin merkez ülkelerdeki işçi aristokrasisi ile ilgili olarak yapmış olduğu değerlendirmeler, merkez ülkelerde işçi sınıfının düzenle bütünleşmiş olduğu ve böylece dünya çapındaki çelişkilerin burjuvazi-proletarya arası çelişkilerden emperyalizm-halk güçleri çelişkisine dönüştüğünü sonuçlamaktadır. Bu bakımdan Savran *WEFA*’nın “*üçüncü dünyacılığın*” teorik ifadesi olduğunu söyler.³¹² Ona göre bu durumun siyasi çıktısı ise merkez ülkelerdeki işçi sınıfının rolünün önemsizleştirilmesidir.

Savran’ın bir diğer eleştirisi ise kapitalizme geçiş kategorisinin göz ardı edilmesi ile ilgilidir. Bağımlılık teorisinin kapitalist dünya-ekonomisi kavramına çok fazla önem vermesi sebebiyle, ülkelerin dünya sistemi içerisindeki konumunun belirleyiciliğini mutlaklaştırdığını, dünya sisteminin hep merkezin çıkarları doğrultusunda şekillendiğini iddia ettiğini öne sürmüştür.³¹³ Geçiş kavramının talileştirilmesi, Savran’a göre azgelişmiş ülkelerin feodal ya da yarı-feodal aşamada oldukları görüşünü reddediyor olması sebebiyle bir üretim aşamasından diğer üretim aşamasına geçişin tarihsel aşamasının kavramsallaştırılmasının yok sayılması anlamına gelmektedir.³¹⁴ Bunun Brenner’ın da vurguladığı üzere kapitalizmin dolaşım (ticaret) alanındaki ilişkiler biçiminde kavranması ile ilgili olduğunu ifade eder.³¹⁵

Yine Savran, bağımlılık teorisinin azgelişmişliğin gelişmesi tezinin yanlışlığının esas olarak kapitalizmi “*ideal kapitalizm*” olarak kavrayor olmasından ileri geldiğini ifade eder.³¹⁶ Ona göre bağımlılık teorisi merkez kapitalist ülkelerdeki kapitalizmi, işsizliğin, kent yoksulluğunun veyahut büyük eşitsizliklerin olmadığı bir

³¹¹ *Ibid.*, s. 277.

³¹² *Ibid.*, s. 278.

³¹³ *Ibid.*, s. 280.

³¹⁴ *Ibid.*, s. 281.

³¹⁵ *Ibid.*

³¹⁶ *Ibid.*, s. 283.

sistem olarak kavrama eğilimindedir.³¹⁷ Bu durumunun da siyasi çıktısına değinen Savran, bu yaklaşımca merkez kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki çelişkinin talileştirilerek sosyalizmin güçlerinin yalnızca üçüncü dünyayla sınırlı görüldüğü ve böylece işçi sınıfının uluslararası dayanışmasının görmezden gelindiği şeklinde bir sonuca ulaşır.³¹⁸ Bu bakımdan Savran'ın eleştirilerinin büyük bir kısmının bağımlılık teorisinin siyasal çıktılarına yönelik olduğu görülmektedir.

Robert Brenner, oldukça kapsamlı eleştirisini Frank, Wallerstein ve Sweezy üzerinden yapar. Buna göre eleştirisinde esas olarak kapitalizmin üretim süreçlerine özgü bir toplumsal sistem olarak kavranmak yerine ticari ilişkilere indirgenmiş bir sistem olarak kavranıyor olduğunu iddia eder. Ona göre bu yaklaşımın kökeninde Frank'ın kapitalist genişlemenin kökenini dünya ticaret ağının yükselmesinde görmesi bulunmaktadır.³¹⁹ Frank'ın uydu ve metropol devletler kavramsallaştırmalarıyla, çevrenin merkeze artık transferi yoluyla merkezde sermaye birikiminin sağlanması ve çevreye merkeze hammadde üreten, ihracata bağlı bir ekonominin dayatılması şeklinde özetlenebilecek bu yaklaşım Wallerstein tarafından daha da ilerletilmiştir.³²⁰ Brenner, Wallerstein ve Frank'ın bu tezleriyle, Marx'ın genişletilmiş yeniden üretim yoluyla birikim kavramsallaştırmasını görmezden geldiklerini iddia etmiştir çünkü analizlerinin temelinde üretim yerine ticaret vardır; oysa Brenner'a göre kapitalist genişleme, üretim süreçlerinin gelişimiyle açıklanmalıdır.³²¹ Bu bakımdan Wallerstein, 16. yüzyılda kapitalist dünya ekonomisinin ortaya çıkmasını, serbest ücretli emek sisteminin ortaya çıkışıyla değil büyük keşifler ve dünya iş bölümünün yükselişiyle açıklamakta, hatta birincisinin ikincisinden türediğini iddia etmiş olmaktadır.³²² Brenner bir bakıma bunu Marx'ın analizinin tersine çevrilmesi olarak görmektedir.

Yine Brenner, Sweezy ve Wallerstein'in analizlerinde kapitalizmi ticarete dayalı iş bölümüyle bir gördükleri ve bu bakımdan Adam Smith ile benzer bir pozisyonda yer aldıkları eleştirisini yapar.³²³ Ona göre feodalizmden kapitalizme geçişle ilgili olarak açıklamalarının muğlaklığı, sınıf ilişkilerinin dönüşümü gibi temel

³¹⁷ **Ibid.**

³¹⁸ **Ibid.**, s. 284.

³¹⁹ Brenner, **op. cit.**, s. 29.

³²⁰ **Ibid.**

³²¹ **Ibid.**, s. 32.

³²² **Ibid.**

³²³ **Ibid.**, s. 38.

bir sorunu ortadan kaldırarak, kapitalizme özgü üretim ilişkilerinin yükselişinin kapitalist gelişmenin temeli değil sonucu olarak görülmesine yol açmaktadır.³²⁴ Yani Brenner esasen Frank ve Wallerstein arasında Marksist analizin tersine çevrilmesi konusunda kurduğu benzerliği, Sweezy ile Wallerstein arasında da kurmuştur. Bu konuda özellikle iki ismin de teorik yaklaşımlarındaki zorunlu iş bölümü kavrayışını eleştiren Brenner’a göre, bu kavrayış kapitalist toplumsal ilişki biçiminin ortaya çıkışını bir çeşit “*formaliteye*” indirgemektedir.³²⁵ Öyle ki Brenner, Sweezy ve Wallerstein’in feodalizmin egemenliği altındaki bölgelerin ticari ilişkiler ağına dahil olarak dünya ekonomisine dahil olmaları ve böylece kır ve kent arasındaki zorunlu iş bölümünün parçası olmaları ile ilgili açıklamalarını, üretim ilişkileri arasındaki klasik geçiş şemalarına aykırı görmektedir.

Brenner’ın eleştirilerinin bağımlılık teorisinin siyasi çıktılarından ziyade üretim süreçlerine ilişkin klasik Marksist analizden uzaklaştığı yönündeki iddialarında somutlaştığı görülmektedir. Ancak Brenner, söz konusu eleştirilerini yalnızca Frank, Wallerstein ve Sweezy üzerinden, hatta bağımlılık teorisinin geneli üzerinden değil bazı noktalarda bir bütün olarak Marx sonrası Marksist geleneği kapsayacak biçimde yürütmektedir. Öyle ki ona göre pek çok Marksistin yanılğıya düştüğü nokta ilkel birikim sürecine merkezi bir önem veriyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan eşitsiz değişim ve çevreden merkeze artı-değer aktarımının ilkel birikim yöntemleri olarak 16. yüzyıldan bu yana çeşitli Avrupalı devletlerin kalkınmasını açıklamak için başat önemde görüldüğünü belirtir.³²⁶ Oysa Brenner’a göre ilkel birikim, Marx açısından esasen Adam Smith’ten dönüştürülmek üzere ödünç alınmış, ikincil önemdeki bir kavramdır.³²⁷ Marx’ın ilkel birikimi yalnızca kapitalist üretim için gerekli olan sermayenin elde edilmesi için tarihsel bir öncül olarak gördüğünü söyleyen Brenner, esas vurgunun bundan sonra elde edilen sermayenin dönüştürülmesi, yani üretim sürecine yapılması gerektiğini belirtir. Bu bakımdan ona göre ilkel birikim Marx’ın vurguladığı üzere “*üreticiyi üretim araçlarından koparan tarihsel süreçten*” daha fazlası olarak görülmemelidir.³²⁸

³²⁴ *Ibid.*, s. 39.

³²⁵ *Ibid.*

³²⁶ *Ibid.*, s. 66.

³²⁷ *Ibid.*, s. 66.

³²⁸ *Ibid.*, s. 67.

Brenner ile benzer ve farklı noktalardaki eleştirilerine yer verdiğimiz Savran'ın az gelişmişliğin gelişmesine alternatif olarak gördüğü tez, Troçki'nin “*eşitsiz ve bileşik gelişme*” tezidir. Ona göre bu tez, kapitalizmin tarihte ilk kez “*evrensel bir tarih*” oluşturduğu, bu bakımdan insanlığın hiçbir bölümünün dünyanın geri kalanından yalıtılmış bir şekilde gelişemeyeceği görüşü ile birlikte farklı ulusların tamamen aynı şekilde gelişmesinin mümkün olmadığı görüşlerinin bir sentezidir.³²⁹ Doğrudan kendi ifadeleri ile: “*Yani insanlık tarihinin kapitalist çağdaki evrenselliği ifadesini tekil ülkelerin tarihsel gelişmesinin tikelliğinde bulur.*” Böylece Savran'a göre bir toplum içinde farklı üretim biçimleriyle karakterize olmuş, farklı tarihsel aşamalar “*bileşik*” bir nitelik kazanır ve toplumlar kapitalizm öncesi (feodal) üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçerken birbirlerinden farklı da olsa bir “*geçiş süreci*” yaşarlar.³³⁰ Savran, bu tezi hem tüm toplumların aynı biçimde gelişeceği yönündeki şematik yaklaşımı reddettiği hem de bir geçiş sürecine kavramsal olarak olanak tanıdığı için söz konusu yaklaşımın alternatifi olarak görmektedir. Ona göre eşitsiz ve bileşik gelişmenin tekil ülkelerde hangi biçimde gelişeceği ise her ülke özelinde somut bir tahlili mecbur kılar.³³¹

Şüphesiz tüm bu eleştiriler, emperyalizm teorilerine önemli katkılar olarak görülmelidir. Burada özellikle Savran'ın vurguladığı bağımlılık teorisinin siyasi çıktılarına ilişkin eleştirilere dair tartışma, bir strateji tartışmasına kapı aralayacağından ve bu çalışmanın boyutlarını bir hayli açacağından bağımlılık teorisinin ticaret ilişkilerini üretim ilişkilerinin önüne koymasıyla ilgili eleştirilere ilişkin bazı fikirlerin belirtilmesi daha yerinde olacaktır. Bu konuda Sweezy, Brenner'ın söz konusu eleştirisi üzerine yazdığı kısa değerlendirmede çalışmasıyla Adam Smith arasında kurulan paralelliğe katılmadığını belirtmiştir.³³² Hatta tam aksine ticarete yaptığı vurgunun, Marx'tan hareketle, onun ticaretin önemine ilişkin olarak metaların dolaşımını, sermayenin başlangıç noktası olarak 16. yüzyılda sermayenin modern yaşam alanını açan bir olgu olarak görmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir.³³³ Sweezy'ye göre Brenner'ın buradaki hatası feodalizmin gerilemesi ile kapitalizmin yükselişi arasında kronolojik ve analitik bir ayırım yapamamasından

³²⁹ Savran, **Kod Adı Küreselleşme**, s. 292.

³³⁰ **Ibid.**, s. 294.

³³¹ **Ibid.**

³³² Sweezy, P. (1978). Comment on Brenner. *New Left Review*, 108. Erişim: <https://newleftreview.org/issues/i108/articles/paul-sweezy-comment-on-brenner>

³³³ **Ibid.**

kaynaklanmaktadır.³³⁴ Wallerstein ise söz konusu eleştiri ile ilgili olarak Brenner’a “ortodoksi” ve tarihsel determinizm eleştirisi yapmış, toplumsal süreçleri sadece doğrusal olarak kavramakla eleştirmiştir.³³⁵ Esasen buradaki eleştiri, kapitalizm ve feodalizm arasındaki tarihsel ilişki bakımından, Wallerstein’in tarihsel materyalist yöntemle ilgili önemli bir kavrayış farklılığı olarak da okunabilir. Esasen bu farklılık Wallerstein’in dünya-sistemleri analizinin Marksizm’e en çok uzaklaştığı nokta olarak da yorumlanmaktadır. Ancak bu yaklaşımın bağımlılık teorisyenlerinin tümüne ait ortak bir yaklaşım olmadığı belirtilmelidir. Burada başka bir tartışmaya kapı aralamamak için Amin’in tarihsel materyalizmin, Avrupa felsefe geleneğinden ve pozitivistizmden kesin bir kopuş olduğu değerlendirmesini hatırlatmakla yetinelim.³³⁶

Brenner, eleştirdiği yazarların Marx’ın *Kapital*’de ortaya koymuş olduğu temel argümanlarını bir nevi tersine çevirdiklerini veyahut Marx’ın ikincil önem verdiği ilkel birikime merkezi bir önem verdiklerini iddia ediyordu. Burada gözden kaçırılan hususun, Marx’ın bir emperyalizm teorisi geliştirmeye hiç kalkışmadığı olduğu söylenebilir. İlk başlıkta vurgulandığı gibi 1. ve 2. Dünya Savaşları’nı görmemiş olan Marx, kendisinden sonra bu teorileri geliştiren yazarlar için temel kavramları oluşturmuştur. Bu kapsamda Marx’ın ilkel birikim kavramı yalnızca bağımlılık teorisyenlerince değil; yine yukarıda değinildiği üzere Luxemburg’dan Harvey’e kadar, bir emperyalizm teorisi geliştirmeye çalışan tüm yazarlarca önemsenmiş ve kullanılmıştır. Lenin de kapitalizmin emperyalist kapitalizme dönüşümünde sömürgecilği, eşitsiz gelişimi ve dünyanın güçlü devletlerce paylaşımını merkezi bir konumda görmüştür. Bunun sebebi buraya kadar tarihsel bir sıralama ile aktarılmaya çalışıldığı gibi, emperyalizmin ne şekilde adlandırılırsa adlandırılınsın (merkez-çevre, metropol-uydu, küresel kuzey-küresel güney vs.) devletler arasındaki bir olgu olduğu gerçeğidir. Bu bağlamda bir emperyalizm teorisi, devletler arası ekonomik ilişkinin kurucu unsuru olan uluslararası ticareti ve bu ticaret ilişkisindeki artı değer/artık transferini merkezi önemde kabul etmek zorundadır. Bu, Marx’ın teorisinin

³³⁴ Ibid.

³³⁵ Wallerstein, *World-Systems Analysis*, s. 20.

³³⁶ Söz konusu değerlendirme için bkz. Amin, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, ss. 114-15 ve ss. 119-120. Ayrıca bağımlılık teorisinin sınıf mücadelelerine ilişkin vurgusunun eksikliği yönünden yapılan eleştiriler bakımından yine Samir Amin’in emperyalizm analizinin merkezine sınıf mücadelelerini koymuş olması ve “dünyanın bütün işçileri ve ezilen halklar birleşin” formülasyonu ile yaptığı gönderme hatırlatılmalıdır. (Bkz. Başlık 1.2.3.)

reddedilmesi değil, Marx'ın üzerine teori geliştirmedeği bir alanın onun yordamıyla tamamlanma çabası olarak görülmelidir.

Bağımlılık teorisinin tarihsel önemi tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü bağımlılık teorisi esas olarak devletler arasındaki ilişkilere odaklanmasıyla söz konusu boşluğu ortadan kaldıran geniş bir teorik hazine yaratmıştır. Bu teorik hazinenin uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuku açıklamak bakımından oldukça elverişli olduğuna ilişkin iddiamız da tam olarak bu noktadan hareket etmektedir. Bağımlılık teorisyenleri uluslararası ticarete eşitsiz değişimi, çevreden merkeze sermaye ve artı değer/artık transferini ölçen yöntemleri geliştirmişlerdir. Bu aynı zamanda bilimsel bir ilerlemedir çünkü emperyalizmi ampirik yöntemlerle ölçülebilir bir olgu haline getirmiştir. Michael Roberts'ın ifadeleriyle:

*“Emperyalizm ekonomik terimlerle ölçülebilir. Bu, uluslararası ticaretteki eşitsiz değişim ve net kâr akışı yoluyla dünyanın en fakir ülkelerinden zengin ülkelere sürekli artı değer transferidir.”*³³⁷

Cladio Katz isimli Latin Amerikalı ekonomist, 2022 yılında yayınlanan kitabında³³⁸ aradan geçen elli senenin ardından bağımlılık teorisinin geçerliliğini ve onun devam eden etkilerinin önemini tartışmaktadır. Katz, bu kitabında bağımlılık teorisinin, aradan geçen sürede kaybolan popüleritesinin günümüzde yeniden canlanmaya başladığını söylemektedir.³³⁹ Özellikle Latin Amerika ülkelerinde ilgili kitapların yeniden basılması, bu konudaki çalışmaların sayısının artması ve oluşturulan çalışma gruplarını örnek vermiştir. Üstelik yalnızca teorik bir canlanmadan bahsetmeyen Katz'a göre bağımlılık teorisi özellikle Latin Amerika siyasetinde 2000'li yıllardan itibaren Venezuela'da Chávez'in ve Bolivya'da Evo Morales'in görüşlerinde kendisine fazlasıyla yer bulmuştur ve bu etki siyasi hayatta devam etmektedir.³⁴⁰ Söz konusu etkinin yalnızca bölgeyle sınırlı olmadığını belirten Katz, Avrupa'da da teorisinin kendini yenileyerek devam ettiğinin altını çizmiş, farklı

³³⁷ Roberts, *op. cit.*

³³⁸ Katz, C. (2022). *Dependency Theory after Fifty Years: The Continuing Relevance of Latin American Critical Thought*. (Çev. Stanley Malinowitz). Leiden & Boston: Brill.

³³⁹ *Ibid.*, s. 249.

³⁴⁰ *Ibid.*

ücretlere sahip Avrupa ülkelerinin arasındaki mali ilişkinin çevreden merkeze değer transferleri ile temellendirildiği çalışmaları örnek göstermiştir.³⁴¹

1.3.3. Bölüm Sonucu: Genel Değerlendirme ve Özet

Birinci bölüm boyunca tarihsel bir sıralama ile; Marx'ın emperyalizm teorileri için temel oluşturan kavramları, bu kavramlar üzerine inşa edilen klasik Marksist emperyalizm teorileri ve bu teorilerin ardılları olarak ortaya çıkan bağımlılık teorisi, bizzat bu teorilerin temsilcilerinin çalışmaları ile aktarılmıştır. Hemen ardından bazı güncel tartışmalara ve bu teorik yaklaşımlara ilişkin çeşitli eleştirilere yer verilmiştir. Kuramsal açıklamalara geniş bir bölüm ayrılmış olmasının nedeni, uluslararası hukukun, içerisinde oluştuğunu iddia ettiğimiz tarihsel bağlamın iyi anlaşılabilmesidir. Bu bakımdan savaşların onları meydana getiren emperyalist paylaşım ilişkilerinden bağımsız olarak kavranamayacak olması gibi, devletler arası düzene bir istikrar ve mutlak barış kazandırmayı amaçlayan uluslararası hukuk ve onun tarihi de bu ilişkilerden bağımsız, salt teknik bir olgu olarak kavranamayacaktır. Bu nedenle çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde uluslararası hukukun farklı tarihsel dönemleri, birinci bölümde ortaya konulan kavramsal çerçeve ekseninde, daha spesifik olarak bağımlılık teorisinin genel yaklaşımı ekseninde ve karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Buraya kadar olan her başlıkta çalışma için gerekli olan tartışmalara yer verilmeye çalışılmış, bu tartışmaların bir sentezinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Çalışmaya yol gösteren bu kavramsal değerlendirmeleri beş madde ile kısaca özetleyerek bir hatırlatma yapmak gerekirse:

1) Emperyalizm sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesinin, kapitalizmin uluslararasılaşmasının, dünya pazarının, bankacılığın ve uluslararası finans sisteminin gelişmesinin neticesinde ortaya çıkan; kapitalizmin tekelci döneminde sanayi sermayesi ile finans sermayesinin kaynaştığı bir aşama olan finans kapital aşamasıyla karakterize olmuş, kapitalizmin en yüksek biçimidir. Emperyalizm, en gelişmiş kapitalist devletlerin dünyanın geri kalan bölgelerini paylaşmalarıyla ilgilidir.

2) Üretim süreçlerini kontrol eden tekeller, merkez kapitalist devletlerde bulunduğundan emperyalizm tarihsel olarak merkez ile dünyanın geri kalanındaki bir

³⁴¹ Ibid., s. 250.

bağımlılık ilişkisi olarak gelişmiştir. Bu ilişki biçimi günümüzde de sermaye ihracıyla ve uluslararası ticaretteki eşitsiz değişim yoluyla artık transferi biçiminde devam etmektedir. Bu bakımdan emperyalizm, çoğu kez ilkel birikim yöntemleriyle benzer yöntemler kullanmaktadır. Yine çoğu kez bu sömürü ve bağımlılık ilişkisi askeri yöntemler veyahut çeşitli yaptırım tehditleriyle garanti altına alınmaktadır.

3) Merkez ve çevre arasındaki sömürü ve bağımlılık ilişkilerinin en azından beş yüz yıllık bir tarihsel süreci vardır. Bu tarih boyunca küresel kapitalist sistem tüm yerküreye hakim olurken hakimiyeti altındaki bölgelerde üretim süreçlerini zorunlu bir iş bölümüyle yeniden ve yeniden konumlandırmıştır. Gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki ayrımın temeli bu zorunlu iş bölümü ile ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan tarihsel kapitalist sistem ulusal değil, uluslararası bir sistem olarak bağımlılık ilişkisinin taraflarından birinin gelişmesini, diğerinin azgelişmişliğini garanti altına almıştır.

4) Tarihsel kapitalist sistemin gelişimi, sırasıyla farklı yüzyıllardaki Hollanda, Birleşik Krallık ve ABD hegemonyalarıyla karakterize olmuştur. Bu bakımdan her bir hegemonya kendinden önceki hegemonik gücün sermaye birikimi üzerine inşa edilmiştir. Bugün ABD'nin baş aktörü olduğu emperyalist sistem, esasen birbirini takip eden hegemonyaların bütününden oluşan Batı hegemonyasının tarihsel sonucudur. Bu bakımdan kapitalizmin Kuzey-İtalyan kent devletlerinde başlayan yolculuğu bugün ABD emperyalizmiyle devam ederken, ABD ve Batı Avrupa'nın dünya sisteminin merkez kapitalist bölgeleri olmasını sağlamıştır.

5) Modern devletler arası sistemin oluşumu, bahsedilen tarihsel sürecin bir parçasıdır. Bu bakımdan devletler arasında bir iş bölümüne dayanan tarihsel sistem esasen merkezin çıkarları doğrultusunda şekillendirilmeye çalışılsa da çoğu kez çevrenin direnci de bu sistemin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu bakımdan tarihin bütünü gibi devletler arası sistemin doğuşu ve gelişimi de toplumsal mücadelelerin sonucu olarak görülmelidir. İçinde yaşadığımız dünya sistemi de hem bu mücadelelerin hem de merkez ile çevre, küresel kuzey ile küresel güney arasındaki ilişki ve çelişkilerin bir sentezidir.

İddiamız odur ki uluslararası hukuku oluşturan tarihsel ve toplumsal süreçler; burada beş madde ile özetlenen kavramsal değerlendirmelerin ışığında incelendiğinde çok daha anlaşılır olacaktır. Bu bakımdan çalışmanın bundan sonraki bölümleri bu bölüm üzerine inşa edilmiş ve ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılan teorik kavramların uluslararası hukukla ilişkisi tarihsel ve güncel örneklerle kurulmaya çalışılmıştır. Devam eden bölüm uluslararası hukuka dair bir yöntem tartışması ile başlayarak bahsedilen bağlantının neden gerekli olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Ardından çalışma boyunca uluslararası hukukun geçmişi ve bugünü; kapitalizmin ortaya çıkışından emperyalizme doğru ilerleyişi ekseninde, merkez-çevre ilişkisi ve devam eden hegemonyalar altındaki görünümüleriyle birlikte bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

2. BÖLÜM

KAPİTALİST SİSTEMİN GELİŞİMİ EKSENİNDE ULUSLARARARASI HUKUKUN TARİHSEL SERÜVENİ

Çalışmanın ikinci bölümünde, uluslararası hukukun ilk nüvelerinin oluştuğu ve üzerinde gelişimini sürdürdüğü tarihsel temeller üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak birinci bölümle de bağlantı kurulacak biçimde çalışmanın yöntemine ilişkin kısa bir tartışma yürütülmüştür. Ardından devam eden başlıklarda, tarihsel kapitalist dünya sisteminin gelişim aşamalarına uygun bir sıralamayla, ardışık dünya hegemonyaları altında uluslararası hukukun nasıl şekillendiği incelenmiştir. Bu bölüm, çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümleriyle birlikte kronolojik bir bütünlük oluşturmakta ve birbirinin kalıntıları üzerinde yükselen dünya hegemonyaları ekseninde oluşan uluslararası hukukun farklı dönemleri arasında karşılaştırma yapılabilmesi için bir başlangıç teşkil etmektedir.

2.1. Uluslararası Hukukun Karşılaştırmalı Tarihsel Analizine Kısa Bir Giriş

Uluslararası hukukta geleneksel yaklaşım, uluslararası hukuku oluşturan unsurları, bu hukuk dalının kişilerini ve kaynaklarını oldukça teknik bir biçimde ele alır. Bunlar arasındaki ilişkileri incelerken de genellikle normatif yöntemleri kullanır. Esasen bir bütün olarak hukukun kendisinin sosyal bilimlerin incelediği toplumsal ilişkilerden ayrı, çoğunlukla teknik ilişkilere indirgenen bir alan olarak görülmesinin bir sonucu sayılabilecek bu durum, çoğu kez uluslararası hukukun, içerisinde olduğu bağlamla olan ilişkisinin kavranmasını engellemektedir. Bir örnek olarak uluslararası hukukta devlet kavramının ele alınışını değerlendirelim. Uluslararası hukukun temel kişisi olarak kabul edilen devletler, uluslararası hukukçularca sıklıkla George Jellinek'in üç unsur teorisi ile tanımlanır. Esasen oldukça işlevli olan bu tanımlama devleti toprak, halk ve devletin iktidarı unsurlarından oluşan siyasi bir birlik olarak nitelendirir.³⁴² Bu tanımın uluslararası hukukçularca devletin temel unsurlarını oluşturduğunun kabulü 1933 yılında imzalanan Montevideo Konvansiyonu'nun teamül niteliğindeki bu unsurları kodifiye etmiş olmasına dayanmaktadır.³⁴³ Yani

³⁴² Güngören Bulgan, **op. cit.**, s. 129.

³⁴³ Bkz. *Montevideo Convention on the Rights and Duties of States* (1933 imzalanma; 1934 yürürlük). Erişim: <https://treaties.un.org/pages/showdetails.aspx?objid=0800000280166aef>

aslında devleti oluşturan unsurlar bir pozitif hukuk düzenlemesiyle açıklanmış olur. Pekâlâ yine başka bir pozitif hukuk düzenlemesi olarak Uluslararası Adalet Divanı (UAD) Statüsü'nün 38. maddesinde uluslararası andlaşmalar açıkça uluslararası hukukun kaynakları arasında sayıldığından bir temel sözleşme hükmüne dayanılarak uluslararası hukukun temel kişinin açıklanması oldukça tutarlı görünmektedir.

Normatif hukuk tekniği bakımından tutarlı olan bu yöntem, sosyal bilimler literatüründen kendisini ayırttığı ölçüde hukuka ilişkin süreçleri tarihsel süreçlerden de ayırtmaktadır. Devleti açıklamak için bir uluslararası hukuk temel belgesinden hareketle tek ve belirli bir tanımın kullanılması bu durumun tipik bir örneğidir. Oysa bizzat Jellinek'in de belirttiği üzere devleti tek bir bilimle açıklama çabası, devletin yalnızca o bilimle ilişkili yanının anlaşılmasını sağlayan sınırlı bir çaba olarak kalacaktır.³⁴⁴ 14. yüzyılda da 20. yüzyılda da Montevideo Konvansiyonu'nda geçen söz konusu unsurları sağlayan örgütlü toplumsal birimler bulmak pekâlâ mümkündür. Oysa bu iki yüzyıl arasında; devleti oluşturan toplumu karakterize eden üretim ilişkilerinden, devlet egemenliğini temsil eden iktidar biçimlerine varıncaya kadar muazzam ölçekte değişimler yaşanmıştır. Feodal devletle kapitalist devlet arasındaki büyük çaplı değişim, devletler arası bir sistem olarak Orta Çağ sisteminden kapitalist dünya sistemine geçişte ifadesini bulur. Bu değişiklikleri açıklamak üzere toplumların gelişim dinamiklerine ışık tutan çok zengin sosyal bilimler literatürünün es geçilmesi, hukukun bir nevi zaman ve mekân üstü bir yapı olarak kavranmasıyla sonuçlanmaktadır. Oysa bir olgu, en iyi onu oluşturan tarihsel ve toplumsal süreçlerle açıklanabilir. Bu sebeple bu çalışma, birinci bölümde açıklanan ekonomi politik kavramsal çerçeve ışığında uluslararası hukukun ve onun unsurlarının olduğu toplumsal sistemler arasında tarihsel bir karşılaştırma yapmaktadır.

Devlet, bahsedilen bağlam için oldukça önemli bir unsurdur. Devletlerin tarihsel gelişimi içerisinde devletler arası sistemin nasıl şekillendiği, dolayısıyla uluslararası hukukun nasıl olduğu önemli bir sorunsaldır. Bu, aynı zamanda uluslararası hukukun dönemlere ayrılmasıyla ilgili bir tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Devletlerin “*tarihsizleştirilmesi*” meselesinin uluslararası hukuk yazınında, devletlerin aynı itkilerle şekillenen organizmalar olarak görülmesinin bir sonucu olduğu, böylece uluslararası hukukun bazen antik devletler arasındaki

³⁴⁴ Güngören Bulgan, **op. cit.**, s. 129.

ilişkilerle – Kadeş Andlaşması gibi – temellendirilmeye çalışıldığı belirtilmiştir.³⁴⁵ Uluslararası hukukun tarihsizleştirilmesine ilişkin hakim yaklaşım, hukuki pozitivizme içkin olup uluslararası hukukun tarih ve uluslararası siyasetle bağlantısız soyut kurallardan oluştuğunu söyleyen Hans Kelsen’in normativizminin etkisi altında şekillenmiştir.³⁴⁶ Oysa hakim yaklaşımın belirttiğinin aksine modern uluslararası hukuk, tarihin oldukça belirli bir bölümünde oluşan ve kapitalist üretim biçimi ve uluslararası ticaretle şekillenen modern devletler arası sistemin bir parçasıdır. Bu bakımdan uluslararası hukukun başta tarihsel sosyoloji ve uluslararası politik ekonomi olmak üzere sosyal bilimlerin ortaya koyduğu bağlamdan ayrılması yanıltıcı sonuçlar vermektedir.

Marksist uluslararası hukukçu China Miéville de hakim yaklaşımdan oldukça farklı bir biçimde uluslararası hukukun değişen doğasının ancak toplumlar ve devletler arasındaki değişim ve piyasa ilişkilerinin incelenmesi yoluyla anlaşılabileceğini savunmaktadır.³⁴⁷ Bu yaklaşım uluslararası hukukun kökenini ve gelişimini açıklamak bakımından bu çalışmanın da iddiası ile örtüşmektedir. Öyle ki “uluslararasılık” olgusu, “ticaret şirketlerinin ortaya çıkışı ve buna bağlı olarak tüzel kişi kavramının gelişiminin” bir sonucu olarak, “sözleşme esaslı sosyal ilişkilerin toplumsal ölçekte baskın hale geldiği” ve artık bir “tüzel kişi olan” devletin başka devletlerle ilişkiye geçmesine olanak tanıyacak “ülkesel egemenlik” yetkisini eline aldığı tarihsel sürecin bir eseridir.³⁴⁸ O halde uluslararası hukukun takvimin belirli bir gününde ortaya çıkan değil, belirli ama uzun bir tarihsel süreçte şekillenen bir yapı olduğunu kabul etmek gerekir. Bu yaklaşımla denilebilir ki uluslararası hukukun temel unsurları, kapitalizmin bir dünya sistemi haline gelmesinden önce oluşmaya başlamış, uluslararası hukuk ise kapitalist devlet egemenliğinin teritoryal (ülkesel) egemenlik halini aldığı kapitalist devletler arası sistemle somutlaşmıştır.

Yukarıda bahsedilen bağlamda mevcut uluslararası hukukun kökeni bir pozitif hukuk düzenlemesinden ziyade bu düzenlemeyi meydana getiren tarihsel ve toplumsal koşulların içerisinde aranmalıdır. Somutlaştırmak gerekirse, uluslararası hukuk

³⁴⁵ Demirli, A., & Özdemir, A. M. (2019). Uluslararası Hukuku Dönemselleştirmek: Pozitivist Söylem ve Ötesi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 16(63). 51-67, s. 58.

³⁴⁶ *Ibid.*, ss. 58-59.

³⁴⁷ Miéville, C. (2005). *Between Equal Rights: A Marxist Theory of International Law*. Leiden & Boston: Brill. s.156.

³⁴⁸ Demirli & Özdemir, *op. cit.*, ss. 53-54.

yazarlarının büyük çoğunluğunca bugünkü uluslararası hukuk sisteminin başlangıcı olarak kabul gören 1648 tarihli Westphalia Barış Andlaşması, birtakım yasal düzenlemelerle tarihe yön veren bir kurum olarak değil, onu oluşturan tarihsel süreçlerin incelenmesi yöntemiyle ele alınmalıdır. Öyle ki Westphalia sistemi yalnızca modern uluslararası hukukun doğuşunu değil, kapitalist dünya sisteminin ilk dünya hegemonyası olan Hollanda hegemonyasını da temsil eden bir sistemi ifade etmektedir. Bu sistemle oluştuğu ifade edilen devlet egemenliği kavramı da aynı şekilde Orta Çağ ön kapitalist sistemindeki kent devletlerinden Westphalia sistemine geçiş süreci içerisinde anlam kazanmaktadır. Öyle ki tüm bu geçiş süreçleri üretim ilişkilerindeki ve uluslararası ticaretteki gelişimin bir aşamasını ifade etmekte, devlet ve egemenlik gibi kavramlarla birlikte devletler arası sistem, diplomasi ve son tahlilde uluslararası hukuk da bu altyapı ilişkilerinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. O halde uluslararası hukukun, içerisinde doğup geliştiği tarihsel kapitalist sistemle olan bağına kurmak elzemdir. Bu bağlantı; Vitoria, Suárez ve Grotius gibi erken dönem uluslararası hukuk düşünürlerinin temel görüşlerinin hangi maddi koşullar altında şekillendiğini de anlamamızı sağlayacaktır.

Elbette uluslararası hukuk ile toplumsal süreçler arasındaki bağlantıyı ortaya koymaya çalışan çeşitli uluslararası hukuk yaklaşımları da bulunmaktadır. Bir kısmına giriş kısmında da değinildiği üzere uluslararası hukukta da hakim yaklaşıma farklı açılardan eleştiri getiren ve farklı yollar izlemeye çalışan geniş bir literatür oluşmaktadır. Bunların en bilinenleri arasında uluslararası hukukun temelini uluslararası politika ile açıklamaya çalışan bazı realist akımlar, yine politika odaklı bir yaklaşım olan *New Haven ekolü*, eleştirel hukuk çalışmaları ekolü, uluslararası hukuka üçüncü dünya yaklaşımları ismiyle bilinen *TWAIL (Third World Approaches to International Law)*, feminist yaklaşım ve Marksist yaklaşımlar bulunmaktadır.³⁴⁹ Sayılanlar arasında özellikle bu çalışmayla en büyük yakınlık, en çok bilineni “uluslararası hukukun varlığını burjuvazinin proletarya ve sömürge ülkeler üzerindeki varlığına borçlu olduğunu belirten”³⁵⁰ ünlü Sovyet hukukçu Pashukanis’in genel Marksizm ve hukuk teorisi olan Marksist hukuk teorileri arasında kurulabilecektir.

³⁴⁹ Uluslararası hukuka ilişkin sayılan bu yaklaşımlara dair kapsamlı bir çalışma için bkz. Chimni, B. S. (2017). *International Law and World Order: A Critique of Contemporary Approaches* (2. Bası). Cambridge University Press

³⁵⁰ Pashukanis, E. (1980). *International Law*. (Çev. Peter B. Maggs). Piers Beirne & Robert Sharlet (Ed.), *Pashukanis: Selected Writings on Marxism and Law* içinde (ss. 168-183). London: Academic Press, s. 172.

Ancak belirtmelidir ki esasen bu çalışma belirli bir hukuk teorisinin kendine özgü disipliniyle kaleme alınmamıştır. Aksine, ilk bölümde etraflıca açıklandığı üzere, bir Marksist uluslararası ekonomi politik temelli yaklaşım olarak bağımlılık teorisinin ekseninde kendi yolunu ve yöntemini çizmektedir. Theda Skocpol'ın işaret ettiği üzere *“bütün modern sosyal bilimler, özellikle de sosyoloji, esasında, Avrupa'daki kapitalist ticarileşmenin ve sanayileşmenin eşi görülmemiş sonuçlarıyla boğuşma çabaları”*ndan oluşmaktadır.³⁵¹ Bu perspektife bağlı kalan sosyal bilimciler, *“zamana ve mekâna somut bir biçimde yerleşmiş olduğu anlaşılan toplumsal yapılarla ilgili sorular”*³⁵² sorarak, içinde yaşamakta olduğumuz dünyaya dair daha hakiki bir kavrayış geliştirmemizi sağlarlar. Bu sebeple bu çalışmanın bağlı kalmaya çalıştığı yöntem aynı zamanda hukuku, ait olduğu sosyal bağlamla birlikte okuma davetidir. Çalışmanın kullandığı yöntemin farklı tarihsel-toplumsal süreçleri birbirleriyle karşılaştırmalı olarak inceleyen sosyal bilimler çalışmalarını takip ediyor olması sebebiyle uluslararası hukukun karşılaştırmalı tarihsel analizi olarak adlandırılması kavramsal olarak doğru olacaktır.

2.2. Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Sürecinde Uluslararası Hukukun Temel Unsurlarının Gelişimi

Devam eden alt başlıklarda Arrighi'yi metodolojik olarak izleyen³⁵³ bir tarihsel sıralamayla, birbirini takip eden dünya hegemonyaları altında şekillenen uluslararası hukuku oluşturan unsurlar incelenmiştir. Belirtilen sıralamaya göre bu bölümde öncelikle Kuzey-İtalyan Kent devletleri ile karakterize olan Orta Çağ'daki ön kapitalist sistemde uluslararası hukukun kökenlerine ilişkin unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Ardından 17. yüzyılda Hollanda hegemonyası ile şekillenmiş olan Westphalia sisteminin özgünlükleri üzerinde durulmuş, neden literatürde genel olarak bugünkü uluslararası hukukun başlangıcı olarak görüldüğü açıklanmıştır. Son olarak yine bu bölümde 18. yüzyılın ikinci yarısında şekillenmeye başlayan Birleşik Krallık hegemonyası dönemi uluslararası hukukunun yapısı ve özellikleri önceki dönemlerle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Devam eden üçüncü bölüm ise bir bütün olarak, Amerikan hegemonyası ve emperyalist sistem ile şekillenmiş olan 20. yüzyılın modern

³⁵¹ Skocpol, T. (2014). *Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi* (Çev. Ahmet Fethi). Theda Skocpol (Ed.), *Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler* (4. Bası) içinde (ss. 1-24). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 1

³⁵² *Ibid.*, s. 2.

³⁵³ Bkz. Başlık 1.2.2.

uluslararası hukuku üzerine kaleme alınmıştır. Devam eden hegemonik yapılarla ilgili bu inceleme, bağımlılık teorisi üst başlığında değerlendirdiğimiz yazarların izlediği patikayı takip ederken, yine bu yazarların kullandığı temel kavramsallaştırmaları kullanarak uluslararası hukukun dün, bugün ve geleceği arasında bir karşılaştırma yapmaktadır.

2.2.1. Orta Çağ Ön Kapitalist Kuzey-İtalyan Kent Devletleri Sisteminde Bazı Önemli Unsurlar: Uluslararası İş Bölümü, Diplomatik Temsil ve Deniz Ticareti

Oldukça uzun bir tarihsel dönemi kapsayan Orta Çağ'ın baskın tarihsel toplumsal sistemi olan feodalizmin başlangıç ve bitişi, uzun yüzyıllara yayılmış olması nedeniyle tartışmalı bir konu olagelmıştır. Bir tarihsel sistem olarak feodalizmden kapitalizme geçişin tam olarak hangi yüzyıllarda ve ne şekilde yaşandığı meselesi de bu sebeple hem diğer sosyal bilim ekollerinde hem de Marksist yazın içerisinde oldukça tartışmalıdır. Marksist yazın içerisinde bu tarihsel süreci tartışmalı hale getiren esas sorunsal, geçiş sürecinde ticaretin üretim biçimleri üzerinde belirleyici bir etmen olup olmaması üzerinedir. Bu hususta en bilinen ve tarafların iki ayrı ekole bölünmesini beraberinde getiren tartışma, Maurice Dobb ve Paul Sweezy arasında 1950'lerde *Science & Society* isimli dergide yayınlanan ve daha sonra diğer yazarların da katılımıyla genişleyen “geçiş tartışması”dır.³⁵⁴ Bu tartışmada Sweezy'nin ve ilerleyen yıllarda Sweezy'den hareketle bağımlılık teorisinin genel yaklaşımı, feodalizmin çözülüşünü içsel koşullarla açıklayan Dobb'dan farklı olarak ticaretin değişen üretim süreçlerinde belirleyici bir rolünün olduğu şeklindedir. Bu bağlamda Sweezy, feodalizmin çözülmesi sürecini ancak dışsal koşullarla açıklanabilecek bir tarihsel gelişme olarak görmektedir. Ticaret, “kullanım için üretim” sistemi olan feodalizmden, “pazar için üretim” sistemi olan kapitalizme geçişte bir çeşit kaldıraç vazifesi görmüştür.

Sweezy'ye göre ticaretin, seyyar satıcılık aşamasından yerleşik ticarete geçişi, ticareti çeşitli merkezler arasında uzun mesafe üzerinden değişime dayalı hale getirirken bu merkezleri de gereksinimlerini kırsal bölgelerden karşılayan, meta

³⁵⁴ Bu tartışmaların derlendiği bir kitap için Bkz. Sweezy, P., Dobb, M. vd. (1984). *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş* (3. Bası). (Çev. Müge Gürer & Semih Sökmen). İstanbul: Metis Yayınları

üretimnin yaratıcıları haline getirmiştir.³⁵⁵ Geçiş tartışmasına ilişkin olarak Sweezy'nin bu yaklaşımı Marx'ın ticaretle ilgili *Kapital*'deki şu ifadeleriyle paralellik taşımaktadır:

*“Hiç şüphe yok ki on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda ticaretle gerçekleşen büyük devrimler, o dönemin coğrafi keşifleriyle birlikte, ticari sermayenin gelişimini hızla ilerletmiş ve feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçişi teşvik etmede önemli bir an olmuştur. Dünya pazarının ani genişlemesi, dolaşımdaki metaların çoğalması, Avrupa ulusları arasında Asya ürünlerine ve Amerikan hazinelerine el koyma rekabeti, sömürge sistemi, hepsi feodal üretim engellerini yıkmaya temel bir katkıda bulunmuştur.”*³⁵⁶

Belirtmek gerekir ki bu ekole sıklıkla yapılan eleştirilerde³⁵⁷ dile getirildiğinin aksine burada kapitalizmi, ticari ilişkilerle bir tutmak gibi bir hata yapılmamakta, tarihsel olarak ticaretin gelişiminin feodal ilişkilerin çözülüşünü hızlandırmasıyla ilgili tarihsel bir değerlendirme yapılmaktadır. Pekâlâ Sweezy de yaklaşımını, Marx'ı temel alarak geliştirdiğini belirtir ve Marx'ta geçiş sürecine ilişkin bazen örtük de olsa var olan noktaların açığa kavuşturulması olarak adlandırır.³⁵⁸ İlk bölümdeki temel kavramlar başlığında vurgulandığı üzere Marx, kapitalizmin tarihsel bir aşama olarak başlangıcının 16. yüzyıl olduğunu belirtirken 14. ve 15. yüzyılda bazı Akdeniz kentlerinde kapitalist üretime rastlandığını belirtmekteydi.³⁵⁹ Yine burada Braudel ve Arrighi'nin Marx'ın bahsettiği Kuzey-İtalyan Kent Devletleri'ne ilişkin değerlendirmelerinden bahsetmiştik. Bu bağlamda denilebilir ki, henüz kapitalizmin tarihsel-toplumsal bir sistem olarak yerleşiklik kazanmadığı bir tarihte, ticaret yollarını hakimiyetleri altına alan ve merkezileştiren kentlerde kapitalist üretim tarzının ilk örneklerinin görülmesi Sweezy'nin ticaretin önemi konusundaki görüşlerini haklılaştırmaktadır. Uluslararası ticaretin, birbirleriyle sözleşme ilişkisi kurmak zorunda kalan tüzel kişiler olarak devletler arası ilişkilerden doğan uluslararası hukuk için kurucu bir unsur olduğu düşünülürse, bu kent devletlerinin oluşturmuş olduğu

³⁵⁵ Sweezy, P. (1984). Eleştiri. *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş* (3. Bası) içinde (ss. 32-60.) (Çev. Müge Güner & Semih Sökmen). İstanbul: Metis Yayınları, ss. 42-43.

³⁵⁶ Marx, *Capital* V.3., s. 450.

³⁵⁷ Bu eleştiriler özellikle Brenner'ın yukarıda değerlendirilmiş olan “Neo-Smithian Marxism” eleştirisi (Bkz. Başlık 1.3.2.) ve kendisinin de temsilcisi olduğu *Political Marxism* ekolü eksenli olarak yapılmaktadır.

³⁵⁸ Sweezy, *Eleştiri*, s. 52.

³⁵⁹ Marx, *Capital* V.1., S. 876.

sistemin incelenmesi çalışma için elzemdir. Bahsedilen kent devletleri Venedik, Floransa, Milano ve Ceneviz'dir.

Fernand Braudel, ünlü eseri *II. Felipe Dönemi Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*'nda 15. ve 16. yüzyıllarda Akdeniz'in merkezinin aşikâr bir biçimde, aralarında çeşitli iş bölümü, rekabet ve uyumsuzluklar bulunan Venedik, Floransa, Milano ve Ceneviz kent devletlerinden oluşan bir dörtgen olduğunu belirtmiştir.³⁶⁰ Elbette bu devletlerin bir sistemi oluşturan parçalar olmalarının ve özellikle dördünün sayılmasının önemli tarihsel nedenleri vardır. Şüphesiz bunların başında bu kent devletleri arasında dış ticareti yönetmek için oluşturulan iş birliği gelmektedir. Öyle ki 15. yüzyılda Venedik, *"ticari zenginlikleri yaratan büyük bağlantıların yöneldiği Doğu Akdeniz'e doğru Cenova kadifelerini, Milano altın yaldızlı kumaşlarını ve Floransa çuhalarını aktarmaktadır; onların sınai çalışmalarıyla ve kendisine doğru akan ticaretle geçinmektedir."*³⁶¹ Venedik'in bu alt sisteme hükmetmesini sağlayan, Doğu Akdeniz'deki gemileri ve deniz ticaretiyle Suriye ve Mısır'da dahi varlık göstermesini sağlayan tüccar sınıfı ile elde ettiği para, kambiyo senetleri, önemli ticaret malları olan kumaşlar ve baharatın sağlamış olduğu güçtür.³⁶² Bu yüzyılda Venedik'i, kendisinden önceki yüzyıllardakinden farklı olarak modern kapitalist devlet için erken bir model haline getiren, ticaretle zenginleşen tüccar sınıfın iktidar gücünü elinde tutmasıdır. Öyle ki Venedik'te ticaret oligarşisi devlet gücünü sıkı bir şekilde elinde tutarken, toprak kazanımları da bu sınıfın kârlılık hesaplamasına göre yapılmaktaydı.³⁶³

Arrighi de Braudel ile benzer bir biçimde Venedik'in öncülük etmesiyle başlayan bu devletler arası sistemin en önemli unsurunun iş bölümü olduğunu vurgulamıştır. Bahsedilen iş bölümü, söz konusu devletlerin sınai-ticari faaliyetlerindeki uzmanlaşmalarıyla karakterize olmuş bir bölgesel uzlaşmaya dayanmıştır. Öyle ki Floransa, Kuzeybatı Avrupa ile dokuma ticaretinde; Milano, yine Kuzeybatı Avrupa ile maden ticaretinde; Venedik, Güney Asya ile baharat deniz ticaretinde; Ceneviz ise Orta Asya ile ipek deniz ticaretinde uzmanlaşmıştı.³⁶⁴ Bu Orta Çağ alt sistemi içerisinde, kullanmak için üretime dayalı sistem, yerini yeni pazarlarla

³⁶⁰ Braudel, F. (2019). *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II* (2. Bası). (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: Doğu Batı Yayınları, s. 70.

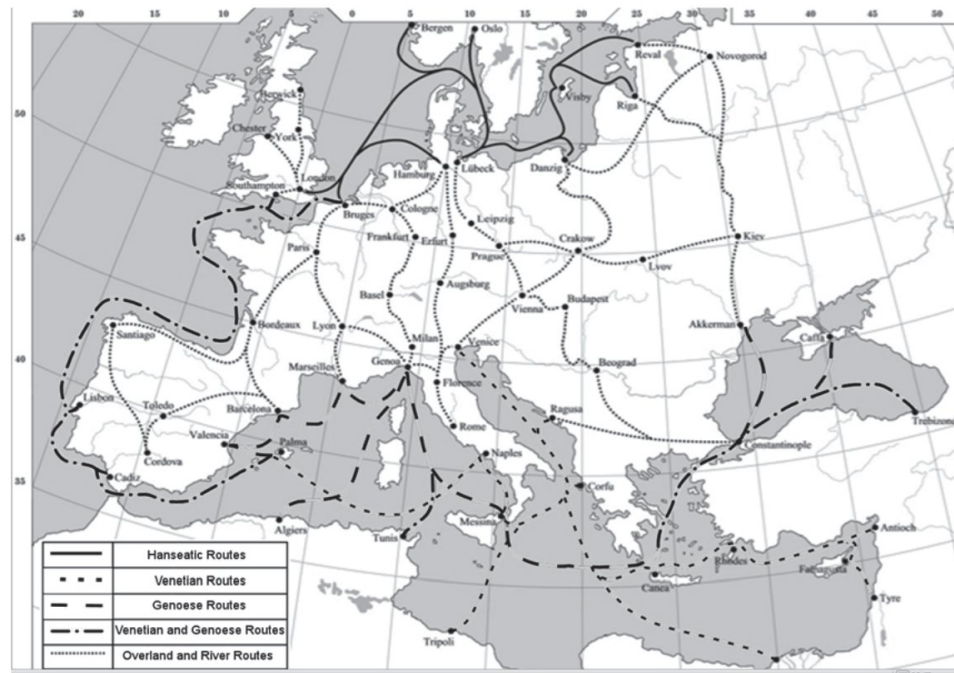
³⁶¹ *Ibid.*, s. 71.

³⁶² *Ibid.*, ss. 72-73.

³⁶³ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 68.

³⁶⁴ *Ibid.*, s. 144.

ticaret yapabilmek için üretim sistemine, yani kapitalist üretimin ilk örneklerine bırakmıştır. Böylece birer sermaye birikim merkezi haline gelen kentlerde ticari genişleme sınırlarına ulaştığında, günümüz kapitalist sistemindeki ekonomik durgunluğa oldukça benzer bir durum oluşmuştur. İşte tam da burada Arrighi'nin maddi genişleme aşamasının mali genişleme aşamasını ortaya çıkardığını iddia ettiği tarihsel durum³⁶⁵ oluşmaktadır. Marx'ın *Kapital*'de paradan sermaye elde edilmesini temsil eden maddi genişleme evresi sermayeden para elde edilmesini temsil eden mali genişleme aşaması ile devam ederek sermayenin para-meta-para şeklindeki döngüsü tamamlanmaktadır. Tarihsel olarak maddi genişleme evresine Venedik'in öncülük ettiği bu alt sistemde de söz konusu maddi genişleme evresinin bir durgunluğa ulaşmasıyla bu kez Ceneviz'in öncülük ettiği bir mali genişleme aşaması baş göstermiştir.

Şekil 2.1. Venedik ve Ceneviz'in Ticaret Yolları

(Erişim: <https://www.worldhistory.org/image/9759/late-medieval-land--maritime-trade-routes/>)

Ceneviz'i mali genişlemenin öncüsü haline getiren şey bankacılık sistemleri olmuştur. Esasen çağdaş bankacılık sisteminin daha öncesinde Floransa'da geliştiği kabul edilmektedir. Gerçekten de Floransalı bankacılık kurumları, Papa'nın dahi bankerliğini yapmaktaydılar ve muhtemelen henüz 14. ve 15. yüzyıllarda en büyük akışkan sermayenin onların ellerinden geçmek zorunda olduğu bir “*çağdaş kapitalist yüksek finans sistemi*” inşa etmişlerdi.³⁶⁶ Ceneviz'i öncü haline getiren ise özellikle

³⁶⁵ Bkz. Başlık 1.2.2.

³⁶⁶ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 155.

14. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Cenevizli bankaların, kârlı yatırım imkanı bulamayan sermaye fazlasını, kent-devletlerinin büyüyen kamu borçlarını finanse etmekte kullanmaya başlamaları olmuştur.³⁶⁷ Bu noktada Marx'ın kamu borçlanmasının, bankacılığın ve uluslararası kredi sisteminin gelişiminin kapitalizmin gelişimi için önemini anlattığı açıklamalarını ve Ceneviz ile Venedik kent devletleri örneğini verdiğini yeniden hatırlatmak³⁶⁸ faydalı olacaktır. Gerçekten de Cenevizli tüccar bankerler, 16. yüzyılın oldukça büyük bir kısmında kamu borçlanmaları sayesinde Avrupa maliyesi üzerinde oldukça önemli bir konuma sahip olmuşlar, İspanya hükümetinin dahi bankerleri haline gelmişlerdir.³⁶⁹ Braudel, 16. yüzyılda Cenevizli bankaların uluslararası ödemelerin ve senetlerin efendileri haline geldiklerini belirterek İspanya'nın tüm siyasal para kaynaklarının hakimi olduklarını söylemiştir.³⁷⁰

Görüleceği üzere kapitalizmin gelişimine dair pek çok tarihsel özgünlüğü, kapitalizmin tarihsel bir sistem olarak yerküreye yayılmasından önce prematüre doğmuş bir sistem olan Kuzey-İtalyan kent devletleri sisteminde bulmak mümkündür. Üretimin kullanım yerine pazarlara yönelik yapılması, farklı devletler arası uzmanlaşmaya dayalı iş bölümü, ticaret ile sermaye birikiminin sağlandığı merkezlerin ortaya çıkması, merkezin ihtiyaçlarının çevreden karşılanması, ticaret sermayesinin finans sermayesine dönüşümü, kamusal borçlanmalar, bankerler ve rantiyeyle geçinen zümrelerin ortaya çıkışı ile devletin gücünün sermaye birikimini sağlayan sınıfın elinde toplanması gibi kapitalizme özgü tüm bu özellikler oldukça sınırlı bir coğrafyayı kapsasa bile bu alt sistemde tarihsel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu alt sistemin incelenmesinin uluslararası hukuk bakımından önemi üzerinde durulmalıdır. Uluslararası hukukun teritoryal³⁷¹ egemenlik yetkisine dayandığını belirtmiştik. Teritoryal egemenlik yetkisi ise her devletin kendi toprakları üzerinde münhasıran egemen olduğu bir devletler arası sistemin, devletler arasındaki bir “*güçler dengesi*”nin sonucudur. Henüz toprak egemenliğine dayanan bu egemenlik unsuru tarihsel olarak ortaya çıkmamışken (17. yüzyılda Westphalia ile ortaya

³⁶⁷ *Ibid.*, s. 173.

³⁶⁸ Marx, *Capital V.1.*, s. 919.

³⁶⁹ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 193.

³⁷⁰ Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II*, s. 80.

³⁷¹ Bu kavram bilinçli olarak tercih edilmiş olup bunun nedeni Westphalia sisteminin incelendiği başlıklarda (Bkz. Başlık 2.3.) ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

çıkartıldığının kabulü halinde), 15 ila 17. yüzyıl aralığında Kuzey-İtalyan kent devletleri sistemi, kendisinden sonra tüm Avrupa'yı kapsayacak olan modern devletler arası sistemin küçük ama mükemmel bir örneğini oluşturmaktadır. Çünkü ticari iş bölümünü sağlamak için mecburi olan güçler dengesi ve dengeyi sağlamak için karşılıklı özerkliklerini koruma güdüsü³⁷² bu devletler arasında diplomasiyi ortaya çıkarmıştır. “Rönesans diplomasisi” ismi de verilen bu ilişkiler sistemi böylece modern devletler arası sistemin 17. yüzyılda kurumsallaşmasından önce erken gelişimini sağlamıştır.³⁷³

Rönesans diplomasisi, Kuzey-İtalyan kent devletlerinin kendi aralarında, büyük devletlerde ve tabi Papalık'ta bulunan yerleşik büyükelçilik kurumunu ortaya çıkarmıştır. Tarihte ilk kez 15. yüzyılda özellikle Venedik, Milano ve Floransa'ya ait büyükelçilik kurumlarının Avrupa kıtasında kurumsallaşmış olması,³⁷⁴ uluslararası ilişkileri ve savaşın hüküm sürdüğü bir çağda diplomasi kurumunu geliştirmiştir. İlerleyen yıllarda Avrupa'daki büyük devletlerin büyükelçilikleriyle bu kurum gelişimini sürdürecektir. Elbette bu durum, uluslararası hukukun önemli bir kurumu olan diplomatik temsil kurumunun tarih sahnesine çıkması demektir. 15. yüzyıldaki bu yerleşik diplomatik temsilciler, gönderildikleri devlet adına yeni bir hükümdarın ya da Papa'nın tahta çıkışını kutlamak, hanedanlar arası evlilik veya bir prensin doğum törenine katılmak gibi temsil görevlerinin yanı sıra gönderildikleri devletlerdeki siyasi gelişmeleri takip etmek ve resmi yazışmaları gerçekleştirmek gibi siyasi görevlere de sahipti.³⁷⁵ Diplomasinin bu devletlerde bu denli gelişimi, erken dönem uluslararası hukuk teorisyenlerinden biri olan İtalyan Alberico Gentili'nin (1552-1608) elçilik hukuku ile ilgili çalışmalar yapmasını sağlamıştır. Öyle ki diplomatik ilişkilerin hukuki altyapısı, devletler arası ilişkilerde yerleşik elçilik konuları üzerine yazan Gentili, günümüzde de önemli bir ilke olan “*elçilerin dokunulmazlığı ve bağımsızlığı*”nı oldukça erken bir tarihte savunmuştur.³⁷⁶

Kuzey-İtalyan kent devletleri sisteminin ticari ilişkiler ağının uluslararası hukuk üzerindeki bir diğer önemli etkisi, deniz ticareti eksenli oluşan bazı ilke ve

³⁷² Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 68.

³⁷³ Wallerstein, *World-Systems Analysis*, s. 42.

³⁷⁴ Mallett, M. (2001). Italian Renaissance Diplomacy. *Diplomacy and Statecraft*, 12(1), 61-70.

³⁷⁵ *Ibid.*, ss. 64-65.

³⁷⁶ Erkiner, H. H. (2012). Grotius Öncesinde İlk Modern Uluslararası Hukuk Düşüncesinin Oluştugu Tarihsel Koşullar ve Erken Klâsik Dönemdeki Öğreti. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 51-146, s. 131.

teamüllerdir. Sermaye birikimini sağlamak için deniz ticaret yollarının hakimiyet altına alınması yeni sorunları ve hukuki tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Özellikle yukarıdaki haritada görüleceği üzere (Bkz. Şekil 2.1.) Venedik ve Ceneviz'in deniz yolları üzerindeki mutlak hakimiyeti, deniz ticaretinden yeterince yararlanamayanlar açısından büyük bir sorun teşkil etmiştir. Bu bağlamda yine Gentili, Venediklilerin Adriyatik Denizi üzerindeki hakimiyetinin açık denizlerin serbestliğine ilişkin evrensel hakkı gasp ettiğini iddia etmiş; limanlardan yararlanmanın ve ticaret hakkının engellenmesinin haklı savaş nedeni (*jus ad bellum*) sayılması gerektiğini belirtmiştir.³⁷⁷

Akdeniz'de başlayan bu güç mücadelesi deniz ulaşım teknolojileri ve Hindistan ticaret yolunun keşfiyle (1498) okyanusları da kapsayacak biçimde gelişmiş; İspanya, Hollanda, İngiltere ve Portekiz gibi pek çok Avrupalı devlet karşı karşıya gelmiştir. Bu kapsamda uluslararası ticaretin yeni ve gelişen ihtiyaçlarını karşılamak üzere tüm uluslar için ortak bir deniz hukuku³⁷⁸ oluşturmaya yönelik görüşler ortaya çıkmıştır. Hollandalı doğal hukukçu Hugo Grotius'un (1583-1645) temel görüşlerinin ve onun *Denizlerin Serbestisi (Mare Liberarum)* eserinin de yukarıda bahsedilen maddi temeller üzerinde ortaya çıktığını kabul etmek gerekir. Öyle ki esasen Grotius'un, denizlerde seyrüsefer hakkının herkese ait olduğunu savunmasının temel nedeni Hint Okyanusu'nda egemenlik hakkı olduğunu iddia eden Portekiz'e karşı Hollanda'nın Hindistan ile ticaret yapabilme hakkını savunmaktır. Eserinin başında ulusların uluslarla ticaret yapabilmesinin kavimler hukukundan (*jus gentium*) kaynaklanan kesin bir kural olduğunu belirtmiştir.³⁷⁹ Pekâlâ uluslararası ticaretin kalbinden doğmuş açık denizlerin serbestliği ilkesi, günümüze kadar uluslararası hukukun ana kaynaklarından olan bir teamül olarak gelmiş, pek çok uluslararası andlaşma ile de kodifiye edilmiştir. Şüphesiz en önemlilerinden biri olan 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (BMDHS) 87. maddesinde açık denizlerin serbestliği ilkesinin tüm devletler için tanınmış olduğu belirtilmiştir³⁸⁰

³⁷⁷ *Ibid.*, s. 134.

³⁷⁸ Miéville, *A Marxist Theory of International Law*, s.198.

³⁷⁹ Grotius, H. (2004). *The Free Sea*. (Çev. Richard Hakluyt). (Ed. David Armitage). Indianapolis: Liberty Fund, s. 18.

³⁸⁰ *United Nations Convention on the Law of the Sea* (1982 imzalanma; 1994 yürürlük tarihli). United Nations Treaty Series, vol. 1833, s. 397.

Akdeniz'in deniz ticaretinde kazanmış olduğu önemin uluslararası hukuk bakımından oldukça önemli bir diğer sonucu deniz haydutluğu ve korsanlıktır. Braudel'in ifadeleriyle “*Akdeniz’de tarih kadar eski*” olan korsanlık, özellikle 16. yüzyılda Akdeniz'in bütününe hakim olmuş vaziyettedir; öyle ki bu yüzyılda korsanlık merkezlerini saymak, İtalyan kent devletlerinin pek çoğunun ismini saymakla aynı anlama gelmektedir.³⁸¹ Korsanlığın, devletler arası savaşın özelleşmiş bir biçimi olduğunu söyleyen Braudel, bu durumun yaygınlaşmasının devletler arasında kendi örf ve teamüllerini doğurduğunu belirtmiştir. Öyle ki bu durumun uluslararası hukukun kökeni bakımından önemini vurgular:

“Gerçekten de daha 16. yüzyılda, (korsanlık faaliyetleri ile ilgili olarak) alışkanlıklarıyla ve belli bir yaptırım gücüyle bir uluslararası hukukun olmadığına inanmak hata olacaktır. Müslümanlar ve Hristiyanlar birbirlerine elçiler göndermekte, andlaşmalar imzalamakta ve bunların hükümlerine çoğunlukla uymaktadırlar.”³⁸²

Korsanlık ve deniz haydutluğu kavramları arasındaki hukuki farklılığa (*piraterie/pirate & course/coursaie*) değinen Braudel, korsanlığın, deniz haydutluğuna kıyasla kendi “*yasaları, canlı adet ve gelenekleri*” olan, benzer faaliyetler içerse de daha “*soylu*” ve “*yıllanmış*” bir kurum olduğunu belirtmiştir.³⁸³ Gerçekten de korsanlık, bahsedilen yüzyılda devletlerden alınan resmi-yarı resmi yetki belgeleriyle (*letter de marque*) icra edilen, devletler arası savaşın yarı-resmi bir biçimi iken deniz haydutluğu bu tanımın dışında tamamen “*kanunsuz*” bir faaliyeti ifade etmektedir.³⁸⁴ Öyle ki tarihsel ve hukuki bağlamda korsanlık, devletten, validen veya yarı-özerk bir birimden alınan yazılı veyahut sözlü bir izinle düşman gemilere saldıran kişileri tanımlamaktadır.³⁸⁵ Özellikle İtalyan kent-devletlerinin, 16. yüzyılda denizdeki ticaret

³⁸¹ Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II*, ss. 756-764

³⁸² *Ibid.*, s. 757.

³⁸³ *Ibid.*, ss. 757-758.

³⁸⁴ 1982 BMDHS'nin deniz haydutluğunu tanımlayan 101. maddesinde deniz haydutluğunu oluşturan fiiller sayılmış olup; bunlar “*açık denizde veya hiçbir devletin yetkisine tabi olmayan alanlarda gemiye, uçağa veya bunlardaki kişi ve mallara yönelik kişisel amaçlarla işlenen her türlü yasa dışı şiddet veya alıkoyma fiili ile deniz haydutu gemisi veya uçağının kullanılmasına bilinçli olarak katılma fiili ve bu fiillerin işlenmesini kolaylaştırma veya teşvik etmek üzere işlenen her fiil*” olarak sayılmıştır. *United Nations Convention on the Law of the Sea* (1982 imzalanma; 1994 yürürlük tarihli).

³⁸⁵ Öktem, A. E. & Kurtarcan, B. R. (2011). *Deniz Haydutluğu ve Korsanlık: Tarihi ve Hukuki Boyutlarıyla*. İstanbul: Kaptan Yayıncılık, s.14.

yollarına tam hakimiyet için girdikleri deniz savaşlarını destekleyen bir aktör olarak korsanları bir çeşit tek taraflı hukuki işlemle yetkilendirdikleri bilinmektedir.

Anlatılan biçimiyle korsanlığın, Marx'ın ticaretin gelişimi ile yeni dünya pazarlarının ortaya çıkışını anlatırken sömürgecilik ve yağmayla birlikte saydığı bir kurum olduğunu hatırlatarak³⁸⁶ bir ilkel birikim yöntemi olduğu vurgulanmalıdır. Yani denilebilir ki korsanlık, hem uluslararası ticaretin bir sonucu olarak hem de feodalizmden kapitalizme geçişteki tarihsel sermaye birikim yöntemlerinden birisi olarak işlev görmüştür. Bu bakımdan korsanlık, kazandığı yarı-hukuki pozisyonuyla iki önemli şekilde uluslararası hukuka etki etmiştir. Birincisi, savaşın özelleşmesinin bir biçimi olarak “*savaş hukukuna*” dair teamüller oluşturmuştur. İkincisi ise deniz haydutluğu ile olan hukuki farklılığı, deniz haydutluğunun günümüze kadar hukuk dışı bir kurum olarak teamülen yasak kabul edilmesine, günümüzde ise kendisini (korsanlığı) de kapsayacak bir biçimde bu teamüllerin çok sayıda hukuki belge ile kodifiye edilmesine zemin oluşturmuştur.

2.2.2. İlkel Birikimin ve Sömürgeciliğin Mirası Olarak Ülke Sınırları Dışında Uygulanacak Hukuk: Müdahale Hakkına İlişkin Tartışmalar

Kapitalizmin merkantilist aşamasında, Avrupalı “*kaşif*” tüccarlar deniz ulaşım imkanlarının da gelişimiyle değerli madenler, baharat ve köle ticareti için okyanus ötesi kıtalara yönelik “*keşif*” seferlerine başlamışlardır. Esasen oldukça Avrupa-merkezci bir ifade olarak “*keşif*” kavramı, keşfedilen topraklarda yaşayan halkların tarihini yok sayan ve bu kıtaların tarihini burada sömürge yönetimleri kuran Avrupalı medeniyetlerden başlatan bir tarihsel yaklaşımı ifade etmektedir.³⁸⁷ Kendisi de Cenevizli bir tüccar olan Kristof Kolomb'un 1492 senesinde Katolik Krallar'ın desteklediği bir yolculukta tesadüfen Amerikan kıtasına ayak basmasının ardından Avrupa'nın tüm büyük devletlerince bu kıtaya yönelik akınlar başlamıştır. Avrupalı devletler çok geçmeden bu kıtada sömürge yönetimleri kurmuş, direnen yerlilerin oldukça büyük bir kısmı katledilmiş, kalanları da köleleştirilmiştir. Kristof Kolomb'un

³⁸⁶ Bkz. Başlık 1.1.1 & Marx, *Capital V.3.*, s. 449

³⁸⁷ Hacaloğlu, G. (2022). *Küresel Adalet: Emperyalizm ve Uluslararası Yargulamalar*. İstanbul: Ters Kule Yayınları, s. 64.

kendisi de İspanya'nın sömürge valisi olarak kendi kurduğu kolonileri yönetmiş, yerli halka yönelik çok sayıda katliama imza atmıştır.³⁸⁸

Amerika kıtasının sömürgeleştirilmesi, Afrika kıtasının sömürgeleştirilmesi ile birlikte, feodalizmden kapitalizme geçişin kaldıracı olan ilkel birikimin en kanlı örneklerinin uygulandığı bir tarihsel dönemin kapısı aralanmıştır. Esasen fethedilen topraklarda ana karadaki metropole bağlı olacak uydu yönetimler kurmaya dayanan sömürgecilik, tarihsel olarak uluslararası alanda günümüze dek uzanan merkez-çevre ilişkisinin de oluşması demektir. Sömürge topraklarda el konulan değerli madenler ve yerli halkın mülklerinin ellerinden alınmasıyla köle emeği üzerine elde edilen birikim, Avrupa'da ve Amerika'da – Avrupalıların soyundan gelen kolonilerin bağımsızlık kazanmasıyla – sanayi kapitalizminin üzerinde gelişeceği sermaye birikimini yaratmıştır. Bahsedilen ilkel birikim yöntemleri tarihteki en kanlı yöntemlerle yerli halkların katledilmesini, köleleştirilmesini, Afrika kıtasından Amerika kıtasına insan kaçakçılığı ile köle transferini içermektedir. İlkel birikim yöntemlerinin oldukça büyük katliamlara dayanması çoğunlukla sömürgeci topluluklar ile yerlilerin farklı “*gelişmişlik*” düzeylerinden kaynaklanmış, ateşli silahlara sahip sömürgeciler karşılarında sayıca çok olsalar da ancak mızrak ve taşlarla karşılık verebilen yerliler bulmuşlardır. Bizzat öldürülmeyen yerli halkların büyük bir kısmı da Avrupa kıtasından buraya taşınan hastalıklara bağışıklıkları olmadığı için kitleler halinde ölmüşlerdir. İlkel birikim sürecinde bir görüşe göre Kolomb öncesi var olan yerli halkların %95'inin öldürülmüş olması³⁸⁹, söz konusu katliamın boyutlarını ifade etmektedir.

Amin'in ilk emperyal yayılma dalgası olarak gördüğü “*ilk birikimin merkantilist dönemi*” olan Rönesans ve Sanayi Devrimi arası bu dönem böylece Amerika ve Afrika kıtalarının dünya sisteminin çevre bölgeleri olduğu bir tarihsel dönem olmuştur.³⁹⁰ Metropol uydu ilişkisi ile başlayan çevreden merkeze sermaye ve değer aktarımı ile devam eden “*gelişmiş-azgelişmiş*” toplumlar arası ilişkiler böylece tarihte ilk kez dünya çapında meydana gelerek dünya sisteminin ve kapitalizmin bugünü için tarihsel bir temel oluşturmuştur. Avrupalı sömürgecilerin bu topraklar

³⁸⁸ Bkz. Stannard, D. E. (1993). *American Holocaust: Columbus and the Conquest of the New World*. New York: Oxford University Press.

³⁸⁹ Diamond, J. (2010). *Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Topluluklarının Yazgıları* (1. Bası). (Çev. Ülker İnce). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, s. 108.

³⁹⁰ Amin, **Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme**, ss. 126-127.; ayrı Bkz. Başlık 1.2.3.

üzerinde kurmaya giriştikleri hukuki sistemlere ilişkin tartışmalar bugünün uluslararası hukuku ve insan hakları bakımından temel teşkil eden tartışmalardır. Bu tartışmalar özellikle 16. yüzyılda Amerika Kıtası'nın oldukça büyük bir bölümünün İspanyollarca sömürgeleştirilmesi üzerine yaşanmıştır. İspanyolların yerli toplulukların hukuki statülerini belirlediği, sömürge topraklar üzerinde uygulanacak hukuki-siyasal sistemi tanımlayan *encomienda* sistemi bu tartışmaların üzerinde yoğunlaştığı hukuki sistemdir. Uluslararası hukukun ilk teorisyenlerinden kabul edilen Francisco de Vitoria (1483-1546), Francisco Suárez (1548-1617), Bartolomé de las Casas (1474-1556), Juan Ginés de Sepúlveda (1490-1573) gibi İspanyol düşünürlerin görüşleri de bu maddi temelde şekillenmiştir. Bu görüşlerin değerlendirilmesi, ilkel birikim yöntemlerinin uluslararası hukukla olan tarihsel ilişkisini görünür kılacaktır.

İspanyol sömürgeciliğinin ve kanlı ilkel birikim yöntemlerinin uygulandığı dönemde bu faaliyetleri meşrulaştıran ana argüman Hristiyanlığın yayılması olmuştur. Dolayısıyla Hristiyan olan İspanyollar ve Hristiyan olmayan “*barbar*” Amerikan yerlileri arasında yaratılan ayrım; İspanyolların yerlilerle nasıl ilişki kuracakları, onlara hangi hakları bahşedecekleri ve burada kimin hukukunu uygulayacakları eksenli tartışmalara hizmet etmiştir. Böyle bir ortamdaki düşünürler, yukarıda sayılan hukuk düşünürleri de dahil olmak üzere ilahiyatçılardan oluşmaktadır. Dolayısıyla ortada tanrısal bir doğal hukuk anlayışı vardır ve bu yüzyıldaki uluslararası hukuk düşüncesi de bu bağlamda gelişmiştir. Yine de daha sonrasında laik doğal hukukçu Grotius'un da bu görüşlerden faydalandığı bilinmektedir. Bu bağlamda literatürde uluslararası hukukun gerçek anlamda kurucusu da kabul edilen Vitoria, çalışmalarında barışçıl bir uluslararası düzenin kurulmasına duyulan ihtiyaçtan bahsetmiştir. Yaptığı haklı ve haksız savaş ayrımına göre, bir siyasi bütünün (*Respublica'nın*) kendi yararı için uluslararası düzeni bozmasının haksız savaş teşkil edeceğini belirtir.³⁹¹ Pekâlâ bu temel görüşlerin, BM Şartı'nın uluslararası barış ve güvenliğin korunması ile ilgili 7. bölümüne³⁹² olan benzerliğine dikkat çekilebilir. Elbette henüz bu çağda Vitoria'nın ve diğer yazarların görüşleri egemen olan ulusların ilişkilerine dayanan bir hukuku

³⁹¹ Akal, C. B. (1997). *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı* (2. Bası). Ankara: Dost Kitabevi, s. 34.

³⁹² *United Nations Charter* (1945). Erişim: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>

değil, kavimlerin, insanların oluşturduğu geniş toplulukların kaynağını Tanrı'dan alan hukukunu (*jus gentium*) ifade etmektedir.³⁹³

Vitoria'nın görüşlerini büyük oranda dönemin hakim düşüncesinden ayıran, sömürgecilerin yerlilere yönelik köleleştirme, öldürme, mallarına el koyma gibi faaliyetlerine karşı birtakım argümanlar geliştirmesidir. Tüm bu faaliyetlerin, “*barbarca adetlere sahip*” olan yerlilerin Hristiyanlaştırılması için olduğu savına karşı Vitoria, Hristiyanlıkla daha önce tanışmamış olan yerlilerin Hristiyanlığa karşı suçlardan birer Hristiyan gibi sorumlu tutulamayacakları; onlara savaş açılabilmesi için ortada haklı bir savaş nedeninin olması gerektiği; aynı şekilde onların Hristiyan olmamalarının mallarına ve topraklarına el konulmasını haklılaştırmayacağı gibi bir dizi argüman ileri sürmüştür.³⁹⁴ Belki de uluslararası hukuk bakımından bu argümanlardan en önemlisi, yerli topluluklar üzerinde kurulan askeri baskıyla bu toplulukların sömürgecilerle eşit bir ilişki kurmasının engellenmiş olduğunu belirtmesidir. Öyle ki Krallık fermanının okunduğu yerlilerin – çoğunlukla Castilla dilini bilmemelerinden kaynaklı – söz konusu fermana uymamaları nedeniyle saldırıya maruz kalmalarına ilişkin olarak; ortada iki topluluk arasında bir andlaşma olduğu kabul edilse dahi İspanyolların askeri üstünlükleriyle yerlilerin bağımsız iradesini bütünüyle ortadan kaldırdığını belirtmiştir.³⁹⁵ Şüphesiz yine de Vitoria'nın görüşlerinde Hristiyan olanlar ile olmayanlar arasında olduğu varsayılan eşitsizliğe dair pek çok ön kabule rastlamak mümkündür.

Vitoria'nın insan toplulukları arasında “*evrensel barış*” düşüncesiyle uluslararası hukukun kurucusu kabul edilmesine ilişkin eleştirilerin izini süren Martti Koskenniemi, postkolonyal teorisyenlerin, Vitoria'nın özgürlük ve eşitlik dilini kullanarak sömürgecilik faaliyetlerini “*sinsice*” haklılaştırmaya çalıştığını iddia ettikleri bir dizi eleştiriden bahseder.³⁹⁶ Yine postkolonyal teorideki aksi bir görüşe göre ise Vitoria'nın katkısı, uluslararası hukukun insancıl bir temele oturmasını sağlamış, sömürgeciliğe karşı önemli bir düşünsel birikim oluşturmuştur.³⁹⁷

³⁹³ Akal, *op. cit.*, s. 36.; Ayrıca bu konuda daha geniş bir tartışmayı içeren şu esere bakılması faydalı olacaktır: Akal, C. B. & Muratoğlu, C. (2017). *Modernitenin Sonunda, Yeniden Vitoria'yla*. Ankara: Dost Kitabevi

³⁹⁴ Akal, *op. cit.*, ss. 50-52.

³⁹⁵ *Ibid.*, s. 55.

³⁹⁶ Koskenniemi, M. (2014). Vitoria and Us. *Rechtsgeschichte-Legal History*, 22, 119-138, ss. 121-122.

³⁹⁷ *Ibid.*

Kanaatimizce, henüz 15-16. yüzyılda yaşanan tarihsel gelişmelerin içerisindeki düşünürlerin görüşlerinin çağımızdaki olguları doğrudan şekillendirdiğini iddia etmek ve tarihi bu yöntemle okumaya çalışmak doğru bir yöntem değildir. Uluslararası siyaset de uluslararası ilişkiler de ve tabi uluslararası hukuk da çeşitli düşünürlerin değil, o düşünürlerin görüşlerinin de içerisinde şekillendiği tarihsel olguların ve toplumsal süreçlerin sonucu olarak oluşmuştur. Dolayısıyla düşünürlerin görüşlerinin etkisi ancak onları oluşturan toplumsal bağlamda anlam kazanabilir. 16. yüzyıl İspanyası'nda pek çoğu önemli din adamı ve akademisyen olan bu düşünürler elbette o dönemin hakim sınıfları olmaya başlayan tüccarlardan veyahut kraliyet ile bağı olan soylulardan oluşmaktaydılar. Bu bağlamda varlıkları da tarihsel olarak feodalizmden kapitalizme geçiş koşulları içerisinde anlam kazanmıştır. Koskenniemi'nin işaret ettiği gibi, sömürgecilik ve ticari yayılma, Vitoria'nın faaliyet gösterdiği ve entelektüel olarak eklemlendiği dünyanın doğal parçalarıdır ancak o, bu eski malzemeleri daha yenilikçi bir şekilde kullanarak çağdaşları için daha önce aynı şekilde görünür olmayan düşünme imkânları ortaya çıkarmıştır.³⁹⁸ Tam da bu nedenle söz konusu düşünürlerin görüşleri, içlerinde yaşadıkları toplumsal koşulları açıkladıkları ölçüde değer kazanmaktadır.

Yine incelediğimiz dönemin düşünürlerinden, Vitoria'nın izleyicisi addedilen Suárez'in görüşlerinin dönemdaşları arasında en büyük özgünlüğü, insan topluluklarının bir çeşit sosyal sözleşmeyle yönetilmekte olduklarına yaptığı vurgulardır.³⁹⁹ Esasen yine iktidarın kaynağını Tanrı'da gören Suárez, iktidarın kullanımının ise bir çeşit sözleşme yoluyla insan aklından kaynaklandığını ifade etmiştir; bu bakımdan Hobbes ve Rousseau'nun da öncülerinden olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰⁰ Bu bağlamda Suárez'in teolojik doğal hukukla laik doğal hukuk arasında bir nevi köprü vazifesi gördüğü iddia edilebilir. Bunun yerlilere yönelik sömürgecilik faaliyetleri bakımından önemi ise yine dönemin hakim düşüncesinden farklı olarak yerli topluluklarının da bir çeşit siyasi otorite altında örgütlenmiş olduklarının kabulüdür.⁴⁰¹ Bu argüman sömürgecilerin, yerlilerin kendi kendilerini yönetemeyecek "*insansı hayvanlar*" oldukları şeklindeki argümanlarının tersi bir yaklaşımı ifade etmektedir. Esasen yerlilerin haklarının daha ateşli bir savunucusunun Suárez'den de

³⁹⁸ *Ibid.*, s. 135.

³⁹⁹ Akal, *op. cit.*, ss. 204-207.

⁴⁰⁰ *Ibid.*, s. 205.

⁴⁰¹ *Ibid.*, ss. 87-88.

önce yaşamış olan Las Casas olduğu söylenmelidir. Elbette tarihsel gerçeklik bize Amerika kıtasının sömürgeleştirilmesinden önce buradaki yerli hakların aynı kendi tarihleri olduğu gibi kendi siyasi otoriteleri altında örgütlenmiş, büyük medeniyetlerinin de (Maya, Aztek ve İnkalalar gibi) olduğunu göstermektedir.

Yerli halkların kendi siyasi örgütlenmeleri olduğunu savunan Las Casas ve onun aksine hakim sömürgeci yaklaşımın kuvvetli savunucusu olarak yerlilerin “*kendi kendilerini yönetmekten aciz barbarlar*” olduğunu savunan Sepúlveda arasında, Vallodolid Konseyi tartışmaları ismiyle de bilinen tartışma dönemin iki karşıt görüşünü yansıtmaları bakımından önemlidir. Wallerstein, söz konusu tartışmanın gelecek yüzyıllarda ve hatta günümüzde “*müdahale hakkı*” ile ilgili tekrarlanan argümanlar için bir başlangıç teşkil ettiğini iddia etmiştir.⁴⁰² Tartışma İspanya’nın mevcut sömürge politikasının nasıl sürdürüleceği ve yerlilerin köleleştirilmesini içeren *encomienda* sisteminin ahlaki dayanakları üzerinedir. Dönemin ruhunu en iyi temsil eden Sepúlveda’nın argümanları şu şekildedir: 1) Kendi kendilerini yönetme becerisi olmayan yerli “*barbarların*” insan kurban etme ve putperestlik gibi adetleri vardır. 2) Bu adetlerden dolayı doğal hukuka karşı suç işlemişlerdir ve bu suçlardan dolayı cezalandırılmaları gerekmektedir. 3) İspanyollar Tanrı tarafından masumları korumak maksadıyla bu suçları cezalandırmakla görevlendirilmişlerdir. 4) İspanyolların faaliyetleri Hristiyanlığın yayılmasını kolaylaştırmaktadır.⁴⁰³ Bu argümanlara karşı Las Casas’ın kiler ise şu şekildedir: 1) Barbarlık, herhangi bir topluluğa özgülenebilecek bir davranış değildir. 2) Hristiyanlar, Hristiyan olmayanlar üzerinde, üstelik Hristiyan olmayanların yaşadığı topraklarda Hristiyanlığa karşı suçlardan kaynaklı yargılama yetkisine sahip olmamalıdır. 3) Kilise masumları kurtarma görevini İspanyollara verdiyse “*en az zarar verme*” ilkesiyle hareket edilerek sadece suçlular cezalandırılmalıdır. 4) Hristiyanlığın yayılması baskıyla değil; insanların özgür iradeleriyle gerçekleşmelidir.⁴⁰⁴ Las Casas’ın argümanlarının gerçekten de içinde bulunduğu toplumsal koşullardan çok ileride olduğu söylenmelidir.

Bahsedilen bu tartışmanın uluslararası hukuk bakımından önemi, farklı gelişmişlik düzeyindeki toplumlar karşılaştığında bu toplumlar arası ilişkilerin ne şekilde düzenleneceğiyle ilgili olmasıdır. Böylece farklı siyasi otoriteler altında

⁴⁰² Wallerstein, *Avrupa Evrenselciliği, Gücün Retoriği*, ss. 12-40.

⁴⁰³ *Ibid.*, ss. 16-17.

⁴⁰⁴ *Ibid.*, ss. 17-21.

örgütlenmiş olan toplumsal yapılar arasındaki bir hukuk olarak uluslararası hukuka ilişkin bu erken dönem tartışmaları bir çeşit başlangıç teşkil eder. Elbette söz konusu tartışmaların Batılı sömürgecilerin koyduğu kurallar bütününe ilişkin olması ve buna yönelik itirazlarda dahi kendi içlerinden çıkan görüşlerin veri alınması uluslararası hukukun, kendisinin kaynağı olarak bu görüşler kabul edildiği ölçüde, Avrupa-merkezciliğini ortaya koyar niteliktedir.⁴⁰⁵ Wallerstein'in bu tartışmaya verdiği önem, Sepúlveda'nın söz konusu argümanlarına benzer argümanların gelecek yüzyıllarda dünya sisteminde merkez konumda bulunan devletlerin dünya sisteminin çevre bölgelerine yönelik askeri müdahalelerini haklılaştırmak üzere kullanılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki 16. yüzyıldaki Hristiyanlaştırma misyonu, 19. yüzyılda yerini Avrupalıların sömürge halkları “*medenileştirme*” misyonuna (*mission civilisatrice*), 21. yüzyılda ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik işgallerinde insan hakları ve demokrasi getirme misyonuna bırakmıştır.⁴⁰⁶ Bu hususta ABD'nin bahsedilen işgallerinin uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesi üçüncü bölümde etraflıca yapıldığından burada bu tartışma kapatılabilir. Sadece tek bir örnekle, İsrail'in Gazze'de 2023 Ekim tarihinde başlatmış olduğu ve soykırım yasağı dahil *jus cogens* niteliğindeki çok sayıda normu ihlal ettiğini ileri sürebileceğimiz fiilleri işlemesinden hemen önce, İsrail Savunma Bakanı Yoav Gallant'ın açıklamalarına bakmak bile 16. yüzyıldaki argümanlarla bahsedilen bağlantıyı kurmamızı sağlayacaktır: “*Gazze'ye tam kapsamlı ambargo uyguluyoruz. Elektrik, gıda, su, yakıt olmayacak. Her şey kapalı olacak. İnsansı hayvanlarla*⁴⁰⁷ *savaşıyoruz ve buna göre hareket ediyoruz.*”⁴⁰⁸

Amerika kıtasındaki sömürgecilik faaliyetlerine ilişkin yukarıda aktarılmış olan bu tartışmalarda dikkat çekilmek istenen bir diğer husus, çoğunlukla ilahi bir doğal hukuka dayandırılmış olsa da toplumların uymaları gereken ortak bazı kuralların varlığının kabulüdür. Pekâlâ bu kabul günümüze kadar, kaynağını ister Hristiyanlıktan isterse insan hakları ve demokrasiden alsın ve yazılı hukuk düzenlemelerine konu olsun, esasen Batılı toplumların yaşayış normlarına göre düzenlenmiştir. Uluslararası hukuk için bu tartışmaların temel alınması, uluslararası hukukun kendisinin de içerisinde olduğu bu Avrupa-merkezci bağlamdan ayrı olmadığını göstermektedir.

⁴⁰⁵ Bu konuda daha kapsamlı bir tartışma için bkz. Hacaloğlu, **Küresel Adalet**, ss. 63-72.

⁴⁰⁶ Wallerstein, **Avrupa Evrenselciliği, Gücün Retoriği**, ss. 26-37.

⁴⁰⁷ Açıklamanın İngilizce versiyonu İsrail resmi kaynaklarından paylaşılrken “*hayvanlar*” ifadesi, “*barbarlar*” ifadesi ile değiştirilmiştir.

⁴⁰⁸ İsrail Savunma Bakanı: “İnsansı hayvanlarla savaşıyoruz” (9 Ekim 2023). *VoA Türkçe*. Erişim: <https://www.voaturkce.com/a/israil-savunma-bakani-insansi-hayvanlarla-savasiyoruz-/7303050.html>

Evrensel olduğu iddia edilen değerler bütünü çoğunlukla Avrupa evrenselciliğinden ibaret kalmaktadır. Esasen uluslararası hukukun kaynaklarını düzenlediğini kabul ettiğimiz Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38. maddesinin hukukun genel ilkeleri ile ilgili fıkrasına bakmak medeni olan-medeni olmayan ayrımı bakımından söz konusu anlayışı uluslararası hukukun sürdürdüğünü göstermektedir. Öyle ki burada divanın, “*medeni uluslarca kabul edilen genel hukuk ilkelerini*”⁴⁰⁹ uygulayacağı belirtilmektedir.

İnsanlığın bugün benimsediği bazı değerlerin coğrafi olarak Batı’da ortaya çıkıp geliştiği doğrudur. Ancak bu hususta sıklıkla değinilmeyen bunun altında yatan ekonomik gelişmenin temellerinin 15. yüzyılda başlayan sömürgecilik faaliyetlerinden kaynaklandığıdır. Bu hususta Samir Amin, Amerika kıtasındaki yerlilerin katledilmesinin ve Afrika’dan buraya köle ticaretinin herkesin kabul ettiği tarihsel gerçekler olmasına rağmen; hakim akademik yaklaşımlarda dünya çapındaki mevcut eşitsizliğin halen iç etmenlerle (kurumların gelişmişliği gibi) açıklanmaya çalışılmasının tuhaflığı üzerinde durmaktadır.⁴¹⁰ Batılı toplumların sömürgecilik faaliyetlerine başlamasıyla birlikte beş yüz yıldan uzun bir tarihe sahip olan merkez-çevre ilişkisi kapitalizmin kapitalist emperyalizm şeklindeki gelişimiyle günümüzde devam etmekte ve çoğunlukla toplumlar arası ilişkileri düzenleme misyonu yüklenen uluslararası hukuk da bu ilişki neticesinde meydana gelmektedir. Amin’e göre bu bakımdan Amerika kıtasında yaşananlar, Avrupa-merkezciliğin özünde, her yüzyılda başka bir biçimiyle önerilen modele direnen toplumların yok edilmesi olmasından kaynaklanmaktadır.⁴¹¹

Pekâlâ incelemeye başladığımız yüzyıllar Batı hegemonyasının hüküm sürmeye başladığı yüzyıllar olup, ilk bölümde ısrarla vurgulandığı üzere tarihsel kapitalizm günümüze dek uzanan hegemonyalar zincirinden oluşmaktadır. Bu bakımdan dünya sistemini düzenlemek üzere kullanılan dilin 16. yüzyıldan bugüne bazı biçimsel değişikliklerle ama içerik olarak değişmeden devam etmesi iddiamızı güçlendirmektedir. Sonuçta geçen yüzyıllarda müdahale edenler ve müdahale edilenler değişse de müdahale hakkı tartışmasında değişmeyen ve dönemin hakim meşrulaştırıcı

⁴⁰⁹ İngilizce metinde “*civilized*”, Fransızca metinde “*civilisées*” ifadesi kullanılmış olup Türkçeye “*medeni*” ya da “*uygar*” olarak çevrilmiştir. *Statue of the International Court of Justice* (1945). Erişim: <https://www.icj-cij.org/statute>

⁴¹⁰ Amin, **Avrupa-Merkezcilik**, ss. 127-130.

⁴¹¹ **Ibid.**, s. 132.

argümanlarıyla görünmez kılınmaya çalışılan şey, egemenlerin müdahalelerinde esas sebebin her zaman sınırsız sermaye birikimini sağlamak olmasıdır.

2.3. Hollanda Hegemonyası Ekseninde Uluslararası Hukuk: Modern Devletler Arası Sistemin Kökeni Olarak Westphalia Sistemi

Avrupa'nın neredeyse bütününe yayılmış olan Otuz Yıl Savaşları'nı sona erdiren Westphalia Barışı (1648), uluslararası hukuk literatüründe baskın olarak içinde yaşadığımız “*modern devletler arası sistemin*” kökeni olarak kabul edilmektedir.⁴¹² Aynı şekilde uluslararası ilişkiler literatüründe de geleneksel görüş 1648 tarihinin uluslararası ilişkiler tarihi açısından kesin bir dönüm noktası olduğu şeklindedir.⁴¹³ Pekâlâ Westphalia Barışı, bugün anladığımız anlamıyla devlet egemenliğinden tutalım, ulus-devlet mantığına, Avrupa kamu düzenine varıncaya dek yaşadığımız dünyayı anlamlandırmak için kullandığımız pek çok sosyal bilim nesnesinin temeli olarak görülmektedir. Çalışma boyunca birden fazla kez dile getirdiğimiz üzere Westphalia sistemi, aynı zamanda tarihte ilk dünya hegemonyasını kurmayı başaran Hollanda'nın önderlik ettiği bir dünya sistemini temsil etmektedir. Bu sistem, Hollanda'nın önderliğinde küresel ölçekte genişleyen – ve daha önceki yüzyılda İtalyan ön kapitalist devletler sisteminin öncülük ettiği – ilk kapitalist dünya sistemidir. Bu denk gelişin elbette tesadüf olmadığı belirtilmelidir. Westphalia'nın neden modern uluslararası hukukun temeli olarak kabul gördüğünün etraflıca anlaşılabilmesi için, Marx'ın ifadeleriyle “*17. yüzyılın model kapitalist ulusu olan Hollandalıların*”⁴¹⁴ hegemonyasında gelişen bu sistemin tarihsel oluşumunun ve kendine özgü dinamiklerinin üzerinde durulması önemlidir.

2.3.1. Westphalia Sistemini Hazırlayan Uluslararası Ekonomi Politik Gelişmeler: Hollanda'nın Ticaret ve Finans Ağlarının Küresel Gelişimi

Tarihte her büyük sınırsız sermaye birikim merkezinin kendisinden önceki merkezin birikimleri üzerinde yükseldiğini belirtmiştik. Hollanda'yı, özellikle Amsterdam'ı, bir sermaye birikim merkezi haline getiren tarihsel koşullar da Marx'ın

⁴¹² Bkz. Gross, **The Peace of Westphalia 1648–1948**, ss. 20- 41.

⁴¹³ Teschke, B. (2017). 1648 Söylencesi: Sınıf, Jeopolitik ve Modern Uluslararası İlişkilerin Kuruluşu. (Çev. Bülent Şimşek). İstanbul: Can Yayınları, s. 21.

⁴¹⁴ Marx, **Capital V.1.**, s. 916.

Venedik'in Hollanda'nın sermaye birikiminde oynadığı rolü vurguladığı üzere⁴¹⁵ kendilerinden önceki sermaye birikim merkezleri olan Kuzey İtalyan devletlerinin çöküşü üzerinde yükselmiştir. Kuzey İtalyan kent devletlerindeki kapitalist oligarşi, oluşturdıkları ticari ağlar ile Avrupa'nın büyük monarşik devletlerindeki kapitalist oligarşi ile ittifak halinde olduğundan; bu büyük hanedan devletleri arasındaki mücadele ve savaşlar, kent devletlerinin birikim merkezleri olma vasfını etkilemekteydi. Örneğin Floransa'nın Fransa ile, Ceneviz'in İspanya ve Portekiz ile oluşturmuş oldukları ticari ilişkiler⁴¹⁶ ile kapitalist sınıflar arası ittifaklar, büyük hanedanlar arası çekişme ve mücadelelerden doğrudan etkilenmekteydi. Zamanla bu küçük kent devletlerinin kendi aralarında oluşturmuş oldukları özerk sistem, kendi aralarındaki mücadele ve savaşların da etkisiyle, Avrupa'nın geneline yayılan savaş ve siyasi birimlerin devamlı yeniden oluşum süreçlerinden kendisini yalıtamaz bir noktaya gelmiştir. İngiliz-Fransız Yüzyıl Savaşları'nın 15. yüzyılda sona ermesinden sonra bu mücadelenin yerini alarak 16. yüzyıla yayılan İspanyol-Fransız mücadelesi, İtalya da dahil Avrupa'nın çoğu bölgesinde bir savaş durumu yaratmış, Almanya'daki din savaşları ve Hollanda'nın İspanya'dan bağımsızlığı ile sonuçlanan bağımsızlık savaşı ile de Avrupa'nın bütünü bir savaş alanı haline gelmiştir.⁴¹⁷

Bu mücadele süreçlerinde çeşitli tarihsel sebeplerle Hollanda, yeni oluşacak devletler arası sisteme önderlik edebilme becerisi kazanmıştır: 1) Hollandalılar bağımsızlık savaşından Otuz Yıl Savaşları sona erinceye değin denizlerde korsanlık faaliyetleri ve tam donanımlı savaş gemileriyle kurdukları hakimiyetle, İspanya'nın denizlerdeki egemenliğini zayıflatmış; hububat stokları ve Baltık'tan gelen mallar üzerinde mutlak kontrol kurmuşlardır. 2) Hollandalı kapitalistler özellikle İtalyan öncülerinden farklı olarak sermaye fazlasının bir bölümünü rant getiren toprak gibi varlıklara harcamışlardır. 3) Amsterdam'ı Avrupa ve hatta dünya ticaretinin merkez antreposu haline getirerek ticareti yapılan malların fiyatlarını belirleyebilme üstünlüğü elde etmişlerdir. 4) Kuzey İtalyan kent devletlerinde ticaretle oluşan zenginliğin Rönesans'ın merkezi olması gibi Amsterdam da zenginliği ile aydınlanmanın önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. 5) Eski Roma askeri tekniklerini yeniden geliştirip çağa uygun bir şekilde güncelleyerek güçlü bir ordu kurmuşlardır. 6) Sonuncusu ve en önemlisi Hollandalı kapitalist sınıfın savaş yapma ve devlet kurma

⁴¹⁵ Bkz. Başlık 1.1.1. & Marx, **Capital V.1.**, s. 920.

⁴¹⁶ Arrighi, **Uzun Yirminci Yüzyıl**, s. 201.

⁴¹⁷ **Ibid.**, s. 197.

yetkilerine sahip, tarihteki ilk çok uluslu şirket olan Hollanda Doğu Hindistan Şirketi (*Vereenigde Oost-Indische Compagnie – VOC*) ile birlikte yine tarihteki ilk merkez bankası olarak kabul edilen Amsterdam Bankası'nı (*Wisselbank*) ve Amsterdam borsasını kurmuşlardır.⁴¹⁸

Son madde başlı başına ayrı bir değerlendirmeyi gerektirdiği için oraya yeniden geleceğiz ancak öncelikle bir parantez açarak daha önce açıkladığımız üzere dünya hegemonyasının özelliklerini hatırlatalım. Hegemonyanın, uluslararası alanda bir devletin ekonomik, politik ve finansal üstünlüğünü askeri üstünlüğü ile birleştirerek kültürel liderliği de ele geçirdiği ve uluslararası sisteme önderlik ettiği durumları ifade ettiğini belirtmiştik.⁴¹⁹ Yukarıda görüleceği üzere Hollanda 17. yüzyılda tüm bu başlıklarda bir devletler arası sisteme öncülük etmesini sağlayacak araçları geliştirmiş durumdadır. Bu tarihsel durum kapitalizmin tarihsel gelişiminin önemli bir evresini temsil ettiği ölçüde devletler arası ilişkilerin ve uluslararası hukukun üzerinde yükseleceği yeni temelleri oluşturmuştur.

Belirtilen çerçevede VOC, Amsterdam Bankası ve Borsası tarihsel bir öneme sahiptir. Hollandalı kapitalistler, bu kurumlar ile, elde ettikleri ticari üstünlüğü finansal üstünlükle birleştirmekte oldukça yetenekli davranmışlardır. 17. yüzyılın henüz ilk yarısında, başta Baltık ticaretindeki tekel konumuyla Hollandalı kapitalistler tarafından yönetilen büyük miktarda nakit para, tarihte ilk kez banka parasını⁴²⁰ yaratan Amsterdam Bankası'na (1609) ve borsasına yönlendirilmiş; Hollanda'nın nakit yönetiminin gücünü oldukça artırmış ve çok geçmeden Amsterdam borsası, Avrupa'nın her yanından kredi ve arz taleplerini toplayan bir güce ulaşmıştır.⁴²¹ Braudel, tüm Avrupalı kapitalistler için Amsterdam borsasının, 1931'de büyük binası yapıldıktan sonra her türlü emtia, döviz ve hisse senedi işlemleri ile deniz sigortacılığının yapılabildiği bir para ve finans merkezi haline geldiğini belirtmiştir.⁴²² Böylece Hollanda'nın elde ettiği bu mali genişleme, okyanus ötesi topraklardaki ticaret alanlarına da hakim olmak üzere oldukça fazla imtiyaza sahip büyük ölçekli

⁴¹⁸ *Ibid.*, ss. 81. ve 204-214.

⁴¹⁹ Bkz. Başlık 1.2.2. ve Wallerstein, *World-Systems Analysis*, s. 94.

⁴²⁰ Standartlaşmayı sağlamak adına bankalar tarafından yaratılan kaydi para / mevduat parası.

⁴²¹ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 212.

⁴²² Braudel, F. (1982). *Civilization and Capitalism 15th-18th Century Volume 2: The Wheels of Commerce s. 100.* (Fransızcadan Çev. Sian Reynolds). London: Book Club Associates, s. 100.

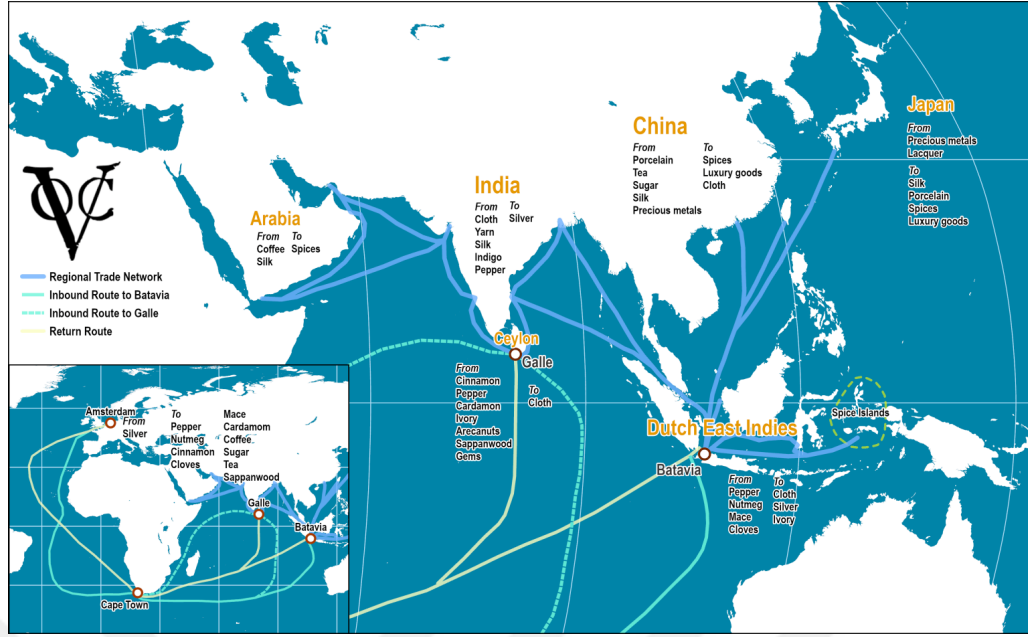
anonim şirketlerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.⁴²³ Hollanda Doğu Hindistan Şirketi (VOC), 1602 yılında kurulmuş, Asya’da sömürgecilik faaliyetleri yürütmek üzere Hollanda hükümeti adına savaşa girme, koloni devletleri kurma, ceza verme-hapsetme gibi tarihte daha önce herhangi bir özel kurumda görülmemiş yetkilerle donatılmıştır.

Oldukça ilginç ama iddiamızı da bir o kadar güçlendiren husus odur ki tüm bu kamusal yetkiler (kamu hukukundan kaynaklanan yetkiler), devletin özel olarak yetkilendirdiği bir ticari şirkete verilerek; bir tüzel kişi olarak ticari şirketlerin ortaya çıkışını devlete ait olan yetkilerle birleştirerek uluslararası “*kamu*” hukukunun “*özel*” ticari ilişkileri düzenleyen bir bağlamda örgütlenmesini sağlamıştır. Daha sonra VOC’yi izleyen Britanya Doğu Hindistan Şirketi (*The East India Company – EIC*), Hollandalılarınkinden iki sene önce kurulmuş olmasına rağmen onlar kadar büyük ölçekli bir şirket haline gelmesi ve Hollandalıların yerini alması en az bir yüzyıl sürmüştür.⁴²⁴ Devlet ile kapitalist sınıflar arasındaki bu doğrudan bağlantı, sanayi kapitalizminin üzerinde filizlendiği sermaye birikimini sağlayan ilkel birikimde neden devlet zoruna ihtiyaç duyulduğunu göstermesi açısından da eşsiz bir örnek oluşturmaktadır. Böylece VOC’nin ve diğer imtiyazlı anonim şirketinin okyanus ötesi pazarlara açılmasıyla, Hollandalı kapitalist sınıf dünya ölçekli ticaretten ve VOC’nin – yine tarihte ilk kez – çıkartmış olduğu hisse senetlerinden zenginleşirken Hollanda’nın ticaret ve finans ağlarını küresel ölçekte genişletmiş ve diğer devletlerin izlemek isteyeceği bir model yaratmıştır.⁴²⁵ Bu şirketin sömürgelerini ve ticaret yollarını gösteren aşağıdaki haritaya bakmak ne kadar büyük çaplı bir ticaretten bahsedildiği hakkında önemli bir fikir verecektir:

⁴²³ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 213.

⁴²⁴ Braudel, *Civilization and Capitalism V. II.*, s. 450.

⁴²⁵ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 213.

Şekil 2.2. VOC'nin Ticaret Yolları, Sömürgeleri ve Ticaret Malları (Parthesius, 2010)

Esasen VOC, rakip ticaret şirketlerinin Hollanda hükümetince birleştirilmesi ve Asya'da baharat ticareti konusunda tekel haline getirilmesiyle oluşturulmuştur. Burada, aynı ilkel birikimde devletin rolünün görünür olması gibi şirketlerin tekel haline gelmesiyle emperyal yayılmacılık arasındaki bağlantıya⁴²⁶ dair de görünür izler vardır. VOC'nin Asya'ya yönelik seferlerinde özellikle bugünkü Endonezya isimli bölgede kurdukları çok sayıda sömürge yönetimi, başkenti Batavia olan bir sömürge yönetimi ile merkezileştirilmiştir. Merkezileştirilen bu sömürge yönetimleri 20. yüzyılın ikinci yarısına dek Hollanda Doğu Hint Adaları ismiyle Endonezya'nın bağımsızlığına dek varlığını sürdürmüştür. Bu bölge Hollanda'nın Asya'daki tüm ticareti için stratejik bir üs vazifesi görmüştür. 1602 ile 1796 yılları arasında yaklaşık 1 milyon Avrupalının ve 4.785 adet geminin VOC'nin Asya ticaretinde çalışmak üzere bölgeye gittiği ve çoğu baharat olmak üzere tekstil, porselen, ipek gibi mallardan oluşan 2,5 milyon tondan daha fazla ticaret malının elde edildiği belirtilmektedir.⁴²⁷ Söz konusu ticaret ve sömürgecilik ağı yine özellikle Afrika'dan Avrupa'ya köle ticareti ile de desteklenmiş ve muazzam büyüklükte bir birikim yaratılmıştır. Böylece Hollandalıların ilkel birikim süreçlerinde, Asya'nın dünya sisteminin çevre bölgesi haline gelmesi Asya'dan Avrupa'ya sermaye transferi yoluyla kurumsallaşmaya

⁴²⁶ Bkz. Başlık 1.1.3.

⁴²⁷ Van Boven, M. W. (2002). *Towards A New Age of Partnership (TANAP): An Ambitious World Heritage Project*. (UNESCO Memory of the World – reg.form). Erişim: https://media.unesco.org/sites/default/files/webform/mow001/netherlands_voc_archives.pdf

başlamıştır. Ancak Asya'nın bölgesel bir bütün olarak dünya sisteminin merkezi haline gelişi bir sonraki yüzyılda İngiliz hegemonyası ile olgunlaşacaktır.

Burada yine bir parantez açarak Hugo Grotius'un uluslararası hukukla ilgili temel görüşlerinin maddi temelleri üzerinde durmak faydalı olacaktır. Yukarıda değinildiği üzere Grotius'un 1609 tarihli *Denizlerin Serbestisi (Mare Liberarum)* eserinin Hollanda'nın Hindistan ile ticaret yapabilme hakkını savunmak üzere kaleme alındığı belirtilmiş ancak eserin yazılış süreci üzerinde fazlaca durulmamıştır. Bu süreçten bahsetmek iddiamızı güçlendirecektir. 1603'te VOC'nin silahlı bir ticaret gemisi, Singapur Boğazı'nda Portekiz gemisi Sta. Caterina'ya saldırarak geminin taşıdığı mallara el koymuş ve Amsterdam'a götürerek satmıştır.⁴²⁸ Anılan dönemde Portekiz, Papa'nın Hint Okyanusu'nda egemenlik yetkisini kendisine verdiğinden bahisle burada Hollanda'nın ticaret yapmasını engellemeye çalışmakta, bu durum da bu örnekteki gibi çatışmalara sebebiyet vermekteydi. Hugo Grotius, henüz 21 yaşındayken VOC tarafından, bu örnekteki gibi durumlarda kendi fiillerini meşrulaştırmak üzere hukuki argümanlar üretmek üzere şirketin avukatı olarak işe alınmıştır.⁴²⁹ *Mare Liberarum*, Grotius'un esasen VOC için yazdığı bir mütalaa olan *Ödül ve Ganimet Yasası Üzerine Yorum (De Jure Praedae Commentarius)* adlı uzun el yazmasının on ikinci bölümünün revize edilmiş bir versiyonudur.⁴³⁰ Öyleyse denilebilir ki uluslararası hukukun (özellikle deniz hukukunun) temellerinden sayılan bu eser, esas olarak bir anonim şirketin ticari faaliyetleri için bir mütalaa; uluslararası hukukun “kurucu babalarından” olan Grotius da Hollanda'nın sömürgecilik faaliyetlerini meşrulaştırmak için görevlendirilmiş bir anonim şirket avukatıdır. Bu tarihsel durum, iddia ettiğimiz üzere uluslararası hukukun, ticaretin kalbinden doğduğunu ve kapitalizmin belirli bir aşamasına özgü bir üstyapı ilişkisi olarak ortaya çıktığını açıkça gösterir niteliktedir.

Hollanda'nın ticari ve finansal ağlarını küresel ölçekte genişletmesiyle oluşturduğu hegemonya, Avrupa'daki diğer devletlerin onun modelini izlemeye çalıştığı bir tarihsel durum yaratmıştır. Bu tarihsel durum, Arrighi'nin teritoryalizm ile kapitalizmin tarihsel olarak Avrupa'da birbirleriyle çelişkili bir ilişki içerisinde

⁴²⁸ Mack, E. (2022). The Free Sea: Hugo Grotius and the Right to Trade. Erişim: https://oll.libertyfund.org/publications/reading-room/Grotius_Mack_Trade

⁴²⁹ Ibid.

⁴³⁰ Ibid.

geliştiğine ilişkin açıklamaları ekseninde değeriendirildiğinde oluşan yeni dünya sisteminin kendine özgü bir mantıksal çerçevede kavranması mümkün olmaktadır. Birbirlerine alternatif devlet inşası stratejileri olan teritoryalizm ve kapitalizm arasındaki ilişkide tarihsel süreci belirleyen, kapitalist mantığın teritoryal mantığı dñnüşürme kapasitesidir.⁴³¹ Arrighi'ye göre teritoryal mantığa sahip yöneticiler iktidarın gücünü sahip oldukları toprağın ve nüfusun boyutlarıyla tanımlarken sermayeyi toprak kazanımının bir aracı olarak görmekte; kapitalist yöneticiler ise tam tersine iktidarın gücünü kaynaklar üzerindeki hakimiyetlerinin, yani sermaye birikimlerinin büyüklüğü ile tanımlarken toprak kazanımlarını sermaye birikimlerinin bir aracı olarak görmektelerdi.⁴³² Yani burada kapitalizm ile teritoryalizm arasında amaç-aracı ikiliği bakımından ters bir ilişki bulunmaktadır. İşte Arrighi Avrupa'da bu çelişkinin, diyalektik bir biçimde birlikte geliştiğini ifade etmiştir. Örneėimize dñnecek olursak, Hollanda'yı izleyen teritoryalist yöneticiler, Hollanda ticaretini, savaş-yapma ve devlet kurma faaliyetlerini taklit ettikleri ölçüde tüm dünyayı kapsayan ticari imparatorluklar yaratılmıştır.⁴³³ Yani teritoryalizm ile kapitalizm tarihsel süreçte birleşmiştir. Avrupa'nın kapitalist dünya sisteminin merkezi haline geldiği bu süreçte kapitalizmin çevrede yayılması için merkezde ortaya çıkan denge ve düzen ihtiyacı, Avrupalıların kendi aralarında bugün uluslararası hukuk olarak ifade ettiğimiz bir uluslararası-bölgesel kamusal düzenin inşa edilmesi ile sonuçlanmıştır.

2.3.2. Uluslararası Hukukun Üzerinde Yükseldiği Bir Temel Olarak Teritoryal Egemenlik: Alplerin Ötesindeki Monarşilerin Yükselişi

Uluslararası hukukta egemenlik kavramının Westphalia Barışı ile birlikte ortaya çıktığına ilişkin literatürdeki genel kabulden bahsedilmişti. Bir önceki başlıkta açıklandığı üzere Westphalia Barışı'nı hazırlayan ekonomi-politik süreçler Avrupa içinde süren savaşlara bir denge getirecek ve böylece Avrupa'nın dünya sisteminin sermaye birikim merkezi olarak yerleşiklik kazanmasını somutlayacak biçimde gelişmiştir. Westphalia Andlaşması (1648) esasen, Hollanda'nın bağımsızlığıyla sonuçlanan Hollanda ve İşpanya arasındaki Seksen Yıl Savaşı ile tüm Avrupa'yı kapsayan ve taraflarını Protestanlarla Katoliklerin oluşturduğu Otuz Yıl Savaşları'nı

⁴³¹ Gürel, B., & Yörük, E. (2018). Devlet, Sermaye ve Kapitalizmin Tarihsel Sosyolojisi. *Mülkiye Dergisi*, 42(2), 209-238, s. 220.

⁴³² Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 62.

⁴³³ *Ibid.*, s. 216.

sona erdiren Münster-Osnabrück barış andlaşmalarını kapsayan bir andlaşmadır. Elbette tek başına yeni bir dünya sistemini kurma gücünü haiz değildir ancak belirtildiği üzere Hollanda'nın önderlik ettiği bir devletler arası sistemin kurulmasına doğru ilerleyen tarihsel süreçte önemli bir dönüm noktası vazifesi görmüştür. Avrupa kıtasında bitmek bilmeyen hanedan savaşları ile mezhep çatışmaları temelinde genişleyen mücadeleleri yeni bir barış-denge durumuyla bir müddet de olsa durdurmaya ve böylece Avrupa'da devletlerin karşılıklı olarak birbirlerinin “egemenliklerini” tanımasının herkesin yararına olacağının anlaşıldığı bir dönemin kapılarının aralanmasına hizmet etmiştir. Hollanda'nın önderlik ettiği ve Arrighi'nin ifadesiyle “*Alplerin ötesindeki monarşilerin*”⁴³⁴ gelecek yüzyıllardaki sermaye birikim süreçlerinde de merkezi konumda olmalarını sağlayacak modern dünya sistemin doğuşu böylece Avrupa merkezli bir sistem olarak gerçekleşmiştir. Tarihçi Perry Anderson, Avrupa bakımından Westphalia Barışı'nın, temsil ettiği düzenin kurucu tüzüğü vazifesi gördüğünü belirtmiş ve 16. yüzyıldaki ikili diplomatik ilişkilerin çok taraflı bir uluslararası sisteme dönüştürülmesi ve kanunlaştırılması bakımından önemini altını çizmiştir.⁴³⁵

Yeni durumun egemenlik kavramı açısından önemi sıklıkla Orta Çağ'ın temsil ettiği dini egemenlik anlayışının; Reform, Rönesans ve Aydınlanma ile birlikte sona ermeye başlaması ve egemenlik olgusunun sekülerleşmesi ile açıklanmıştır. Pashukanis'in Katolik ve Protestan devletler arasındaki denge ve barış durumunun sonucu olarak işaret ettiği Westphalia Barışı'nın temsil ettiği tarihsel durum, esasen monarşik devletlerin, kendi egemenlik alanlarını daraltan feodal beylerin ve Papalığın siyasi baskısını sona erdiren bir tarihsel durumdur.⁴³⁶ Braudel de benzer şekilde Westphalia ile birlikte Papalık kurumunun siyasal düzlemde önemli bir güç olma vasfının ortadan kalktığını belirtmiştir.⁴³⁷ Bu durumun ekonomik temeli daha önce altı çok defa çizildiği üzere kapitalizmin merkantilist aşamasının ve ticaret sermayesinin gelişimi; siyasi temelleri ise “*düzenli orduların ortaya çıkışı, özel savaşların yasaklanması, devlet girişimlerinin, gümrüklerin ve sömürge politikasının teşvik edilmesi*” olarak özetlenebilecek olgulardır.⁴³⁸ Böylece Avrupa'daki devletler arası sistem; kapitalizmin sanayileşmeden önceki aşamasının “*mutlakiyetçi coğrafyası*”

⁴³⁴ *Ibid.*, s. 197.

⁴³⁵ Anderson, P. (2013). *Lineages of the absolutist state*. United Kingdom: Verso Books, s. 52.

⁴³⁶ Pashukanis, *International Law*, ss. 173-174.

⁴³⁷ Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II*, s. 477.

⁴³⁸ Pashukanis, *International Law*, s. 173.

içerisinde oluşan; “kilise ya da imparatorluk gibi bir kurumun üstün otoritesi altında” değil belirli bir ulusal siyasi formasyonda, “eşit ve egemen” devletler arasında yine kapitalizme özgü sözleşme ilişkisi neticesinde meydana gelen bir sisteme dönüşmüştür.⁴³⁹

Gross, Westphalia Barışı’nın uluslararası hukukun laikleştirilmesini temsil ettiğini vurgulamıştır. Bu bakımdan özellikle Osnabrück Barışı’nda, Protestan ve Katolik devletler arasında her birinin kendi ülkesindeki dini azınlıklara çeşitli güvenceler sağlama hükümlerine dikkat çekerek, 1555 Augsburg Barışı’nda ortaya çıkan her hükümdarın kendi ülkesindeki dine karar vermesi anlamına gelen *cuius regio, eius religio* ilkesinin uluslararasılaşmasının önemi üzerinde durmuştur.⁴⁴⁰ Bu uluslararasılaşmanın bir diğer önemli sonucu, BM Şartı’nın ilk maddesinde uluslararası barış ve güvenliğin korunması için devletlerin kolektif önlemler alma sorumluluğuna⁴⁴¹ oldukça benzer bir şekilde Westphalia’nın diğer büyük parçası olan Münster Barışı’nda devletler arasında bir çeşit kolektif iş birliği yükümlülüğünün düzenlenmiş olmasıdır. Buna göre, mezhepsel ayrımlar önem arz etmeksizin söz konusu anlaşmanın hükümlerini ihlal eden tarafa karşı anlaşmanın her hükmünün imzalayan taraflarca kolektif bir biçimde savunulma yükümlülüğü vurgulanmıştır.⁴⁴² Yine bir benzerlik Uluslararası Hukuku Komisyonu’nca 2001 yılında kabul edilmiş Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerinden Kaynaklanan Sorumluluğunu Düzenleyen Maddeler Metni’nin (*ARSIWA - Articles on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*)⁴⁴³ 48. maddesi ile kurulabilir. Öyle ki bu madde “ihlal edilen yükümlülüğün o devletin de dahil olduğu bir grup devletin kolektif çıkarlarının korunması amacıyla konulmuş” ise tüm devletlerin ihlalde bulunan devletin sorumluluğunu ileri sürebileceğini kaleme almıştır.⁴⁴⁴

Dini ve feodal baskılardan arınmış egemenliğin anlamı, devletin kendi sınırları içerisinde egemenlikten kaynaklanan tüm yetkilerini kullanabilmesidir. Pekâlâ devletler kendi başlarına değil; bir devletler arası sistemde var olduklarından

⁴³⁹ Demirli & Özdemir, *op. cit.*, ss. 54-55.

⁴⁴⁰ Gross, *The Peace of Westphalia 1648-1948.*, ss. 22-26.

⁴⁴¹ Bkz. *United Nations Charter* (1945). Erişim: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>

⁴⁴² Gross, *The Peace of Westphalia 1648-1948*, s. 24.

⁴⁴³ Resolution adopted by the General Assembly on the report of the Sixth Committee, (A/56/589), Elli Altıncı Oturum, 28 Ocak 2002, A/RES/56/83, *Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*.

⁴⁴⁴ Bu hususta oldukça ayrıntılı bir çalışma için Bkz. Pirim, C. Z. (2022). *Uluslararası Hukukta Devletin Ağırlaştırılmış Sorumluluğu*. Ankara: Turhan Kitabevi.

egemenliğin uluslararası hukuk bakımından esas önemi, devletlerin kendi ülke toprakları üzerindeki yetkilerinin devletler arası sistemi oluşturan diğer devletlerce tanınmasıdır. Böylece uluslararası hukukta “*devletlerin egemen eşitliği*”, devletlerin kendi toprakları üzerindeki “*ülkesel egemenlik yetkisi*” gibi temel kavramların temelleri – elbette dünya sisteminin o yüzyıldaki merkezi olan Avrupa ile sınırlı olmak üzere – atılmıştır. Bu çalışmada “*ülkesel egemenlik*” ifadesi yerine bunu da kapsayacak biçimde, teritoryalizm ve kapitalizm arasındaki çelişkili birlikteliği vurgulamak üzere “*teritoryal egemenlik*” kavramı kullanılmıştır. Teritoryal egemenlik, bir yandan Avrupalı devletlerin daha sonraki yüzyıllarda yerkürenin bütününe yayılacak karşılıklı olarak tanınmış egemenliklerini ifade ederken diğer yandan teritoryalizm ile kapitalizmin büyük monarşilerin egemenliğinin yükseldiği bir tarihsel durumdaki birliğini ifade etmektedir.

Teritoryal egemenlik, modern dünya sisteminin gelişimi için oldukça önemli bir olgudur. Wallerstein 17. yüzyılda ortaya çıkmış olan devletlerin bu egemenlik iddiasına ilişkin olarak, karşılıklı tanıma kurumunun ve “*iç işlerine karışmama*” ilkesinin önemi üzerinde durmuştur. Bir devletin egemenlik iddiasının harici yanı, diğer devletler karşısında kendi topraklarında idari, askeri veya kanuni herhangi bir kamusal otorite iddiası ileri sürmeye hakkı olmadığının ilan edilmesi anlamına geldiğinden bunun politik ve hukuki sonucu – bu iddianın uygulanıp uygulanmamasından bağımsız olarak – içişlerine müdahale yasağıdır.⁴⁴⁵ Bu teritoryal egemenlik iddiasının temel özelliği karşılıklı tanıma kurumuna durulan ihtiyaçtır. Egemenlik iddiası her şeyden önce bir meşruiyet meselesi olduğundan modern dünya sisteminde meşruiyet, karşılıklı tanıma kurumunu gerekli kılar.⁴⁴⁶ Böylece uluslararası hukuktaki *de jure* ve *de facto* devlet ve tanıma kurumlarının temeline gelmiş oluyoruz.

Uluslararası hukukçu Hersch Lauterpacht (1897-1960), tanıma kurumunun uluslararası hukuktaki gelişimini değerlendirirken incelediğimiz yüzyılın öneminden bahisle Hollanda’nın İspanya’dan bağımsızlığını kazanmasına ve Münster Barışı’na işaret eder.⁴⁴⁷ Çünkü bağımsızlığını zaten fiilen kazanmış olan Hollanda’nın egemenliğinin ancak 1648 yılına gelindiğinde İspanya tarafından tanınmış olması,

⁴⁴⁵ Wallerstein, **World-System Analysis**, s. 42.

⁴⁴⁶ **Ibid.**, s. 44.

⁴⁴⁷ Lauterpacht, H. (2012). *Recognition in international law (Vol. 3)*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 10.

uluslararası hukuk literatüründe tarihteki ilk tanıma olarak değerlendirilmektedir. Bu esasen yine uluslararası hukukun sekülerleşmesinin bir sonucu olarak egemenliğin karşılıklı tanınmasının Papalık yerine devletlerin iradelerine bağlanmış olmasının sonucudur. Şüphesiz bu konuda literatürde önemli hukuki ve siyasi sonuçlara sahip bir tartışma, tanımanın açıklayıcı mı yoksa kurucu mu olduğuna ilişkindir. Buna göre kurucu teoride tanıma, bir devletin varlığı için zorunlu bir unsurken; açıklayıcı teoriye göre tanıma zaten var olan egemenlik yetkisinin açıklanmasından ibarettir.⁴⁴⁸ James Crawford, özellikle kurucu teorinin pratikte bir gerçekçilik sorunuyla karşılaştığından bahsederek, uygulamada devletlerin tanımadıkları devletleri dahi uluslararası hukuktan muaf tutmadıklarını; hatta çoğu zaman bu devletlerle BM çatısı arasında bir araya gelmek gibi önemli düzeyde ilişkiler sürdürdüklerini belirtmiştir.⁴⁴⁹ Bu bağlamda ona göre tanıma çoğunlukla bir “*siyasi uzlaşmayı*” ifade etmektedir.⁴⁵⁰ Birbiriyle rekabet eden bu iki teoride de bir devletin tanınmasının başlı başına normatif bir içeriğe sahip olmadığı; iki teorinin de mevcut yasal araçların devletlerin siyasi tercihleri için araçlar olduklarını göstermekte olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵¹

Belirtilen ifadeyi güçlendirecek şekilde burada söylenmesi gereken, bir hukuki kurum olarak tanımanın, ister bir hukuki niteliği kuran isterse onu açıklayan bir içeriğe sahip olsun; egemenliğini ilan eden devletin mevcut dünya hegemonyasıyla uyumlu hareket edip etmeyeceği ile doğrudan ilişkili olduğudur. Bu tartışma ayrıntılı olarak 20. yüzyılı değerlendirdiğimiz üçüncü başlıkta yer alsın da burada bir örnek olarak Yugoslavya’nın parçalanması sonrası oluşan yeni devletlerin tanınmasından bahsedilebilir. Yugoslavya’nın parçalanması süreci henüz başlarındayken ayrılan devletlerin bağımsızlık ilanlarının ABD ve Avrupalı devletler tarafından hızlıca tanınması, bu devletlerin mevcut ABD hegemonyası ile uyumlu devletler olacaklarına ilişkin irade beyanlarının sonucudur.

Açıklayıcı tanıma teorisinin bir uzantısı olduğu kabul edilen, Kuzey ve Güney Amerika’daki devletler arası karşılıklı egemenlik yetkisini tesis etmek amacıyla imzalanmış olan Montevideo Konvansiyonu’nun (1933), daha önce değinildiği üzere

⁴⁴⁸ Worster, W. T. (2009). Law, Politics, and the Conception of the State in State Recognition Theory. *Boston University International Law Journal*, 27(1), 115-171.

⁴⁴⁹ Crawford, J. (2006). *The Creation of States in International Law* (2. Bası). New York: Oxford University Press, s. 26.

⁴⁵⁰ **Ibid.**

⁴⁵¹ Worster, **op. cit.**, s. 116.

Jellinek'ten ilham alarak benimsemiş olduğu devlet olmaya ilişkin kriterlerden devlet iktidarının parçası olarak egemenlik anlayışı, burada vurguladığımız teritoryal egemenliktir. Yani egemenin tanımlı bir toprak parçası üzerinde istisnalar harici devredilemez yetkilerini içeren *imperium*dur.⁴⁵² Öyle ki devlet olma kriterlerinin sayıldığı birinci maddede belirtildiği üzere:⁴⁵³ b) tanımlı bir toprak parçası (*a defined territory*) unsuru devletin kamusal otorite tesis ettiği yerin sınırı olarak devletin ülkesini; c) diğer devletlerle ilişki kurabilme kapasitesi (*capacity to enter into relations with the other states*) unsuru egemenliğin tanımayla ilgili devletler arası sistemde anlam kazanan harici boyutunu vurgulamaktadır.

Bir hukuki iddia olarak egemenlik iddiasında bulunmanın devletler arası sistemde çok önemli siyasal ve hukuki sonuçları bulunmaktadır. Wallerstein egemenlik iddiasının kapitalist dünya sistemi için sonuçlarını yedi maddede özetlemiştir. Buna göre teritoryal egemenlik iddiasında olan devlet: 1) Sınır kontrolüyle malların, sermayenin ve emeğin mekânsal düzenlemesinde, 2) kendi topraklarında mülkiyet hakkına ilişkin yasalarda, 3) istihdam ve ücret politikası konusunda, 4) firmaların hangi maliyetleri içselleştirecekleri hususunda, 5) tekelleştirmede, 6) vergilerde ve 7) kendi firmalarını etkileyen durumlarda diğer devletlere yönelik yaptırımlara karar verme konusunda otorite sahibi olduğu iddiasındadır.⁴⁵⁴ Tüm bu maddeler kapitalist dünya sistemi içerisinde hareket eden girişimcileri doğrudan etkileyen süreçlerdir ve tam da bu sebeple kapitalizm için hangi devletin egemen olup olmadığı hayati bir konudur.⁴⁵⁵ “Egemenlik ilkesinin yeni içeriği sayesinde devlet, pazar yerine giren satıcı (üretim ilişkilerinin taşıyıcısı) gibi kendi ulusal sınırları içerisindeki zenginliğin hamili ve maliki olarak uluslararası ilişkiler tesis etmeye başlamıştır.”⁴⁵⁶ Bunun anlamı uluslararası ilişkilerin artık kilisenin gölgesinde değil kapitalist sınıfın çıkarlarının gölgesinde tesis ediliyor olmasıdır. Kapitalist dünya sisteminin içerisinde yer alan devletlerin hangi uluslararası sözleşmelere taraf olup hangi uluslararası örgüte üye olacakları gibi kararlar artık devlet iktidarının sahibi olan burjuvazi tarafından ve burjuvazi iktidarı ile somutlaşan kapitalist devlet biçimi tarafından belirlenecektir.⁴⁵⁷

⁴⁵² Güngören Bulgan, **op. cit.**, s. 130.

⁴⁵³ *Montevideo Convention on the Rights and Duties of States* (1933 imzalanma; 1934 yürürlük). Erişim: <https://treaties.un.org/pages/showdetails.aspx?objid=0800000280166aef>

⁴⁵⁴ Wallerstein, **World-System Analysis**, s. 42.

⁴⁵⁵ **Ibid.**, ss. 41-42.

⁴⁵⁶ Demirli & Özdemir, **op. cit.**, ss. 57.

⁴⁵⁷ **Ibid.**, s. 56.

Aynı zamanda bir uluslararası sistem olarak kapitalist dünya sisteminin dayattığı uluslararası iş bölümü, devletlerin sermaye birikim süreçlerindeki merkez, çevre veyahut yarı-çevre rollerine göre devletlere uluslararası hukukta yeni roller kazandıracaktır.

Teritoryal egemenlikle birlikte devlet, kapitalist sistem içerisinde sözleşmeler tesis eden bir tüzel hukuk kişisine dönüşmüş olur. Söz konusu dönüşüm Papa'nın veya hükümdarın özel mülkü ile devlet mülkünün; buna bağlı olarak da uluslararası hukukun kamusal alandaki buyurma yetkisi (*imperium*) ile özel alandaki buyurma yetkisinin (*dominium*) birbirinden ayrılmaya başladığı bir süreç başlatır.⁴⁵⁸ *Imperium* ve *dominium*un birbirinden ayrışması, ikisi de kilisenin veyahut imparatorun malı olan tebaa ve devletin; önce bu otoriteden sonra da birbirinden ayrılarak halk ve burjuva devleti olarak tarih sahnesine çıkmasıdır. Böylece bugün anladığımız anlamda modern (burjuva) uluslararası hukukun doğuşu, modern (kapitalist) dünya sisteminin doğuşuyla eş zamanlı hale gelmiş olur. Bunu, tarih boyunca örgütlü toplumsal gruplar/kavimler arası ilişkiler olarak “uluslararası” ilişkilerden ayıran esas olgu devletin almış olduğu sınıfsal biçimdir. Miéville'in vurguladığı üzere örgütlü toplumsal gruplar arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuki biçimler, kapitalizmden ve burjuva devletin ortaya çıkışından önce gelse de biz bu ilişkilere, ancak burjuva devleti bu ilişkilerin merkez öznesi haline geldiğinde uluslararası hukuk adını koyabiliriz.⁴⁵⁹ Tarihin belirli bir döneminde bir tüzel kişi olarak ortaya çıkan devlet, uluslararası hukukun kurucu unsuru haline gelmiş olur. İlişkilerin biçimi tarih öncesinden bugüne mevcuttur ancak “uluslararası” kavramı kapitalizmden doğmuştur.⁴⁶⁰

Uluslararası hukukun üzerinde olduğu halk ile devlet arasındaki bahsedilen ayırım, kendisini en iyi ticari ilişkiler alanında gösterir. Öyle ki Westphalia, ticaretin önünde Otuz Yıl Savaşları boyunca konulan engellemelerin ortadan kaldırılması ve sivil topluluk üyelerinin egemenler arası çekişmelerden etkilenmemesi için ilkesel bir tutum geliştirmiştir.⁴⁶¹ “*Westphalia'nın toplumsal amacı*” olarak da ifade edilebilecek bu durum, “*savaş işiyle uğraşmayan insanların mülkiyet ve ticaret haklarının korunmasının hükümdarlar tarafından tanınması gerektiğini*” belirten ticari

⁴⁵⁸ *Ibid.*, s. 57. & Verzijl, J.H.W. (1978). *International Law in Historical Perspective IX*, Leiden: Sijthoff & Noordhoff, s. 274.

⁴⁵⁹ Miéville, *A Marxist Theory of International Law*, s.132.

⁴⁶⁰ *Ibid.*

⁴⁶¹ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 77.

andlaşmalarla da garanti altına alınmaya çalışılmıştır.⁴⁶² Böylece savaş zamanında bile ticari ilişkilerin sürdürülmesini sağlamaya dönük bu yeni sistem, sınırsız sermaye birikim sürecinde hem Hollanda kapitalist oligarşisinin çıkarlarını hem de kapitalist dünya sisteminin doğuşunu yansıtmıştır.⁴⁶³

Hegemonya başlığında vurguladığımız üzere devletler arası sistemde hegemonya tek bir devletin egemenliğine değil, bir devletler arası ittifaka önderlik etme yeteneğine dayanmaktadır. 17. yüzyılda Hollanda'nın başarmış olduğu da tam olarak budur. Braudel, her kapitalizmin “*belli bir ağ, istikrar, dünyanın satranç tahtası üzerinde gerekli yerlere oturmuş bir dizi iş birliğini*” gerektirdiğini belirtir.⁴⁶⁴ Bu bakımdan Westphalia, kapitalist dünya sisteminin merkezinde yer alan devletler arasında tam bir uzlaşmayı ifade eder. Modern (kapitalist) dünya sistemi böylece Hollanda'nın önderlik ettiği büyük monarşiler arası bir ittifak üzerine kurulmuştur. Gelecek yüzyıllarda dünya hegemonyası için girilecek mücadele de bu sistem içerisinde güçlenen monarşiler arasında (İngiltere ve Fransa arasındaki) meydana gelecektir. Emeğin ve sermayenin mekanlarını; dolayısıyla sermaye birikiminin alanlarını belirleyen bir unsur olarak teritoryal egemenlik bu sistemin en önemli siyasal ve hukuki sonuçları olan ilkesidir. Kapitalistleşme sürecinin siyasal üst yapısı olan devletler arası sistemin hukuku olarak uluslararası hukuk, böylece tarihin belirli bir zaman ve mekânında bu teritoryal egemenlik ilkesi üzerinde gelişmiştir.

2.4. İngiliz Hegemonyası Ekseninde Uluslararası Hukuk: Sömürge İmparatorluğu ve “Medeni Dünyada” Uluslararası Hukukun Gelişimi

Daha önceki başlıklarda ele aldığımız kapitalizmin merkantilist aşaması boyunca, feodalizmden kapitalizme geçiş ile birlikte kapitalizmin dünyayı merkez ve çevre bölgelere nasıl ayırdığını ve uluslararası hukukun bu düzlemde nasıl oluştuğunu açıklamaya çalıştık. Bu kapsamda kapitalist dünya sisteminin ilk çevresinin yaratılmasında feodalizmin çözülüşünü hızlandıran uzun mesafeli ticaret ağının önemi üzerinde duruldu. Bu ilk çevre; Afrika, Amerika ve Asya kıtalarında, ilkel birikim ile şekillenmiş olup, temelleri kapitalist üretim tarzının üzerinde yükseleceği sermayenin yaratılması ve proletaryayı tarih sahnesine çıkarmak üzere feodal üretim ilişkilerinin

⁴⁶² Ibid.

⁴⁶³ Ibid., s. 78.

⁴⁶⁴ Braudel, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II**, s. 681.

bozulması ile atılmıştır.⁴⁶⁵ “Böylece toprak rantı ve arazi mülkiyetinin sırasıyla, kapitalist ranta ve kapitalist mülkiyete dönüşümü”⁴⁶⁶ ve birbirini izleyen burjuva devrimleri ile bu geçiş Avrupa genelinde tamamlanırken çökmekte olan Hollanda hegemonyası yerine yeni dünya hegemonyası için kıta içi mücadeleler sertleşmiştir. Bu başlıkta ilk olarak, Avrupa’yı kapsayarak genişleyen Napolyon Savaşları (1792-1815) neticesinde oluşan İngiliz hegemonyasına dayalı yeni dünya düzeninin ve uluslararası hukukun gelişimini açıklamak üzere, Fransa ve İngiltere arasındaki hegemonya mücadelesine odaklanılmıştır. Ardından Viyana Kongresi sonrası oluşmuş olan göreceli “barış döneminde” uluslararası hukukun İngiliz hegemonyası ile ilişkisi kurulmuştur.

2.4.1. Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluğa Doğru: Sanayi Kapitalizminin Gelişimi, Asya ile Eşitsiz Değişim ve Napolyon Savaşları

Hollanda hegemonyasının çözülüşü ve burjuva devrimleri ile şekillenen 18. yüzyıl ve Hollanda’nın yerine yükselen İngiliz hegemonyasıyla şekillenmiş olan 19. yüzyıl, kapitalizmin kapitalist emperyalizme doğru gelişiminde oldukça önemli dönemlerdir. İngiltere özelinde ve onun hegemonyasını sağlayan tarihsel-mekânsal durumun sonucunda, kapitalizmin “*en yüksek aşamasına doğru genişlemesinin*” en klasik örneği ortaya çıkmıştır. Böylece İngiltere örneği emperyalizmin ortaya çıkışına dair ilk bölümde Hobson – Hilferding – Lenin ile başlayıp, bağımlılık teorisince takip edilen izleğin tarihsel bir örneğini oluşturmaktadır. Hakim üretim biçiminin fabrika üretimi biçiminde gelişimi, böylece üretici güçlerin gelişimiyle kapitalizmin toplumsallaşması, sermayenin tekelleşmesi, bankacılığın gelişimiyle birlikte sanayi ve banka sermayelerinin kaynaşmasıyla şekillenen “*finans kapital*” aşaması, yine gelişen üretim sürecinin sonucu olarak daha fazla hammadde ihtiyacının ortaya çıkışı ve kapitalistler arasında dünyanın paylaşılması için girilen mücadele ve savaşlar...⁴⁶⁷ Tüm bu sayılanlar, kapitalist sistemin emperyalizme doğru gelişimindeki aşamaları ifade ederken aynı zamanda kapitalist dünya sisteminin merkez ve çevre şeklindeki kutuplaşmasını da tüm yer küreye yayılacak biçimde genişletmesini ifade etmektedir.

⁴⁶⁵ Amin, **Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişim**, s. 129.

⁴⁶⁶ **Ibid.**, s. 129.

⁴⁶⁷ Bkz. Başlık 1.1.3. ve Lenin, **Emperyalizm**.

Bu bağlamda üretim süreçlerine ilişkin olarak devletler arası iş bölümü de bu yüzyıllarda büyük oranda şekillenmiştir.

Her geçiş döneminde olduğu gibi dünya hegemonyası mücadelesinin taraflarından İngiltere'nin hegemonyası, Hollanda sermaye fazlasının İngiliz girişimlerine transferi üzerinde yükselmiştir.⁴⁶⁸ Bir önceki başlıkta belirtildiği üzere Hollanda hegemonyasından en çok yararlanan Alplerin ötesindeki monarşik devletler, bu hegemonyanın çözülmeye başlamasıyla yeni hegemon olmak için mücadeleye girişmişlerdir. Hollanda'nın eski müttefiki olan Fransa ve İngiltere arasındaki mücadele, 1652'de Hollanda-İngiltere Savaşı'nın başlangıcından 1815'te Napolyon Savaşlarının sona erişine dek sürmüş ve devletler arası sistem de bu mücadele tarafından belirlenmiştir.⁴⁶⁹ Mücadelenin başlangıcı önceki yüzyıllarda olduğu gibi deniz ticaret ağlarını kontrol edebilmek temelli olmuş olup, Atlantik'te denetimi elde etme mücadelesi şeklinde gelişmiştir.⁴⁷⁰ Daha sonra kara savaşları şeklinde devam eden bu durum Hollanda örneğiyle oldukça benzerdir. İkisinde de kazanan öncelikle bir deniz gücü iken güçlü bir kara gücüne (Hollanda için İspanya ve İngiltere için Fransa) karşı savaş kazanmak için kara gücüne dönüşmüştür.⁴⁷¹ İki devletin de yeni savaş tekniklerine dair tarihsel bir avantaja sahip olduğunu belirten Arrighi, bu avantajın hem Fransa'nın hem de İngiltere'nin dünya ölçekli güç mücadelesine geç katılmış olmalarından kaynaklandığını belirtmiştir.⁴⁷² Öyle ki çoğunluğunu serflerin oluşturduğu büyük ordular yerine küçük ama özel eğitilmiş, çağımızın askeri kuvvetlerine benzeyen orduların kurulması, Fransa ve İngiltere'nin İspanya, Portekiz ve Hollanda'ya göre geç katıldıkları sömürge edinme yarışında arayı kapatmak istemelerinin bir sonucu olarak tarih sahnesine çıkmıştır.⁴⁷³ Bu üstünlük esasen Avrupalı rakiplerinden çok Avrupa dışındaki sömürgecilik faaliyetlerinde yollarına çıkan güçler karşısında işlerine yarayan bir unsura dönüşmüştür.

Fransa ve İngiltere; kendilerinden önce gelen İspanyalı, Portekizli ya da Hollandalı seleflerinden farklı olarak gittikleri bölgelerde yeni bir uluslararası iş bölümü ve buna bağlı bir kapitalist ilişki biçimi dayatmışlardır ki bu, tarihsel olarak

⁴⁶⁸ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 241.

⁴⁶⁹ *Ibid.*, s. 83.

⁴⁷⁰ *Ibid.*, s. 84.

⁴⁷¹ Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm ve Tarihsel Uygarlık*, ss. 52-53.

⁴⁷² Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 84.

⁴⁷³ *Ibid.*, s. 85.

emperyalizmin ortaya çıkması demektir. Elbette bunun temel sebeplerinden birinin sanayi kapitalizminin gelişimi olduğu vurgulanmalıdır. Marx, *Kapital*'in ilk cildinde sanayi kapitalizminin ortaya çıkışının tarihsel kökenlerinin izlerini sürerken bahsettiğimiz sıralamayı takip eder. Marx'a göre ilkel birikimi tarihsel olarak Avrupalı ulusların tüm dünyayı kapsayan ticaret savaşları izlerken, bu savaşlar Hollanda'nın İspanya'ya başkaldırmasıyla başlamış, İngilizlerin *jakobenlere* karşı savaşı ile devam etmiştir.⁴⁷⁴ Böylece ilkel birikimin tarihsel mekanları Marx'ın sıralamasıyla İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere olurken; İngiltere, 17. yüzyılın sonundan itibaren sömürgelerinin himayesini, kamusal borcu, modern vergi sistemini de kapsayan ve böylece kendisinden önce sayılan süreçleri bir araya getiren bir sistem inşa etmiştir.⁴⁷⁵ Kamusal borçlardaki aşırı büyümenin de etkisiyle İngiliz sermaye malları sanayisi büyük bir genişleme yaşamış; Napolyon Savaşları'nın yarattığı krizle de özellikle demir sanayisi barış zamanından çok daha büyük bir kapasiteye ulaşmıştır.⁴⁷⁶ Bu sanayi, özellikle Asya'dan sermaye transferiyle elde edilen birikim ile inşa edilirken deniz aşırı ticaretle karşılıklı olarak birbirini beslemiştir. VOC'nin yerini alan tekeli İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (EIC); Hindistan'ın yönetimiyle birlikte çay ticaretinin bütün tekeli, Çin ile yapılan ticaretin büyük bir kısmını ve Avrupa ile yapılan mal ticaretinin taşımacılığını henüz 18. yüzyılda bütünüyle ele geçirmiş durumdadır.⁴⁷⁷ Bu sömürgecilik birikimi üzerinde gelişen sanayi kapitalizmi; hem makineleşmenin hızlanmasıyla daha fazla hammadde arayışı içine girmiş hem de yukarıda belirtildiği üzere kendilerinden önceki sömürgecilerden farklı bir takım uluslararası iş bölümü dayatmalarını kurumsallaştırmıştır.

Arrighi, Fransa ve İngiltere'nin seleflerinden farklı olarak yaptıklarını birbiriyle ilişkili üç unsurla açıklamıştır. Bu unsurların benzerleri daha önce görülse de esasen birleşimleri yeni bir düzen oluşturmaktadır. Bunlar şu şekilde sayılmışlardır: 1) Okyanus ötesi yayılcılığa geç başlamaları nedeniyle öncekilerle rekabet edebilmek için okyanus ötesi sömürge topraklarına taşınacak çok sayıda kendi uyruklarından sömürgeciyi ifade eden “*göçmen sömürgecilik*” kurumu; 2) sömürgelerdeki işgücü sorununu çözmek üzere buraya üretimin de kaydırılması ve yerlilerin çalıştırılmasını/proleterleştirilmesini ifade eden “*kapitalist kölelik*” kurumu,

⁴⁷⁴ Marx, *Capital V.1.*, s. 915.

⁴⁷⁵ *Ibid.*

⁴⁷⁶ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 243.

⁴⁷⁷ Marx, *Capital V.1.*, s. 917.

3) sömürgelerle genişlettikleri topraklardan aldıkları vergiyle ulusal ekonomilerini genişletmelerini ve böylece savaşların kendi maliyetlerini karşılamasını sağlayan “*ekonomik milliyetçilik*” kurumu.⁴⁷⁸ Üçünün bir araya gelmesiyle merkez ve çevre arasındaki ayırım ve bu ayırımı belirleyen uluslararası iş bölümü kurumsallaşarak belirgin hale gelmiştir. Amin, 19. yüzyılın kapitalizmine ilişkin olarak yeni mamul ürünler için iç piyasaların yetersiz olmasından kaynaklanan yeni dış piyasaların yeni bir uluslararası iş bölümüne yol açtığını belirtmiştir.⁴⁷⁹ Bu iş bölümünde merkez hızla sanayileşirken çevre, merkeze pamuk gibi hammaddeler ile buğday gibi besin maddeleri sağlamak üzere gelişmiş; bu iş bölümü düşük ücret düzeylerine rağmen merkezdeki birikimin hızlanmasını sağlamıştır.⁴⁸⁰ Böylece merkezin en güçlü ülkesi konumuna gelen İngiltere’nin sanayi burjuvazisinin yararına işleyen uluslararası iş bölümü ile çevre ülkelerde de İngiltere’nin acentesi haline gelen toplumsal sınıflar ortaya çıkmış; Mısır’da, Latin Amerika’da ve Hindistan’da ihraç malları üreten *latifundialar* kurulmuştur.⁴⁸¹

Wallerstein; Hindistan, Rusya, Batı Afrika ile Osmanlı İmparatorluğu’nun kapsadığı Rumeli, Anadolu, Suriye ve Mısır coğrafyalarının kapitalist dünya ekonomisinin çevreleri olarak zorunlu iş bölümüne dahil edilmeleri sürecinin 1750 yılından 1850 yılına kadar süren yüz yıllık periyotta tamamlanmış olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁸² Bu süreç boyunca birinci bölüm boyunca açıklanan merkez-çevre ilişkisini yansıtan bir ihracat-ithalat modeli oluşturulmuştur. Söz konusu model çevrenin, hammadde ihracına karşın, merkezde üretilen mamul malları ithal etmesine dayanmıştır.⁴⁸³ Tam da burada Arghiri Emmanuel’in eşitsiz değişim teorisiyle açıkladığı durum oluşmaktadır. Öyle ki eşitsiz değişim, ülkeler arasında farklı sektörler arasındaki zorunlu uzmanlaşma ve iş bölümü nedeniyle ithal edilen ürünlerin arasındaki fark ile artığın çevreden merkeze aktarılmasını, üretim süreçlerinin bu işgücüne göre yeniden yapılandırılmasını ve böylece çevre ülkelerin gelişme ve büyüme araçlarından yoksun kalmasını içermektedir.⁴⁸⁴ Çevre bölgelerin üretim

⁴⁷⁸ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, ss. 86-87.

⁴⁷⁹ Amin, *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, s. 129.

⁴⁸⁰ *Ibid.*

⁴⁸¹ *Ibid.*, s. 130.

⁴⁸² Wallerstein, I. (2015). *The Modern World System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World Economy, 1730-1840s*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, s. 137.

⁴⁸³ *Ibid.*, s. 138.

⁴⁸⁴ Bkz. Başlık 1.2.3. ve Emmanuel, *Unequal Exchange*, s. 131.

süreçlerinin söz konusu iş bölümüne göre dizayn edilmesi, 18. yüzyılın sonunda başlayarak 19. yüzyıl boyunca sürmüş olan bu dönemde yukarda sayılan dört bölge için de geçerli olmuştur. Böylece bu bölgelerin hammadde ihracatına yoğunlaşmaları için mahsul (pamuk, ipek, afyon, buğday vb.) üretimi arttırılmış, geri kalan üretimin ise büyük ölçüde ortadan kaldırılması sağlanmıştır. Özellikle İngiltere ve Fransa ile yapılan – 1815 sonrası büyük ölçüde İngiltere – ticaret ile belirginleşen bu durum, Osmanlı İmparatorluğu’nun, özellikle Balkanların, 18. yüzyılın sonunda Fransız Pamuk Endüstrisi’nin hammadde ihtiyacının temel tedarikçisi olması örneğinde de görülebilir.⁴⁸⁵ Böylece Osmanlı İmparatorluğu gibi doğrudan sömürge olmayan ülkeler de dünya ekonomisi içerisinde periferileştirilerek “yarı-sömürge” haline getirilmişlerdir.⁴⁸⁶

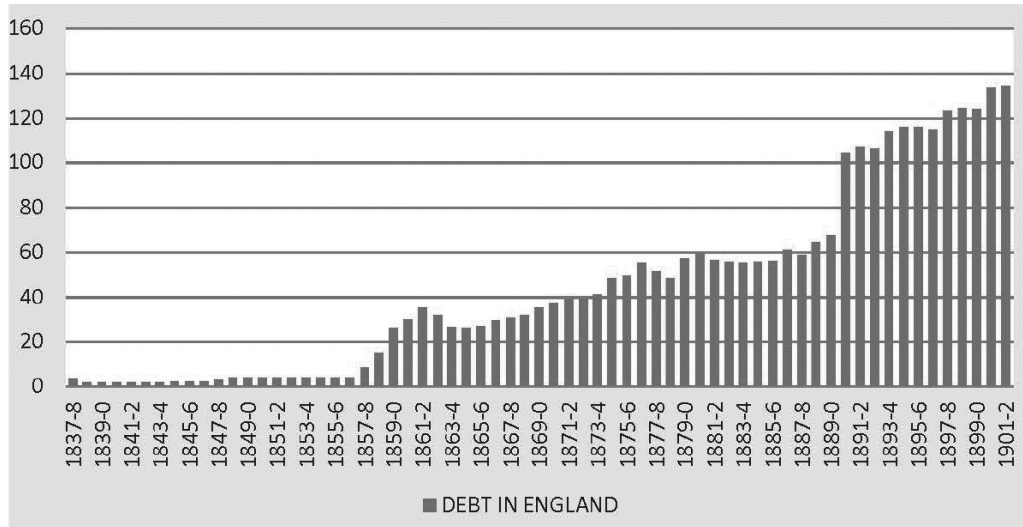
İngiltere için eşitsiz değişimin gerçekleştiği en büyük coğrafi bölge elbette burada Doğu Hindistan Şirketi ile bir sömürge yönetiminin kurulduğu Hindistan olmuştur. Hindistan, yalnızca İngiltere’ye hammadde sağlanan bir çevre olmasının ötesinde İngiltere ile Çin arasındaki ticarete pamuk ihracatının da yapıldığı bir hammadde üretim bölgesi haline getirilmiştir. İlgili döneme ilişkin dış ticaret verilerine göre Asya, Batı Hint Adaları ve İrlanda, 1784-1826 yılları arasında İngiltere ithalatının yarısını oluştururken; 1765-1836 yılları arasında Asya ile İngiltere arasındaki ithalat-ihracat farkının o dönemki cari değeri 270.254 milyon £ olarak hesaplanmıştır.⁴⁸⁷ Bu değer, uluslararası ticaretle gerçekleşen eşitsiz değişimin parasal ifadesidir. Bu dönemde Hindistan’ın başta altın ve döviz olmak üzere ihracat fazlasından elde ettiği gelirler ise sömürge yönetimi tarafından yabancı ülkelereki tüm faaliyetleri – ki bunlara başka ülkelere yönelik fetih savaşları ile isyanları bastırmanın maliyetleri de dahildir – karşılayacak şekilde Hindistan’ın sterlin cinsinden borcu olarak kaydedilmiştir.⁴⁸⁸ Benzer şekilde örneğin demiryolları inşa etmek için gerekli mali kaynağın Londra para piyasasından borçlanma yoluyla sağlanması yüksek faiz oranlarıyla Hindistan’a dayatılmıştır. Bahsi edilen dönem için 1837-1902 yıllarını kapsayan Hindistan’ın sterlin cinsinden borçlanması bu grafikteki gibi seyretmiştir:

⁴⁸⁵ Wallerstein, *The Modern World System III*, s. 142.

⁴⁸⁶ Osmanlı’nın yarı sömürgeleştirilmesi ile ilgili oldukça ayrıntılı bir çalışma için bkz. Çavdar, T. (1970). *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*. İstanbul: Ant Yayınları.

⁴⁸⁷ Patnaik, U. & Patnaik, P. (2021). The Drain of Wealth: Colonialism before the First World War. *Monthly Review*, 72(8), Erişim: <https://monthlyreview.org/2021/02/01/the-drain-of-wealth/>

⁴⁸⁸ *Ibid.*

Şekil 2.3. Hindistan’ın Sterlin Borcu, 1837–38 ile 1901–02 arası (£ Milyon) Statistical Abstracts for British India (Delhi: Department of Commercial Intelligence and Statistics, various years). Erişim: <https://monthlyreview.org/2021/02/01/the-drain-of-wealth/>

Amin sanayileşmeye dayanan bu emperyal yayılma dalgası ile 19. yüzyılda Asya ve Afrika’nın bağımlı kılınmasını sağlayan bu sürece, aynı 16. yüzyılda İspanyolların Amerikan yerlilerine yönelik “*Hristiyanlaştırma*” misyonu gibi “*medenileştirme*” misyonunun (*mission civilisatrice*) eşlik ettiğini belirtmiştir.⁴⁸⁹ Sonuçta Batı Avrupa’nın sanayi ve finans kapitalizminin gelişimini sağlayan bu iş bölümü, çevreyi, onun azgelişmişliğini garanti altına alacak biçimde kapitalist dünya sisteminin parçası haline getirmiş olur. Frank’ın bahsettiği⁴⁹⁰ çevrenin *azgelişmişliğinin gelişmesi* süreci, çevre ülkelerin ürünlerinin ihraç edilebilir, yani dünya pazarında değişime uygun ürünler haline getirilmesi ile sağlanmış olur. Dünyanın çevre ülkelerinde kullanım için üretime dayanan feodal üretim biçiminden pazar için üretime dayanan kapitalist üretime geçiş, Avrupa’dan farklı olarak ulusal sınırlar dışındaki bir merkezin ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir uluslararası iş bölümü ile yaratılmıştır. Klasik sömürgecilikten yeni-sömürgecilik ilişkilerine varıncaya dek bu uluslararası ilişki çevrenin “*azgelişmişliğini*” sürdürecektir. Böylece çevre ülkelerin halkları mülksüzleştirilmiş, feodalizmden kapitalist üretim tarzına geçmeye adeta zorlanmış ve Avrupa’daki merkezlere artık sağlamak üzere proleterleştirilmiştir. Hatta çeşitli zor yöntemleriyle kendilerine bağımlı olan ülkelerinin gelişmekte olan sanayilerinin çökertildiği – Marx’ın Kapital’de İngilizlerin İrlanda’nın yünlü manüfaktürünü ortadan kaldırmasından bahisle anlattığı üzere⁴⁹¹ –

⁴⁸⁹ Amin, **Liberal Virüs**, s. 182.

⁴⁹⁰ Bkz. Başlık 1.2.1. ve Frank, **Capitalism and Underdevelopment...**, s. 15.

⁴⁹¹ Marx, **Capital V. 1.**, s. 922.

bilinen bir tarihsel durumdur. Bahsedilen bu zorunlu iş bölümüyle oluşan dünya sisteminin uluslararası hukuk bakımından anlamı üzerinde bir sonraki başlıkta durulmuştur. Özetle denebilir ki teritoryalizmle kapitalizm, bu kez İngiltere'nin emperyal yayılma dalgasında birleşerek tarihin en büyük yüzölçümüne sahip sömürge imparatorluğunu oluşturmuştur.

İngiltere kapitalizminin bahsedilen maddi genişlemesi (para-meta), Venedik ve Hollanda yüzyıllarında olduğu gibi yine bir mali genişleme aşaması (meta-para) ile devam etmiştir. İngiltere'nin finansal genişleme süreci, Hilferding ve Lenin'in finans kapital aşaması olarak adlandırdığı, Braudel ve Arrighi'nin ise tüm kapitalist gelişmelerin son evresi ("*son bahar habercisi*") olarak gördüğü bir aşama olarak, tarihsel olarak kapitalist emperyalizmin ortaya çıktığı bir gelişmişlik düzeyine tekabül etmektedir. Lenin ve Hilferding açısından ayırt edici olanın ve bu dönemin emperyalizme yol açmasına neden olan gelişmenin büyük oranda banka sermayesi ile sanayi sermayesinin birleşimiyle oluştuğunu açıklamıştık. Bu aşamada, sermayenin eşitsiz gelişimi ile meta ihracı yerini sermaye ihracına bırakıyor ve dünyanın geri kalanı kapitalistler arasında paylaşılıyordu. Lenin, bu gelişimin 19. yüzyılın sonlarında başta İngiltere, Fransa, ABD ve Almanya arasında dünyanın paylaşılmaya başlamasıyla tarih sahnesine çıktığını söylüyor ve bu durumu, dört ülkenin 20. yüzyılın başlarında dünya genelinde sahip olduğu finansal sermaye miktarı ile açıklıyordu.⁴⁹² Finans sermayesinin gelişimi sanayi kapitalizminin gelişimine doğrudan bağlantılı olarak en hızlı İngiltere'de gelişmiştir. Öyle ki İngiltere'de henüz daha 1910 senesinde 7.151 banka şubesi bulunmaktadır.⁴⁹³

Karl Polanyi, özellikle 19. yüzyılda oluşturulmuş sistemde en önemli rolün uluslararası finans kurumunda olduğunu vurgulamıştır. Öyle ki uluslararası finans yalnızca hükümetlerle ve onların savaş finansmanlarıyla ilgili değildi; "*sanayi, kamu kuruluşları ve bankalara yapılan yabancı sermaye yatırımları, dış ülkelerdeki kamu şirketlerine ve özel şirketlere verilen uzun vadeli borçları da kapsıyordu.*"⁴⁹⁴ Büyük finans çevrelerinin hedefi maddi çıkarlar olduğundan fetihler yapan büyük hükümetlerle ilişki kurmuşlardır⁴⁹⁵ ve bu durum İngiliz teritoryalizmiyle 19. yüzyılda

⁴⁹² Bkz. Başlık 1.1.3.

⁴⁹³ Lenin, **Emperyalizm**, s. 39. & s. 68.

⁴⁹⁴ Polanyi, K. (2010). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri* (9. Bası). (Çev. Ayşe Buğra). İstanbul: İletişim Yayınları, s. 45.

⁴⁹⁵ **Ibid.**

genişleyen uluslararası finans ağı arasındaki doğrudan bağlantıyı da açıklamaktadır. Pekâlâ benzer bir yaklaşımda olan Arrighi içinse “*İngiliz serbest ticaret emperyalizmi*” olarak adlandırdığı bu sistematik birikim dairesi döneminin finansal gelişmesi, pek çok açıdan 16. yüzyıla benzemektedir. Öyle ki 16. yüzyılda Cenevizlilerin İspanya’nın bankerliğini yapmasına oldukça benzer bir biçimde Rothschildlerin denetimindeki finans ağı da İngiliz hükümetinden önemli korumalar elde etmiş, buna karşılık olarak bu ağ, İngiltere’nin dünya hegemonyasını kuran güç aygıtıyla birleşmiştir.⁴⁹⁶ Hem Arrighi’nin hem de Polanyi’nin işaret ettiği bu durum Rotschildler’in, İngiliz üstünlüğü ile sonuçlanacak olan Napolyon Savaşları’nda İngiliz savaş masraflarının önemli bir kısmını üstlenmeleri örneğinde açıkça görülebilir.

İngiltere ve Fransa’nın sermaye birikim süreçlerinde en önemli farklılık, İngiltere’nin okyanus ötesi sömürgelere dayanan ticari bir imparatorluk kurarken; özellikle Afrika’nın büyük bir kısmında egemen hale gelen Fransa’nın ulusal ekonomi temelli bir birikim stratejisi izlemiş olmasıdır. Fransa bakımından 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarındaki tarihsel durum, birbirini izleyen devrimlerle ortaya çıkan toplumsal güçleri kapitalistlerin kendi lehlerine kullanma becerileri ölçüsünde tüm kıtaya yaymaları ile somutlaşmıştır. Bahsedilen bu durum Avrupa kıtası genelinde 1848 devrimleri ile işçi sınıfının siyasi iktidarların parçası olmaya başlamasıyla değişecek gibi görünmüşse de kalıcı olamamıştır. Yirminci yüzyılın ilk yarısında İngiliz hegemonyasından ABD hegemonyasına geçiş dönemine damga vurmuş olan devrimlerin hazırlayıcısı ve habercisi olan bu devrim ve ayaklanmaların “*tam ve kanlı yenilgisi*”, 19. yüzyılın ikinci yarısında ticaret ve kapitalist üretimin genişlemesi için elverişli toplumsal koşullar yaratarak İngiliz hegemonyasını sağlamlaştırmıştır.⁴⁹⁷

1789 Fransız Burjuva Devrimi’nin ardından ortaya çıkan monarşi karşıtı görüşlerin yayılmasına direnen başta İngiltere olmak üzere oluşturulan koalisyon ile başını 1789’da ortaya çıkan toplumsal güçleri bir “*dünya-imparatorluk*” yaratmak üzere örgütleyen Napolyon önderliğindeki “*devrim orduları*” arasındaki savaş kısa sürede tüm kıtayı etkisi altına almıştır. Marx, *Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire*’inde şöyle söyler:

⁴⁹⁶ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 253.

⁴⁹⁷ Silver, B. & Slater, E. (1999). *The Social Origins of World Hegemonies*. Arrighi, G. & Silver, B. J. (Ed.), *Chaos and Governance in the Modern World Systems* içinde (ss. 151-216). Minneapolis: The University of Minnesota Press, ss. 176-177.

“Napolyon, Fransa’nın içinde, bundan böyle artık özgür rekabetin geliştirilmesini, küçük toprak mülkiyetinin işletilmesini ve ulusun özgür kılınmış sınıai üretici güçlerinin kullanılmasını sağlayacak koşulları yaratırken, dışarda her yerde, Fransa’daki burjuva toplumuna Avrupa kıtası üzerinde gerekli olan çerçeveyi yaratmak için zorunlu olduğu ölçüde feodal kurumları sildi süpürdü.”⁴⁹⁸

Napolyon’un başlatmış olduğu bu şiddetli girişim, önceki yüzyılda Westphalia ile kurulmuş “güçler dengesine” dayanan ve ulusların “ticaret hakkını” garanti altına alan uluslararası hukukun oluşturduğu Avrupa kamu düzenini sarsmıştır. Öyle ki “Avrupalı yöneticilerin mutlak idare hakkı” ayaklar altına alınırken müsadere ve abluka altına alma gibi yöntemlerle savaş dışında kalan sivillerin Westphalia ile korunan “mülkiyet hakları ve ticari özgürlükleri” ortadan kaldırılmıştır.⁴⁹⁹ Bunları yeniden güvence altına alacak sistem, büyük ölçüde İngiliz hegemonyası ile karakterize olan Viyana Barışı’nı (1815) izleyen ve Westphalia’ya dönüşü ifade eden yüz yıllık Avrupa barışı dönemi ile başlamıştır.

2.4.2. Viyana Kongresi Sonrası Yüz Yıllık Avrupa Barışı: *Pax Britannica*’da Güçler Dengesi ve Uluslararası Hukuk

Avrupa içi güç mücadeleleri ile kıtayı etkisi altına alan savaşlar ve ardından ortaya çıkan hegemonik bir gücün öncülük ettiği güçler dengesi dönemleri, farklı yüzyıllarda birbirleriyle oldukça önemli benzerlikler oluşturmaktadır. Wallerstein, bahsi edilen bu tarihsel dönemleri oldukça sistematik hale getirerek farklı yüzyıllardaki benzerliklerini vurgulamıştır. Öyle ki yukarıda bahsedilen tüm hegemonyaların – Hollanda, İngiltere ve ABD – askeri fetih peşinde koşan ve bir “dünya-imparatorluk” kurmaya çalışan büyük gücün yenilmesinin ardından geldiğini vurgular.⁵⁰⁰ Dünya-imparatorluk kavramı ile kastedilen, dünya hegemonyasından farklı olarak dünya sisteminde tek bir otoritenin olduğu bir siyasal yapıdır.⁵⁰¹ Oysa hegemonya bir ittifaklar sistemidir. Wallerstein’e göre son beş yüz yıl içinde bu üç büyük siyasi güç; 16. yüzyılda Şarlken (V. Karl) önderliğinde İspanya, 19. yüzyıl başında Napolyon önderliğinde Fransa ve son olarak 20. yüzyılda Hitler önderliğinde

⁴⁹⁸ Marx, K. (1976). *Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i*. (Çev. Sevim Belli). Ankara: Sol Yayınları s. 14.

⁴⁹⁹ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 90.

⁵⁰⁰ Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık*, s. 52.

⁵⁰¹ Wallerstein, *World-System Analysis*, s. 57

Almanya bir dünya-imparatorluk kurmaya girişmiştir.⁵⁰² Oldukça ilginç olan benzerlik ise her bir dünya hegemonyasının, hegemon devletle dünya-imparatorluk kurmaya girişen güç arasındaki yaklaşık otuz yıllık büyük bölgesel-küresel paylaşım savaşları neticesinde ortaya çıkmasıdır: 1618-1648 Otuz Yıl Savaşları, 1792-1815 Napolyon Savaşları ve 1914-1945 yılları arasındaki 1. ve 2. Dünya Savaşları.⁵⁰³ Üçünün de galibi dünya hegemonyasını sağlamıştır.

Hegemonya, sürdürülmesi için rızaya ihtiyaç duyar ve dünya sisteminde çoğunlukla devletlerin ona rıza göstermesini sağlayacak bir uluslararası istikrar yaratır. İstikrar bozulmaya başladığında oluşmuş olan “*güçler dengesi*” yerini yeniden “*güçler savaşına*” bırakır. Tarihsel kapitalizmin geçmiş beş yüz yılı bize büyük güçler arasındaki savaşlarla güçler dengesinin, dünya sistemdeki krizlerle dengenin birbiri ardına geldiğini göstermektedir. Napolyon Savaşları’nın ardından 1815 yılında toplanan Viyana Kongresi’ne de bu bakış açısıyla bakmak gerekir. Aynı Westphalia Barışı’nda olduğu gibi Viyana Kongresi’nde de Avrupa’daki sınırların yeniden belirlenerek kıta için dengenin tesis edilmesi amaçlanmıştır. Elbette bu, kapitalist dünya sisteminin merkez bölgesine dair mekânsal düzenlemeler anlamına gelmektedir. Önceki başlıkta ortaya çıkışının ekonomi-politik analizinin yapıldığı İngiliz hegemonyası ile karakterize olan 1815-1915 arası dönem de böyle bir güçler dengesi dönemi olmuştur. 1775–1783 Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nda kaybeden İngilizlerin, Amerikan kolonilerini destekleyen Hollanda’ya karşı misilleme olarak Hollanda’nın deniz gücünü hedef almaları, Doğu Hint Adaları’nda Hollandalılar için önemli kayıplarla sonuçlanmıştır.⁵⁰⁴ Üstelik 18. yüzyıl boyunca rakip Amsterdam’dan daha büyük bir ilerleme kaydeden bir yüksek finans merkezi olarak Londra, çökmekte olan Hollanda hegemonyasına karşı yeni yükselecek hegemonyanın habercisi olmuştur.⁵⁰⁵ Napolyon Savaşları’ndan hem askeri hem de ekonomik açıdan dünyanın en güçlü devleti olarak çıkan İngiltere, Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları’nın doğrudan ya da dolaylı sonucu olarak devrilen rejimlerin yeniden kurulmasını da içeren monarşik ve sömürgeci bir restorasyon programı oluşturmuştur.⁵⁰⁶ Bu program

⁵⁰² Ibid.

⁵⁰³ Ibid.

⁵⁰⁴ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 241.

⁵⁰⁵ Ibid.

⁵⁰⁶ Silver & Slater, *op. cit.*, s. 172

İngiliz hegemonyasından yararlanan dönemin egemen sınıflarınca “*toplumsal barış*” adı altında ortaya atılmıştır.

Baran ve Sweezy, 1815 yılının kesin bir İngiliz zafer yılı olduğunu söylemiş ve bu tarihten itibaren elli seneden fazla süren bir *Pax Britannica*’nın⁵⁰⁷ hüküm sürdüğünü belirtmişlerdir.⁵⁰⁸ Onlara göre bu dönemin özgünlüğü, İngiltere’nin kimsenin meydan okumaya cüret edemeyeceği bir hiyerarşi kurmuş olması sayesinde kapitalist dünyada silahlı kuvvetlere ve militarizme ihtiyacın azaldığı bir dönem yaşanmış olmasıdır; ta ki Alman ve Japon tehdidi bu dengeyi bozana dek.⁵⁰⁹ Karl Polanyi de oldukça benzer biçimde 1815 ve 1914 yılları arasındaki bu dönemi “*yüz yıllık barış*” ismiyle nitelemiş, barış ve dengeyle karakterize olduğunu söylediği 19. yüzyıl uygarlığının çökmesinin 20. yüzyılda “*büyük dönüşüme*” yol açtığını söylemiştir.⁵¹⁰ Elbette belirtmek gerekir ki söz konusu barış dönemi, hiç savaş olmayan bir dönemi değil, tüm kıtayı kapsayan ve uzun süreli savaşların yaşanmadığı bir süreci betimlemektedir. Polanyi’ye göre güç dengesi, tarihte her zaman bağımsızlıklarını koruma gayretindeki devletlerle ilgili olmuş ancak bu amaç, “*yalnızca değişen taraflar arasındaki sürekli savaşlar yoluyla sağlanmıştır.*”⁵¹¹ Viyana Kongresi’nin ortaya çıkardığı barış ortamı Napolyon’un çiğnemiş olduğu Westphalia’nın ulusların ticaret hakkı üzerine kurmuş olduğu toplumsal işlevin geri kazanılmasıyla ilgilidir. Gerçekten de bu barış ve güçler dengesi döneminin ticaret ve finans ağlarıyla ilişkisi oldukça görünürdür ve uluslararası hukuk alanındaki gelişmelerle birlikte okunduğunda daha da berraklaşmaktadır. Polanyi’den atıfla:

*“Bir yandan yaygın savaş tehlikesine karşı çok ciddi önlemler geliştirirken, bir yandan da bir alay küçük savaşın ortasında barış içinde ticarete olanak sağlayan bu son derece pragmatik sistemin niteliğini, en iyi onun uluslararası hukuk alanında yol açtığı değişikliklere bakarak açıklayabiliriz.”*⁵¹²

İncelediğimiz dönem için Chimni, uluslararası ilişkilerin kendine has özelliklerinin uluslararası hukuku biçimlendirdiği bir dönem olduğunu vurgular. Öyle ki Fransız Devrimi’nin ardından burjuvazinin egemenliği ile şekillenen Avrupa

⁵⁰⁷ Latince: “*İngiliz Barışı*”, belirtilen barış dönemini anlatmak için kullanılan kavram.

⁵⁰⁸ Sweezy & Baran, *Tekelci Sermaye*, s. 175

⁵⁰⁹ *Ibid.*, ss. 175-176.

⁵¹⁰ Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, s. 35.

⁵¹¹ *Ibid.*, s. 39.

⁵¹² *Ibid.*, s. 51.

düzeninde bağımsızlık, uluslararası ilişkileri belirleyen temel unsur haline gelmiş; bu bağlamda devletler arasında günümüz uluslararası hukukunu da etkileyecek çok sayıda andlaşma kaleme alınmış ve devletler arası talep ve karşı talepler ileri sürülmeye başlanmıştır.⁵¹³ Bu bakımdan Westphalia ile Avrupa düzenini şekillendirmeye başlayan ilkelerin Fransız Devrimi ile kurumsallaştığını iddia edebiliriz. Bu bağlamda Viyana Kongresi oldukça kritik bir role sahiptir. Avrupa’da sınırları yeniden belirleyen ve yeni bir barış getirmeyi amaçlayan bu kongrede “*köle ticaretinin kaldırılmasına ilişkin bir deklarasyon kabul edilmiş, uluslararası nehirlerde serbest dolaşım ilkesi ilk kez dile getirilmiş, diplomatik elçilerin statüleri düzenlemiş ve daimi tarafsızlık sistemi düzenlenmiştir.*”⁵¹⁴ Viyana Kongresi, savaşın sürmesinin İngiltere’nin öncülük ettiği serbest ticaret rejiminin yaygınlaşmasına engel teşkil ettiği yönündeki bir Avrupa uzlaşısını yansıtmaktadır. 1. Dünya Savaşı’na kadar büyük ölçekte sürecek olan bu *Avrupa uyumu*, çevreden servet transferi Avrupa’ya akarken Avrupalı devletlerin tümünün bu birikimden yararlanabildiği bir güçler dengesi oluşturma isteği olarak görülmelidir. İlerleyen yıllarda devletler arası ticaret andlaşmaları da hız kazanırken Avrupa’nın bütünleşmesine yönelik de çeşitli adımlar atılmış, özellikle Avrupalı devletler arasındaki iletişim imkanlarını geliştirecek Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (1865) ve Evrensel Posta Birliği (1874) gibi teşkilatlar kurulmuştur.⁵¹⁵

Viyana Kongresi’ni izleyen dönem İngiliz serbest ticaret anlayışının tüm kıtaya yayılmasıyla uluslararası hukuka ve ticarete ilişkin temel kabul edilebilecek teamüller de gelişmiştir. Özellikle savaş sırasında savaştan ülkelerin uyruğundaki kişilerin malvarlığına el konulması uygulaması terk edilmiştir. 1853-1856 Osmanlı ile Rusya arasındaki Kırım Savaşı’nda düşman ülke tüccarlarının limanları terk etmesine izin verilmiş, bu uygulama ilerleyen elli yıl boyunca da Fransa, Prusya, Rusya, Türkiye, İspanya, Japonya ve ABD tarafından uygulanmıştır.⁵¹⁶ Hatta 1898’de başlayan İspanya-Amerika savaşı boyunca savaşla ilgili mallar söz konusu olmadığında Amerikan ticaret gemileri, İspanya limanlarından rahatlıkla geçebilmişlerdir.⁵¹⁷ Birinci dünya savaşına kadarki süreçte savaştan ülkeler arasında ticareti korumaya büyük önem verilmiş, bunun için sayılanlara ek pek çok konuda temel uygulama ve düzenlemeler yapılmıştır. “*Düşman tebaasındaki azınlıkların konumu, düşman*

⁵¹³ Chimni, *International Law and World Order*, s. 488.

⁵¹⁴ *Ibid.*

⁵¹⁵ *Ibid.*, s. 489.

⁵¹⁶ Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, s. 52

⁵¹⁷ *Ibid.*

*tebaasındaki alacaklılara karşı yükümlülüklerin yerine getirilmesi, düşmana ait mülk veya düşman tacirlerinin limanlardan geçiş hakkı gibi konular” bu konularının başında gelmektedir.*⁵¹⁸

Bahsedilen uygulama ve düzenlemeler 19. yüzyılı kapsarken bu yüzyılın sonlarına doğru tekel öncesi serbest ticaret kapitalizminin, yerini tekelci kapitalizme bırakmasıyla 20. yüzyılın ilk yarısını kapsayacak savaşların maddi temelleri oluşmaya başlamıştır. Belirtmek gerekir ki uluslararası hukuka dair belirtilen gelişmeler kıtayı kapsayacak şekilde gelişirken bir yandan çevreden ve sömürgelerden servet aktarımının devam ediyor olması ve dünyanın bu bölgelerinde servet aktarımını sağlayacak süreçlerin işgal başta olmak üzere silahlı yollar da dahil her türlü yolla garanti altına alınmış olması bahsedilen gelişmelerin yalnızca merkez ülkeler arasındaki ilişkileri düzenlemek üzere ortaya çıktığını gösterir niteliktedir. Pekâlâ bir önceki başlıkta 19. yüzyılda çevre ile ticaretin eşitsiz değişim yoluyla nasıl sürdürüldüğünden ve bu bağlamda kapitalist üretimin çevre bölgelere nasıl dayatıldığından bahsedildi. Finans sermayesinin olağanüstü gelişimi ve serbest ticaret kapitalizmi yerine tekellerin de boy göstermesiyle artık kapitalizmin emperyalizm aşamasından söz edilmesinin mümkün olduğunu vurgulamıştık. Bu bağlamda denilebilir ki emperyalizmin 19. yüzyılın ikinci yarısında tarih sahnesine çıkması, çevre bölgelerde açık işgal yöntemleri sürdürülürken emperyalistler arası rekabetin ise barışçıl yolla çözümüne ilişkin andlaşma ve teşebbüslerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁵¹⁹ Böylece emperyalizm uluslararası hukuku, emperyalist ülkelerin uyruklarının malvarlıklarının ve emperyalistlere ait özel teşebbüslerin korunması yönünde şekillendirmeye başlamıştır.⁵²⁰

Viyan Kongresi’ni takip eden süreçte (1914’e kadar) bugünkü insancıl hukuk için temel oluşturanlar başta olmak üzere çeşitli uluslararası hukuk düzenlemeleri yapılmıştır. İlk olarak 1856 Paris Deniz Hukukuna Uyuma Deklarasyonu, dört maddeden oluşur ve savaş durumunda malların rejimine ve ablukaya dair hükümler içerir.⁵²¹ Korsanlık bu deklarasyon ile yasaklanır. Böylece kapitalizmin merkantilist döneminde devletlerin resmi/yarı resmi bir özel savaş aracı olarak kullandığı korsanlık

⁵¹⁸ **Ibid.**

⁵¹⁹ Demirli & Özdemir, **op. cit.**, s. 63.

⁵²⁰ **Ibid.**, s.62

⁵²¹ *Declaration Respecting Maritime Law, Paris (1856)*. Erişim: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/paris-decl-1856/declaration>

kurumu, sanayi kapitalizmi döneminde deniz haydutluğu ile bir ayrıma gidilmeksizin yasaklanmış olur. Bu elbette, savaşın kapitalist birikim süreçleri için faydalı olduğunun düşünüldüğü merkantilizmden, barışın dönemin egemenlerince (Avrupa içinde) birikimi sağlamak için toplumsal bir amaç haline getirildiği sanayi kapitalizmi arasındaki yöntem farklılığının doğrudan bir sonucudur. Yine devam eden süreçte uluslararası ekonomik ilişkilerin genişleme mantığı, iş birliğinin gerekli görüldüğü ve çatışmaları yatıştırabilecek alanlarda kapitalizmin sorunsuz işlemeye devam etmesini sağlamak üzere çeşitli uluslararası hukuk kurumlarına ihtiyaç duymuştur.⁵²² Sınai Mülkiyetin Korunmasına Dair Paris Sözleşmesi (1883) ve Gümrük Tarifelerinin Yayınlanması ve Uluslararası Birlik Kurulmasına İlişkin Sözleşme (1890) bunlar arasında sayılabilir.

19. yüzyıl kapitalizminin emperyalistler arası “*toplumsal barış*” amacına yönelik olarak 20. yüzyılda gelişkin örneklerine rastlayacağımız ilk silahsızlanma ve uluslararası insancıl hukuk düzenlemelerine rastlanmaktadır. Elbette bunların özellikle savaşlarda esirlerin durumundan, kullanılacak bazı silahların yasaklanmasına kadar pek çok alanda insani amaçlar taşıdığı da söylenmelidir. 1864-1906 Cenevre Sözleşmeleri⁵²³ ile 1899-1907 Lahey Sözleşmeleri⁵²⁴ bu konuda atılmış en büyük adımlar olmuşsa da 1. ve 2. Dünya Savaşı bunların amaçlarına ulaşmasını engellemiştir. Daha sonra 1929 ve 1949 tarihlerindeki savaş sonrası yeni duruma uyarlanarak revize edilen Cenevre Sözleşmeleri insancıl hukukun en önemli belgesini oluşturur. Yine savaşan-savaşmayan devlet ayrımının yapıldığı, bazı silah ve maddelerin kullanımının yasaklandığı, savaşın başlatılmasına ve sürdürülmesine dair hükümlerin yer aldığı Lahey Sözleşmeleri, aynı zamanda savaşan devletler arası ticari ilişkileri korumayı amaçlamıştır. Özellikle 1907 tarihli konvansiyonların altıncı ve yedincisi, 1856 Paris Deniz Hukukuna Uyuma Deklarasyonu ile yukarıda bahsedilen 1815 sonrası deniz ticaretini koruma uygulamalarını tamamlayıcı niteliktedir. Örneğin altıncı konvansiyonun ilk maddesinde savaşan devletlere ait ticaret gemileri düşmana ait limanda bulunduklarında kendilerine limandan ayrılmaları için geçiş belgesi

⁵²² Chimni, *International Law and World Order*, s. 488.

⁵²³ *Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field*. Geneva, 22 Ağustos 1864, Erişim: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gc-1864> ; *Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armies in the Field*. Geneva, 6 Temmuz 1906, Erişim: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gc-1906>

⁵²⁴ *Final Act Of the International Peace Conference*. The Hague, 29 Temmuz 1899, Erişim: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-finact-1899> ; *Final Act of the Second Peace Conference*. The Hague, 18 Ekim 1907, Erişim: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-finact-1907>

verilmesini, ikinci maddesi mücbir sebeplerle limanı terk edemeyen ticaret gemilerine el konulamayacağını (tazminatla konulabiliyor) düzenlemektedir.⁵²⁵ Yedinci konvansiyon ise ticaret gemilerinin donanmaya dahil edilmesinin şartlarını düzenlerken esasen korsanlığa karşı Paris Deklarasyonu’nun eksik kısımlarını tamamlamayı amaçlar.⁵²⁶

Bu dönemde uluslararası hukukun emperyalist devletler arası ilişkilerle şekillenmiş olduğuna ilişkin iddiamızla en çok uyuşan gelişme 1884-1885 yıllarında gerçekleştirilen Berlin Konferansı’dır. Öyle ki bu konferansta Afrika’da egemenlik iddia eden ve aralarındaki rekabet giderek kızışan Avrupalı devletler arasında sömürge paylaşımı yapılarak Afrika kıtasının çekişmeye konu bölgeleri bu devletler arasında paylaştırılmıştır. Esasen söz konusu egemenlik ilanlarının dayanağı, batıda sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasının sonucu olarak kapitalizmin tekelci aşamasından ve dolayısıyla emperyalizmin ortaya çıkışından kaynaklanmaktadır.⁵²⁷ Öyle ki söz konusu çekişme ve anlaşmazlıklar devletlerde bulunan kapitalist tekeller arasında çıkmıştır. Henüz bu tarihlerde Sahra Altı Afrika’nın güneyindeki İngiliz topraklarının %75’inden fazlası imtiyazlı şirketler tarafından satın alınmış durumdadır.⁵²⁸ Kapitalizmin emperyalizme doğru gelişimine dair bu durumu, kapitalizmin merkantilist döneminden ayırmak için Miéville, “16. ve 17. yüzyıllarda devletler siyasi otoritelerini kullanmak için şirketlere başvuruyorlardı, şimdi ise şirketler devletlere başvuruyor” diyerek açıklamıştır.⁵²⁹ Kongre’de Avrupalı güçlerin işgal ettikleri bölgelerde otoritenin kurulmasını sağlama yükümlülüklerinin olduğu karara bağlanmış ve böylece işgal ile sömürgeciliğin meşruiyeti emperyalizmin uluslararası yasal yapısının resmileştirilmesiyle sağlanmıştır.⁵³⁰ Bu bakımdan Berlin Konferansı, Lenin’in “dünyanın kapitalist gruplar ve büyük güçler arasında paylaşılması” olarak adlandırdığı tarihsel sürecin en somut gösterenlerinden birisi olmuştur. Öyle ki ilk bölümde de belirtildiği üzere Lenin’e göre tekel-öncesi serbest ticarete dayanan kapitalizmin sınırına 1870’te dayanılmış, tekelci dönemle birlikte ve Hobson’ın da

⁵²⁵ *Convention (VI) relating to the Status of Enemy Merchant Ships at the Outbreak of Hostilities* (1907). Erişim: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-vi-1907>

⁵²⁶ *Convention (VII) relating to the Conversion of Merchant Ships into War-Ships* (1907). Erişim: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-vii-1907>

⁵²⁷ Miéville, *A Marxist Theory of International Law*, s. 251.

⁵²⁸ Koskenniemi, M. (2000). *International Law and Imperialism. The Josephine Onoh Memorial Lecture*. Hull: Law School, University of Hull. s. 9.

⁵²⁹ Miéville, *A Marxist Theory of International Law*, s. 251.

⁵³⁰ *Ibid.*, ss. 252-253.

vurguladığı üzere, 1884'ten itibaren Avrupalı belli başlı güçlerin sömürge avıyla topraklarını genişletmesi görülmemiş ölçüde artmıştır.⁵³¹ Yine ilk bölümde dile getirdiğimiz üzere aynı ilişkiyi Luxemburg'un emperyalizm kavrayışı ile de kurmak mümkündür. Bazı farklılıklarla beraber Luxemburg'un vurgusunun bizim merkez ve çevre olarak ifade ettiğimiz iç ve dış bölgeler arasındaki ilişkiye yapıldığı belirtilmişti. Buna göre Luxemburg, emperyalizmi iç bölgelerdeki kapitalistlerin dışarıya için girmiş olduğu rekabetçi mücadelenin siyasal ifadesi olarak tanımlıyordu.⁵³² O halde Berlin Konferansı ile birlikte 19. yüzyılın sonunda uluslararası ilişkiler ve hukuktaki diğer gelişmeler de bu rekabetçi mücadele ile şekillenmiştir.

Özetle emperyalizmin tarih sahnesine çıktığı bu dönem, tekeli sermayenin devlette güçlenen konumu ile siyasal iktidarı çevre ülkelerin sermaye ve işçi sınıfı aleyhinde kullanma eğilimiyle⁵³³ karakterize olan; açık işgal ve sömürgecilik yöntemlerinin meşrulaştırılması için uluslararası hukukun bu eğilimin üzerine inşa edilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Bu inşa faaliyeti için alet çantasındaki en faydalı araç ise pozitivizm olmuştur. Öyle ki Chimni, Berlin Konferansında Afrika'nın paylaşılması da dahil olmak üzere bu dönemde ortaya çıkan çeşitli himaye ve vesayet biçimlerinin yanı sıra sömürge ve yarı-sömürgelere dayatılan kapitülasyon andlaşmaları başta olmak üzere eşit olmayan uluslararası andlaşmalara varıncaya kadar hepsinin pozitivist doktrinlere dayandığını belirtmektedir.⁵³⁴ Bunun sebepleri dünyayı düzenleyen dilin ve buna bağlı olarak merkezin çevreye yönelik müdahalelerindeki meşrulaştırıcı argümanın değişmiş olmasında aranmalıdır. 16. yüzyılda Amerika kıtasına ayak basan İspanyolların Hristiyanlaştırma argümanı doğal hukuk içerisinde anlam kazanmış ve dönemin uluslararası hukuk düşüncesi de bu bağlamda gelişmişti. 19. yüzyıl zaten önceki yüzyıllarda laikleşmeye başlayan uluslararası hukukun, Batılı olmayanları medenileştirme argümanı ile pozitivist bir temelde inşa edilmesine sahne olmuştur. Böylece dünya “*medenî*” ve “*medenî olmayan*” olarak ikiye bölünürken, birincinin ikinciye yönelik işgal, fetih, sömürgeleştirme, eşitsiz andlaşmalar dayatma ve kapitülasyonlar gibi her türlü müdahalesi *mission civilisatrice*⁵³⁵ ile meşrulaştırılmıştır. Viyana Kongresi sonrası uluslararası hukuk ise bu yüzyıl boyunca, yalnızca “*medenî*” olanlar, yani merkez

⁵³¹ Lenin, **Emperyalizm**, s. 88.; Ayrıca Bkz. Başlık 1.1.3.

⁵³² Luxemburg, **Sermaye Birikimi**, ss. 251-267.; Ayrıca Bkz. Başlık 1.1.2.

⁵³³ Demirli & Özdemir, **op. cit.**, s. 61.

⁵³⁴ Chimni, **International Law and World Order**, s. 493.

⁵³⁵ Medenileştirme misyonu.

kapitalist/emperyalist devletler arasındaki ilişkileri düzenlemek ve bu devletler arasında barış ve dengeyi sağlamak için ortaya çıkan kural ve uygulamaları ifade eden bir anlama gelmiştir. Söz konusu değişimin izini dönemin uluslararası hukuk yazınında görmek mümkündür. Örneğin Amerikan hukukçu ve diplomat Henry Wheaton, oldukça etkili olmuş Uluslararası Hukuk ders kitabının 1846 yılındaki üçüncü baskısında “uluslararası hukukun medeni/Hristiyan uluslar arasında olduğu” şeklindeki tanımını “*medenî uluslar arasında olduğu*” şeklinde değiştirmiştir.⁵³⁶ Elbette bu yaklaşım kendi çelişkilerini de beraberinde getirmiştir. Her şeyden önce “*medenî*” ifadesiyle kastedilen Avrupalı devletler ile ABD olmasına rağmen; yer yer bu tanımın dışına çıkılacak şekilde Osmanlı Devleti ile de benzer uluslararası hukuk ilişkileri kurulmuş; “*medenî*” ifadesinin tanımı konusunda çelişkili bir durum ortaya çıkmıştır. Mark Mazower, Osmanlı Devleti’nin “*Avrupa Kamu Hukuku*” kapsamına girmesi örneğinde görülen bu çelişkili durumun “*medenî*” ifadesindeki köklü bir değişikliği yansıtmadığını ve esasen Osmanlı ve Rusya gibi büyük imparatorlukları Batılı prensiplere uymaya zorlamak için bir hamle olarak değerlendirilebileceğini ifade etmiştir.⁵³⁷ Esas olarak Osmanlı hiçbir zaman Avrupa’da “*medenî*” olarak görülmediği gibi 19. yüzyıl boyunca kapitülasyonlar yürürlükte kalmış ve Hristiyan Balkan devletlerinin bağımsızlık talepleri “*onların Osmanlı yönetiminden çıkmalarının medenileşmelerinin en iyi yolu olduğu*” argümanı ile desteklenmiştir.⁵³⁸

Medeni sayılmayan devletlerin uluslararası hukukun kapsamı dışında bırakılması, bu devletlere dayatılan eşitsiz uluslararası andlaşmaların emperyalist devletlerin kendileri arasında uyguladığı karşılıklılık esaslı standartlardan çok uzak olması durumunda da görülebilir. Örneğin Afyon Savaşları’nın ilkinin sonunda İngiltere tarafından Çin’e dayatılan 1842 Nanking Andlaşması⁵³⁹, Britanya vatandaşlarının Çin’de diplomatik dokunulmazlığa sahip olması gibi çok sayıda tek taraflı imtiyaz, Çin’in gümrüklerini İngilizlere açmasından yüklü tazminatlar ödemesine kadar çok sayıda tek taraflı yükümlülük içermesi bakımından bu eşitsiz

⁵³⁶ Miéville, **A Marxist Theory of International Law**, s. 243. & Gong, G.W. (1984). *The Standard of ‘Civilization’ in International Society*. Oxford: Clarendon Press, s. 54.

⁵³⁷ Mazower, M. (2006). An International Civilization? Empire, Internationalism and the Crisis of the Mid-Twentieth Century. *International Affairs*, 82(3), 553-566, s. 556.

⁵³⁸ **Ibid.**

⁵³⁹ *Treaty of Peace, Friendship, and Commerce between Her Majesty the Queen of Great Britain and Ireland and the Emperor of China* (1842). Erişim: <https://china.usc.edu/node/20462> ; Cümlelerin devamında bahsedilen eşitsiz şartlar içeren maddeler için özellikle bkz. Madde II, III, IV, VI, VII ve X.

andlaşmaların klasik bir örneğini oluşturmaktadır.⁵⁴⁰ Böylece pozitivizm temelinde gelişen uluslararası hukuk, Avrupa dışındaki dünyaya karşı güç kullanımını rasyonalize etmek üzere, Avrupa dışındaki dünyanın aleyhine geliştirilerek doğal hukuku yerinden etmiştir.⁵⁴¹ Devletlerin birbirlerine karşı olan fiillerinden sorumlulukları yalnızca “*medeni devletler*” arasındaki bir konu olarak görülmüş ve böylece devlet sorumluluğu hukuku, “*Avrupa malları ve tüccarları için ekonomik alanı koruma ihtiyacını karşılamak üzere*” gelişmiştir.⁵⁴² Medeni-medeni olmayan şeklindeki ayrıma dayanan bu anlayış, 20. yüzyılda özellikle sömürge ülkelerin ulusal kurtuluş mücadeleleri neticesinde önemli bir değişim geçirdiyse de modern uluslararası hukukun temelini oluşturan bu yaklaşımın izlerini halen UAD Statüsü’nün 38. Maddesinde olduğu gibi bazı temel uluslararası hukuk belgelerinde görmek mümkündür.⁵⁴³

Özetle denilebilir ki merkantilizmden sanayi kapitalizmine, sömürgecilikten emperyalizme geçiş süreci aynı zamanda uluslararası hukukta doğal hukukun egemenliğinden hukuki pozitivizmin egemenliğine geçişi sağlamıştır. Uluslararası hukukun, kapitalizmin ilk örneklerinin tarih sahnesine çıkışıyla birlikte ilk unsurlarının gelişimiyle başlayan yolculuğu, modern (kapitalist) dünya sisteminin ortaya çıkışıyla birlikte “*uluslararası*” sistemin Avrupa içerisindeki oluşumuyla başlangıç adımlarını atmıştır. Bu tarihsel gelişim, kapitalizmin tarihsel gelişimi içerisinde merkez ve çevre arasındaki ilişkilerin gelişim seyrine göre şekillenmiştir. Kapitalizmin merkantilist dönemi boyunca ve feodalizmden kapitalizme geçiş koşullarında bir ticaret tüzel kişisi olarak “*egemen*” sıfatını kazanan devletler arası ilişkileri belirlemiştir. Sanayi kapitalizmi boyunca tekel öncesi kapitalizmden emperyalizme geçiş sürecinde modern uluslararası hukukun üzerinde yükseldiği pozitivist temel atılmış, sömürgeler ise bu ilişkinin dışında bırakılmış; henüz (20. yüzyıla dek) uluslararası hukukun öznesi olamamışlardır. Bugünkü uluslararası hukukun esas organlarına ve ana gövdesine kavuşması ise tarihin en büyük savaşlarına tanıklık eden 20. yüzyıl içerisinde olmuştur ve bir sonraki bölümün konusu bu nedenle bir bütün olarak 20. yüzyıldan oluşmaktadır. Tüm bu serüvenin ön kapitalist Kuzey İtalyan Kent Devletleri’nde başladığı, Hollanda ve İngiliz hegemonyaları ile bu

⁵⁴⁰ Miéville, **A Marxist Theory of International Law**, ss. 245-246.

⁵⁴¹ Chimni, **International Law and World Order**, s. 489.

⁵⁴² **Ibid.**

⁵⁴³ Bu husustaki tartışma daha önce yapıldığı için burada bu tartışmaya devam edilmemiştir: Bkz. Başlık 2.2.2

hegemonyalar arası mücadelelerle devam ettiği bir kez daha vurgulanmalıdır. Bu bağlamda anlatılan hikaye, İngiliz hegemonyasından ABD hegemonyasına geçiş ile devam etmektedir.

3. BÖLÜM

İKİ KUTUPLULUKTAN TEK KUTUPLULUĞA: AMERİKAN HEGEMONYASI EKSENİNDE ULUSLARARASI HUKUK

Çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan bu bölümde Amerikan hegemonyası ekseninde kurumsallaşan uluslararası hukukun günümüze dek geçirdiği değişim ve gelişim süreçleri incelenmektedir. Bu bağlamda bu bölüm, sırasıyla Amerikan hegemonyasının kuruluşuna giden iki büyük dünya savaşı dönemini, Amerikan hegemonyasının kuruluşuyla birlikte uluslararası hukukun BM'ye dayalı kurumsallaşma dönemini ve neoliberal küreselleşmeyle birlikte geçirdiği değişimi üç başlık altında incelemektedir. Her başlığın alt başlıklarında uluslararası hukuku etkileyen ekonomi-politik süreçler etraflıca değerlendirilmeye çalışılmış ve ardından bu süreçlerin uluslararası hukuk üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Çalışmanın metodolojisine uygun bir biçimde Hollanda ve İngiliz hegemonyaları ile çeşitli paralellikler kurularak Amerikan hegemonyası döneminde kurumsallaşan uluslararası hukukun, tarihsel oluşum dönemiyle benzerlik ve farklılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ele alınan konu itibarıyla bu bölümün çalışmanın ana gövdesi olarak değerlendirilmesi mümkündür.

3.1. 1914-1945: İki Büyük Dünya Savaşı ve Amerikan Hegemonyasına Doğru

Hollandalıların Westphalia düzeninin yerini alan İngilizlerin “*serbest ticaret emperyalizmi*”, bir önceki bölümde değinildiği üzere Avrupalılar arasında mutlak bir toplumsal barışa dayanıyordu. İngiliz hegemonyası ile ABD hegemonyası arasındaki geçiş dönemi; sadece “*Viyana Kongresi tarafından yeniden kurulan devletler arası davranış ilkeleri ile kural ve normları*”⁵⁴⁴ ortadan kaldırmakla kalmamış, bu güçler dengesinin örgütlediği toplumsal barışı da hiçbir dönemde görülmemiş bir şiddetle yok etmiştir. Birleşik Krallık'ın dünyayı yönetme gücü, 20. yüzyıl başlarken iki büyük dünya gücünün yükselişiyle paralel olarak zayıflamaktaydı. İlki, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla sanayileşen ve bununla birlikte önemli askeri ve endüstriyel yenilikleri Avrupa içi güç mücadelesinde kendisine avantajlar sağlayan Almanya (önce

⁵⁴⁴ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 111.

Prusya) idi.⁵⁴⁵ İkincisi ise, sahip olduğu coğrafi, tarihsel ve ekonomik tüm avantajları⁵⁴⁶ iyi kullanacak ve bu şiddetli mücadelenin galibi olacak olan Birleşik Devletler olacaktı. Yükselen bu iki dünya gücünün birbirleriyle ve hegemonik konumunu kaybetmek istemeyen Birleşik Krallık ile girdikleri mücadele; mevcut hegemonyadan yararlanan ve yeni yükselen güçlerin yanında yer alan devletlerin de dahil olduğu tarihin en büyük ve en geniş çaplı iki dünya savaşına yol açmıştır.

3.1.1. İngiliz Hegemonyası Gerilerken: Yükselen Yeni Güçler ve Uluslararası Hukuk Yaklaşımları

İki büyük dünya savaşını Wallerstein'in bütün bir otuz yıl savaşı olarak değerlendirmekten yana olduğunu vurgulamıştık.⁵⁴⁷ Gerçekten de tüm dünya hegemonyalarının tarihsel olarak büyük bölgesel savaşlar neticesinde kurulduğu göz önüne alındığında; iki savaşı tarihsel bir bütün olarak görmek mümkün olmaktadır. Pekâlâ Hitler Almanyası'nın 2. Dünya Savaşı dönemindeki askeri fetih stratejisi de Versay Andlaşması'nın ağır hükümlerinden kurtulmaya dayandırılmış olup iki savaş arasında tarihsel bir süreklilik bulunmaktadır. Tarihsel öncülleri olan Şarlken ve Napolyon'u izleyen Almanya, bir "*dünya-imparatorluk*" inşasına girişmiştir. Esasen Almanya'nın 1870'lerden 1914'e değin geliştirdiği sanayisi ile eşgüdümlü olarak geliştirdiği kara gücü, onun toprak fethetmeye dayalı bir strateji izleyen teritoryalist eğilimleriyle oldukça uyumlu olmuştur. ABD'nin ise aksine eski dünyadan yalıtık olmasının etkisi/avantajı onu büyük bir deniz ve hava gücü geliştirmeye itmiştir.⁵⁴⁸ Kara savaşları yoluyla fethetmeye dayanan askeri genişleme stratejisinin tarihsel dezavantajı, geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi tüm büyük karşıt güçlerin bu stratejiyi izleyen gücün karşısında birleşmesi olmuş; aynı İngilizlerin Çarlık Rusya'sı ile Napolyon karşısında birleşmesi gibi ABD ve Sovyetler Birliği, Hitler'e karşı birleşmiştir.⁵⁴⁹ Şüphesiz, iki büyük gücün arasındaki rekabetin kökenlerini İngiliz hegemonyasının çözülmeye başladığı tarihsel süreçte aramak gerekmektedir.

⁵⁴⁵ *Ibid.*, ss. 103-104.

⁵⁴⁶ Bkz. Başlık. 1.2.2. ve Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 103.

⁵⁴⁷ Bkz. Başlık 2.4.2.

⁵⁴⁸ Wallerstein, I. (2004). *Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünyada ABD*. (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları, s. 35.

⁵⁴⁹ *Ibid.*, s. 36.

1873-1896 Büyük Depresyonu, uluslararası yatırım rekabeti ve devletler arası güç mücadelelerini önemli ölçüde etkileyerek İngiliz hegemonyası için önemli bir dönüm noktası olmuştur.⁵⁵⁰ Büyük Depresyon'un etkisi yalnızca devletler arası gelişmeler bakımından değil, aynı zamanda sınıf mücadelesi bakımından da önemli bir kaldıraç vazifesi görmüş, tüm Avrupa ve Amerika'da sınıfsal çelişkiler olabildiğince keskinleşmiştir. İngiltere'de sanayi kapitalizmi ile üretici güçlerin gelişimine bağlı olarak sayısı alabildiğine artan işçi sınıfının, enflasyonist baskıyla eriyen ücretleri karşısında sendika ve siyasi partilerde örgütlenme hızı da aynı paralellikte artmış, grevler ve toplumsal eylemler kapitalist yöneticiler üzerinde önemli bir baskı oluşturmuştur.⁵⁵¹ Birinci dünya savaşı öncesinde yükselen sınıfsal itirazlar ve ulusal çalkalanmalar 20. yüzyılın ilk yarısına damgasını vurmuş, bu hegemonik geçiş sürecinde ilk kez çevrenin itirazları yeni dünya sisteminin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Bu bakımdan 1917 Sovyet Devrimi'nin etkisiyle, Avrupa halkları arasında en yaygın hissiyat savaş karşıtlığı iken 1918 yılında sosyalist devrimin, tüm Avrupa'ya yayılacağı düşüncesi yaygın bir kanaat haline gelmiştir.⁵⁵²

Tam da İngiliz hegemonyasının gerilemeye başladığı yıllarda Prusya-Fransa savaşında Fransa'nın yenilmesi (1871) ve ABD'nin iç savaşı atlatması (1865) ile istikrarlı bir siyasi yapı oluşturan Almanya ve ABD; çelik, otomobil ve kimya gibi önemli sanayi sektörlerinde öncü konuma gelmiş ve küresel piyasalardan büyük miktarda pay almaya başlamışlardır.⁵⁵³ ABD'nin yoğun ticari ilişkilerini sürdürdüğü önceki hegemonik güç İngiltere ile ittifak halinde olması, onun "*dünya ekonomisinin işgücü, sermaye ve girişim merkezi olarak gelişmesi*"⁵⁵⁴ ile paralel ilerlemiştir. Bu gelişim karşısında Almanya'nın mutlak güç dışında bir rıza üretme kapasitesi olmayan büyük imparatorluk inşası girişimi mecburen yalnız kalmıştır. Sonuçta Hitler'in ulusal "*bin yıllık imparatorluk*" iddiası ile Roosevelt'in "*dünya liberalizminin avukatı*" olma şeklindeki "*evrenselci*" iddiası⁵⁵⁵ çarpışmış ve devletler arası sisteme öncülük etmesi için diğer devletlerce de rıza gösterilen, bu "*evrenselci*" iddia olmuştur.

⁵⁵⁰ Silver & Slater, **op. cit.**, s. 181.

⁵⁵¹ **Ibid.**, ss. 181-183.

⁵⁵² **Ibid.**, s. 188.

⁵⁵³ Wallerstein, **Amerikan Gücünün Gerileyişi**, s. 19.

⁵⁵⁴ Arrighi, **Uzun Yirminci Yüzyıl**, s. 101.

⁵⁵⁵ Wallerstein, **Amerikan Gücünün Gerileyişi**, s. 20.

Savaş ve barış arasındaki diyalektik ilişkinin 20. yüzyılda bir önceki yüzyılın tam tersi şeklinde geliştiği rahatlıkla söylenebilir. Baran ve Sweezy'nin vurguladıkları üzere:

*“On dokuzuncu yüzyıl on beş yıl süren bir savaşla başladı ve sonrasında barışçıl bir gelişmeye sahne oldu. Yirminci yüzyıl ise on beş yıllık bir (nispi) barışla başladı ve o zamandan beridir de tüm dünya sürekli olarak yıkıcı savaşların ya da bu savaşların sonuçlarının etkisi altında kaldı.”*⁵⁵⁶

Bu denli büyük çaplı ve yıkıcı savaşlar, iktisadi sonuçları bakımından; aynı kapitalizmin tarihinde çığır açan yenilikler olan otomobil, buhar makinesi ve demiryolu gibi “*güçlü dışsal uyarıcılar*” olarak değerlendirilmelilerdir.⁵⁵⁷ Bu bakımdan bir bütün olarak 20. yüzyılın iktisadi tarihi ve dolayısıyla buna bağlı tüm siyasi ve hukuki gelişmeler bu savaşlar neticesinde ve etkisinde meydana gelmiştir. Savaş sonrası oluşan iktisadi durumda: 1) toplumun yeniden üretilebilir serveti azalır, 2) böylece ortaya çıkan mal ve hizmet yetersizlikleri nüfus artışıyla daha da artar, sonuçta talep fazlalığı oluşur, 3) bu talepler savaş malzemesi üretmek için yapılan yatırımlarla karşılanmaya çalışılsa da bu yatırımların faaliyet alanları gereği taleplerin tümü karşılanamaz, 4) sonuçta bu yatırımların kaldırılmasıyla ve yerlerine talepleri karşılamak üzere artığın büyük bir kısmını emebilecek yeni yatırım alanları açılır.⁵⁵⁸ Savaşın esas galipleri, askeri bir zaferin ötesinde bu yatırım fırsatını en iyi gören ve değerlendiren güçler olagelmışlerdir. Bu bakımdan bu fırsatı değerlendiren, iki dünya savaşından da sınai üretim kapasitesi zarar görmeden çıkan tek devlet olan ABD olmuş, diğer üretim noktalarının çökmesinin sağladığı verimlilikle çok kısa süre içinde Amerikan ürünleri dünya piyasasına hakim olmuştur.⁵⁵⁹

Almanya'nın da ABD'nin de dünya hakimiyeti iddiaları, farklı biçimlerde de olsa kendi hukuk yaklaşımlarını ve dünya sistemine kendi uygun gördüğü biçimde önderlik etme önerilerini içermektedir. Almanya'nın bir dünya-imparatorluğu kurmaya yönelik şiddetli girişimi, dayandığı askeri fetih stratejisiyle oldukça uyumlu şekilde “*içerisi-dışarı*” ve “*dost-düşman*” ayrımlarına dayanan bir uluslararası hukuk felsefesi perspektifine dayanmaktadır. Bu perspektifin güçlü izlerini veyahut

⁵⁵⁶ Sweezy & Baran, *Tekelci Sermaye*, s. 213.

⁵⁵⁷ *Ibid.*, s. 210.

⁵⁵⁸ *Ibid.*, s. 214.

⁵⁵⁹ Wallerstein, *Amerikan Gücünün Gerileyişi*, s. 48.

temellerini Alman hukukçu ve siyaset kuramcı Carl Schmitt'te görmek mümkündür. Schmitt'e göre her siyasi birlik, karşısında kamusal bir düşman olan başka bir siyasi birliği koşullayacağından tüm devletlerin birliğine dayanan, onların üzerinde bir uluslararası hukuk inşa etmek mümkün değildir.⁵⁶⁰ Bu bakımdan Schmitt, uluslararası hukuku tamamen egemen devletlerin iradesi neticesinde oluşan, birbirlerini kamusal olarak dost ve düşman ilan eden siyasi birimler arasındaki savaşlar arası ilişkileri düzenleyen bir alan olarak görür. Bu alanda tüm siyasi birimleri kapsayan bir dünya barışı doğası gereği mümkün değildir ve bu nedenle her türlü “evrensellik” de yalnızca tarafların iddialarından ibaret bir kavramdır.

*“Bir devlet insanlık adına siyasal düşmanıya savaştığında, bu, insanlığın savaşı olmaktan ziyade, bir devletin, savaştığı düşmanı karşısında evrensel bir kavramı tümüyle tasarrufu altına alma savaşı anlamına gelir.”*⁵⁶¹

İnsanlık, medeniyet, adalet gibi evrensel olduğu iddia edilen kavramlar Schmitt'e göre ancak emperyalizmin genişleme faaliyetleri için elverişli ideolojik aygıtlardan ibaret olabilir.⁵⁶² Bu bakımdan Schmitt, Milletler Cemiyeti (MC) gibi kuruluşların uluslararası hukuk adına varlığını da çelişkili bir durum olarak görür. Burada akla ilk olarak temel yaklaşımımızın özellikle “müdahale hakkına” ilişkin olarak evrensel değerlere yönelik eleştirilerinin⁵⁶³ gelmesi doğaldır. Ancak burada bir parantez açarak Hitler Almanya'sının dayandığı aşırı iradeci uluslararası hukuk felsefesinin tarihsel Batı hegemonyasının anlam dünyasından bir kopuş anlamına gelmediği vurgulanmalıdır. Tam da bu noktada Samir Amin, Nazizmin Avrupa-merkezci savlardan bir sapma olarak değil bu savların aşırı bir ifadesi olarak görülmesi gerektiğinden bahisle, Avrupa evrenselciliği için aslolanın diğer halk ve uygarlıkların yok edilmesi olduğunu belirtmiştir.⁵⁶⁴ Bu “yok etme” faaliyeti, çoğunlukla hegemonyanın rıza unsuruyla sağlanmaya çalışılmışsa da tarihte bu aşırı yorumunda olduğu gibi salt zor ile sağlanmaya çalışıldığı örnekler de mevcuttur.

Bir dünya-imparatorluk kurmaya girişmiş olan tüm güçlerde görülen bu tarihsel durum, Schmitt'in kavramlarıyla ifade etmek gerekirse sınırlanamaz bir

⁵⁶⁰ Schmitt, C. (2012). *Siyasal Kavramı* (2. Bası). (Çev. Ece Göztepe). İstanbul: Metis Yayınları, s. 84.

⁵⁶¹ *Ibid.*, ss. 84-85.

⁵⁶² *Ibid.*, s. 85.

⁵⁶³ Bkz. Başlık 2.2.2.

⁵⁶⁴ Amin, *Avrupa-Merkezcilik*, s. 132.

egemenliğin uluslararası alandaki “*olağanüstü hal*” ilanıdır. Eğer “*egemen, olağanüstü hale karar veren*”⁵⁶⁵ ise ve egemen olan devletin iradesi herhangi bir sınırlamaya konu edilmez ise, uluslararası hukuk da egemen olan devletin güç yoluyla hukuk inşasından başka bir şey değildir. Bu bakımdan Almanya’nın bu yaklaşımı Versay Andlaşması’nın ağır egemenlik sınırlamalarından⁵⁶⁶ kurtularak yarattığı olağanüstü hali salt güç yoluyla meşrulaştırarak “*hukuki*” hale getirmeye dayanan bir inşa sürecidir. Pekâlâ Napolyon’un da Hitler’in de girişmiş olduğu ancak dönemin hegemon devletlerince başarısız kılınmış olan şey bu inşa faaliyetidir. Varlığına devletler arası sistemde rıza gösterilerek bir çeşit istikrar yaratmış olan dünya hegemonyasının karşısında bir dünya-imparatorluk kurma faaliyeti bu bakımdan, devletler arası sistemde bir olağanüstü hal ilanı olarak görülmelidir.

ABD’nin dayandığı uluslararası hukuk anlayışı ise tam tersine “*evrensel*” değerlerle ilişkili, hatta bizzat ABD’nin onların temsilcisi olduğu iddiasındadır. Esasen söz konusu dönemde Almanya’dan oldukça farklı bir biçimde dünya hegemonyası için devletler arası sistemdeki diğer devletlerin rızasına ihtiyaç duyan ABD için bu durum normaldir. ABD, uluslararası sisteme esas olarak 1823 yılında “*sömürgeci güçleri Batı yarımküreden dışlama hakkını açıkça ileri sürerek*”⁵⁶⁷ ve böylece Amerika kıtalarının tümü için bir nevi egemenlik iddiasında bulunarak ilan ettiği Monroe Doktrini⁵⁶⁸ ile dahil olmuştur. Eski sömürgeci güçlerin çoktan ele geçirilmedik yer bırakmadığı yerkürede ABD için esas mesele kendi egemenlik alanını Monroe ile pekiştirdikten sonra dünyanın geri kalanı ile ticaret yapabilmek olmuştur. Tam da bu nedenle ABD’nin uluslararası hukuk ve dış politika ile ilgili temel tezlerinin hepsinde, 1918 Wilson ilkelerinden 1941 Atlantik Bildirisi’ne dek, “*açık ticaret*”, “*denizlerin serbestliği*” ile “*kendi kaderini tayin hakkı*” değişmez ilkeler olagelmıştır.⁵⁶⁹ Elbette

⁵⁶⁵ Schmitt, C. (2005). *Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm* (2. Bası). (Çev. Emre Zeybekoğlu). Ankara: Dost Kitabevi, s. 13.

⁵⁶⁶ Bir sonraki başlıkta ele alınmıştır.

⁵⁶⁷ Vagts, D. F. (2001). Hegemonic international law. *American Journal of International Law*, 95(4), 843-848, s. 846

⁵⁶⁸ Amerikan dış politikası ve askeri yapısının şekillenmesinde etkin rol oynayan isimlerden General Tasker H. Bliss’in, *Foreign Affairs*’te yayımlanan 1929 tarihli makalesinde yer alan Monroe Doktrini’nin ABD’nin kıtadaki egemenliğiyle ilgili olduğu için izolasyonist bir politika olarak algılanmaması gerektiği, aksine bunun uluslararası ticarete müdahale ve denizlerin serbestliği ilkelerinin savunulması için bir araç olarak önemli olduğu şeklindeki değerlendirmesi bu doktrinin ABD dış siyaseti için oynadığı rolü ortaya koymaktadır. Bkz. Bliss, T. H. (1929). The Development of American Policy. *Foreign Affairs*, 7(3), 353-368. Erişim: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1929-04-01/development-american-policy>

⁵⁶⁹ Denk, E. (2011). Uluslararası Hukukun Dayanağına İlişkin Görüşlerin Dönemsellikleri Sorunu: Doğal Hukuk Görüşü Örneği. *Bilge Strateji*, 3(5), 99-126, s. 113.

tüm bu ilkeler, aynı Schmitt'in iddia ettiği gibi, ABD'nin ekonomik çıkarlarını perdeleyen insanlığın ortak “evrensel” değerleri adına savunulagelmıştır. Örneğin esasen eski sömürgelerin rakip güçlerin egemenliğinden kurtarılarak “serbest” ticaretin tarafları ve yeni pazar alanları haline getirilmesi için oldukça işlevli bir stratejik hamle olan Wilsoncu kendi kaderini tayin hakkı, bu dönemde ABD'nin sömürge halklara öncülük ve rehberlik ettiği evrensel bir hakkın kullanımı olarak sunulmuştur.⁵⁷⁰

Bahsedilen evrensellik iddiası, Wilson ilkelerinde de açıkça görülebilir durumdadır. On dört maddenin her birinde⁵⁷¹ ABD'nin 1. Dünya Savaşı sonrası kurulmasını istediği dünya düzenine dair görüşler bulunurken, esasen Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki paylaşımlara yönelik itirazlar görülebilir. Söz konusu itirazlar ABD'nin, yeni kurulacak dünya düzeninin hakimi olma rolüne soyunduğunu gösterir niteliktedir. Bu bakımdan ABD'nin uluslararası alana müdahalesi, mevcut uluslararası hukuk normlarından bir sapmayı değil, aksine yüzyıllardır sürmekte olan Batı hegemonyasına ve “özgür uluslar topluluğu”na en iyi kendisinin liderlik edebileceğini ispatlamaya yönelmiştir. ABD'nin soyunduğu liderlik rolü, bizzat Başkan Theodore Roosevelt tarafından 1901 senesinde ilk ulusa sesleniş konuşmasında şu şekilde ifade edilmiştir:

*“Uluslararası siyasi ve ekonomik ilişkilerin giderek artan karşılıklı bağımlılığı ve karmaşıklığı, ABD de dahil olmak üzere tüm medeni ve düzenli güçleri, dünyanın düzgün bir şekilde denetlenmesi konusunda ısrarcı olmaya mecbur kılmaktadır.”*⁵⁷²

Bu dönemde bir başka evrensellik iddiasında olan güç ise “dünya halklarının birliği” hedefini “proleterya enternasyonalizmi” ilkesine bağlamış olan SSCB'dir. Tartışmamız bağlamında bu durumun önemi, ilk kez çevrenin dünya sistemine yönelik itirazlarının bir devlet nezdinde dile getiriliyor olmasıdır. Daha sonra Yalta ile ilan edilecek yeni dünya düzeninin bir parçası olacak da olsa özellikle kuruluş yıllarında Sovyetler Birliği, mevcut kapitalist dünya sistemine karşı emperyalizmin sömürüsü

⁵⁷⁰ Ibid., s. 115.

⁵⁷¹ Bkz. *Wilson's Fourteen Points, 1918*. Erişim: <https://history.state.gov/milestones/1914-1920/fourteen-points>

⁵⁷² Ruggie, J. G. (1997). The Past as Prologue? Interests, Identity, and American Foreign Policy. *International Security*, 21(4), 89-125, s. 90.

altında olan çevre ülkelerin itirazlarının güçlü bir temsilcisi olmuştur. Öyle ki 1917 devriminin izleyen günlerinde Lenin tarafından yazılan Barış Kararnamesi, Rusya'nın 1. Dünya Savaşı'ndan çekildiği ilan edilirken savaşan devletlerden ziyade taraf devletlerin halklarına seslenen bir niteliğe sahiptir. Yeni hükümetin devam eden savaşın “*güçlü ve zengin ulusların ele geçirdikleri güçsüz ulusları kendi aralarında nasıl paylaşacakları sorunu üzerinden devam etmesini insanlığa karşı işlenmiş suçların en büyüğü*” olarak gördüğünü belirttiği kararnamede diğer ülkelerin işçilerine de “*insanlığı savaşın dehşetlerinden kurtarmak*” için sosyalizm mücadelesini yükseltme çağrısı yapılmıştır.⁵⁷³ Sonraları Sovyet diplomasisi için temel belgelerden biri kabul edilecek bu kararname, Lenin'in emperyalizm tezlerinin Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında dayandığı diplomasi ve uluslararası hukuk anlayışıyla paralellliğini göstermektedir.

Yine Lenin'in 1914 yılında kaleme aldığı *Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı*, erken dönem Sovyetler Birliği'nin kendi egemenlik alanındaki halkların kolektif hakları bakımından ilkesel olarak uyguladığı bir hak olarak uluslararası hukuka yaklaşımını göstermektedir. Wilson'ınki ile aynı isimde anılan bu hak, amaçları bakımından farklılıklar içermektedir. Lenin burada, ulusal soruna emperyalizm tezleriyle tutarlılık içerecek biçimde eğilmiş, dünyanın ezen ve ezilen uluslar olarak ikiye ayrıldığını belirterek ezilen ulusların kurtuluşunun demokrasi mücadelesinin ertelenemez bir görevi olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁴ Ancak burada SSCB'ye sömürge altındaki uluslara rehberlik ve liderlik etme misyonu çıkarılmamış; bu vazife her ülkenin işçi sınıfı ve sosyalistlerine bırakılmıştır. Bu bakımdan Sovyetler Birliği, Wilsoncu kendi kaderini tayin hakkından farklı olarak bu hakkın uygulanmasının “*serbest ticaret*” ile bağlantısını kurmamış, aksine dayandıkları Marksist ideolojinin temel bir ilkesi olarak görmüş ve sömürge halklarının mücadelelerinin işçi sınıfı mücadelelerini güçlendireceği savıyla bu ilkeyi desteklemiştir. Sonuç itibarıyla devrim sonrası SSCB dış politikası, Westphalia'dan beri sürmekte olan ve temelde devletlerin ticaret hakkına dayanan hakim uluslararası hukuk yaklaşımından önemli ölçüde koparak “*işçi sınıfının birliği*” ve “*dünya halklarının dayanışması*” ilkeleri temelinde devrimci bir yaklaşım geliştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda sömürgeciliğe ve

⁵⁷³ Rus Devrimi Belgeleri: Barış Üzerine Kararname (2017). Erişim: <https://www.wsws.org/tr/articles/2017/11/17/cen2-n17.html>

⁵⁷⁴ Lenin, V.İ. (1979). *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı* (6. Bası). (Çev. Muzaffer Erdost). Ankara: Sol Yayınları, s. 121.

emperyalizme karşı ulusal kurtuluş mücadeleleri desteklenmiştir. 1917 Devrimi'nin ve söz konusu desteğin de etkisiyle 20. yüzyılda meydana gelen çok sayıda ulusal devrim, ilk kez dünya sisteminde çevre ülkelerin itiraz ve yeniden bölüşüm taleplerinin de uluslararası hukuku şekillendirmede sınırlı da olsa etkisinin olabildiği bir tarihsel durum yaratmıştır.

3.1.2. Milletler Cemiyeti'nden Briand Kellogg Paktı'na Silahsızlanma ve Barış Girişimlerinin Etkileri ve Başarısızlıkları

1914 ve 1945 arası tarihsel dönem, uluslararası hukuk alanında 1945 sonrası kurulacak yeni dünya sisteminin bazı öncüllerini meydana getirmiştir. Bu kurumlar sıklıkla 2. Dünya Savaşı'nı engellemek konusundaki başarısızlıkları ile değerlendirilseler de gerileyen İngiliz hegemonyasının ve yerine yükselen yeni güçlerin uluslararası hukuka yaklaşımlarını yansıtmaları bakımından önemlidirler. 1. Dünya Savaşı neticesinde imzalanan Versay, St. German, Neuilly, Trianon ve Sevr Andlaşmaları; MC ile Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nın kuruluşu ve Briand-Kellogg Paktı ile Washington Denizcilik Andlaşması gibi silahsızlanmaya dönük andlaşmalar bunlar arasında sayılabilir. Özellikle MC ile Briand-Kellogg Paktı, "*yeni bir dünya savaşını engelleme*" şeklinde özetlenebilecek amaçlarını gerçekleştirememiş olsalar da BM'nin ve "*uluslararası barış ve güvenliği sağlama*" vazifesi edinen diğer uluslararası hukuk kurumlarının tarihsel öncülleri olmuşlardır. Aynı zamanda kuruluşları sırasında devletlerin bu kurumlara yaklaşımları ve yürüttükleri tartışmalar, 1945 sonrası yeni düzende alacakları pozisyonun ipuçlarını vermektedir.

1. Dünya Savaşı'nı sona erdiren barış andlaşmaları, savaşanlar arasında güçler dengesi oluşturma ve devletlerarası sisteme önderlik edecek yeni hegemon devlete rıza gösterilen yeni bir dönemin başlangıcı olma amaçlarından çok uzaktır. Bu bakımdan Westphalia Barışı ve Viyana Kongresi'nden tamamen ayrılan bu andlaşmaların uygulanmaları ya ulusal kurtuluş mücadeleleri eliyle (Sevr gibi) ya da bizzat 2. Dünya Savaşı'na yol açan askeri fetihlerle (Versay gibi) engellenmiştir. Daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak değerlendirildiği üzere Westphalia ve Viyana düzenlerinin ortak özellikleri, dünya sisteminin merkez bölgesinde bulunan Avrupalı güçler arasında bir denge inşa ediyor olmalarıydı. Bu bakımdan ikisi de yeni dünya sistemine liderlik edecek dünya hegemonyalarını (önce Hollanda ve ardından İngiltere) müjdeliyorlardı. Bu ise çevrede daha planlı bir sömürü ve tahakküm; merkezde ise

ticari ilişkilerin sürdürülmesi için herkesin egemenlik hakkına saygı duyulması anlamına geliyordu. 1. Dünya Savaşı sonrası yapılan andlaşmalar ise tam aksine merkezdeki devletlerin dünyanın geri kalanı paylaşmak konusunda artarak süren anlaşmazlıklarının bir yansıması olmuştur. Savaşta askeri zafer kazananlar, kaybedenlere kabul ettirmek istedikleri hükümlerle onları ekonomik olarak çökertmek ve bu emperyalist paylaşım mücadelesinde saf dışı bırakmak istemişlerdir.

Taraflar bakımından değerlendirmek gerekirse 1. Dünya Savaşı, hegemonyasını kaybetmekte olan İngiltere ve müttefiki Fransa için ekonomik nüfuz alanlarını koruma savaşıdır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu’nun egemenlik sahasında bulunan Orta Doğu coğrafyasında varlığı keşfedilen petrol kaynaklarının hakimiyetini ele geçirmek İngilizler için temel nedenlerden olmuştur. ABD, yeni dünya liderliğinin yükseleceği bir temel olarak gördüğü ekonomik zemini kaybetmekten korkmuş, savaşın sona ermesinden kısa bir süre önce, 1917 yılında İngiltere’nin müttefiki olarak savaşa girmiştir. Karşı taraftaki Almanya ise sömürgecilik yarışında oldukça geride kaldığı diğer güçlerin sömürgelerinden pay alabilmeyi hesaplamıştır. Sonuçta Almanya ve müttefiklerinin askeri yenilgisi, onları bu emperyalist paylaşım sürecinden tamamen dışlamaya dönük bir stratejiyi beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan söz konusu barış andlaşmaları karşı tarafın münhasıran, devlet olmasından kaynaklı olarak kullandığı egemenlik haklarına yönelik bir saldırı niteliğinde olmuştur.

Versay Andlaşması’nın ilgili hükümleri yukarıda bahsedilen durumu tereddüte yer bırakmayacak netlikte açıklamaktadır. Andlaşma, Bismarck’ın Alman Birliği’nin kuruluşunu ilan ettiği Versay Sarayı’nın Aynalı Salonu’nda imzalanmış, böylelikle şekli olarak da “*Alman İmparatorluğu’nu kurulduğu yerde yenme*” görüntüsü oluşturulmuştur.⁵⁷⁵ Andlaşmanın beşinci bölümde düzenlenen “*Almanya’nın mecburi askerliği kaldırması, 100 bin kişiden fazla askeri kuvvete sahip olmasının, uçak ve denizaltı üretiminin yasaklanması ve tüm gemilerini İtilaf Devletleri’ne teslim etmesi*” gibi hükümler⁵⁷⁶, doğrudan Almanya’nın kendi ülke toprakları üzerinde kullandığı egemenliği sınırlayıcı hükümlerdir. Elbette bunlara ek olarak ağır tazminatlar⁵⁷⁷ ve

⁵⁷⁵ Özcan, M. S. Ö. & Tutuş, L. Nazi Almanyası’na Giden Süreci Yaratmak: Paris Barış Konferansı, Versailles Antlaşması ve Weimar Almanyası. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 14(27), 276-291, s. 283.

⁵⁷⁶ *The Versailles Treaty, Part V, (1919)*. Erişim: <https://avalon.law.yale.edu/imt/partv.asp>

⁵⁷⁷ Özellikle 8. Bölümde yer alan hükümler ve meşhur 231. Madde. Bkz. *The Versailles Treaty, Part VIII, (1919)*. Erişim: <https://avalon.law.yale.edu/imt/partviii.asp>

Almanya'nın deniz aşırı sömürgelerinin diğer emperyalist güçlere paylaştırılması da karara bağlanmıştır. Pek çok benzeri hükmün Trianon ve Sevr'de (Osmanlı ordusunun sınırlandırılması ve orduyu denetleme komisyonlarının kurulması gibi) de olduğu belirtilmelidir.

Versay ve ilgili andlaşmalar, o güne dek yalnızca dünya sisteminin merkez bölgeleriyle de sınırlı olsa uluslararası hukukta teamülen oluşmuş olan “*devletlerin egemen eşitliği*” ilkesine bütünüyle aykırı, karşı tarafı “*cezalandırmayı*” esas alan andlaşmalardır. Dolayısıyla bir güçler dengesi tesis etmemeleri nedeniyle dünya sisteminin yeni bir aşamasının müjdecisi ol(a)mamış; aksine sürmekte olan hegemonik geçiş dönemindeki güçler mücadelesinin yansıması olmakla sınırlı kalmışlardır. 1. Dünya Savaşı ile 2. Dünya Savaşı arasındaki tarihsel süreklilik, bu bakımdan da anlaşılır olmaktadır. Esasen Wallerstein'in ikisini birlikte bir hegemonik geçiş sürecini karakterize eden bütün bir otuz yıl savaşı olarak görme şeklindeki önerisi, bu süreklilikle anlam kazanmaktadır. Nazizmin Almanya'da güçlenişi büyük oranda Versay'ın dayattığı ağır sonuçları ortadan kaldırma, Hitler'in Almanya'yı sömürgelerine yeniden kavuşturma ve bir dünya gücü olma vaatleri altında gerçekleşmiştir.

İlgili barış andlaşmaları 1919 senesinde yapılan Paris Barış Konferansı'nda kararlaştırılmış, MC Sözleşmesi aynı konferansta, Wilson başkanlığında toplanan özel bir komisyonca Versay Andlaşması'na dahil edilerek hazırlanmış, 10 Ocak 1920 tarihinde MC kurulmuştur. MC'nin kuruluşuna ilişkin fikir birliği esas olarak İngiliz-ABD iş birliğinin bir yansıması olarak görüls⁵⁷⁸ ve Wilson'ın prensipleri MC sözleşmesinde kendisine yer bulsa da Wilson, son tahlilde senatodan gerekli onayı alamamış ve ABD, MC'ye katılmamıştır. Bu durumun genellikle ABD'nin o dönem Avrupa'daki sorunlardan uzak durmayı hedefleyen “*izolasyoncu*” dış politika görüşünün bir yansımasını oluşturduğu belirtilir. Yine MC ile oluşturulmak istenen “*kolektif güvenlik*” sisteminin özellikle Cumhuriyetçilerce ABD'nin egemenliğini sınırlayıcı bir unsur olarak görüldüğü de belirtilebilir. Ancak elbette bu pozisyon Wilson ilkeleriyle ve ABD'nin uluslararası sistemde ulaşmak istediği hakem pozisyonuyla bir tutarsızlık içermektedir. Böylece ABD'nin ulaşmak istediği pozisyon 2. Dünya Savaşı sonrasına ertelenmiştir. Neticede yeni yükselen dünya liderinin

⁵⁷⁸ Özcan & Tutuş, **op. cit.**, s. 282.

olmadığı bir MC, kuruluştan itibaren sakat doğmuş, zaten bir güçler dengesinin inşa edilemediği bir tarihsel dönemin hukuki görünümünü oluşturmuştur.

Elbette yine de MC ile oluşturulmaya çalışılan sistemin, BM için tarihsel bir öncül olması, uluslararası hukuk bakımından önemli kabul edilmelidir. Toplamda 26 maddeden oluşan kurucu andlaşmasının 3. maddesi ile Cemiyet Genel Kurulu, “*dünya barışını ilgilendiren her soruna*” bakmaya yetkili hale getirilmiş, 10. madde ile “*dışarıdan gelecek saldırılara karşı Cemiyet üyelerinin korunması*” yükümlülük haline getirilerek kolektif bir savunma sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır.⁵⁷⁹ 1. Dünya Savaşı’nın galiplerinden, en çok sömürgeye sahip olan İngiltere ve Fransa, okyanus ötesi servet transferinden vazgeçmek istememiş, Wilson’ın sömürgelerin yükselen yeni güçlerle ticaret yapabilecekleri “*egemen hukuk özneleri*” olması anlamına gelen kendi kaderini tayin ilkesini endişeyle karşılaşmışlardır. Neticede MC Sözleşmesi’nin 22. maddesi ile ara bir yol bulunarak, “*kendi kendilerini yönetmekten aciz olan*” eski sömürge halklarının vesayeti, manda yönetimleri adı altında MC’yi temsilen eski sömürgecilerine bırakılmıştır. Böylece 19. yüzyılın hukuki pozitivist uluslararası hukuk anlayışı ve çevre ülkeleri “*medenileştirme misyonu*” aynen devam etmiş; hatta mandacılık ile merkez ve çevre arasındaki sömürü ve tahakküm ilişkisi hukuki bir kılıfa bürünmüştür.

Manda yönetimleri sürerken çevre ile emperyalist merkez arasındaki eşitsiz değişim ilişkisi aynı şekilde devam etmiştir. Özellikle bir önceki yüzyılın büyük sömürgeci güçleri Fransa ve İngiltere bakımından bu durum oldukça net bir şekilde görülebilir. Örneğin İngiltere’nin Irak mandasının Churchill’in Orta Doğu petrollerine yönelme stratejisi⁵⁸⁰ ile ilişkisi açıktır. İngiltere’nin Irak petroleri için Osmanlı’dan ayrılan Irak’ta manda yönetimi kurması bu ekonomik temelde gerçekleşmiştir.⁵⁸¹ Öyle ki 1929 tarihinde kurulan Irak Petrol Şirketi (önceleri Türk Petrol Şirketi adıyla bilinmektedir) İngiliz, Fransız ve Amerikan şirketlerinin ortaklığıyla çalışmış, en yüksek payı Irak’ın vesayetini elinde bulunduran İngiltere almıştır. Üstelik bu bağımlılık ilişkisi Irak’ta manda yönetiminin resmi olarak sona erdiği 1932 yılından

⁵⁷⁹ *The Covenant of the League of Nations*, (1919). League of Nations – Official Journal, Şubat 1920. Erişim: <https://libraryresources.unog.ch/leagueofnationsarchives>

⁵⁸⁰ Hunter, T. S. (2023). Historical Perspectives on the Global Petroleum Economy. *Research Handbook on Oil and Gas Law* içinde (ss. 2-32). Edward Elgar Publishing, s. 4.

⁵⁸¹ Söz konusu manda yönetimi Osmanlı’ya dayatılan Sevr Andlaşması neticesinde 1920 yılında oluşturulmuştur.

sonra da artarak devam etmiştir. 1930 tarihinde yapılan Irak-İngiltere andlaşması ile Irak'ın resmi olarak “*bağımsızlığa geçiş süreci*” düzenlense de İngiltere'ye Irak Petrol Şirketi üzerindeki kontrolünü ve askeri üs kurma haklarını da kapsayan çok geniş yetkiler verilmiştir.⁵⁸² 1930'lu yıllarda Kerkük-Hayfa boru hattı üzerinden Irak'tan ihraç edilen petrol miktarını gösteren verilere göre neredeyse tümü Fransa ve İngiltere'ye ihraç edilen petrol miktarı 1935 senesinde 9.947.000 varil iken bu rakam yıllar içinde artışını sürdürerek 1939 senesinde 30.265.000 varile ulaşmıştır.⁵⁸³ Irak'ın ekonomik yapısı, İngiltere'ye olan siyasi ve ekonomik bağımlılığı nedeni ile bu ticaretten oldukça az pay almasına rağmen tamamen petrol ihracına dayanan bir hale getirilerek Irak'ın az gelişmişliği sonucu ortaya çıkmıştır. Özetle bu örnekte görüleceği üzere merkez ve çevre arasındaki bağımlılık ilişkisi, 20. yüzyılın başında da önce doğrudan bir uluslararası hukuk kurumu ile meşrulaştırılmış, ardından da eşitsiz andlaşmalar yoluyla aynı şekilde sürdürülmüştür.

İncelediğimiz dönemin bir diğer önemli uluslararası hukuk kurumu, dönemin ABD ve Fransa dışışleri bakanlarının ismini taşıyan Briand-Kellogg Paktı'dır. “*Harbin Millî Siyaset Aleti Olarak Kullanılmaması Hakkında Umumi Muahede*” ismiyle Türkçe'ye geçen pakt, ABD, Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık'ın dahil olduğu 15 kurucu devlet tarafından 1928 yılında imzalanmış; pakta ilişkin teklif ABD Dışışleri Bakanlığı'ndan gelmiştir.⁵⁸⁴ Pakta, “*uluslararası anlaşmazlıkların çözümü için savaşa başvurulması*” kınanırken taraflar, “*savaşın bir ulusal politika aracı olmasından vazgeçtiklerini*” ve “*uyuşmazlıkların barışçıl olmayan yollarla çözülmeye çalışılmayacağını*” beyan etmişlerdir.⁵⁸⁵ ABD'nin söz konusu teklifi, MC'ye katılmamasını sağlayan kısa süreli izolasyonist politikasını terk ederek, yüzyılın başında ilan ettiği uluslararası sisteme hakemlik edecek lider devlet pozisyonuna dönüş sinyali olarak görülmüştür. Elbette yine silahlı çatışmalar, BM Şartı'nda olacağı oranda sınırlandırılmamış ancak savaşın bir uluslararası politika aracı olarak görülmemesine ilişkin beyanların, üstelik bu sefer ABD'nin de dönüşüyle bir uzlaşmanın başlangıcı olabileceği ve yeni bir dünya savaşını önleyeceği

⁵⁸² *Treaty of Alliance between His Majesty in respect of the United Kingdom and His Majesty the King of Iraq (1930)*. Erişim: <https://pegasus.law.columbia.edu/record/259698>

⁵⁸³ *International Petroleum Trade. Vol. 11, no. 4. United States Bureau of Mines*, Erişim: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.c080962139&seq=482>

⁵⁸⁴ Dilek, M. S. (2013). Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı. *Uluslararası İlişkiler*, 10(37), 145-169, ss. 149-150.

⁵⁸⁵ *Kellogg-Briand Pact, (1928 imzalanma; 1929 yürürlük)*. Erişim: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbpact.asp

düşünülmüştür. Paktın hükümlerine aykırı davrananlara ne gibi zorlayıcı tedbirler uygulanacağını belirtmemesi ve kabul edilmiş olan meşru müdafaa hali ile saldırının tanımının yapılmamış olması; başta İngiltere ve ABD'nin kendi takdir yetkilerini sınırlandırmak istememesinden kaynaklanmıştır.⁵⁸⁶ Yine 1921 tarihli Washington Deniz Konferansı ile 1930 Londra Deniz Konferansı'nda donanma silahlarının kontrolü ve denizlerde silahsızlanma sağlanmaya çalışılmışsa da ABD-İngiltere ve emperyalist bir güç haline gelmeye başlayan Japonya arasında çıkması beklenen silahlı çatışmalar ancak 2. Dünya Savaşı'na kadar ertelenebilmiştir.⁵⁸⁷

Dünya sisteminin merkez devletleri arasında süren söz konusu silahsızlanma girişimlerine, uluslararası sistemden büyük oranda tecrit edilmiş olan ve henüz o yıllarda çevrenin temsiliyetini taşıyan SSCB de kendi perspektifinden dahil olmaya çalışmıştır. Sovyetler Birliği, MC'yi, kuruluşunu izleyen süreçte Versay Andlaşması'nın ayrılmaz parçası olan, baskıcı ve *“İtilaf Devletleri'nin askeri hazırlıkları için kullandığı bir perde”* vazifesi gören bir kurum olarak eleştirmektedir.⁵⁸⁸ Bu dönemde SSCB, diğer devletlerle çeşitli ikili ilişkiler kursa da uluslararası sisteme katılması 1920'lerin sonlarını bulmuştur. 1927 senesinde büyük bir Sovyet Delagasyonu ilk kez Cenevre'de Dünya Ekonomik Konferansı'na katılarak *“iki ekonomik sistemin barış içerisinde yaşaması”* vurgusu yapmış; esas sansasyonu ise 1928 yılında katıldıkları Dünya Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Komisyonu toplantısındaki önerileriyle yaratmışlardır.⁵⁸⁹ Öyle ki toplantıya katılan Dışişleri Komiser Yardımcısı Litvinov, *“tüm kara, deniz ve hava silahlarının toptan imhasını”* önermiş, komisyon telaş içinde toplantıyı erteleyince bir sonraki toplantıda silahların aşamalı imhası ve sınırlandırılması şeklindeki revizyon önerileri de Batılı büyük devletlerin hayal ettiklerinin çok ötesine geçerek kabul görmemiş; yalnızca askeri kapasitesi zaten sınırlandırılmış olan Almanya ve emperyalizme karşı bağımsızlık savaşından henüz yeni çıkmış Türkiye bu fikre sempati göstermiştir.⁵⁹⁰ Neticede SSCB heyetinin uluslararası silahsızlanma çabaları konusunda sunduğu devrimci fikirler *“fazla radikal”* bulunarak kabul edilmemiştir.

⁵⁸⁶ Dilek, *op. cit.*, s. 159-160.

⁵⁸⁷ *Ibid.*, s. 159.

⁵⁸⁸ Carr, E. H. (2010). *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917-1929* (2. Bası). (Çev. Levent Cinemre). İstanbul: Yordam Kitap, s. 249.

⁵⁸⁹ *Ibid.*

⁵⁹⁰ *Ibid.*, s. 250.

Sonuçta, başta da belirtildiği üzere iki dünya savaşı arası dönemdeki bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmış ve iki savaşın arasındaki tarihsel süreklilikte esaslı bir kopuş ve barış dönemi oluşturmamışlardır. 1929 tarihinde *Wall Street* borsasının çöküşüyle başlayan ve 1930’lar boyunca tüm dünyayı etkisi altına alan Büyük Depresyon ile dünya ticari ve mali işlem ağı yıkılarak “*dünya kapitalizmini kendi ulus-devlet ekonomilerinin iglolarına geri çekilmeye*”⁵⁹¹ zorlayan korumacı bir dönem yaşanmıştır.⁵⁹² Sonuçta devletlerin gümrük duvarlarını yükseltmesi, uluslararası ticareti olabildiğince daraltarak emperyalizmin hammadde ve kaynaklar için yeni pazarlara ulaşma stratejisi ile çatışmış; İtalya’da faşizmin ve Almanya’da Nazizmin iktidara gelmesi bu ekonomik mücadelede başarıya ulaşmak isteyen aşırı milliyetçi akımların güçlenmesi neticesinde meydana gelmiştir.⁵⁹³ Kurulan uluslararası kuruluşların güçsüzlüğü emperyalistler arası savaşı engellemek konusunda yetersiz kalmış, 1930’larda başlayan silahlı saldırılar, 1939’da Almanya’nın Polonya’yı işgaliyle birlikte adım adım bütün dünyayı etkisi altına alarak tarihin en büyük ve kanlı paylaşım savaşına kadar genişlemiştir.

3.2. 1945-1991 Arası Dünya Sistemi: İki Kutuplu Dünyada Uluslararası Hukuk

2. Dünya Savaşı, oldukça geniş bir coğrafyada, Atlantik’ten Pasifik Okyanusu’na kadar neredeyse Asya ve Avrupa’nın bütününde, halkların felaketi ve altyapının büyük yıkımıyla sonuçlanırken savaştan en az yara alarak çıkan tek büyük sanayi gücü ABD olmuştur.⁵⁹⁴ Savaş, kapitalist dünya ekonomisi için “*dünya piyasasının bütünüyle çözülmesi ve Westphalia sisteminin kural ve normlarının daha önce hiç görülmemiş biçimde ihlal edilmesi*” ile sonuçlanmıştır.⁵⁹⁵ Aynı zamanda birbirini izleyen savaşlar, dünyanın çevre bölgelerinde ulusal kurtuluş hareketleri biçiminde yayılarak; toplumsal devrimler için “*vites kayışı*” işlevi görmüş; ABD’nin yüzyıl başında ortaya koymuş olduğu “*yeni bir dünya düzeninde lider olma*” vizyonu bu kez bu devrimlere karşı da daha güçlü biçimde ortaya çıkmıştır.⁵⁹⁶ Sonuçta dünyanın en geniş ölçekli ve tarihte ilk kez sivilleri de bu denli içine alacak genişlikte

⁵⁹¹ Hobsbawn, E. J. (1991). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 132.

⁵⁹² Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 406.

⁵⁹³ Dilek, *op. cit.*, s. 160-161.

⁵⁹⁴ Wallerstein, *Amerikan Gücünün Gerileyişi*, s. 20.

⁵⁹⁵ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 109.

⁵⁹⁶ *Ibid.*

yürütülmüş olan savaşlarının ardından ortaya çıkan yeni dünya hegemonyası, tarihsel öncüllerinde olduğu gibi dönemin en büyük güçlerinin olduğu diplomatik bir uzlaşmayı takip etmiştir. Bu uzlaşının siyasi görünümü Yalta ile, hukuki görünümü ise BM ile karakterize olmuştur.

3.2.1. Yalta Konferansı Sonrası Amerikan Hegemonyasıyla Karakterize Olan Dünya Sisteminin Görünümü ve Üçlünün Emperyalizmi

Yaklaşık 150 yıl önce İngiltere'nin yaptığı gibi ABD de "*Westphalia sisteminin ilke, kural ve normlarını yeniden kurmak amacıyla önce devletlerarası sisteme önderlik ederek, sonra da yeni kurduğu bu sistemi yeniden yapılandırmaya ve yönetmeye devam ederek hegemonyayı elde etmiştir.*"⁵⁹⁷ Bu bakımdan Hollanda hegemonyasını müjdeleyen Westphalia Barışı ve İngiliz hegemonyasını müjdeleyen Viyana Kongresi gibi; Amerikan hegemonyasını da Yalta Konferansı müjdelemiştir. Şüphesiz bu uzlaşının hukuksal arenadaki en önemli kurumu bir sonraki başlıkta değerlendirildiği üzere BM olmuştur. 1945 Şubat'ında Roosevelt, Churchill ve Stalin'i bir araya getiren Yalta Konferansı, Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar sürecek olan iki kutuplu bir dünya sisteminin başlangıcını teşkil etmiştir. Bu bakımdan katılımcıların önceki-yeni hegemonlardan ve onların bir nevi anti-tezini oluşturan dengeleyici bir unsur olarak SSCB'den oluşuyor olması oldukça semboliktir.

Yalta'da 2. Dünya Savaşı'nın askeri zafer kazanan hükümetlerini temsil eden katılımcılar, savaştan sonraki dünya sisteminin görünümü konusunda pek çok başlıkta uzlaşmaya varmışlardır. Bunlar arasında, Almanya'nın silahsızlandırılması ve denazifikasyonu, savaş tazminatı, Sovyetler Birliği'nin BM'ye katılması, BM'deki veto yetkisi, Polonya'nın durumu, Nazilerin savaş suçlarından sorumlulukları gibi pek çok konu olmakla birlikte esas olarak dünyanın iki ayrı nüfuz alanına bölünmesi şeklinde özetlenebilecek bir uzlaşma sağlanmıştır. Wallerstein'e göre bu bakımdan Yalta, Sovyetler Birliği'nin dünyanın üçte birinin kontrolünü elinde tuttuğu, ABD'nin ise dünyanın geri kalanında sınırsız bir hareket serbestisinin olacağı bir sistemin başlangıcını teşkil etmektedir.⁵⁹⁸ Soğuk savaş dönemi boyunca bu iki güç, 1991

⁵⁹⁷ Ibid.

⁵⁹⁸ Wallerstein, *Amerikan Gücünün Gerileyişi*, s. 21.

yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılışına kadar oluşturulan denge durumunu sürdürmüşlerdir.

ABD'nin yeni hegemon olması, savaştan sanayisi yara almadan çıkan tek güç olmasının avantajını oldukça hızlı değerlendirmesi sayesinde gerçekleşmiştir. Savaş sonrasında önce Marshall yardımlarıyla Batı Avrupa'da, sonra Japonya, Güney Kore ve Tayvan'da oldukça büyük ekonomik yeniden inşa hamleleri başlatan ABD, devasa üretim kapasitesinin talep sorununu bu şekilde aşmıştır.⁵⁹⁹ Amerikan uluslararası şirketlerince yurt dışına yapılan doğrudan yatırımların önemi, diğer ülke ekonomilerinin önemli sektörlerindeki yönetsel denetimin Amerikalılara geçmesi olmuş, Amerikan tarihinde ilk kez “*yurt dışında yaratılan gelirler üzerindeki Amerikan hak iddiaları, Amerika'da yaratılan gelirler üzerindeki yabancı iddialarını geçerek*” carî hesap fazlasını ticaret fazlasından daha büyük hale getirmiştir.⁶⁰⁰ 1947'de ABD'nin altın rezervlerinin toplam miktarı dünya toplamının %70'ine ulaşırken, 1948'de Amerikan milli geliri İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Benelüks ülkelerinin toplam milli gelirlerinin iki katından ve Sovyetler Birliği'nin milli gelirinin altı katından fazlasına ulaşmıştır.⁶⁰¹

ABD'nin bu olağanüstü ekonomik genişlemesi, daha önceki dünya hegemonyalarında görülmeyen bir biçimde dünya ticaret ve finansını yönlendirmek üzere bir dizi uluslararası kurumla eşgüdümlü olarak gerçekleşmiştir. BM ile kurumsallaşan uluslararası hukuk ile de eşsiz bir uyum içinde çalışacak olan *Bretton Woods* örgütleri, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF), bunun için oldukça işlevli olmuşlardır. 1944 BM Para ve Finans Konferansı'nda ortaya çıkan *Bretton Woods* sistemi ile Amerikan doları, altına dönüştürülebilen tek para birimi olarak kabul edilirken, diğer para birimlerinin de dolar karşısındaki sabit bir kurla belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Dünya parasının, diğer merkez devletlerin merkez bankalarıyla uyumlu bir biçimde hareket eden Amerikan Federal Rezerv Sistemi tarafından düzenlenmesiyle, yani Amerikan dolarının dünya hakimiyetiyle birlikte; ABD hükümeti dünya ticaretinin genişlemesini kendi kontrolünde geliştirmek için kullanabilir hale gelmiştir.⁶⁰² Yine 1948'de yükümlülüğe giren Gümrük Tarifeleri ve

⁵⁹⁹ *Ibid.*, s. 22.

⁶⁰⁰ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 120. ve s. 408.

⁶⁰¹ *Ibid.*, s. 408.

⁶⁰² Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 119.

Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ile 45 bin kalem malın gümrük tarifelerinde ülkeler arası karşılıklı tavizlerle uluslararası ticaretin canlandırılması sağlanmıştır. Böylece ABD'nin kendi egemenliği altında bir dünya piyasası oluşturma girişimi desteklenmiştir.⁶⁰³

Savaş sonrası dönemde Yalta ile sınırları çizilmiş olan “özgür dünyanın” ekonomik birliğinin yeniden inşasının ABD eliyle yapılması, onun uzun süreli hegemonyasını garanti altına almıştır.⁶⁰⁴ Marshall Planı ve benzeri değişik formlardaki hatırı sayılır yardımlarla, ABD “devletler üzeri bir devlet” pozisyonu edinmiş; dünya ticaretini yönlendirebilme kabiliyeti ile Avrupa ülkeleri arası serbest ticaretin gelişmesi amacıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Avrupa Serbest Ticaret Birliği'nin (EFTA)⁶⁰⁵ kuruluşunu desteklemiştir.⁶⁰⁶ Söz konusu kuruluşlara üye devletler, tarife kısıtlamalarının ve fiziksel kotaların kaldırılmasını, Avrupa ile dolar bölgesi arasındaki ticareti de kapsayacak şekilde genişletmişlerdir.⁶⁰⁷ Sonuçta biçimsel olarak İngiliz hegemonyasının yaptığından oldukça farklı bir biçimde uluslararası ticaret yeniden örgütlenmiştir. Biçimsel farklılık söz konusu ilişkinin klasik sömürgecilik veya mandacılık yöntemlerine dayanmıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda daha “hukuki” görünen bu ilişki biçimi oluşan yeni dünya hiyerarşisi içinde kurumsallaşmıştır. Önceki hegemonyalarla karşılaştırıldığında çok daha geniş olan “çok taraflı serbest ticaret düzeyine” Amerikan hegemonyası altında ulaşılmıştır.⁶⁰⁸

Söz konusu dünya ticaretinden ABD'den sonra, ABD'nin ekonomik inşaat stratejilerini en çok yönlendirdiği bölgeler yararlanmış, bu yeni hegemonu mutlak bir itaatle birlikte ABD, Batı Avrupa ve Japonya arasında, uluslararası alanda ortak hareket eden uluslararası-uluslarüstü bir ittifakı beraberinde getirmiştir. Savaş sonrası bu üçlü arasında, sanayi yatırımları, serbest ticaret anlaşmaları, tarım ve teknoloji ticareti ile daha önceki yüzyıllarda görülmeyen derecede güçlü ve kopmaz ticari ve

⁶⁰³ Ibid.

⁶⁰⁴ Arrighi, G. (1983). *The Geometry of Imperialism: The Limits of Hobson's Paradigm*. Thetford: Verso Books. s. 101.

⁶⁰⁵ İlgili kuruluşların kurucu anlaşmaları ile bahsedilen düzenlemelerle ilgili hükümler için bkz. *Treaty Establishing the European Economic Community* (1957 imzalanma; 1958 yürürlük tarihi). United Nations Treaty Series, vol. 298, s. 11. (Özellikle madde 9-37 arası); *Convention Establishing the European Free Trade Association* (4 Ocak 1960 imzalanma; 3 Mayıs 1960 yürürlük tarihi). United Nations Treaty Series, vol. 370, s. 3. (Özellikle madde 3-8 arası)

⁶⁰⁶ Ibid.

⁶⁰⁷ Ibid.

⁶⁰⁸ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 119.

finansal bağlar kurulmuştur. Otomotiv, elektronik, teknoloji, enerji gibi kilit sektörlerde faaliyet gösteren üç ülke merkezli çok uluslu şirketler (ABD’de General Motors, IBM, Ford; Japonya’da Toyota, Sony, Mitsubishi; Avrupa’da Volkswagen, Siemens, British Petroleum gibi) bu ülkeleri dünya kapitalist sisteminin sermaye birikim merkezleri haline getirirken; çevre ülkelerde düşük maliyetli üretim yapılması ile uluslararası iş bölümü ve merkez-çevre ilişkisi yeniden örgütlenmiştir. “*Kapitalizmin altın çağı*” olarak tabir edilen 1945-1975 yılları bu çok uluslu şirketlerin egemenliklerinin inşa edildiği bir dönem olmuştur. 1973 senesinde dünya çapında en büyük çok uluslu 260 şirketin 127’si ABD, 89’u Avrupa (İngiltere, Almanya ve Fransa) ve 9’u Japonya’ya aittir.⁶⁰⁹ Dolayısıyla bu dönemki uluslararası serbest ticaret rejimi, Susan Strange’in tanımı ile ABD, Japonya ve AET arasındaki *ad hoc* diplomatik ilişkiler ve onlarla dünyanın geri kalanı arasındaki ikili ilişkilerle düzenlenmiş “*köhne bir siyasi yapıdır.*”⁶¹⁰ Sonuçta yüksek teknoloji üretimi (“*yüksek katma değerli üretim*”), finansal egemenlik, küresel ticaretin ve kurumların kontrolü ile ABD öncülüğünde dünya sistemin merkez çekirdeğini oluşturan bu üçlü küresel üretim zincirlerinin planlayıcısı haline gelmişlerdir. Arrighi, Amerikan şirket sermayesinin uluslararası genişlemesinin İngiliz hegemonyasından ziyade Hollanda hegemonyası dönemine olan benzerliğine dikkat çekmiştir.⁶¹¹ Gerçekten de VOC örneğinde gördüğümüz üzere⁶¹² ticaret şirketlerinin dünya ticaret üstünlüğünü ele geçirmek için başat aktörler olması her iki dönemin ortak özelliği olmuştur.

Emperyalizmin tarihsel gelişimi için 1945 sonrası dönem “*üçlünün ittifakı*” bakımından yeni bir aşamayı temsil etmektedir. Amin’in “*üçlü emperyalizm*” olarak adlandırdığı ve yine Özdemir’in “*kolektif emperyalizm*” kavramıyla ifade ettiği⁶¹³ bu dönemin özgünlüğü sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesiyle birlikte uluslararasılaşmasının, tek tek emperyalist devletlerinin sınırlarını aşan bir birikim merkezi oluşturması olmuştur. Buna göre, sermaye birikimi bu tarihsel aşamasında, önce benzer örgütlü siyasi yapılar olarak diğer devletleri kapsayarak ve ardından “*uyumlu mevzuat ve örgüt yapılarını yaratarak, yani siyasal/ülkesel düzlemi*

⁶⁰⁹ Hood, N. & Young, J. (1979). *The Economics of the Multinational Enterprise*. New York: Longman, s. 130.

⁶¹⁰ Strange, S. (1979). The Management of Surplus Capacity: Or How Does Theory Stand Up to Protectionism 1970s Style? *International Organization*, 33(3), 303-334, s. 323.

⁶¹¹ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 121.

⁶¹² Bkz. Başlık 2.3.1.

⁶¹³ Bkz. Başlık 1.2.3.

dönüştürerek” ilerlemiştir.⁶¹⁴ Böylece “*bir sermayenin birden çok devlete ve bir devletin de birden çok sermayeye bağımlılığı arttıkça*” devletler arasındaki “*bağımlılık ilişkisinin kolektif koordinasyonunu*” sağlayacak uluslararası kuruluşlar gerekmiştir.⁶¹⁵ İşte bizim bir sonraki başlıkta “*uluslararası hukukun kurumsallaşması*” olarak ifade etmekte olduğumuz durumun ekonomik temelleri, uluslararası sermaye birikim sürecinin bu tarihsel yöneliminde aranmalıdır.

Dünya hegemonyası, sadece ekonomik üstünlükten, yani “*kilit sektörlerde yüksek verimlilik, teknolojik üstünlük, dünya ticaretinde belirli bir ağırlığa sahip olma, en etkin döviz denetleri durumunda olma*” unsurlarından ibaret olmayıp siyasal/ideolojik, kültürel ve askeri üstünlük boyutu atlanmamalıdır.⁶¹⁶ Savaş sonrası ABD yardımı alan ülkelerdeki himayeciliğin yükümlülüğü, askeri ittifaklara ve siyasi tabiiyete girme isteğini kolaylaştıran bir durum yaratmıştır.⁶¹⁷ Soğuk savaş gerilimi, ABD’nin ekonomik ve siyasi olarak liderlik etmekte olduğu ülkeleri askeri olarak da bir ittifaka mecbur bırakmak için oldukça işlevli olmuştur. Kuzey Atlantik Paktı Teşkilatı (NATO) ve ABD-Japonya Güvenlik Andlaşması ile üçlü arasındaki bağlar ve ABD’nin siyasi liderliği de pekişmiştir.⁶¹⁸ 1945 sonrasında sistematik olarak oluşturulan ABD militer gücü, Sovyetler Birliği’nin dayatması sonucu “*barış içinde bir arada yaşamayı*” kabullenmek zorunda kalmıştır.⁶¹⁹ Soğuk savaş boyunca, Sovyetler Birliği’nin yıkılışına kadar çeşitli istisnalar dışında, – “*1948-49’daki Berlin ablukası, 1950’den 1953’e kadar süren Kore Savaşı ve 1962’deki Küba füze krizi gibi*”⁶²⁰ – iki büyük askeri kamp, Yalta ile çizilen sınırları ihlal etmemeye özen göstermiş, *Pax Britannica*’ya benzer görece bir barış dönemi örgütlenmiştir. Karşılıklı silahlanma yarışı, nükleer silahların da varlığı ile beraber iki gücün de yeni bir dünya savaşını göze alamayacağı bir denge durumu tesis etmiştir. NATO’nun Amerikan hegemonyası altındaki varlığı, çalışmanın ilerleyen kısımlarında ayrıntılı olarak ele alındığı üzere Sovyetler Birliği’nin yıkılışından sonra önemli bir değişiklik gösterecek, Sovyetler’den arta kalan devletleri çevrelemeye ve dünya sisteminin diğer çevre

⁶¹⁴ Özdemir, A. M. (2024). Emperyalizm ve Devlet Kuramı. *Kamu Hukuk ve Yönetim*, 1(1), 1-21, s. 15.

⁶¹⁵ *Ibid.*, s. 16.

⁶¹⁶ Amin, *Liberal Virüs*, s. 104.

⁶¹⁷ Wallerstein, *Amerikan Gücünün Gerileyişi*, s. 22.

⁶¹⁸ *Ibid.*, s. 49.

⁶¹⁹ Amin, *Liberal Virüs*, s. 69.

⁶²⁰ Wallerstein, *Amerikan Gücünün Gerileyişi*, s. 21.

bölgelerini baskı altına almaya dayanan askeri bir stratejinin en önemli parçasına dönüşecektir.

Soğuk Savaş, aynı zamanda ABD için hegemonyanın ideolojik unsurunu sağlamada da oldukça yararlı olmuştur. Çünkü ABD, kendi liderliğini Sovyetler Birliği karşısındaki pozisyonunu “*meşrulaştırmasını*” kolaylaştıran ideolojik bir söyleme dayandırmıştır. 1945 sonrası dönem Komünizmin dünyada en yüksek yaygınlık seviyesine ulaştığı dönem olmuştur; SSCB ile Asya ve Latin Amerika’daki pek çok ulusal kurtuluşçu ve sosyalist harekete karşı ABD muazzam büyüklükte bir “*anti-komünist ideolojik saldırı*” başlatmıştır.⁶²¹ SSCB’nin kendisini anti-emperyalist kampın lideri olarak etiketlemesine karşı ABD de dünyanın geri kalanı için kendi rolünü “*özgür dünyanın lideri*” olarak etiketlemede oldukça başarılı olmuştur.⁶²² Sovyetler birliğinin yıkılışından sonra ideolojik söylem değişecek ama liberalizmin “*ötekilere karşı özgürlük savaşçısı*” rolü değişmeyecektir.

Soğuk savaş boyunca ABD’nin kendisini “*otoriter komünizme karşı*” liberal demokrasi, piyasa ekonomisi ve bireysel özgürlüklerin temsilcisi olarak sunmasına dayalı bu ideolojik strateji, diğer kapitalist ülkelerin kendisini izlemesini sağlayan siyasi işlevinin yanı sıra emperyalist müdahalelerde de kullanılmıştır. Öyle ki Kore Savaşı ve Vietnam Savaşı’ndaki askeri müdahaleler, “*komünist rejimlere karşı özgürlük*” bahanesiyle gerçekleşmiştir. Üstelik Amerikan müdahaleciliği aynı ideolojik gerekçe ile dünyanın çok sayıda bölgesinde otoriter liderlerin desteklenmesi ve CIA destekli askeri darbelerle devam etmiştir. Pek çok Latin Amerika ülkesinde (1973 Şili, 1976 Arjantin, 1964 Brezilya, 1954 Guatemala vb.) CIA destekli askeri darbeler, kapitalist dünya ekonomisinden kopmayı amaçlayan ulusal bağımsızlıkçı-sosyalist hareketlere karşı yapılan darbeler olarak tarihe geçmiştir. Yine Afrika’dan Asya-Pasifik’e dek bu müdahalecilik sürerken özellikle Orta Doğu’da otoriter rejimler (İran’da Şah Pehlevi rejimi ve Suudi Arabistan’da Kraliyet ailesi gibi) desteklenerek bu rejimlere silah ve istihbarat desteği sağlanmıştır.

Arrighi’nin sistemik birikim daireleri modeline göre her dünya hegemonyasının maddi genişleme (para-meta) ve mali genişleme aşamalarından

⁶²¹ Ibid., s. 22.

⁶²² Ibid.

(meta-para) oluştuğunu belirtmiştik. Buna göre 1945-1973 arası dönem ABD hegemonyasının maddi genişleme aşamasını oluşturmaktadır. Yukarıda değindiğimiz üzere bu dönem boyunca, üretken sermaye yatırımlarla büyümüş, yeni üretim modelleri (Fordist üretim) gelişmiş ve ABD üretim, teknoloji, altın-dolar sistemi ve tüm bunları koordine etmesini sağlayan uluslararası kurumlarla liderliğini sağlamlaştırmıştır. Ardından gelen mali genişleme evresi ise önceki yüzyıllardaki hegemonyalarda olduğu gibi dünya ekonomisindeki krizin habercisi olmuş; 1970’li yıllar bu bakımdan önemli bir köşe taşı olmuştur. Arrighi bu durumun başlangıç sinyallerini şu şekilde özetlemiştir:

*“Amerikan rejiminin yaklaşmakta olan krizinin sinyali, 1968 ile 1973 arasında üç farklı fakat birbiriyle yakından ilişkili alanda görüldü. Askeri olarak Amerikan ordusu Vietnam’da çok ciddi sıkıntı içindeydi; mali olarak Birleşik Devletler Federal Rezerv Bürosu, Bretton Woods’ta kurulmuş olan dünya para üretim ve düzenleme tarzının muhafazasını güç, sonradan da olanaksız bulmaktaydı ve ideolojik olarak Amerikan hükümetinin komünizm karşıtı saldırısı hem yurttan hem de dünyada meşruiyetini yitirmeye başladı. Kriz hızla kötüledi ve 1973’te Amerikan hükümeti bütün cephelerde gerilemek zorunda kaldı.”*⁶²³

Bretton Woods ile oluşturulmuş olan sabit altın-dolar sisteminin 1971 yılında terk edilmesi (1973 yılında uluslararası olarak kabul gördü) ile 1973 petrol krizi, Amerikan hegemonyasının krizi ve mali genişleme aşaması için önemli dönüm noktalarıdır. 1960’larda Japonya ve Avrupa’nın sanayi verimliliğinin ABD’yi yakalaması, ABD’de üretken sektörlerde kârlılığın düşmesi anlamına geliyordu. Stagflasyonla birlikte işsizlik artarken, fiyatlar yükseliyor, Vietnam savaşının maliyeti ile borçlanma artarken uluslararası ticaret dengesi bozuluyordu. Tüm bu faktörler, ABD’yi üretimden finansal tahakküme geçişe zorluyordu. Arrighi’nin mali genişleme aşaması, Wallerstein’in ise Kondratieff B evresine geçiş⁶²⁴ olarak gördüğü bu durum neticede tarihin en büyük finansallaşma dalgasını yaratmıştır. Öyle ki ABD’nin 1971 yılında dolar arzının altın rezervlerine oranla katlanarak artmasının sonucu olarak doların altına konvertibilitesini sonlandırması, çöken Bretton Woods sisteminin yerini doların finansallaşmasının ve spekülasyona dayalı bir sistemin alması anlamına

⁶²³ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 444.

⁶²⁴ Dünya ekonomisindeki daralma evresi, ayrıntılı açıklama için bkz. Başlık 1.2.2.

geliyordu. Bununla birlikte *Eurodolar* piyasasının gelişimi, yani doların Amerikan bankacılık sisteminin dışında, Avrupa’da dolar cinsinden kredi veren bankalara yatırılmasıyla devasa bir dolar finansmanı oluşmuştu. Nasıl adlandırılırsa adlandırılırsın, bu geçiş sürecinde ABD’nin kendi müttefikleri tarafından küresel rekabette geride bırakılmasına rıza göstermesi mümkün olamazdı. “*Amerikan şirketleri sakince bir kenarda oturup Avrupalı şirketlerin kendilerini doğrudan yatırımlarla dünya ölçekli kaynak ve piyasa ele geçirme mücadelesinde rekabet dışına itmelerine izin veremezlerdi.*”⁶²⁵

Söz konusu krize çözüm olarak uluslararası alanda bir dizi yeni düzenlemeye ihtiyaç vardı. Esasen finansallaşma dalgası, bu krizi bir yandan beslerken bir yandan da ona verilen yanıtlardan ilkiydi. Sonuçta bu sistemin kabul edilmesi ABD’nin altın karşılığı olmadan dolar basması ve bu paranın uluslararası ticarete kullanılan rezerv para olarak varlığını koruması anlamına geliyordu. 1973 yılında çoğunluğu Arap ülkelerinden oluşan Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü’nün (OPEC) İsrail’i destekleyen Batılı ülkelere uyguladığı petrol ambargosu oldukça büyük bir krize neden olmuştu. Üretimin sınırlandırılmasıyla petrol fiyatları tam dört katına çıkmıştı. Ancak OPEC üyesi ülkeler, petrolden elde ettikleri geliri kullanmak zorundalardı ve ABD bu durumu lehine çevirmeyi bildi. Ambargonun kaldırılması ve ABD ile Suudi Arabistan arasında yapılan anlaşmayla *petrodolar* sistemine geçildi; böylece petrol satışları dolar karşılığı olarak yapılabilecekti. Sonuçta petrolün artan fiyatıyla elde edilen gelirin oldukça büyük bir kısmı Batı ve büyük ölçüde ABD bankalarına aktı.⁶²⁶ Bu ABD’nin krize ikinci yanıtıydı. Üçüncüsü üretimin yarı-çevre ve çevre ülkelere kayrılmasını ve böylece bu ülkelerdeki düşük işgücü ücretleriyle üretim maliyetlerinin azaltılmasını sağlayacak uluslararası bir iş bölümünün yeniden örgütlenmesiydi. Reagan ve Thatcher öncülüğünde yürürlüğe giren neoliberal reformlarla ulusal sınırların aşılması kolaylaşırken çok uluslu şirketler, özellikle 1980’lerden itibaren üretimlerini çevre ve yarı-çevre ülkelere kaydırıldılar.

Dördüncü yanıt, *Bretton Woods* örgütlerinin yeniden yapılandırılmasıydı. 1970’lerdeki krizden itibaren “*IMF ve Dünya Bankası geliştirmekte olan ülkelere tek*

⁶²⁵ *Ibid.*, s. 449.

⁶²⁶ Wallerstein, I. (2020). *Liberalizmden Sonra* (5. Bası). (Çev. Erol Öz). İstanbul: Metis Yayınları., s. 24.

yanlı olarak dayatılan yapısal uyumu yönetmek” üzere kullanılmaya başlandı.⁶²⁷ Bu, özellikle 1980’lerden itibaren çevre ve yarı-çevre ülkelerinin “*Yapısal Uyum Programları*” adı altında IMF tarafından verilen borçlar karşılığında özelleştirme ve ihracata dayalı neoliberal ekonomi modeline geçmelerinin şart koşulması anlamına geliyordu. Beşincisi, tüm bu stratejik yönelimi koordine etmek, finansallaşmaya yön vermek ve hegemonya krizine karşı yeni bir küresel yönetim sağlamak üzere bir koordinasyon merkezinin kurulmasıydı. 1975’te merkez kapitalist ülkeler olan ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, İtalya ve bir yıl sonra katılan Kanada’dan oluşan G7 (*Group of Seven*) bu işlevi sağladı. Sonuçta, hegemonya krizi tam olarak aşılamasa da ABD kendi liderliğine yeniden, 1945-1973 arasında (maddi genişleme veyahut Kondratieff A evresi) olduğu kadar güçlü olmayan bir rıza sağlıyordu. Ancak hegemonyanın kriz sonrası yeniden tahkimi, hegemonik gücün merkezden kolektif bir yapıya doğru evrilmesini sağlamış, ABD’nin lider pozisyonunu sona erdirmese de “*kapitalist dünya ekonomisinin hakim tepelerinde*” egemenliği kolektifleştirmiştir.⁶²⁸

Amin’in vurguladığı üzere “*bir ülkenin dünya piramidindeki konumu, ürünlerinin dünya pazarındaki konumuyla belirlenir.*”⁶²⁹ Amin, piramitin en üstündeki merkez kapitalist ülkelerin etkinliğini sağlayan beş tekel olduğunu belirtmiştir. Ona göre bunlar: 1) “*teknoloji alanında sahip olunan tekel*”, 2) “*dünya ölçeğinde finansal akımları denetleyen tekeller*”, 3) “*gezegenin doğal kaynaklarına ulaşmayı sağlayan tekeller*”, 4) “*kitle iletişimi ve medya alanındaki tekeller*”, ve 5) “*kitle imha silahları alanında faaliyet gösteren tekellerdir.*”⁶³⁰ Üçlünün (özellikle 1970’lerden sonra G7’yi oluşturan merkez kapitalist ülkeler ittifakının diye de ifade edilebilir) emperyalizmi, bu beş tekele sahip olması ile ortaya çıkmış bir olgudur. Amin’in “*üçlünün beş tekeli*” ismiyle adlandırdığı bu durum, emperyalizmin bu yeni “*kolektif aşamasında*” çevrenin sanayileşme çabalarının içini boşaltarak “*üretilen mallarda içerilen emeği değersizleştirmekte, yeni tekellerin faaliyet gösterdiği alanlardaki “sözde katma değeri” ise merkez kapitalist ülkeler lehine aşırı değerli hale getirmektedir.*”⁶³¹ Böylece çevre ile merkez arasında dünya sistemde hiçbir dönemde olmayan

⁶²⁷ Amin, **Liberal Virüs**, s. 111.

⁶²⁸ Arrighi, **Uzun Yirminci Yüzyıl**, s. 497.

⁶²⁹ Amin, **Liberal Virüs**, s. 145.

⁶³⁰ **Ibid.**, ss. 145-147.

⁶³¹ Amin, **Liberal Virüs**, s. 147.

büyükölükte gelir dağılımı eşitsizliğı oluşmuş, uluslararası eşitsiz iş bölümü ile çevre ölkelerin sanayileri merkezin taşeronu konumuna gelmişlerdir.⁶³²

Bahsedilen durumu Latin Amerika'nın azgelişmişliğinin gelişmesi tezinde Frank, ayrıntılı incelemeler ve verilerle açıklamıştır. Frank'a göre 1945 sonrasındaki bu yeni emperyalist dalga, kendisinden önceki sömürgecilerin yaptığından çok daha ilerisini yapmıştır. IMF, Dünya Bankası ve GATT gibi uluslararası kuruluşlar bağımsız görünseler de Latin Amerika'da doğrudan ABD'ye bağı finansman kuruluşlarıyla aynı işlevi yerine getirmişlerdir: “yatırım finansmanı yoluyla Latin Amerika ekonomisinin metropol tekolci kapitalizminin yapısına dahil edilmesini desteklemek.”⁶³³ Sonuçta Latin Amerika'nın Kuzey'e olan bağımlılığı arttıkça, Kuzey'in gelişimi ve Güney'in azgelişmişliğı arasındaki fark giderek açılmıştır. Kıtaya yapılan ABD yatırımları arttıkça ve ölkeler ekonomileri küresel kapitalizmle uyumlu hale getirildikçe söylenenin tam aksine yaşam standardı gerilemiştir. Frank'ın çalışmasında ele aldığı üzere 1950-1963 yılları arası Gayri Safi Milli Hasıla'nın ve kişi başına düşen milli gelirin yıllık büyüme ve düşüş eğilimi şu şekildedir:⁶³⁴

	GSMH	Milli Gelir (Kişi Başına)
1950-55	+2.2%	+1.9%
1955-60	+1.7%	+1.4%
1961-62	+0.8%	0.0%
1962-63	-1.0%	-0.8%

Tablo 3.1. Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu (ECLA)'ya göre GSMH ve kişi başına düşen milli gelir oranları (Frank, 2009)

Tabloya bakıldığında her sene bir önceki seneye göre oranların düştüğü görülecektir. Üstelik, Kennedy'nin Küba Devrimi'nin kıtadaki etkisini kırmak için Latin Amerika'ya yoğun yatırımlar yapmaya dayalı *The Alliance for Progress* (İlerleme için ittifak) stratejisini başlattığı 1961'e yılına kadar büyüme oranları düşmekteyken, bu yıldan itibaren iki değerin de düşüş eğilimine geçtiğı görölmektedir. 1963-64 yılları arasında kişi başına düşen gıda üretimi tüm dünyada %12, Sovyetler Birliğı'nde %45 artarken, Latin Amerika'da %7 düşmüş ve insanlar arasındaki

⁶³² Ibid.

⁶³³ Frank, *Capitalism and Underdevelopment...*, ss. 308-309.

⁶³⁴ Ibid., s. 317.

dağılımı giderek daha eşitsiz hale gelmiştir.⁶³⁵ ABD'nin yurt dışı yatırım getirilerinin ise özellikle 1961 yılından sonra pik yaptığı⁶³⁶ dikkate alındığında söz konusu eşitsiz değişim daha iyi anlaşılmaktadır. Sonuçta kendinden önceki hegemonyalarla benzer yanlarının yanı sıra kurumları organize etme becerisi bakımından kesinlikle oldukça özgün bir hegemonya evresi olan bu tarihsel dönemin uluslararası hukukun kurumsallaşmasıyla ilişkisi irdelendiğinde içinde bulunduğumuz dünyanın temelleri daha da iyi anlaşılabilir.

3.2.2. Uluslararası Hukukun Kurumsallaşması: Birleşmiş Milletler ve Modern Uluslararası Hukuk Kurumlarının Amerikan Hegemonyası ile İlişkisi

*“Dünya, adaletin ebedi ahlaki gücüne olan eski inancın yeniden canlanmasına tanıklık etmektedir. Tarihin hiçbir döneminde, San Francisco’da bugün açılışını yapmakta olduğunuz bu toplantıdan daha önemli bir konferans ya da daha gerekli bir toplantı olmamıştır.”*⁶³⁷

ABD'nin soğuk savaşa damgasını vuran 33. Başkanı Truman'ın, BM'nin kuruluşunu ilan ettiği San Francisco Konferansı'ndaki bu tarihi sözleri, aynı zamanda ABD hegemonyasının da ilanı anlamına geliyordu. Üstelik bu sefer kurulacak örgütün MC ile aynı kaderi paylaşmayacağı, dünyanın tüm büyük güçlerinin ve 2. Dünya Savaşı'nın galiplerinin BM'nin gerekliliğine olan kuvvetli inançlarından anlaşılabilirdi. Dünya sisteminin yeni siyasi görünümünün Yalta'da oluşması gibi hukuki görünümü de San Francisco'da oluşmuştur. Bu bakımdan “uluslararası hukukun kurumsallaşması” dönemi olarak adlandırdığımız bu dönem (1945-1991), uluslararası hukukun bugüne kadar oluşmuş tüm kaynaklarının BM'nin çekirdeğinde yer aldığı kurumsal bir yapıya dahil edilmesi anlamına gelmektedir. BM Şartı bu kurumsal yapının sınırlarını çizen, devletlere yükümlülükler yükleyen ve askeri kuvvet kullanımını oldukça sınırlı hallerde (meşru müdafaa ve BMGK kararı) kabul eden bir “dünya anayasası” oluşturma girişimidir. Benzer şekilde BM'ye bağlı devletlerarası uyuşmazlıkları çözmekle görevli Uluslararası Adalet Divanı (UAD), statüsünde

⁶³⁵ Ibid.

⁶³⁶ Emmanuel, *Unequal Exchange*, ss. 72-73.; Ayrıca s.72'deki ilgili grafik incelenebilir.

⁶³⁷ Harry S Truman, Address to the United Nations Conference in San Francisco Online by Gerhard Peters and John T. Woolley, *The American Presidency Project*. Erişim: <https://www.presidency.ucsb.edu/node/231461>

uluslararası hukukun kaynaklarını düzenleyen bir “*dünya mahkemesi*” olarak tasarlanmıştır. Organik yapısındaki konseylerin yanı sıra BM’ye bağlı alanında uzmanlaşmış çok sayıda genel ve bölgesel komisyonla da devletler arası her türlü ilişki ve uyuşmazlığa daha kurumsal müdahalelerde bulunabilmek amaçlanmıştır.

Yalnızca uluslararası örgütler bakımından değil aynı zamanda temel uluslararası hukuk andlaşmaları bakımından da ilgili dönem kurucu bir niteliğe sahiptir. Özellikle yine BM bünyesinde 1947 senesinde kurulan Uluslararası Hukuk Komisyonu’nca pek çok uluslararası teamül kuralı kodifiye edilerek ve geliştirilerek bugün temel kabul edilen çok sayıda uluslararası andlaşma akdedilmiştir. Özellikle 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (VAHS) ile uluslararası hukukun temel kaynaklarından andlaşmaların yapılmasıyla ilgili pek çok kural yazılı hale getirilirken, sözleşmenin 53. maddesi ile uluslararası emredici kuralların (*Jus Cogens*) tanımı ve kapsamı belirtilmiştir.⁶³⁸ Diplomatik ilişkiler, konsolosluk ilişkileri, deniz hukukunun temel kuralları ve daha pek çok temel nitelikli sözleşme bu dönemin eseridir.⁶³⁹

Uluslararası insan hakları hukuku bakımından da temel teşkil eden bu dönem çok sayıda sözleşme ve kuruluşun oluşum dönemidir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948), Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (1948), uluslararası insancıl hukuk kurallarını düzenleyen 1949 Cenevre Sözleşmeleri ile mülteciler hakkında düzenlenen Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme (1951) akla ilk gelen temel belgelerdendir.⁶⁴⁰ Yine bölgesel nitelikli çok sayıda kuruluş bu dönemde oluşmuştur. 1959’da Avrupa Konseyi’ne bağlı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) bunlar arasında, dönemin hakim ve uluslararası müdahaleleri meşrulaştırmak üzere kullanılan

⁶³⁸ *Vienna Convention on the Law of Treaties* (1969 imzalanma; 1980 yürürlük tarihi). United Nations Treaty Series, vol. 1155, s. 331.

⁶³⁹ Bkz. *Vienna Convention on Diplomatic Relations* (1961 imzalanma; 1964 yürürlük tarihi). United Nations Treaty Series, vol. 500, s. 95.; *United Nations Convention on the Law of the Sea* (1982 imzalanma; 1994 yürürlük tarihi). United Nations Treaty Series, vol. 1833, s. 397.; *Vienna Convention on Consular Relations* (1963 imzalanma; 1967 yürürlük tarihi). United Nations Treaty Series, vol. 596, s. 261.

⁶⁴⁰ Bkz. Resolution adopted by the General Assembly on the report of the Third Committee (A/217), Üçüncü Oturum, 10 Aralık 1948, A/RES/217 (III), *Universal Declaration of Human Rights*.; *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (1948 imzalanma, 1951 yürürlük tarihi). United Nations Treaty Series, vol. 78, s. 277.; *Geneva Conventions of 12 August 1949* (1949 imzalanma, 1950 yürürlük tarihi). United Nations Treaty Series, vol. 75, ss. 31-378.; *Convention Relating to the Status of Refugees* (1951 imzalanma, 1954 yürürlük tarihi). United Nations Treaty Series, vol. 189, s. 137.

argümanlarından “*insan hakları*”⁶⁴¹ ile uyum içerisinde, en önemli kabul edilenler olmuşlardır.

Elbette liste daha da uzatılabilir. Ancak bu çalışmanın amacı belirtilen dönemlerde oluşan uluslararası hukuk kurumlarının kurumsal yapısını ve uluslararası hukuk tekniği bakımından işlevlerini incelemek değil; belirtilen dönemlerdeki ekonomik-toplumsal yapının uluslararası hukuku nasıl şekillendirdiğinin genel bir manzarasını, ilgili tarihsel dönemleri karşılaştırarak çizmektir. Bu bakımdan burada vurgulanmak istenen, Amerikan hegemonyası ile karakterize olmuş bu dönemde saymakla tüketmenin oldukça zor olduğu bu “*kurum enflasyonunun*” bu dönemin hegemonyasının teknik organizasyona ihtiyaç duyan özgün yapısından kaynaklanmış olduğudur. Bir önceki başlıkta vurgulandığı üzere Amerikan hegemonyası, sermayenin daha önce görülmeyen ölçekte uluslararasılaşmasının sonucu olarak birden çok sayıda devletin hegemonyanın merkezinde yer aldığı tarihsel bir durum yaratmıştır. Bu bağlamda Amerikan liderliğinde ama büyük ölçekte üçlüye (ABD, Avrupa, Japonya) doğru genişleyen emperyalizmin kolektif hale gelmesiyle hem sermayenin yönetimi hem de merkez-çevre ilişkileri karmaşıklaşmıştır. Bu ilişkileri yönetebilecek yeni bir küresel yönetim tekniği ihtiyacı doğmuştur.

Söz konusu kurumsallaşma, yalnızca emperyalistlerin kontrol ettiği teknik bir düzenlemeden ibaret değildir. İleride ayrı bir başlıkta değerlendirildiği üzere ulusal kurtuluş hareketlerinin zaferleriyle çevrenin daha önce olmadığı düzeyde uluslararası sisteme katılmış olması, genellikle “*dekolonizasyon süreci*” olarak ifade edilen tarihsel dönem ile birlikte merkez ve çevre devletler arasındaki ilişkileri eskiden olduğu gibi basitçe sürdürmeyi imkânsız kılmıştır. Çünkü daha önceki yüzyıllarda yalnızca Batılı merkez devletler arası bir ilişki biçimi olarak tanımlanmış olan uluslararası hukuk, çevrenin bağımsızlık mücadeleleri ile onları da içerecek bir ilişki biçimi olarak genişlemek zorunda kalmıştır. Miéville’in ifadeleriyle: “*Uluslararası hukuk, Avrupalı olmayan güçlerin rızası ve aktif katılımı olmaksızın evrenselleşmemiştir. Egemenliğin ve uluslararası hukukun genelleştirilmesiyle sonuçlanan hukuki ilişkilerin kademeli olarak genişletilmesi, yeni uluslararası sistemde eşit ortaklar olmaya hevesli devletlere ulaşmıştır.*”⁶⁴² Bu durum geçmiş yüzyıllardaki sermaye birikim

⁶⁴¹ Bkz. Başlık 3.3.1

⁶⁴² Miéville, **A Marxist Theory of International Law**, s. 263.

yöntemlerinin hukuki veçhelerini de değiştirmiştir. Yani örneğin merkezden çevreye askeri yöntemlerle doğrudan atanacak bir sömürge valisi eliyle çevrenin hukukunun merkeze bağlanması dönemi sona ermiştir. Bu tarihsel durum, küresel kapitalist sistemin çevreden merkeze artı değer aktarımını daha incelikli ve daha teknik yollarla devam ettirmesini mecbur kılmıştır. Üstelik kapitalist dünya sisteminin en azından 16. yüzyıldan beri sürmekte olan yapısı içerisinde ilk kez farklı bir ekonomik modele dayanan bir dünya gücü olarak SSCB'nin varlığı dünya hegemonyasının gücünü sadece ekonomik değil, mekânsal olarak da önemli ölçüde sınırlandıran özgün bir durum yaratmıştır. İşte uluslararası hukukun BM'ye dayanan kurumsallaşması böyle bir tarihsel özgünlük ve konjonktür içerisinde; bu konjonktürün belirleyiciliğinde meydana gelmiştir.

Bu kurumsallaşma, İngiliz hegemonyası döneminde olduğu gibi “*devletler arası sistemi yöneten özerk örgütlenmelerin*”, bir devletin doğrudan yönetim aracı olmasından⁶⁴³ daha karmaşık ve hatta zaman zaman “*bağımsız*” bir işleve sahip olduğunu göstermektedir. Ancak bu durumla oldukça çelişkili bir biçimde pek çok defa, bu kurumların emperyalist devletlere olan bağımlılığından daha ziyade onların “*özerkliği*” hegemonya ile daha işlevli araçlar olmalarını sağlayabilmiştir. Bu çelişkili durumun iki sırrı olduğunu belirtebiliriz. Bunlardan ilki, “*BM'nin temel ortaya çıkış noktalarından birinin Wilsonculuk olmasında*”⁶⁴⁴ aranmalıdır. Öyle ki “*savaş sonrası kendi kaderini tayin etme dürtüsü, yalnızca uluslararası hukukun yapısında veya içeriğinde bir değişiklik değil, uluslararası – hukuki – kapitalizmdeki evrenselleştirici ve soyutlayıcı eğilimlerin doruk noktasıdır.*”⁶⁴⁵ Özellikle resmi sömürgecilikten kurtulan devletler bakımından geçerli olan bu durumda, onları merkez devletlerle eşit ve serbest ticari ilişkilere girebilecek uluslararası hukukun egemen unsurları olarak gösteren ideolojik yanılsamada bu eğilim ortaya çıkmaktadır. Oysa devletler arası ticari ilişkilerdeki eşitsiz değişim, devletlerin hukuki bir düzlemde nasıl tanımlandıklarıyla ilgili bir konu olmayıp çok kere vurguladığımız üzere kapitalizmin işleyiş ve gelişim yasalarıyla ilgilidir. Sonuçta bahsedilen “*özgürleştirici eğilim*”, tüm devletlerin egemen ve eşit olduğu yanılsamasını içerdiği müddetçe dünya sistemindeki

⁶⁴³ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 112.

⁶⁴⁴ Mazower, *Büyülü Saray Yok*, s. 21.

⁶⁴⁵ Miéville, *A Marxist Theory of International Law*, s. 267.

bütün devletlerin, güçlü veya güçsüz ya da sosyalist veyahut kapitalist olsunlar, ortak rızaları ile bu karmaşık dünya sisteminin küresel yönetimini mümkün hale getirmiştir.

Yukarıda bahsedilen çelişkili ama işlevli yönetim becerisinin ikinci sırrı uluslararası hukukun “*seçici uygulanabilmesine*” hizmet eden kurumsal yapısıyla ilişkilidir. Mevcut uluslararası hukuk kurumlarının örgütsel olarak özerk yapıları, onların “*ihlal edilebilirliğine*” izin verdiği ölçüde hegemonya ile uyumlu araçlar haline gelebilmişlerdir. Rıza sürecinin sekteye uğradığı her an “*geleneksel güç araçları*” devreye girmiş, BM başta olmak üzere uluslararası hukuk kurumları “*dünya hegemonyası işlevlerini yerine getirme görevlerinde yardımcı araçlar haline getirilmiş*” veyahut “*kendi kurumsal işlevlerini yerine getirmeleri engellenmiştir.*”⁶⁴⁶ İşte “*Amerikan sistemik birikim dairesi*”ni oluşturan tarihsel dönemdeki *Pax Americana* süreci hegemonya ile uluslararası hukuk arasındaki bu esnek ilişkide gizlidir. Uluslararası hukuku yorumlayarak belirli kararlara varan devletler, devletler arası sistemdeki güçleriyle orantılı olarak kendi hukuki yorumlarını “*dünyayı şekillendiren yorum*” olarak hayata geçirebilir veyahut mevcut hukuki yorumu işlevsiz kılabilirler; neticede “*bu yeteneğin temelini belirlemek hayati önem taşır.*”⁶⁴⁷ Bir yönetim biçimi olarak “*her yerde olan ve hiçbir yerde olmayan*”⁶⁴⁸ imparatorluk değil; uluslararası hukuktur. Uluslararası hukukun uygulanmadığı zamanlarda dahi “*varlığını*” sağlayan, hukukun normatif bir sistem olarak “*kendisini vaatlerini yerine getirmeme ihtimali dâhilinde örgütlemiş*” olmasıdır.⁶⁴⁹

“*Devletleri özgürleştirme eğilimi*” ve “*uluslararası hukukun esnek uygulanması*” olarak özetleyebileceğimiz iki olguyu, incelediğimiz tarihsel dönemdeki örneklerle açıklamaya çalışacağız. Ancak öncelikle hegemonya ile uluslararası hukuk arasında kurulduğunu iddia ettiğimiz esnek ilişkinin örgütsel modeline değinmekte fayda var. Söz konusu örgütsel model soğuk savaş doktrini içerisinde iki tarihsel gücün karşıtlık ilişkisi içinde oluşmuştur. BM Statüsü ile oluşturulan Güvenlik Konseyi ve konseyde veto yetkisi olan beş güçten ABD ve SSCB’nin birbirlerini dengeleyici varlığı söz konusu esnekliği sağlayan kurumsal

⁶⁴⁶ Arrighi, *Uzun Yirminci Yüzyıl*, s. 114.

⁶⁴⁷ Miéville, *A Marxist Theory of International Law*, s. 285.

⁶⁴⁸ Bkz. Başlık 1.3.1.

⁶⁴⁹ Çataloluk, G. (2018). Hukuk Çalışmaya Devam Etmeli miyiz? Sistemik Bir Analiz. *Hukuk Kuramı*, 5(1), 1-24, s. 8.

yapıyı açıklamaktadır. Yapının şeklen nasıl idare edildiği değil, iki karşıt gücün bizzat varlığı bu ilişki biçimine özgün karakterini kazandırmıştır. Bu bakımdan Mazower’ın de değindiği gibi “*Birleşik Devletler ve SSCB’nin daimi bir örgüte girmesi örgütün kendisinin tam şeklinden daha önemli*” olmuştur.⁶⁵⁰ Tam da burada BM’yi MC ile aynı akıbete uğramaktan kurtaran tarihsel durum oluşmuştur.

*“BM’yi Milletler Cemiyetinden ayıran en önemli nokta, Üç Büyükler’in (İngiltere, ABD, SSCB) savaş zamanı ittifakını barış zamanında da sıkı tutmak için gerekenin yapılmasıydı. Sonuç, onlara ve Güvenlik Konseyi’nin daimi üyelerine bahşedilen veto gücüydü. Tabii ki bunun önemli sonuçları olacaktı. Büyük Güçler aynı anda hem BM’yi desteklemeye (çünkü kendilerine karşı hareket edemezdi) hem de -aynı nedenden ötürü- görmezden gelmeye can atıyorlardı.”*⁶⁵¹

SSCB ile ABD arasındaki bu zorunlu denge durumu, iki büyük güç arasında kendi ajandalarını gerçekleştirebilmek için karşılıklı olarak yönetilebilir ilişkilerin örgütlenmesi anlamına geliyordu. Bu durum daha sonra Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne – *tüm günah ve sevaplarıyla* – temel teşkil edecek olan Nürnberg Yargılamaları’nda da tüm açıklığıyla görülebilir. Jacques Vergès’in oldukça net olarak belirttiği üzere Nürnberg’in “*girişip kaybettiği bahis*” sanık Nazilerin birbirine karşıt iki dünya görüşü adına yargılanmaya çalışılmalarıdır.⁶⁵² Pekâlâ Nazilerin ya yargıç koltuğunda oturan Avrupalı ve Amerikalı yargıçların temsil ettiği “*parlamentar demokrasilerin uluslararası kamu düzeni*” adına ya da Sovyet yargıcın temsil ettiği “*Marksist-Leninist tarih felsefesi*” adına ayrı ayrı yargılanmaları mümkündü.⁶⁵³ Mümkün olmayan ve Nürnberg’in başarısız olduğu husus bu iki kamu düzeni adına ortak bir yargılama yapılmaya çalışılması olmuştur. Ancak Vergès’in değinmediği ve Nürnberg’in başarısı olarak kabul edeceğimiz tarihsel durum, Kruşçev’in uygulamaya koyduğu “*barış içinde bir arada yaşama*” doktrini ile tam ifadesini bulacak olan iki tarihsel güç arasındaki zorunlu pat durumudur. İnşa edilen bu denge durumu, SSCB’nin nüfuz alanlarını oluşturan hat ve ABD’nin “*özgür dünyası*” arasındaki sınır

⁶⁵⁰ Mazower, **Büyülü Saray Yok**, s. 24.

⁶⁵¹ **Ibid.**, s. 25.

⁶⁵² Vergès, J. (2012). *Savunma Saldırıyor* (3. Bası). (Çev. Vivet Kanetti). İstanbul: Metis Yayınları, s. 66.

⁶⁵³ **Ibid.**

boyunca ortak bir kamu düzenine değil ama “yenişememe” durumuna dayanan stratejik bir yarı hukuki düzene olanak sağlamıştır.⁶⁵⁴

Şimdi hegemonya ile uluslararası hukuk arasındaki ilişkiyi şekillendiren ve yukarıda değindiğimiz iki olguyu, bu dönem için oldukça önemli, üç ayrı uluslararası hukuk kurumuyla ilişkili üç tarihsel olayla açıklamaya çalışalım. Birincisi BM’nin örgütsel yapısıyla doğrudan ilişkili olan 1950 yılında Güvenlik Konseyi’nin Kore’ye müdahaleye olanak tanıyan kararlarıdır. İkincisi uluslararası yargılamalarla ilgili bir örnek olarak UAD’nin 1986 tarihli “*Nikaragua'daki Askeri ve Paramiliter Faaliyetler*” kararı⁶⁵⁵ ve ABD’nin bu karara yönelik tutumlarıdır. Ve üçüncüsü *Bretton Woods* kurumlarınca üçüncü dünya ülkelerine Yapısal Uyum Programları (*Structural Adjustment Programs – SAP*) adı altında dayatılan yatırım anlaşmalarında uygulanacak hukukun “uluslararasılaşmasının” başlangıcı olarak Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözüm Merkezi’nin (*ICSID*) kurulmasıdır. Bu üç tarihsel örnek, bu dönemde hegemonyayla uluslararası hukuk arasındaki çelişkili uyumu daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

Kore, Yalta sonrası dünya sisteminin görünümünü en iyi yansıtan örneklerden biridir. Öyle ki ülke, SSCB tarafından desteklenen kuzey ve ABD tarafından desteklenen güney hükümetleri arasında bölünmüş durumdadır. 1950-1953 yılları arasında süren Kore Savaşı, ABD öncülüğündeki uluslararası güçlerin, ardından Çin Halk Cumhuriyeti’nin müdahalesi ile uluslararası bir nitelik kazanmış, soğuk savaş döneminin ilk sıcak çatışması olarak tarihe geçmiştir. ABD, Asya-Pasifik bölgesinde gerçekleşen sosyalist devrimleri, Yalta ile kendine bırakılmış olan sermaye birikim mekanlarının daraltılması olarak görüyordu. Bu bağlamda 1948’de Japon sömürgeciliğinden kurtularak SSCB etkisiyle kurulan Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (KDHC), 1949’da Çin Komünist Partisi öncülüğünde yapılan Maoist devrimle kurulan Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ve yine Kore’ye oldukça benzer bir biçimde komünist kuzey ve ABD destekli güney olmak üzere bölünmüş Vietnam’ın kuzeyinde 1945’te kurulmuş Vietnam Demokratik Cumhuriyeti, bu bölgenin oldukça büyük bir bölümünü kaplamaktaydı. Bu devletler, Asya’nın oldukça geniş bir

⁶⁵⁴ Bu iki nüfuz alanının dışında kalan Üçüncü Dünya’nın talepleri ayrı bir başlık altında değerlendirildiğinden burada ayrıca bahsetmeye gerek duyulmamıştır.

⁶⁵⁵ *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, *I.C.J. Reports 1986*, s. 14.

coğrafyasında benimsedikleri sosyalist ekonomik model ile Asya'nın dünya sisteminde yüzyıllardır sürdürdüğü çevre rolünü küresel kapitalizmin aleyhine engelliyorlardı. Bu durum yeni hegemon ABD için, maddi genişleme evresinde, üstelik de sanayisi savaştan sağlam çıkan tek güç olarak ürettiği ürünleri satabileceği Asya pazarının önemli bir kısmından vazgeçmesi anlamına geliyordu. Pekâlâ eski Avrupalı yöntemleri kullanmak her zaman bir seçenek olsa da birincisi SSCB'nin varlığı ve önemli askeri potansiyeli büyük bir caydırıcıydı; ikincisi ve daha önemlisi bu, inşa edilen “sömürgeciliğe karşı özgür dünyanın lideri” rolüne bütünüyle aykırı bir girişim olurdu. Yukarıda da değindiğimiz üzere *jus ad bellum* BM Statüsü ile oldukça daraltılmış ve kuvvet kullanımı, 7. bölümde düzenlenen meşru müdafaa hakkı ve Güvenlik Konseyi kararları ile kuvvet kullanımı olarak iki istisna ile sınırlandırılmış durumdaydı.⁶⁵⁶ Bu bakımdan Kore'de başlayan silahlı çatışmalar, Güvenlik Konseyi'nin kendisine verilen yetkiyi ilk kez kullanmak üzere toplanması anlamına geliyordu.

Henüz uluslararası hukukun kurumsallaşmasının ilk yıllarında, ABD'nin teknik olarak BM ile mümkün kılınmış olan kolektif güvenlik mekanizmasına uygun olarak, Kore'ye müdahale edebilmek için eline çok önemli bir fırsat geçmiştir. 1949 Devrimi'nde Çin Halk Cumhuriyeti tüm anakarada egemen hale gelirken eski Çin Milliyetçi Partisi Tayvan adasına giderek Çin Cumhuriyeti'nin burada devam ettiğini ilan etmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti, BM'de eski Çin'in koltuğunu talep etmiş, ancak ABD ve müttefiklerince bu durum reddedilmiştir. ÇHC'nin BM'de Çin anakarasının tek temsilcisi olarak tanınması ancak 1971'de BM Genel Kurulu'nun 2758 sayılı kararı⁶⁵⁷ ile mümkün olabilmıştır.⁶⁵⁸ 1950 yılında ÇHC'nin bir devlet olmanın tüm unsurlarını sağladığı halde BM'ye kabul edilmemesini ve anakaradaki tüm varlığı sona ermiş bir hükümetin Çin'in yasal temsilcisi sayılmasını protesto eden SSCB, veto hakkının olduğu Güvenlik Konseyi toplantılarını boykot etmeye karar vermiştir. Bu durumu fırsata çeviren ABD, Güvenlik Konseyi'nden sırasıyla 25 Haziran 1950 tarihinde kuzeydeki Kore hükümetini kınayan ve askeri kuvvetlerini 38. paralelin gerisine çekmeye davet eden 82 numaralı⁶⁵⁹; 27 Haziran 1950 tarihinde askeri müdahalenin onaylandığı 83 numaralı⁶⁶⁰; ve 7 Temmuz 1950 tarihinde oluşturulacak

⁶⁵⁶ *United Nations Charter* (1945). Erişim: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>

⁶⁵⁷ *G. A. Res. 2758, U.N. GAOR, 26th Sess., Supp. No. 25, U.N. Doc. A/RES/2758* (1971-10-25).

⁶⁵⁸ ABD'nin muhalefetine rağmen.

⁶⁵⁹ *S. C. Res. 82, U.N. SCOR, 473rd Sess., U.N. Doc. S/RES/82* (1950-06-25).

⁶⁶⁰ *S. C. Res. 83, U.N. SCOR, 474th Sess., U.N. Doc. S/RES/83(1950)* (1950-06-27).

BM kuvvetinin ABD komutasında hareket etmesini sağlayan 84 numaralı kararları⁶⁶¹ SSCB'nin vetosu olmadan ve Çin adına Tayvan'daki hükümetin ÇHC'nin koltuğundaki varlığı sayesinde alabilmiştir. Sonuçta ABD öncülüğünde ve komutasında uluslararası güçlerin Kore'ye askeri müdahalesi gerçekleşmiştir. Güvenlik Konseyi'nin “*kolektif güvenlik*” mekanizmasını devreye soktuğu ilk örnek, ABD'nin Asya-Pasifik'teki çıkarlarını garanti altına almak maksadıyla, üstelik uluslararası hukuka teknik olarak uygun alınmış bir kararla mümkün olmuştur. ABD'nin dış politika hedeflerinin “*uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması*” adı altında uluslararası hukukla uyumu sağlanmıştır. Böylece ilk örneğimizde uluslararası hukuk kurumlarının, ABD hegemonyası ile çatışmasız ve tamamen onun kontrolünde nasıl işlevli hale getirildiğini görürüz.

İkinci örnek dünya sistemin başka bir çevre coğrafyasıyla, Latin Amerika ile ilgilidir. Nikaragua'da 1979 senesinde ABD destekli Somoza hükümetine karşı gerçekleşen Sandinist devrim, sosyalist bir ekonomi programını benimsiyordu. Aynı Asya'da olduğu gibi Latin Amerika'da da ABD, Küba Devrimi'nin (1959) ardından gelme olasılığı olan sosyalist devrimlerden oldukça çekiniyor ve bunların bir “*domino etkisi*” ile tüm kıtaya yayılacağından korkuyordu. Çünkü bu ABD açısından, kendine ekonomik olarak bağlı çok büyük bir coğrafyanın kaybı, üstelik de baş düşmanı Sovyetlerin kendisine coğrafi olarak yakın bir bölgedeki varlığı anlamına geliyordu. Dolayısıyla ABD'nin kendi güneyindeki dış politikası, bu dönem boyunca bir önceki başlıkta da değinildiği üzere kamucu ve ulusal bağımsızlıkçı hükümetlere karşı askeri darbelerden, bu hükümetlere karşı paramiliter grupların silahlandırılması ve organize edilmesinden oluşuyordu. Bu askeri ve yarı-askeri faaliyetler, Latin Amerika'daki ABD destekçisi hükümetlerin desteğiyle gerçekleşen *The Alliance for Progress* (İlerleme için ittifak) programıyla eş zamanlı yürüyor, böylece ABD bir yandan kendisini destekleyen hükümetlere yoğun yatırımlar yapıyor, bir yandan da Küba'yı yalıtmaya çalışıyordu.⁶⁶² Bunun ABD açısından hem ürettiği sanayi ürünleri için talep sorununu ortadan kaldıran hem de eşitsiz değişim ile artık transferine olanak sağlayan; Latin Amerika içinse daha çok yoksulluk anlamına gelen ekonomik boyutunu bir önceki başlıkta verilerle açıklamıştık. Sonuçta, teknik olarak uluslararası hukuka

⁶⁶¹ S. C. Res. 84, U.N. SCOR, 476th Sess., U.N. Doc. S/RES/84(1950) (1950-07-07).

⁶⁶² Sandinist Devrim ve ABD dış politikası konularında oldukça ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Burbach, R. (1984). Revolution and Reaction: US Policy in Central America. *Monthly Review*, 36, 1-17.

açıkça aykırı olan bu faaliyetler ABD hükümetince meşruydu, çünkü “komünizme karşı savaş” soğuk savaşın en geçerli argümanlarından biri olmaya devam ediyordu. Bu durumu dönemin başkanı Reagan’ın ağzından doğrulamak da mümkündür:

“Bu tehlike ortadan kalkmayacak; eğer şimdi harekete geçmezsek daha fazla, çok daha fazla kötüleşecek. Nikaragua'dan bahsediyorum, Amerikan anakarasında, sınırlarımızdan sadece 2 saatlik uçuş mesafesinde bir Sovyet müttefiki.”⁶⁶³

Nikaragua, 1984 yılında UAD’ye yaptığı başvuru ile ABD’nin hükümete karşı silahlı saldırılar ve çeşitli terör eylemleri gerçekleştiren paramiliter grupları eğitip destekleyerek Nikaragua’nın egemenlik haklarını ihlal ettiğini, ayrıca deniz yollarını mayınlamak gibi fiillerle kuvvet kullandığını iddia etmiştir. UAD, 27 Haziran 1986 tarihli kararında ABD’nin Nikaragua’nın egemenliğini ve iç işlerine karışma yasağını ihlal ettiğine ve BM Şartı uyarınca kuvvet kullanma yasağına aykırı hareket ettiğine karar vermiş, ayrıca 1956 Nikaragua-ABD Dostluk, Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması’nın hükümlerine aykırı davrandığını belirtmiş ve Nikaragua lehine tazminata hükmedilmiştir.⁶⁶⁴ ABD, UAD’nin yetkisiz olduğunu ileri sürmüştü de bu iddianın temelsizliği oldukça açıktır. Öyle ki ABD, 1946 yılında UAD’nin zorunlu yargı yetkisini kabul etmiş⁶⁶⁵, kendisine dava açıldıktan sonra 1985 yılında UAD’nin “siyasi sebeplerle kullanıldığı” iddiasıyla zorunlu yargı yetkisini geri çekmiş⁶⁶⁶; elbette dava açıldıktan sonra yargı yetkisini tanımadığını belirten beyan iyi niyetli bir yaklaşım olmaktan uzak bulunarak kabul edilmemiştir. Üstelik, ABD ve Nikaragua arasındaki 1956 tarihli Nikaragua-ABD Dostluk, Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması’nda uyuşmazlıklarda UAD yetkili kılınmıştır.⁶⁶⁷ Sonuçta ABD’nin mahkemenin yetkisiz olduğuna dönük iddiaları temelsiz bulunmuş, ABD ise hem duruşmalara katılmayı hem de mahkemenin verdiği karara uymayı reddetmiştir.⁶⁶⁸ Üstelik 28 Ekim tarihinde Kongo, Gana, Madagaskar, Trinidad ve Tobago ile Birleşik Arap Emirliklerince UAD

⁶⁶³ *Address to the Nation on the Situation in Nicaragua* (16 Mart 1986). Erişim: <https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/address-nation-situation-nicaragua>

⁶⁶⁴ *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1986, s. 14.

⁶⁶⁵ *Acceptance of Compulsory Jurisdiction of International Court of Justice* (2 Ağustos 1946). Erişim: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/decad030.asp

⁶⁶⁶ *U.S. Rejects World Court Jurisdiction* (8 Ekim 1985). Erişim: <https://www.upi.com/Archives/1985/10/08/US-rejects-world-court-jurisdiction/1892497592000/>

⁶⁶⁷ Leigh, M. (1985). *Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*. 1984 ICJ Reports 392. *American Journal of International Law*, 79(2), 442-446.

⁶⁶⁸ *Ibid.*

kararının derhal uygulanması BM Güvenlik Konseyi'ne sunulmuş⁶⁶⁹, ABD konseydeki yetkisini kullanarak taslak kararı veto etmiştir. Karara uyulması için Genel Kurul'da neredeyse tümü çevre ülkelerin oylarıyla alınan karar⁶⁷⁰ ise, Genel Kurul kararları yalnızca tavsiye niteliğinde olduğundan uygulanmamıştır. Sonuçta Nikaragua kararı, söz konusu hegemon güç olduğunda, uluslararası hukukun seçici uygulanmasını sağlayan yapısal özelliklerini göstermektedir. Bu, aynı zamanda çevre ülkeler her ne kadar uluslararası hukukun eşit ve egemen özneleri kabul edilmiş olsalar da hegemon gücün uluslararası hukuk kurumlarını tanımama veya işlevlerini engelleyebilme esnekliğine sahip olması sayesinde uluslararası hukukun çevre ve merkez arasındaki yapısal eşitsizliğini gözler önüne sermektedir.

Üçüncü örnek, kapitalist dünya sisteminin krize girdiği ve Amerikan hegemonyasının gerilemeye başladığı 1970'lerden itibaren, mali genişleme aşamasının bir parçası olarak *Bretton Woods* kurumlarının yeniden işlevlendirilmesiyle ilgili olarak çevre ülkelere dayatılan uluslararası yatırım anlaşmalarına uygulanacak hukuka ilişkindir. Bir önceki başlıkta bahsedildiği üzere, özellikle 1980'li yıllardan itibaren bu örgütler çevre ve yarı-çevre ülkelerin ekonomilerini borç karşılığı neoliberalizme uyumlu hale getirecek “*yapısal uyumu*” yönetmek üzere yeniden yapılandırılmışlardı. Ancak uluslararası yatırım hukukunun temel örgütlerinden kabul edilen Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözüm Merkezi (ICSID), biraz daha öncesinde 1966 yılında Dünya Bankası'na bağlı olarak kurulmuştur. Özellikle 1980'lerden itibaren başlayan ancak SSCB'nin yıkılışının ardından sayısı giderek artacak olan iki taraflı yatırım anlaşmalarında yetkili kabul edilen ICSID, “*uluslararası*” bir tahkim rejiminin kurumsallaşması anlamına geliyordu. Bu aynı zamanda “*ulusötesi hukuk*” olarak da adlandırılan⁶⁷¹ ve çok uluslu şirketlerin öznellikleri temelinde gelişen, uluslararası hukukun küreselleşmeyle uyum içerisinde hareket etmesi yaklaşımının bir parçasıydı. Yani esasen Amerikan hegemonyasının maddi genişleme aşamasında ortaya çıkan ve mali genişleme aşaması boyunca ilerleyen uluslararası ticarete çok uluslu şirketlerin başat aktör olmasının hukuki alandaki tezahürüydü. Ancak dikkat çekilmesi gereken, bu durumun hakim

⁶⁶⁹ *Draft Resolution, U.N. SCOR, 3145th Meeting, U.N. Doc. S/18428 (1986-10-28).*

⁶⁷⁰ *G.A. Res. 41/31, U.N. GAOR, 41st Sess., U.N. Doc. A/RES/41/31 (1986-11-03).*

⁶⁷¹ İngilizce: *Transnational law*. Ekonominin küreselleşmesiyle paralel olarak çok uluslu şirketlerin uluslararası hukuktaki öznellikleri temelinde “*uluslararası hukuku*” aşan yeni bir hukuki biçime ihtiyaç olduğu gerekçesiyle Amerikalı Uluslararası Hukukçu Philip Jessup tarafından kavramsallaştırılan hukuk disiplini yaklaşımı veya “*önerisi*”.

yaklaşımlarca iddia edildiği üzere yeni bir olgu olmaktan epey uzak olmasıdır. Aksine VOC örneğinde gördüğümüz üzere⁶⁷² uluslararası hukuk doğuşundan itibaren özel ticari ilişkileri düzenleyen bir alan olarak örgütlenmiştir. Yine bir önceki başlıkta gördüğümüz üzere uluslararası ticaretin yeniden düzenlenmesi sürecinde Amerikan hegemonyası ile Hollanda hegemonyası arasındaki benzerlik, bu ticari ilişkileri düzenleyen bir alan olarak iki dönemin uluslararası hukukunu da birbirlerine yakınlaştırmıştır. Aradaki fark yönetim için daha fazla kuruma ihtiyaç duyulmasına dairdir.

Uluslararası tahkim rejiminin kurumsallaşması ve ICSID, temel olarak ulusal hukukları ve yerel mahkemeleri devre dışı bırakarak yatırımcı ve ev sahibi ülke arasında “ulusüstü” bir hukukun uygulanması anlamına gelmektedir. Yani yatırımcı, ev sahibi devleti, uluslararası tahkim yoluyla dava edebilir hale gelmektedir. Böylece özellikle enerji ve maden gibi alanlarda genellikle yatırımcı lehine sonuçlanan ve ev sahibi ülkenin kamulaştırma faaliyetlerini engelleyen bir hukuki düzen yaratılmış olur. Bu hukuki düzen çevre ülkelerin hukuk sistemlerinin yatırımcılar için güvenli olmaması gibi bir yaklaşıma dayanmaktadır ve temel olarak yatırımları yapan merkez kapitalist devletlerin çok uluslu şirketlerinin çevre ülkelerdeki sermayelerinin korunmasını amaçlamaktadır. Yine dikkat çekici olan, bu kurumsallaşmanın ABD hegemonyasının mali aşamasının başlangıcıyla benzer zamanlara denk düşüyor olmasıdır. Öyle ki, bu aşama boyunca krizi aşmak üzere üretimin çevre ve yarı-çevre ülkelere kaydırılması ile bu ülkelere IMF eliyle yapısal uyum programlarının dayatılması süreci, uluslararası tahkim rejiminin kurumsallaşmasıyla eşgüdümlü ilerlemiştir.

Pekâlâ çevre ülkeler için bu durumun hukuki sonucu, ülkesel egemenlik ilkesinin ilk sonucu olan bu ülkelerin ulusal hukuklarının ve hukuki egemenlik alanlarının aşındırılması anlamına gelmektedir. Hakim yaklaşım, söz konusu hukuki ilişkilerin tarafların “eşit ve özgür” iradelerince oluşturulduğunu, dolayısıyla ortada bir tahakküm ilişkisi olmadığını iddia etmektedir. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi, birbirleriyle ekonomik bağımlılık ilişkisi içerisinde olan çevre ve merkez devletler arasında kurulan bu ilişkide hegemonyanın rıza unsuru devreye sokulmakta, söz konusu bağımlılık ilişkisi böylece hukuki bir form kazanmaktadır. Uluslararası

⁶⁷² Bkz. Başlık 2.3.1.

ticarete iki tarafın da kazanacağı şeklindeki hakim söylemin sonucu her seferinde çevre için “*az gelişmişliğin gelişmesi*” olmaktadır. Anghie’nin de belirttiği üzere üçüncü dünya ülkeleri için esas sorun, sözleşme özgürlüğü söyleminin taraflar arasındaki muazzam güç eşitsizliklerini gizlemesi ve rıza aygıtlarının bu ülkelerin egemenliklerinin sınırlandırılmasında kullanılmasıdır.⁶⁷³ Sonuçta uluslararası tahkim rejiminin ICSID ile kurumsallaşması, Wilsoncu “*devletleri özgürleştirme eğilimi*” olarak adlandırdığımız eğilimle uyum içerisinde, çevreden merkeze artık aktarımını hukuki güvence altına alan araçlardan biri olmuştur. Böylece uluslararası hukukun kurumsallaşması süreci geçmiş dönemlerde olduğu gibi uluslararası hukukun kamusal karakterini özelleştiren bir içerikle şekillenmiştir.

3.3. 1991 Sonrası Dünya Sistemi: Tek Kutuplu Dünyada Uluslararası Hukuk

Toplumsal değişim süreçleri için net tarihler vermenin zorluğu, kolayca yanlışlanabilir olmalarının yanı sıra, o tarihi imleyen tarihsel olayı tespit etmenin de güç bir faaliyet olmasından kaynaklanmaktadır. Soğuk savaşa son veren tarihsel an, sıklıkla sosyal bilimcilerce 1989 yılında Berlin Duvarı’nın yıkılışı veya 1991 yılında Kremlin Sarayı’ndan kırmızı bayrağın indirilişi olarak işaretlenmiştir. Esasen bu sürecin sosyalist blok için en az on sene öncesinden başlayan ve SSCB açısından Gorbaçov iktidarıyla sembolize olmuş, yapısal nedenleri mevcuttur. Aynı zamanda neoliberalizmin ve küreselleşmenin ilan edildiği, 1980’ler boyunca, üretimin çevre ve yarı-çevre ülkelere kaydırılması ile küresel sermayenin ulusal sınırları ve ulusal egemenliği ihlal eden yeniden üretimi başlamış durumdadır. Bunun 1970’lerdeki krize verilen bir yanıt olduğunu ve ABD hegemonyası döneminin mali genişleme evresi boyunca sürdüğünü belirtmiştik. Neticede, 1945 sonrası inşa edilen dünya sisteminin görünümü, ABD liderliğinde kolektifleşen emperyalizmin yayılmasına mekânsal sınırlamalar getiren dengeleyici bir unsur olarak SSCB’nin varlığına dayanıyordu. 1980’lerde bu durum yukarıdaki sebeplerle ABD’nin lehine değişmeye çoktan başlamışsa da SSCB’nin kurumsal olarak ortadan kalktığı 1991 yılı, uluslararası hukuku dönemlere ayırma faaliyetimiz için iyi bir tarihtir.

⁶⁷³ Anghie, A. (2007). *Imperialism, sovereignty and the making of international law*. Cambridge University Press, ss. 240-241.

3.3.1. “Yeryüzünün Askeri Denetimi”, Küreselleşme ve Neoliberalizm

SSCB’nin tarih sahnesinden çekilmesi ile kimilerince “yeni dünya düzeni”, kimilerince “tarihin sonu”, kimilerince “demokrasinin zaferi” olarak görülen bu yeni durum, dünya sistemindeki esaslı bir değişikliği, örneğin bir hegemonyadan diğerine geçişi ifade etmemektedir. Değişiklik, ABD’nin soğuk savaş boyunca “komünizme karşı savaş” söylemi ile oluşturmuş olduğu liderlik rolünün uluslararası alana dönük yeni stratejiler ve yeni argümanlarla güncellenmesine ilişkindir. SSCB’nin ve onunla birlikte Varşova Paktı’nın ortadan kalkması, Yalta’da sınırları çizilmiş olan sermaye birikim mekanlarının emperyalizm için genişlemesi anlamına gelmiştir. Bu süreç hem Sovyetler Birliği’nin ardılı olacak devletleri kapitalist dünya sistemine dahil etmeyi hem de sosyalizmin etkisi altında bağımsız ulusal ekonomilerini geliştirmeye çalışan devletleri kuşatmayı içermiştir. Şüphesiz hegemonyanın bu dönemi, bu döneme özgü araç ve gereçlerin geliştirilmesini mecbur kılmıştır.

Emperyalizmin ve ABD hegemonyasının bu döneme karakterini verecek olan birbirleriyle uyumlu iki temel stratejiye dayandığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Bunlardan birisi belirttiğimiz üzere sermayenin her türlü ulusal sınırı yıkarak genişlemesini sürdürmesi iken ikincisi ve uluslararası hukuk bakımından da döneme özgü tartışmaları başlatan strateji, NATO’ya dayalı askeri yayılma stratejisidir. Elbette bu temel strateji, ilkinin, yani sermayenin sınırsızca hareket edebilmesini garanti altına almak üzere geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Amin’in vurguladığı üzere “*çağdaş emperyalizmin jeopolitiğinin adı, ‘yeryüzünün askeri denetimi’dir.*”⁶⁷⁴ Bu hegemonyanın zor unsurunun, rıza unsurunun yanında yeniden belirgin bir hale gelmesi anlamına gelmektedir. Çünkü 1991’de yıkılan yalnızca SSCB değil, *Pax Americananın* dayandığı ve ona izin veren iki kutupluluktur. Wallerstein’in belirttiği üzere:

“Soğuk savaşın koreografisi büyük ölçüde hem ABD’nin hem Sovyetler Birliği’nin aralarında hiçbir nükleer savaş olmaması için gösterdikleri dikkat tarafından yapılmış ve savaş büyük ölçüde denetim altına alınmıştı; iki ülkenin

⁶⁷⁴ Amin, S. (2017). *Kapitalizmden Uygarlığa: Sosyalist Perspektifin Yeniden İnşası*. (Çev. Yağmur Dönmez & Naim Atabağsoy). İstanbul: Yordam Kitap, s. 253

*aralarında böyle bir savaş çıkmamasını garanti altına almak için gerekli güce sahip olması da bunun kadar önemli bir etkeni.”*⁶⁷⁵

Belirtilen bağlamda SSCB’nin ortadan kalkması yalnızca sermaye birikimin sınırlamalarını değil bununla birlikte ABD’nin askeri genişlemesinin sınırlarını da ortadan kaldırmıştır. ABD tarafından soğuk savaş döneminde “*komünizm tehdidine*” karşı örgütlenen NATO, bu dönemde ABD’nin uluslararası alandaki yeni ve daha saldırgan stratejisinin temel aracı olarak yeniden örgütlenmiştir. NATO’nun yeniden örgütlenmesi ABD’nin onu tarafsız bir uluslararası hukuk kurumu olarak propaganda etmesine dayanmış, müttefiklerince de bu durum desteklenerek pekiştirilmiştir. Buna göre, uluslararası düzenin sağlanmasında BM yerine NATO’nun geçirilmesi ve Avrupa’nın bu stratejik hedefe yaslanmasının sağlanması temel hedefler olmuştur.⁶⁷⁶ Bu kapsamda ilk hedef NATO’nun uluslararası toplum adına konuşmasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.⁶⁷⁷ İlk olarak 1989’da ABD’nin Panama’yı işgali ve 1990 yılında başlayan Körfez Savaşı’na ABD öncülüğündeki askeri müdahale ile başlayan soğuk savaş askeri müdahaleler dönemi, günümüze dek özellikle Doğu Avrupa ve Orta Doğu’nun tümünü içine alarak genişlemiştir.

Soğuk savaş sonrası askeri müdahaleler döneminde, BM Güvenlik Konseyi’nden müdahale için barış gücü oluşturulması kararı çıkması mümkün olmadığından onun yerine “*insani müdahale*” için uluslararası toplum adına görev üstlenen paralel bir organizasyon olma görevini NATO kendisine yüklemiştir. 1999’da NATO’nun Kosova’ya yönelik hava saldırısı, 2001’de ABD’nin Afganistan’a yönelik müdahalesi ile başlayan ve NATO müdahalesi ile devam eden askeri operasyonlar, 2003’te ABD’nin Irak’ı işgali için NATO’nun sağladığı eğitim ve lojistik desteği, 2011’de Libya Müdahalesi’nde NATO’nun Güvenlik Konseyi’nce verilen yetkiyi açıkça aşması; bahsedilen durumun açık ve en çok üzerinde durulan örnekleridir. Sayılan örneklerin tümünde NATO, BM ile oluşturulmuş olan kolektif güvenlik mekanizmasını işlevsizleştiren, BM’nin kurumsal yapısına zarar vererek uluslararası güvenliği kendi askeri hedefleri doğrultusunda bir kalkan olarak kullanan bir pozisyonda bulunmuştur. Genellikle bu müdahaleler Kosova’da olduğu gibi Güvenlik Konseyi’nin mevcut durumları “*barışa yönelik tehdit*” olarak görmesiyle zımnen onay

⁶⁷⁵ Wallerstein, **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, s. 28.

⁶⁷⁶ Amin, **Liberal Virüs**, s. 142.

⁶⁷⁷ **Ibid.**, s. 141.

verdiği gibi BM Şartı'nın öngördüğü kolektif savunma sistemine tümüyle uyumsuz argümanlarla gerekçelendirilmeye çalışılmıştır.⁶⁷⁸ ABD'nin bu askeri müdahaleciliğinin uluslararası hukuk bakımından sonuçları üzerinde bir sonraki başlıkta ayrıntılı olarak durulduğundan bu değerlendirme burada kesilebilir.

Belirtmek gerekir ki “*yeryüzünün askeri denetimi*” yalnızca askeri müdahaleler ile değil, NATO üyesi ülkelerin, yani üçlünün “*stratejik ortaklarının*” sayısının artırılarak “*düşman rejimlerin*” çevrenlenmesine de dayanan bir stratejidir. Orta Doğu'da eski Baas rejimleri ile İran'ın, Doğu Avrupa'da ise Rusya'nın çevrenlenmesine dayanan bu strateji, soğuk savaş sonrasında yeni üye devletlerin katılımının sağlanmasıyla hızlanmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılmasıyla kurulan devletleri içermeyi hedefleyen NATO genişlemesi 1990'ların sonundan günümüze dek sürmüştür ve halen devam etmektedir. Tarihsel bir sıralamayla, 1999'da Polonya, Macaristan ve Çekya; 2004'te Bulgaristan, Estonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya; 2009'da Arnavutluk ve Hırvatistan; 2017'de Karadağ; 2020'de Kuzey Makedonya; 2023'de Finlandiya ve 2024'de İsveç NATO'nun genişleme stratejisi neticesinde katılan ülkelerdir.⁶⁷⁹ Rusya'nın sınırları boyunca eski Yugoslavya ve SSCB üyesi ülkeleri içerisine alarak Rusya'yı askeri olarak kuşatmayı amaçlayan bu strateji, 2022 senesinde Rusya'nın Ukrayna'ya askeri müdahalesiyle başlayan ve halen devam etmekte olan silahlı çatışmalara temel oluşturmuştur.

ABD için kilit önemde olan askeri strateji aynı zamanda üçlünün emperyalist konumlarının da güvencesi olduğu müddetçe, onlar tarafından desteklenmiştir.⁶⁸⁰ Avrupa'nın askeri bakımdan ABD'ye bağımlılığı anlamına gelen bu durum özellikle İngiltere ve Almanya'nın uluslararası stratejilerinden kaynaklanmıştır. Öyle ki İngiltere'nin hegemonyasını kaybettikten sonra temel tercihi “*güç kaybını ABD'nin vekili statüsünde ve onun aracılığıyla*” telafi etmek; Almanya'nın ise dünya-imparatorluk kurma girişimi kuvvetli bir çöküş yaşadıktan sonra ABD'nin nüfuzu altında Doğu ve Güney Avrupa'da “*geleneksel nüfuz bölgelerini yeniden kurmak*”

⁶⁷⁸ Kohen, M. G. (2003). The Use of Force by the United States After the End of the Cold War, and Its Impact on International Law. Michael Byers & Georg Nolte (Ed.), *United States Hegemony and the Foundations of International Law*. içinde (ss. 197-231). New York: Cambridge University Press, s. 216.

⁶⁷⁹ *What is NATO? NATO Members*. Erişim: <https://www.nato.int/nato-welcome/>

⁶⁸⁰ Amin, **Liberal Virüs**, s. 140.

biçiminde şekillenmiştir.⁶⁸¹ Özellikle Yugoslavya iç savaşı sürecinde Alman hükümetinin önce Hırvatistan’a, ardından tüm ayrılıkçı hükümetlere verdiği büyük destek hatırlanırsa bu strateji daha iyi anlaşılabilir. Üçlünün küçük ortağı Japonya ise ÇHC ve KDHC’nin bölgedeki konumuna karşı “yayılmacı emellerini bölgeyle sınırlı tutan” bir askeri strateji ile yetinerek NATO’nun Asya-Pasifik’teki en yakın müttefiki olmayı sürdürmüştür.⁶⁸²

ABD’nin askeri yayılma stratejisinde soğuk savaş dönemindeki “komünizme karşı savaş” konseptinin yerini, 11 Eylül 2001 tarihindeki İkiz Kuleler ve Pentagon’a yönelik saldırıların ardından “terörizme karşı savaş” konsepti almıştır. Öyle ki George W. Bush tarafından ilk ağızdan dile getirilen bu konsept, Afganistan ve Irak başta olmak üzere ABD’nin Orta Doğu’ya yönelik askeri müdahale ve işgallerinin ana sebebi olmuştur. Bu konseptle eşlik eden “insan hakları ve demokrasi getirme” şeklindeki argüman, 21. yüzyılın askeri müdahaleleri meşrulaştıran ana argümanı olarak, 16. yüzyıldaki Hristiyanlığı yayma ve 19. yüzyıldaki medenileştirme misyonlarının yerini alırken ABD hegemonyası, Batı hegemonyasının yüzlerce yıllık devamcısı olduğunu kanıtlamıştır. Daha önce vurguladığımız üzere Avrupa evrenselciliğine ilişkin bu tartışma ve ABD’nin dayandığı argümanlar gerçekten de pek çok açıdan Amerika kıtasındaki İspanyol sömürgecilğinde müdahaleyi haklı gösteren argümanlara benzemektedirler.⁶⁸³ İkinci bölümde daha önce yürüttüğümüz bu tartışmayı uzatmamak için Wallerstein’in iki yüzyıl arasında kurmuş olduğu paralellğe işaret etmekle yetinelim:

“Las Casas’a göre burada karşımıza çıkan ilk sorun, bu tür tartışmalarda kimin barbar olduğunun hiçbir zaman tamamen açık olmamasıdır. Kosova’da barbar olanlar Sırp mıydı, Yugoslavya hükümet miydi, yoksa Slobadan Milosevic’in başını çektiği bir grup insan mıydı? Irak’ta barbar olanlar Sünni Araplar mıydı, Baas Partisi miydi, yoksa Saddam Hüseyin’in başını çektiği bir grup insan mıydı? Müdahale edenler, netleştirmeden veya ayırım yapmadan bulanık bir biçimde bütün bu hedeflerin birinden diğerine geçtiler ve daima

⁶⁸¹ Ibid., s. 143.

⁶⁸² Ibid.

⁶⁸³ Bkz. Başlık 2.2.2.

*müdahalenin aciliyetini ileri sürdüler. Aslında suçu paylaşırma işini daha sonra bir şekilde yapacaklarını iddia ediyorlardı.”*⁶⁸⁴

ABD’nin dış politika hedeflerinin her zaman en temel bileşenlerinden olan bir ideolojik söylem olarak, “*barbar ötekilerin*” yaşadığı coğrafyalara “*insan hakları ve demokrasi*” getirilmesi, yalnızca askeri hedefleri kapsamıyordu. Aslında bu askeri hedeflerle garanti altına alınmak istenen bu coğrafyalarda küreselleşmeye dayalı sermayenin yeniden üretimi idi. Pekâlâ daha öncesinde “*otoriter ve baskıcı diktatörlerin*” hüküm sürdüğünün söylendiği bu coğrafyalara “*serbest seçimler*”, ancak “*serbest pazarları*” mümkün kılan yapısal uyumlarla birlikte gelmiş oldular. Jessica Whyte, özellikle 1980’lerden itibaren insan hakları retoriğinin üçüncü dünya ülkelerin yoksullaşması üzerinde oynadığı rolü incelediği çalışmasında, insan hakları temelli propagandanın üçüncü dünya ülkelerinin Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen (*New International World Order-NIEO*) taleplerinin bastırılmasında nasıl kullanıldığını inceler.⁶⁸⁵ Özellikle dekolonizasyon döneminin ardından 1970’lerden itibaren dünya sisteminin çevre bölgeleri olarak Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkeleri tarafından talep edilen NIEO talepleri, küresel ekonomik düzenin yeniden yapılandırılmasına ilişkin kapsamlı reform önerilerinden oluşuyordu. Uluslararası ticarete eşitlik, doğal kaynaklar üzerinde egemenlik, merkezden çevreye teknoloji transferi gibi talepler uluslararası kurumların ve BM kalkınma kurumlarının bu taleplere göre yeniden yapılandırılmasını içeriyordu.⁶⁸⁶

Whyte, merkez ülkelerin bahsedilen talepleri bastırmak için insan hakları temelli “*kötü yönetim (bad governance)*” iddialarının temel karşı argümanlar olarak kullanıldığını belirtmiştir.⁶⁸⁷ Buna göre çevre ülkelerin gelişmemişliği, bu ülkelerde “*insan haklarını tanımayan*” yönetimlerin “*otoriterliğine*”, “*demokratik kurumların gelişmemişliğine*”, “*hukuk sisteminin zayıflığına*” bağlıydı. Çevre ülkelerin gelişmemişliğinin emperyalizm, sömürgecilik ve eşitsiz değişim-gelişim gibi dışsal koşullarla ilgisi yoktu ve nedenler “*içsel koşullarda*” aranmalıydı. Çözüm “*kurumların gelişmişliği ile insan haklarına saygılı hukuk devletlerinin iyi yönetişiminde*” aranmalıydı. Kısa sürede çok uluslu şirket CEO’larından, devlet başkanlarına ve

⁶⁸⁴ Wallerstein, *Avrupa Evrenselciliği, Gücün Retoriği*, s. 31.

⁶⁸⁵ Whyte, J. (2018). Powerless Companions or Fellow Travellers? Human Rights and The Neoliberal Assault on Post-Colonial Economic Justice. *Radical Philosophy*, 202, 13-29, s. 22.

⁶⁸⁶ Bu konu ayrıca ileride ele alınmış olup, detaylı açıklamalar için Başlık 4.1.’e bakınız.

⁶⁸⁷ Whyte, *op. cit.*, s. 22

Bretton Woods kurumlarının temsilcilerine varıncaya kadar “iyi yönetim” herkesin en çok kullandığı kavramlardan olmuştur. Böylece bu yaklaşımın neoliberalizmin egemenliği altında hakim yaklaşım haline gelmesiyle çevre ülkelere gelişmek için merkez ülkelerin serbest piyasa ekonomisini takip etmeleri ve devletin ekonomideki rolünü azaltmaları öneriliyordu. Bunun halen Batı akademisinde hakim yaklaşımlardan olduğunun altı çizilmelidir. Oysa bağımlılık teorisyenlerinin ampirik verilerle de açıkça ortaya koyduğu gibi; çevrenin az gelişmişliği ile merkezin gelişmişliği bir madalyonun iki yüzüdür.

Çevre ile merkezin arasındaki makasın giderek açılması, 20. yüzyılın ikinci yarısından günümüze dek, çevre ülkelerin küresel kapitalist sisteme entegrasyonu ile doğru orantılı bir şekilde artarak devam etmiştir. Bu bağlamda birinci bölümde küresel kuzey ile küresel güney arasındaki; G7 ile dünyanın geri kalanı arasındaki küresel eşitsizliklerin artarak devam etmesi olgusunu; GSYİH değerlerinin karşılaştırılması ve artı-değer transferinin yönü gibi verileri inceleyen çalışmalarla açıklamaya çalışmıştık.⁶⁸⁸ Benzer şekilde, Thomas Piketty ve Emmanuel Saez gibi dünya çapında gelir eşitsizliği hakkındaki araştırmalarıyla ünlü çok sayıda ekonomistin öncülüğünde erişime açılan Dünya Eşitsizlik Veritabanı (*World Inequality Database-WID*), iddiamızı destekleyen çok sayıda veri seti sunmaktadır.

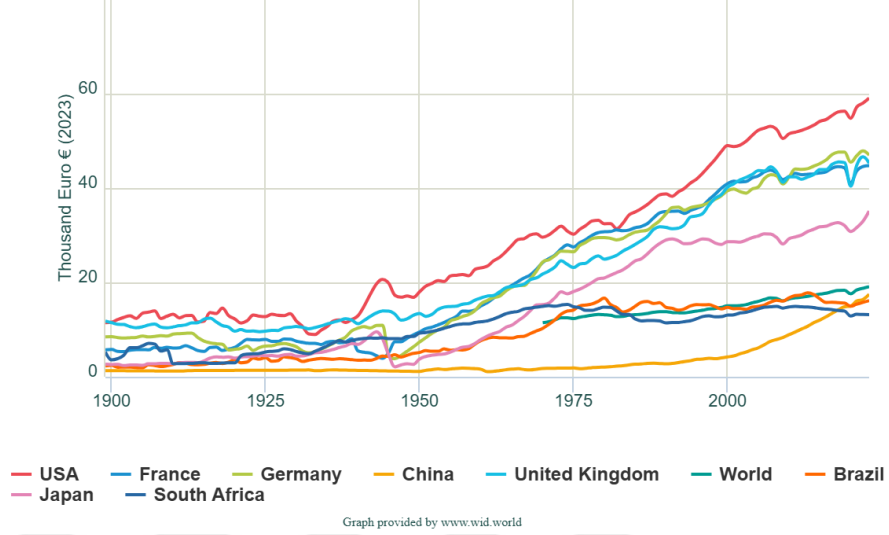
Dünya Eşitsizlik Veritabanı, ülkeler arası ekonomik refahı karşılaştırmak için kullanılan GSYİH yerine “*sermaye stokunun amortismanını ve yabancı sermaye sahiplerine aktarılan yurtiçi çıktının oranını da hesaba katan*” ve böylece ülkeler arası gelir ve servet dağılımını karşılaştırmak için daha anlamlı verilere ulaşılmasını mümkün kılan bir yöntem kullanmaktadır.⁶⁸⁹ Buna göre, bu verilerle hazırlanan aşağıdaki iki grafikte sırasıyla küresel kuzeyi ve küresel güneyi temsil eden ülkelerin 1900’den 2023 yılına dek kişi başına düşen ulusal gelirleri (*per adult national income*) ve kişi başına düşen ulusal servetleri (*per adult national wealth*) karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmada küresel kuzeyi temsilen emperyalist üçlüden ve aynı zamanda G7 üyeleri olan ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Almanya ve Japonya seçilmiştir. Küresel güneyi temsilen ise, dünyanın çevre bölgeleri Asya, Güney Amerika ve Afrika’nın en

⁶⁸⁸ Bkz. Başlık 1.3.1.

⁶⁸⁹ *World Inequality Database, Methodology*. Erişim: <https://wid.world/methodology/>

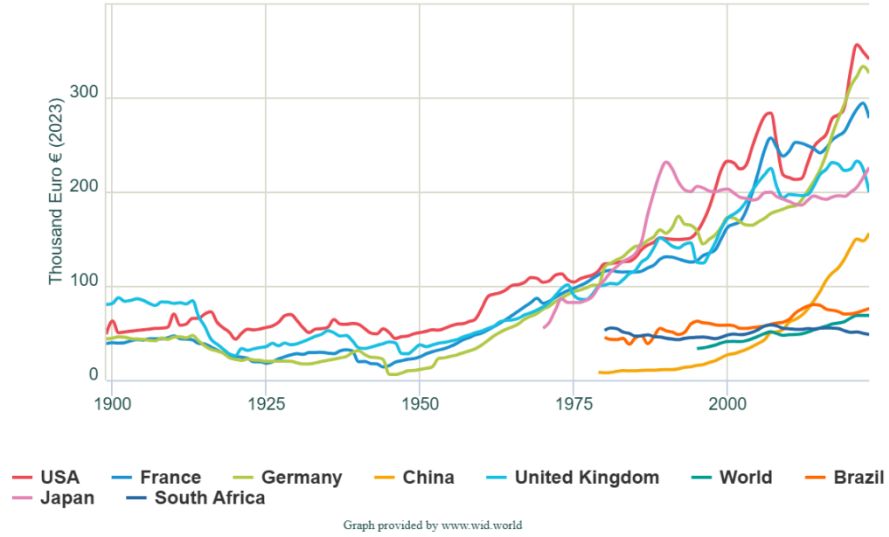
gelişkin ekonomilerine sahip olan devletleri olan Çin, Brezilya ve Güney Afrika seçilmiştir.

average national income

Şekil 3.1. Kişi Başına Düşen Ulusal Gelirler (www.wid.world üzerinde hazırlanmıştır.)

average market-value national wealth

Şekil 3.2. Kişi Başına Düşen Ulusal Servetler (www.wid.world üzerinde hazırlanmıştır.)

Grafikler incelendiğinde emperyalist grubun ulusal gelir ve ulusal servetinin dünya ortalamasının hep çok üzerinde seyrettiği, 1950’den itibaren sürekli bir artış içinde olduğu, 1975’ten itibaren ise özellikle ulusal servetin pikler yaparak daha yüksek bir artış seviyesine ulaştığı görülmektedir. Küresel güneyi temsil eden ülkeler açısından ise dünya ortalamasının altında, zaman zaman baş başa seyreden veriler göze

çarpmaktadır.⁶⁹⁰ Üstelik seçilen ekonomilerin küresel güneyin en güçlü ekonomilerinden oldukları, dünyanın geri kalanı için verilerin çok daha aşağılarda seyrettiğini belirtmeye gerek bile yoktur. Buna göre sitedeki veriler üzerinden yaptığımız hesaba göre, 1980 yılında emperyalist gruplar ve küresel güney ülkeleri arasında kişi başına düşen ulusal servet ortalamaları farkı 77.930 € iken, 2021 yılında bu fark 189.840 €'ya çıkmış; aradaki kişi başına düşen ulusal gelir ortalaması farkı ise 1980'de 15.559 €'dan 2021'de 29.951 €'ya çıkmıştır.⁶⁹¹ Her iyi yılda da küresel güneyin ulusal gelir ortalaması, dünya ortalamasının altında seyretilmiştir. Sonuçta buradan hareketle diyebiliriz ki neoliberal politikaların uygulanmaya başlandığı 1980'li yıllardan günümüze dek küresel güney ile küresel kuzey arasındaki makas giderek açılmış; çevreden merkeze değer ve servet aktarımı artarak devam etmiştir. Üçüncü dünyanın yeniden bölüşüm taleplerinin neoliberal insan hakları temelli kötü yönetim argümanı ile bastırılması, merkez ile çevre arasındaki eşitsiz değişim ve gelişime hizmet ederken emperyalist ülkelerdeki çok uluslu şirketlerin servetlerini katlamıştır.

Şüphesiz kurumsallaşma döneminin devamcısı olan bu dönemin de neoliberal politikalarla uyum içerisinde çalışan kendine has uluslararası kurumları oluşmuştur. 1989 yılında kabul edilen ve Washington Konsensüsü ismiyle ilan edilen politikalar, yukarıda bahsettiğimiz üzere çevre ülkelerin “*gelişmek için izlemesi gereken*” yolları açıklıyordu. Temelde kamu harcamalarının azaltılması, kamu kurumlarının özelleştirilmesi ve serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılması; bu politikaları uygulamak ve denetlemek üzere IMF ve Dünya Bankası'nın buna uygun olarak yeniden yapılandırılmasıyla birlikte GATT yerine 1995'te Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün kurulmasını da beraberinde getirmiştir. Amin, DTÖ'nün “*dünya ticaretini liberalleştirme*” amacını çok uluslu şirketlerin üçüncü dünyadaki kısıtlamalarının kaldırılması, teknoloji alanındaki tekellere daha büyük imkânlar sağlanması, üçüncü dünyanın Batılı banka ve sigorta kurumlarının faaliyetine açılması, tarımsal ürünlerin ihracatındaki eşitsizlik gibi uygulamalarıyla sürdürdüğünü belirtmiştir.⁶⁹² Özellikle

⁶⁹⁰ Yalnızca Çin özelinde 2000'lerden sonra ulusal servet grafiğinde bir pik gözlemlenmekte olup, Çin'in dünya ekonomisindeki özel konumu açısından ayrıca bir değerlendirme yapmayı gerektiren bu durum, çalışmanın son bölümünde ele alınmıştır. Elbette yine de küresel kuzey ülkeleriyle açık fark ortadadır.

⁶⁹¹ Hesaplamalar www.wid.world adresindeki veriler kullanılarak yapılmış; hesaplama ondalık sayılar dahil edilmemiştir.

⁶⁹² Amin, **Liberal Virüs**, ss. 121-123.

tarımsal ürünler gibi sübvansiyonlu ürünlerle ilgili eşitsizlik DTÖ ilkelerinin çokça eleştirilmesine neden olmuştur. Öyle ki çevre ülkelerin tarım sübvansiyonlarını sürdürmesi serbest ticarete engel olduğu gerekçesiyle engellenirken merkez ülkeler, tarım sübvansiyonlarını “*gıda güvenliği*” gerekçesiyle sürdürebilmiş, tarımın temel geçim kaynaklarından olduğu çevre ülkeler kendi çiftçilerini destekleyemez duruma gelmiş ve pazarlarını yabancı tarım ürünlerine açmak zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla serbest ticaretin temel ilkelerini, neoliberalizmin küresel egemenliğiyle uyumlu olarak, kısa vadeli çıkarlar adına savunan üçüncü dünya hükümetleri, uzun vadeli yapısal zararları hesaplayamamışlardır.⁶⁹³

Kısa vadeli kazanımlarla uzun vadeli yapısal zararlar arasındaki ilişki en net olarak çevre ülkelere IMF ile dayatılan Yapısal Uyum Programları’nda görülmüştür. Bu programların Amerikan hegemonyasının mali genişleme aşamasında hangi koşullarda ortaya çıktığına değinmiştik. Burada ele aldığımız konu bakımından oldukça çelişkili olan durum, insan hakları temelli bir meşrulaştırıcı argüman ile dayatılan bu programların, uygulandıkları ülkelerde en temel insan hakkı ihlallerine neden olmalarıdır. Öyle ki devletin en temel kamusal harcamalardan elini çekmesiyle barınmadan, sağlığa, ulaşımdan eğitime kadar tüm kamusal haklar ile emeklilik ve çalışma yaşamına ilişkin tüm sosyal haklar büyük bir aşınmaya uğramış; alınır-satılır metalar halinde tabiri caizse piyasanın insafına bırakılmışlardır. Harvey’in bu dönemin emperyalizminin birikim rejimini tam da bu bakımdan ilkel birikim dönemine benzettiğini; “*mülksüzleştirme yoluyla birikim*” ifadesini çevre ve yarı-çevre ülkelerde halkın mülksüzleştirilmesi yoluyla merkezdeki çok uluslu şirketlere servet transferini vurgulamak için kullandığını hatırlatalım.⁶⁹⁴ Üstelik bu mülksüzleştirme dalgası, aynı ilkel birikimde olduğu gibi zora dayalı sermaye birikim yöntemlerinin bizzat devlet eliyle daha çok uygulanmasını beraberinde getirmiştir.⁶⁹⁵ Yarı-çevre olarak tanımlanabilecek bir ülke olan Arjantin’de 1990’larda uygulanan yapısal uyum programının sonuçlarının izini süren kapsamlı bir çalışmanın⁶⁹⁶ ulaştığı sonuçlar çarpıcıdır. Buna göre küresel finansal sisteme entegre olma, özelleştirme, mali disiplin, sabit kur rejimi gibi yapısal uyumun bileşenlerinin kısa vadeli olumlu sonuçları

⁶⁹³ *Ibid.*, ss. 119-120.

⁶⁹⁴ Bkz. Başlık 1.3.1.

⁶⁹⁵ Özdek, Y. (2002). Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskaçında İnsan Hakları. *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, TODAİE*, 1-44, ss. 27-28.

⁶⁹⁶ Clarke, R. (2021) Development or Dependency? A Critical Analysis of Structural Adjustment in Argentina, *The Yale Review of International Studies*, Global Issue (12), 16-38.

yerlerini uzun vadede yerel endüstriyel kapasitenin neredeyse yok olması, devlet kapasitesinin tükenmesi, işsizlik, halk ile devlet arasındaki ilişkilerin bozulması ile halkın tüm sosyal haklara erişimindeki derin ve onarılması zor eşitsizliklere bırakmışlardır.⁶⁹⁷

Whyte'in vurguladığı üzere insan haklarının, oldukça çelişkili bir biçimde bu dönemin hakim argümanı olarak tanımlanması, “*neoliberalizmin zaferinin*” yalnızca ekonomik olarak ele alınmaması gerektiğini göstermektedir.⁶⁹⁸ Çünkü bu argüman, merkezleri küresel kuzeyde ama şubeleri küresel güneyde bulunan STK'ların da çabalarıyla, üçüncü dünyanın yoksulluğunun sorumluluğunu sömürgeciliğin mirasından ve yeni-sömürgeciliğin sırtından kaldırarak üçüncü dünyanın “*otoriter*” liderlerinin sırtına yüklemişlerdir.⁶⁹⁹ Friedrich A. Hayek gibi neoliberal ekonomistlerin insan haklarına ilişkin olarak, sosyal hakların evrensel insan hakları olarak sayılamayacağı ve üçüncü dünyanın ekonomik taleplerinin insanlığı totalitarizme götüreceği gibi iddiaları bu dönemin popüler argümanları arasında yerlerini almışlardır. Bu bakımdan 1991 sonrası bu dönem hem askeri müdahaleler hem de onlar ile garanti altına alınmaya çalışılan sermaye birikim süreçleri bakımından insan hakları ve demokrasi kavramlarının fazlasıyla araçsallaştırıldığı bir dönem olmuştur.

3.3.2. Askeri Müdahalelerin Hukuki Dayanaklarına İlişkin Tartışmalar

ABD'nin 1990'lı yılların sonundan itibaren başlatmış olduğu “*yeryüzünün askeri denetimi*” stratejisi ve bu strateji kapsamındaki askeri müdahaleleri, BM Şartı 2(4) kapsamındaki “*kuvvet kullanma yasağını*” ihlal ettiği, kuvvet kullanımının meşru müdafaa ve kolektif savunma ile sınırlandırılmış şartlarını genişlettiği veya bütünüyle bu şartların gerçekleşmediği hallerde uygulandığı gerekçeleriyle sıklıkla uluslararası hukukçularla eleştirilmiştir.⁷⁰⁰ Söz konusu müdahalelerde uluslararası hukuk bakımından yapılan tartışmaları değerlendirmek, uluslararası hukuk ile emperyalizm ve hegemonya arasındaki yapısal ilişkiyi anlamlandırabilmek için

⁶⁹⁷ Ibid.

⁶⁹⁸ Whyte, *op. cit.*, s. 26.

⁶⁹⁹ Ibid.

⁷⁰⁰ Bkz. Quigley, J. (2001). International Law Violations by the United States in the Middle East as a Factor Behind Anti-American Terrorism. *University of Pittsburgh Law Review*, 63, 815-835.; Mandel, M. (2004). *How America Gets Away with Murder: Illegal Wars, Collateral Damage and Crimes against Humanity*. Londra: Pluto Books.; Chomsky, N. (2003). *Hegemony or Survival: America's Quest for Global Dominance*. New York: Macmillan.

önemlidir. Öyle ki bir önceki başlıkta etraflıca bahsedildiği üzere soğuk savaş sonrası emperyalizmin temel stratejisi başta Orta Doğu'dakiler olmak üzere NATO eliyle veyahut ABD'nin önderlik ettiği *de facto* askeri koalisyonlarla gerçekleşen askeri müdahalelerle şekillenmiştir. Pekâlâ 2. Dünya Savaşı sonrası uluslararası hukukun, kuvvet kullanımını mümkün olabildiğince sınırlandırmayı amaçlan BM'ye ve onun kolektif savunma mekanizmasına dayanan kurumsallaşma dönemiyle bu durum büyük bir çelişki yaratmaktadır. Aynı soğuk savaş döneminde olduğu gibi ABD, bu dönemde de uluslararası hukukun seçici uygulanmasına izin veren esnekliğini kullanmışsa da bu sefer mevcut fiillerin “uluslararası toplumu” ikna etmekten uzak olması ABD'yi hegemonyanın “hukuk yaratma” gücüne başvurmaya itmiştir. Bu nedenle bu dönemin uluslararası hukuk bakımından özgünlüklerinden ilki, askeri müdahaleler ile ortaya çıkan ve meşruiyeti tartışmalı hukuki kavramlardır. Öyle ki çevre bölgelerdeki işgaller sürerken “önleyici meşru müdafaa” ve “insancıl müdahale” gibi kavramlar da literatürde gittikçe daha fazla yer işgal etmiştir.

Kohen, aralarında ufak farklılıklar olsa da soğuk savaş sonrası ABD dış politikasını belirleyen Reagan, Bush, Powell ve Clinton doktrinlerinin büyük ölçüde birbiriyle uyuşan ortak özellikleri olduğunu belirtmiştir.⁷⁰¹ Temel özellikleri BM ile oluşturulan sisteme bütünüyle aykırı olsa da ABD, sistemi zorlayarak ve gerekirse yeni kavramlar inşa ederek kendi dış politika hedeflerini kabul ettirmeye çalışmıştır. Buna göre bu doktrinlerin ortak özellikleri şu şekilde özetlenmiştir:

“1) Kuvvet kullanımı bir dış politika aracı olarak kabul edilir. 2) Ağır ihlal durumlarında uluslararası hukuka uyulmasını sağlamak, tek başına kuvvet kullanımı için başlı başına bir neden değildir. 3) Amerika Birleşik Devletleri'nin kuvvet kullanması, uluslararası hukuka saygı gösterilmesi şartına bağlı değildir. 4) Kuvvete başvurmadan önce askeri olmayan yolların tüketilmesi, arzu edilmekle birlikte, bir ön koşul değildir. 5) Kuvvet kullanımında çıkar ve başarı temel hususlardır. 6) Tek taraflı kuvvet kullanımı (yani BM onayı ya da diğer ülkelerin desteği olmadan) engellenmez.”⁷⁰²

Belirtildiği üzere bu temel dış politika beyanları, bütünüyle BM sistemi ile kurumsallaşan uluslararası hukuka aykırı olarak değerlendirilebilecek olsa da önemli

⁷⁰¹ Kohen, **op. cit.**, ss. 197-201.

⁷⁰² **Ibid.**, s. 201.

olan bunların uluslararası hukuka aykırı olup olmadığından ziyade, kuvvet kullanımı ile uluslararası hukuk arasında kurulan ilişkinin anlaşılmasıdır.⁷⁰³ Bu, aynı zamanda uluslararası hukuk ile şiddet arasındaki zorunlu ilişkinin görünür olması anlamına gelmektedir. Miéville'in vurguladığı üzere uluslararası hukuk, bir form olarak devletlerin hukuksal eşitliği ile birlikte eşitsiz şiddet kullanımlarını da dikkate almak zorundadır.⁷⁰⁴ Eşitsiz şiddet, hukuksal eşitlikten kaynaklanmaktadır çünkü *“hukuk öznelerinden biri, zorlayıcı gücü – emperyalist tahakkümü – aracılığıyla”* bu ilişkiden hukuk çıkartmaktadır; *“şiddet olmadan hiçbir hukuki biçim olmaz”*.⁷⁰⁵ Söz konusu eşitsiz şiddet, *“güçlü ve güçsüz devlet”* ayrımlarında ortaya çıkar. Uluslararası hukukun temel ve tarihsel anahtar kavramı olan *“egemenlik”*, güçlü ve zayıf devletler arasında birinin diğerinin egemenliğine müdahale edebildiği ölçüde uluslararası hukukun varlığını gerekli kılar. Bu, hiçbir devletin egemenliğinin, devletler uluslararası bir sistemde diğer devletlerle birlikte hareket etmek zorunda olduklarından, asla tam anlamıyla gerçek bir egemenlik olamayacağı anlamına gelmektedir. *“Eğer bütün devletler gerçekten egemen olsalardı, hiçbir devletin bir istihbarat servisi, hatta silahlı kuvvetleri olmazdı, buna ihtiyaç duyulmazdı.”*⁷⁰⁶

ABD'nin kuvvet kullanımıyla, temelde iki temel istisna halinin iki farklı hukuki araçla genişletilmeye veyahut işlevsizleştirilmeye çalışıldığını iddia edebiliriz. Bunlardan ilki ilk istisna hali olan meşru müdafaa'nın *“silahlı müdahale”* unsurunun oldukça geniş yorumlanması; ikincisi ise ikinci istisna hali olan *“kolektif savunma”* mekanizmasının *“insani müdahale”* ile işlevsizleştirilme girişimleridir. Bilindiği üzere meşru müdafaa hali BM Şartı'nın 51. maddesinde oldukça dar tanımlanmıştır. Bu maddenin özgünlüğü ve istisnanın da istisnası olması, *“merkezinde Güvenlik Konseyi'nin bulunduğu kolektif bir güvenlik sistemi üzerine kurulan BM Şartı'nın kuvvet kullanma yasağına ‘devletler’ lehine getirdiği yegâne istisna”* olmasından kaynaklanır.⁷⁰⁷ Maddenin oldukça dar olarak tanımlanması, meşru müdafaa'nın ancak *“silahlı bir saldırıya hedef olma”*⁷⁰⁸ halinde mümkün olduğunun belirtilmiş olmasından çıkartılmaktadır. Öyle ki daha geniş bir yoruma sebebiyet verebilecek

⁷⁰³ Ibid.

⁷⁰⁴ Miéville, *A Marxist Theory of International Law*, s. 293.

⁷⁰⁵ Ibid.

⁷⁰⁶ Wallerstein, *Amerikan Gücünün Gerileyişi*, s. 164.

⁷⁰⁷ Pirim, C. Z. (2019). Devletlere Atfedilemeyen Silahlı Saldırlara Karşı Meşru Müdafaa: Uluslararası Hukukta Sınır Ötesi Operasyonun Hukuki Zemini. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 40, 245-303, s. 247.

⁷⁰⁸ *United Nations Charter (1945)*. Erişim: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>

“*kuvvet kullanımı*” ifadesi değil oldukça açık bir şekilde bir “*silahlı saldırı*” kavramı tercih edilmiştir. Belirttiğimiz üzere 11 Eylül 2001 saldırıları ABD hegemonyasının “*komünizme karşı savaş*” konseptinden “*terörizme karşı savaş*” konseptine geçmesi için bir dönüm noktası olmuştur. Pekâlâ uluslararası hukuk argümanlarının da buna uygun olarak güncellenmesi mecburiyeti buradan doğmuştur.

“*Terörizme karşı savaş*” konseptinin, uluslararası hukuktaki izdüşümü Amerikan hükümetinin “*teröre ve terörü barındıranlara karşı savaş*” argümanı olmuştur. Öyle ki 51. maddenin “*silahlı saldırı*”yı tanımlarken bu saldırının kimden geleceğini belirtmemiş olması, söz konusu boşluğun ABD tarafından güncel dış politika çıkarlarına uygun olarak doldurulmasıyla sonuçlanmıştır. BM Güvenlik Konseyi’nin meşhur 1368 ve 1373 sayılı kararları⁷⁰⁹, 11 Eylül saldırılarını BM Şartı’nda geçtiği biçimiyle “*silahlı saldırı*” değil; “*terörist saldırı*” olarak tanımlamış, bu bakımdan söz konusu fiile karşı meşru müdafaa hakkının doğup doğmayacağı belirsizliğini sürdürmüş; bu durum meşru müdafaanın dar yorumlanmasını savunan uluslararası hukukçular ve geniş yorumlanmasını savunan uluslararası hukukçular arasındaki temel yorum farklılıklarını büyüttürmüştür.⁷¹⁰ Esasen meşru müdafaa fiilinin “*terörü barındıran devletlere*” karşı uygulanabileceğini savunmanın hukuki anlamının, saldırı ve saldırıya yer sağlama şeklinde iki ayrı uluslararası haksız fiili birbiriyle eşitlemek olduğunu savunan Kohen’e göre bu, ceza hukukunda bir katil ile ona yer sağlayan kişiyi aynı kategoriye koymakla eşdeğerdir.⁷¹¹ Yine Kohen, “*eğer mağdur devletin terörist gruplara karşı nerede olursa olsun ve toprakları savaş alanı haline gelen devletin onayına bakılmaksızın kuvvet kullanma hakkı kabul edilirse*”, bunun zamansal ve mekânsal sınırları olmayan bir savaş anlamına geleceğinden bahseder.⁷¹² Meşru müdafaanın geniş yorumlanmasını savunan uluslararası hukukçular ise bu hususta daha ziyade teamül hukukunu temel alan bir yaklaşımla – literatürde geçtiği şekliyle *aciz ve isteksiz devlet teorisi* – meşru müdafaanın, yalnızca BM Şartı’ndan değil teamül hukukundan da kaynaklandığını ileri sürmektedirler.⁷¹³ Buna göre, bir devlete atfedilemeyecek olan saldırıları önlemek konusunda aciz ya da isteksiz olan ve bu saldırıları gerçekleştirenlere ev sahipliği yapan devletlerin

⁷⁰⁹ S. C. Res. 1368, U.N. SCOR, 4370th Sess., U.N. Doc. S/RES/1368 (2001-09-12).; S. C. Res. 1373, U.N. SCOR, 4385th Sess., U.N. Doc. S/RES/1373 (2001-09-28).

⁷¹⁰ Pirim, *Devletlere Atfedilemeyen...*, s. 272.

⁷¹¹ Kohen, *op. cit.*, s. 207.

⁷¹² *Ibid.*, s. 210.

⁷¹³ Pirim, *Devletlere Atfedilemeyen...*, ss. 273-292.

topraklarında gerçekleşen kuvvet kullanma fiilinin meşru müdafaa kapsamında değerlendirilebileceği savunulmaktadır.

Şüphesiz yukarıdaki tartışmayla ilgili akla ilk olarak yine Las Casas'ın Sepúlveda'ya yönelttiği sorular gelmektedir. Wallerstein'in Irak ve Yugoslavya bağlamında kurduğu paralellik Afganistan bağlamında da rahatlıkla kurulabilir. Çünkü müdahale edilecek olanın, yani yüzyıllara göre farklı isimler alan öteki olarak “*putperestin, barbarın, komünistin veyahut teröristin*” belirsizliği, hegemonya sahibi devlete, fiillerine meşruiyet kazandırabilme olanağı sağlar. Geriye yalnızca Sepúlveda'nın cevaplamadığı sorular kalır. Bu bağlamda Las Casas'ın argümanlarını bugüne ve Afganistan'a uyarladığımızda ortaya şu sorular çıkar: Terörist kimdir? El-Kaide mi, Usame Bin Ladin mi, Taliban mı, yoksa Afganistan halkı mı? Sorulara verilecek yanıtlar başka sorulara kapı aralamaktadır. Örneğin eğer terörist olan Afganistan halkı değilse sayısı on binlerle ölçülen sivil kayıplar nasıl açıklanabilir? Eğer terörist olan yalnızca Usame Bin Ladin ise 2011'de öldürüldükten sonra yabancı askeri kuvvetlerin Afganistan'daki varlık gerekçesi nedir? Eğer terörist olan aynı zamanda Taliban yönetimiye 2021'de yeniden kurulan Taliban yönetimine ABD tarafından izin verilmesi nasıl açıklanabilir? Sorular elbette çoğaltılabilir.

Meşru müdafaa ile ilgili bir diğer tartışmalı husus, meşru müdafaa'nın orantılılığı ve derhal uygulanıp uygulanmaması ile ilgilidir. Esasen 51. maddede bu konuda net olarak düzenlenmiş bir husus olmaması, meşru müdafaa hakkının ne zaman ve ne oranda kullanılabileceği hususunda uluslararası hukukun diğer kaynaklarına başvurmayı da zorunlu kılmaktadır. Bu noktada sıklıkla 1837 Caroline Vakası⁷¹⁴ sonucu olduğu kabul edilen teamül kurallarına atıfta bulunulur.⁷¹⁵ Söz konusu olay sonrasında kabul edilen ve ABD Dışişleri Bakanı Daniel Webster'in soyadıyla anılacak olan *Webster Formülasyonu*'nun meşru müdafaa'nın temel şartlarını sıraladığı kabul edilir. Buna göre “*meşru müdafaa'nın gerekliliği anlık, karşı konulamaz olmalı ve başka hiçbir araç alternatifi ve düşünme zamanı bırakmamalıdır.*”⁷¹⁶ Bu, aynı zamanda uluslararası hukukta tartışmalı bir kurum olan “*önleyici meşru müdafaa*”nın

⁷¹⁴ Kanadalıların Birleşik Krallık'a karşı verdikleri bağımsızlık savaşı sürerken, İngilizlerin Kanadalılara yardım ettiklerini ileri sürdükleri bir ABD gemisini yakarak, Niagara Şelalesi'nden aşağıya atmaları olayı.

⁷¹⁵ Pirim, *Devletlere Atfedilemeyen...*, s. 251.

⁷¹⁶ *British-American Diplomacy The Caroline Case.* Erişim: https://avalon.law.yale.edu/19th_century/br-1842d.asp

koşulları kapsamında da gündeme gelmektedir. ABD'nin Irak'a yönelik müdahalesinin temel gerekçesini oluşturan ve George W. Bush tarafından zikredilen “*savaş doktrini*” ile aslında tarihsel kökenleri Grotius ve Vattel'e kadar giden önleyici meşru müdafaa kurumu adeta küllerinden yeniden doğdurulmuştur.⁷¹⁷ Öyle ki Irak işgali, Saddam Hüseyin'in sahip olduğu ve “*tüm özgür ulusları*” tehdit ettiği ilan edilen kitle imha silahlarının, ABD'nin ulusal güvenliği için karşı konulmaz bir tehlike içerdiği gerekçesi ile temellendirilmeye çalışılmıştır.⁷¹⁸ Elbette varlığı hiçbir zaman kanıtlanamamış olan kitle imha silahları, ABD'nin Irak'ta rejim değişikliğini amaçlamış olduğunun anlaşılması ve açık bir BM Güvenlik Konseyi kararının olmayışı, bu müdahalenin uluslararası hukuka aykırı olduğu görüşünün literatürde baskın hale gelmesiyle sonuçlanmıştır.⁷¹⁹ Yine de önleyici meşru müdafaa kurumunun uluslararası hukukta yeniden tartışılabilir bir kurum olarak popülerlik kazanması bu müdahale neticesinde gerçekleşmiştir.

Bir diğer tartışmalı kavram olan *insani müdahale* kavramının tarihi soğuk savaşa dek uzansa da ancak soğuk savaş sonrasında ve özellikle Yugoslavya iç savaşı bahsinde gündeme gelmiştir.⁷²⁰ Bir önceki başlıkta belirttiğimiz üzere Kosova müdahalesinde olduğu gibi NATO'nun BM Güvenlik Konseyi yerine geçirilme stratejisi kapsamında uygulanan insani müdahale, “*ağır insan hakkı ihlallerine*” maruz kalanları korumak için bir devlet veya devletler grubunca kuvvet kullanımının meşru kabul edilebilmesi şeklinde özetlenebilir. BM sisteminin temel kolektif savunma mekanizmasına aykırılığı açık olduğundan ve esasen teamülen de güçlü bir temele dayanmayan bu kurumun Güvenlik Konseyi kararı olmaksızın uygulanması literatürde de pek kabul görmediğinden⁷²¹ bu kavram zaman içinde yerini başka bir kavrama bırakmıştır. NATO'nun Güvenlik Konseyi kararı olmaksızın gerçekleştirdiği Kosova müdahalesini takiben BM Genel Sekreteri Kofi Annan “*insan haklarının sistematik olarak ihlal edildiği durumlara müdahale edilememesi sorunsalını gündeme taşımış*”, bu kapsamda 2000 yılında Kanada öncülüğünde Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu (*International Commission on*

⁷¹⁷ Sapiro, M. (2003). Iraq: The Shifting Sands of Preemptive Self-Defense. *American Journal of International Law*, 97(3), 599-607, ss. 599-600.

⁷¹⁸ *Ibid.*, ss. 601-602.

⁷¹⁹ Bu konuda oldukça kapsamlı ve çok atıf yapılan iki çalışma için bkz. Weller, M. (2010). *Iraq and the Use of Force in International Law*. New York: Oxford University Press, ss. 132-188.; ve Murphy, S. D. (2004). Assessing the Legality of Invading Iraq. *Georgetown Law Journal*, 92(2), 173-258.

⁷²⁰ Crossley, N. (2022). *Understanding Humanitarian Protection*. New York: Routledge, s. 3.

⁷²¹ Kohen, *op. cit.*, s. 219.

Intervention and State Sovereignty-ICISS) kurulmuş, bu komisyon 2001 yılında yayınladığı raporda “koruma sorumluluğu” (*Responsibility to Protect – R2P*) kavramını geliştirerek uluslararası müdahalelere ilişkin çeşitli ilkeler belirlemiştir.⁷²² İlgili raporda askeri müdahalelerin yalnızca büyük ölçekli can kaybını önlemek amacıyla, son çare olarak, orantılı bir şekilde ve ancak makul bir başarı şansı olduğunda uygulanabileceği kaleme alınmıştır.⁷²³

“Koruma sorumluluğu” genel hatlarıyla 2005 tarihli BM zirvesinde kabul edilmiş, ancak müdahalenin yalnızca BM Şartı’nda düzenlendiği biçimde mümkün olabileceği belirtilerek BM’nin kolektif savunma sistemine vurgu yapılmıştır.⁷²⁴ Bu husustaki tartışma ise özellikle 2011 Libya müdahalesi kapsamında gündeme gelmiş, Güvenlik Konseyi kararı alınmış olsa da Rusya ve Çin başta olmak üzere çok sayıda devlet NATO’nun Libya’ya yönelik müdahalesinin rejim değişikliğini hedefleyerek meşru bir amaç gütmmediğini ve “koruma sorumluluğu” ilkesini kötüye kullandığını belirtmişlerdir.⁷²⁵ Üstelik yalnızca müdahalenin siyasi niteliğiyle değil, koruma sorumluluğunda açıkça belirtildiği üzere “öncekinden daha kötü hale getirmeme” şartı da Libya’da yeni bir “insani kriz” yaratılması suretiyle çiğnenmiştir. Yalnızca hükümetin değil, mevcut hükümete karşı destek verilen silahlı milislerin işledikleri sivilere yönelik savaş suçları 2015 tarihli BM insan hakları raporunda kendisine yer bulmuştur.⁷²⁶ Sonuçta 2005 yılında kabul edilen bu ilkenin de uluslararası meşruiyetine büyük bir gölge düşmüştür. Bu bağlamda 2011’den günümüze dek süren Suriye iç savaşı sürecinde ABD’nin Libya’da olduğu gibi koruma sorumluluğuna ilişkin Güvenlik Konseyi’nden bir karar aldırması Rusya ve Çin’in vetoları ile engellenmiştir.⁷²⁷ Bu bakımdan Yasmine Nahlawi, NATO’nun Libya’da rejim değişikliğini hedeflemesinin koruma sorumluluğu konusunda uluslararası bir uzlaş

⁷²² Kelleci, T., & Ün, M. B. (2017). TWAIL ve Yeni bir Hakimiyet Aracı Olarak Koruma Sorumluluğu (R2P): Libya Örneği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 14(56), 89-104, ss. 91-92.

⁷²³ *The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty* (2001). International Development Research Centre. Erişim: <https://idrc-crddi.ca/sites/default/files/openbooks/963-1/>

⁷²⁴ G.A. Res. 60/1, U.N. GAOR, 60th Sess., U.N. Doc. A/RES/60/1 (2005-10-24).

⁷²⁵ Thakur, R. (2013). R2P after Libya and Syria: Engaging Emerging Powers. *The Washington Quarterly*, 36(2), 61-76, s. 70.

⁷²⁶ *Report on the Human Rights Situation in Libya* (2015). United Nations Support Mission in Libya, s. 31. Erişim: <https://www.refworld.org/reference/countryrep/ohchr/2015/en/108424>

⁷²⁷ Dietrich, J. W. (2013). R2P and Intervention after Libya. *Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences*, 5(2), 323-352, s. 346.

oluşmasını engellediğini ve Rusya ile Çin'in bu kuruma duydukları güvencesizliğin esas nedeni olduğunu belirtmiştir.⁷²⁸

ABD'nin soğuk savaş sonrası ileri sürdüğü uluslararası hukuk argümanlarından yönelmiş olduğu strateji ve dış politika hedefleriyle en uyumlu olanın insani müdahale doktrini olduğu belirtilebilir. Pekâlâ “*insan hakları ve demokrasi*” getirme retoriği ile ideolojik olarak da oldukça uyumlu olan bu kurumun, hegemonyanın ikinci ayağı olan “*yeryüzünün askeri denetimi*”ni sağlamak maksadıyla, ABD'ye dünya sisteminin istediği coğrafyasında “*insan haklarının ihlal edildiği*” gerekçesiyle müdahale edebilme özgürlüğü sağlayabileceği umulmuştur. Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri Rusya ve Çin ile diğer çevre ülkeler bunun kabul edilmesinin kendilerine yönelik müdahaleleri meşrulaştıracağı yönündeki haklı kaygıyla buna muhalefet etmişlerdir.⁷²⁹ “*Koruma sorumluluğu*” adı altında BM kolektif savunma mekanizmasıyla daha uyumlu hale getirilmeye çalışılan bu uluslararası hukuk argümanı, ABD'nin Güvenlik Konseyi yerine NATO'yu ikame etme stratejisinin asli hukuki unsurlarından birine dönüştürülmeye çalışılmıştır.

ABD'nin söz konusu askeri müdahalelerinde askeri personelin gerçekleştirdiği fiiller konusunda tabiri caizse dokunulmaz olması, ABD'nin Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne (UCM) yönelik şiddetli muhalefetine ilişkin başka bir vak'a oluşturmaktadır. Elbette ayrıntılı başka bir değerlendirmenin konusu olmakla beraber, ABD, kendisinin ve müttefiklerinin askeri personellerinin savaş suçu veya insanlığa karşı suç teşkil edebilecek fiillerinden dolayı yargılanmalarının önüne geçmek için UCM'nin kuruluşundan bugüne dek mahkemeye yönelik sert tutumuyla dikkat çekmektedir. Öyle ki vatandaşlarının UCM'ye teslim edilmemesi konusunda diğer devletlerle yaptığı ikili andlaşmalardan, UCM ve ABD arasındaki her türlü iş birliğini yasaklayan *Amerikan Personelini Koruma Kanunu*'na (ASPA)⁷³⁰; Roma Statüsü'ne taraf devletlere ekonomik baskı uygulamaktan, UCM yetkililerinin ABD'deki varlıklarına el koymaya⁷³¹ varıncaya dek bir dizi saldırgan politika,

⁷²⁸ Nahlawi, Y. (2020). *The Responsibility to Protect in Libya and Syria: Mass Atrocities, Human Protection, and International Law*. New York: Routledge. s. 115.

⁷²⁹ Kohen, **op. cit.**, s. 219.

⁷³⁰ *American Service-Members' Protection Act*, Pub. L. No. 107-206, 116 Stat. 820 (2002).

⁷³¹ ABD'nin UCM'ye yönelik izlediği saldırgan politikaların bir parçası olarak Şubat 2025'te UCM Başsavcısı Karim A. A. Khan'ın ABD'deki tüm varlıklarının dondurulması ve ABD'ye girişinin yasaklanması kararları alındı.

ABD'nin UCM'yi kendi hegemonyasıyla tamamen uyumsuz bir kurum olarak gördüğünü göstermektedir.⁷³² ABD'nin kendisini uluslararası insancıl hukuk kurallarından azade kılmaya yönelik girişimlerine dair bir başka çarpıcı örnek, ABD'nin Guantanamo Askeri Üssü'nde tuttuğu El Kaide ve Taliban mensuplarının Cenevre Sözleşmeleri'nde geçen savaş esiri statüsünden yararlanmalarının engellenmesi ve uluslararası hukukta daha önce herhangi bir düzenlemeye konu olmamış “*kanundışı muharip*” statüsünde olduklarının belirtilmesi olmuştur.⁷³³

Sonuçta ABD'nin soğuk savaş sonrası askeri stratejisinin mevcut uluslararası hukukla olan ilişkisi 1945 sonrası kurumsallaşan BM kolektif savunma sistemiyle yaşadığı çeşitli uyumsuzluklarla şekillenmiştir. ABD, kendisi açısından uyumsuz olan kurallar yerine dış politikasıyla doğrudan uyumlu olabilecek uluslararası hukuk kurumları tesis etmeye çalışmıştır. Bir kısmı bugün uluslararası hukukta baskın olarak kabul edilen, bir kısmı tartışmalı olan, bir kısmı ise açıkça uluslararası hukuka aykırı bulunan uluslararası hukuk argümanları Amerikan hegemonyasının uluslararası hukukla olan karmaşık yapısal ilişkisini göstermektedir. Bu bakımdan “*ABD, uluslararası hukuku ihlal ediyor*” önermesi, tek başına kolaycı ve uluslararası hukukun emperyalizmle ilişkisini anlamlandırmaktan uzak bir önermedir. İhlalin kendisi uluslararası hukukun hegemonyayla olan ilişkisinin zorunlu ve yapısal sonucudur. Uluslararası hukukun ihlal edildiği doğrudur ancak bu uluslararası hukukun içinden doğduğu “*eşitsiz şiddetin*” hukuk yapıcı özelliğinin bir sonucudur. Yani söz konusu olan, bir ihlalden çok inşa faaliyetidir. Pekâlâ “*her kurucu düşünce aynı zamanda yıkıcı düşünce olduğundan*”⁷³⁴ ihlalin kendisi, insanın da bir parçasıdır. Uluslararası hukuk ile emperyalizm arasındaki bu çelişkili birliktelik, emperyalizmin uluslararası hukuku ihlal etmeden inşa edemeyecek olması anlamına gelir. Biri olmadan diğeri zaten var olmayacaktır. Aynı klasik sömürgecilik döneminde VOC'nin okyanus ötesinde hukuk yapma faaliyetleri gibi emperyalizm döneminin “*yeryüzünün askeri denetimi*” stratejisinin NATO gibi araçlarla geliştirdiği şey hukuk yapma faaliyetinden başka bir

Bkz. *White House Confirms War Crimes Prosecutor First Target of ICC sanctions*. Reuters, Erişim: <https://www.reuters.com/world/us/white-house-confirms-war-crimes-prosecutor-first-target-icc-sanctions-2025-02-10/>

⁷³² Hacaloğlu, **Küresel Adalet**, ss. 112-118.

⁷³³ Öktem, A. E. (2011). *Terörizm-İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları* (2. Bası). İstanbul: Derin Yayınları, ss. 122-128.; Vierucci, L. (2003). Prisoners of War or Protected Persons qua Unlawful Combatants? The Judicial Safeguards to Which Guantanamo Bay Detainees are Entitled. *Journal of International Criminal Justice*, 1(2), 284-314, s. 295.

⁷³⁴ Çataloluk, **op. cit.**, s. 9.

şey değildir. Miéville'in belirttiği gibi, “*modern uluslararası kapitalizmin somut konjonktüründe bu, emperyalizm olmadan uluslararası hukukun da olamayacağı anlamına gelir.*”⁷³⁵ İnşa edilen yeni hukuki kurumların uluslararası meşruiyeti ise, gösterilen rıza ölçüsünde hegemonyanın gücüyle doğru orantılıdır.

3.3.3. Neoliberal Küreselleşmenin Uluslararası Yatırım ve Ticaret Hukukundaki Etkileri

ABD hegemonyasının soğuk savaş sonrası stratejisinin bir diğer hukuki dayanağı ise 2. Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi uluslararası yatırım ve ticaret hukukunda şekillenmiştir. Önceki başlıklarda üzerinde çokça durduğumuz üzere “*insan hakları*” temelli “*kötü yönetim*” argümanları üçüncü dünyanın ekonomik taleplerinin bastırılmasında rol oynarken; yerine geçirilen “*iyi yönetim*” çok uluslu şirketlerin öznesi olduğu bir uluslararası hukuk anlayışına dayanmaktaydı. Yine Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve yeniden yapılandırılan *Bretton Woods* kurumlarının merkez ve çevre arasındaki eşitsiz ticaretteki rolünden bahsetmiştik. Bu kapsamda üçüncü dünyanın merkez devletleri izlemesi gerektiği yönündeki “*kötü yönetim*” temelli neoliberal propagandayla soğuk savaş sonrası sayısı hızla artan ikili yatırım andlaşmaları (*Bilateral Investment Treaties – BIT*) ve çok taraflı yatırım andlaşmaları kapsamında uygulanan ve bugün bazı yazarlara göre uluslararası yatırım hukukunda bir teamül niteliğinde kabul edilen adil ve eşit muamele ilkesi (*fair and equitable treatment – FET*), neoliberal kapitalizmin küreselleşme döneminin en önemli normatif dayanak noktalarından birisi olmuştur. BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) verilerine⁷³⁶ göre 1980’lerin sonunda 385 olan iki taraflı yatırım andlaşması sayısı 1990’ların sonunda 1857’ye yükselmiş, adil ve eşit muamele ilkesi bu andlaşmalardaki uyuşmazlıkların çözüm yollarında yaygınlık kazanmıştır.⁷³⁷ Söz konusu yatırımların çevre ülkelerin az gelişmişliğini garanti altına alırken merkez ülkelerin kalkınmasını sağladıklarını, merkezden çevreye üretimin kaydırılmasında oynadıkları rolü ve ABD’nin mali genişleme aşamasında hegemonya krizine verilen yanıtlardan olduklarını daha önce çokça vurguladığımız için bunun üzerinde tekrar durmayacağız. Ancak, bu andlaşmalarla yaygınlaşmış olan adil ve eşit muamele

⁷³⁵ Miéville, *A Marxist Theory of International Law*, s. 293.

⁷³⁶ UNCTAD, *Bilateral Investment Treaties 1959-1999*. Erişim: <http://unctad.org/en/docs/poiteiad2.en.pdf>

⁷³⁷ Chimni, *Customary International Law*, s. 31.

ilkesinin küreselleşme döneminin uluslararası hukukundaki rolü üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

Bilindiği üzere adil ve eşit muamele ilkesi, yabancı yatırımcıları korumayı amaçlayan ve ev sahibi devletin yatırımcılara adil, eşit ve öngörülebilir muamelede bulunmasını garanti altına almak üzere düzenlenmiş bir ilkedir. Bu bakımdan daha önce üzerinde durduğumuz uluslararası tahkim rejiminin kurumsallaşması ve ICSID ile “*çevre ülkelerin ulusal hukuklarının yatırımcı için güvensiz olması*”⁷³⁸ anlayışı üzerine bina edilmiş ve bu ülkelerin ulusal hukuklarına/egemenliklerine müdahale edilmesi anlamına gelen yapısal uyumun tamamlayıcı bir parçasıdır. Dönemin hakim meşrulaştırıcı argümanlarından insan hakları temelli “*iyi yönetim*”e dayanır ve ev sahibi devletin söz konusu yatırımlar olduğunda “*hukukun üstünlüğünü*” garanti altına almasıyla yatırımın korunması amaçlanır. Chimni, adil ve eşit muamele ilkesinin söz konusu neoliberal argümanların normatif dayanağı olmasındaki rolünü, özellikle tahkim mahkemelerine ikili yatırım anlaşmalarında yaşanan uyuşmazlıklarda yatırımcının çoğunlukla bu ilkeyi gerekçe göstererek başvurusu üzerinden açıklamakta; böylece adil ve eşit muamele ilkesinin bir teamül olarak değerlendirilmesini neoliberalizmi meşrulaştıran bir hukuki yorum olarak kabul etmektedir.⁷³⁹

Bahsedilen tahkim mercilerinin verdikleri kararlarda adil ve eşit muamele ilkesini teamüli bir kaynak olarak kabul etmeleri, çoğunlukla ev sahibi çevre devletlerin aleyhine bir durum yaratmakta; genellikle de söz konusu devletin kamusal yetkilerini aşındıran bir içeriğe sahip olmaktadır. Bu hususta bazı dosyaları incelemek, iddiamızı somutlaştırmamızı sağlayacaktır. İki de ICSID’de görülen *Metalclad v. Meksika*⁷⁴⁰ ve *Occidental Petroleum Corporation v. Ekvador*⁷⁴¹ davalarında adil ve eşit muamele ilkesinin çevre devletlere karşı nasıl silahlaştırıldığını değerlendirelim. İlk davada, davacı yatırımcı Metalclad isimli ABD merkezli çok uluslu bir atık yönetim şirkettir. Davalı Meksika ev sahibi ülke, dava konusu ise Meksika’nın San Luis Potosí isimli eyaletinde bulunan bir endüstriyel atık tesisinin işletilmesidir. İlgili şirket, tehlikeli madde depolama tesisi işletmek üzere bir atık tesisi satın almıştır. Tesis inşaatı

⁷³⁸ Bkz. Başlık 3.2.2.

⁷³⁹ Chimni, *Customary International Law*, s. 30-36.

⁷⁴⁰ *Metalclad Corporation v. United Mexican States*, ICSID Case No. ARB(AF)/97/1 (2000).

⁷⁴¹ *Occidental Petroleum Corporation v. The Republic of Ecuador*, ICSID Case No. ARB/06/11 (2012).

tamamlansa da söz konusu tesisin halk sağığına ve çevredeki endemik kaktüs bitkilerine zarar vereceğinin anlaşılması üzerine halk protesto gösterileri düzenlemiştir. Eyalet valisi, halkın taleplerini desteklemiş, atık tesisi izinlerini iptal etmek için yerel mahkeme kararı çıkartmış, ayrıca tesisin bulunduğu alanı ekolojik koruma bölgesi ilan etmiştir. Yatırımcı şirket, söz konusu bölgedeki yatırımlarının böylece tehlikeye girmiş olduğu gerekçesiyle Kuzey Amerika Serbest Ticaret Andlaşması (NAFTA) hükümlerine atıfla, anlaşmanın kamulaştırmaya ilişkin maddesi ile adil ve eşit muamele ilkesinin ihlal edildiğinden bahisle ICSID'e başvurmuş, tahkim heyeti yatırımcıyı haklı bularak Meksika aleyhine tazminata hükmetmiştir.⁷⁴²

Bir diğer yatırım uyuşmazlığında yine *Occidental Exploration and Production Company* isimli ABD merkezli çok uluslu şirket davacı, ev sahibi devlet Ekvador ise davalıdır. Söz konusu şirket, Ekvador'da, Ekvador'un ulusal petrol şirketiyle imzaladığı anlaşma gereğince petrol arama ve üretim faaliyeti yürütmektedir. Bu şirket Kanada merkezli başka bir çok uluslu şirketle söz konusu faaliyetten elde edeceği gelirlerin bir kısmını ona devretmek üzere Ekvador hükümetinin onayı olmaksızın başka bir sözleşme yapmıştır. Ekvador hükümeti söz konusu devrin kendi yasalarına aykırı olduğu gerekçesiyle Occidental şirketiyle olan sözleşmeyi feshetmiştir. Yatırımcı şirket yine adil ve eşit muamele ilkesinin ihlal edildiğinden bahisle ABD ile Ekvador arasındaki ikili yatırım andlaşmasına dayanarak ICSID'e başvurmuş, tahkim heyeti yatırımcıyı haklı bularak Ekvador aleyhine tazminata hükmetmiştir.⁷⁴³

Olayların her ikisinde de dünya sisteminin emperyalist merkezi ABD menşeli iki çok uluslu şirketin ABD'nin tarihsel bağımlılık ilişkisi kurduğu dünya sistemin çevre coğrafyası Güney Amerika'daki yatırımları söz konusudur. Meksika'yı orta seviye bir teknoloji ve sanayiye sahip olmasından ve hammadde ihracatı dışında da ekonomik çeşitliliğinin olmasından yola çıkarak yarı-çevre, Ekvador'u ise ekonomisinin hammadde ihracatına dayanan, düşük sanayileşme düzeyine sahip bir ülke olmasından yola çıkarak çevre olarak adlandırabiliriz. Her halükârda iki devlet de ABD'ye bağımlı durumdadırlar. Her iki olayda da adil ve eşit muamele ilkesi gibi yatırım hukuku ilkeleriyle neoliberalizmin ulusal hukukları aşındırma süreçlerinin örneklerini görürüz. İlk olayda Meksika'nın kendi toprakları üzerinde, üstelik de

⁷⁴² *Metalclad Corporation v. United Mexican States, ICSID Case No. ARB(AF)/97/1, Award, (2000).*

⁷⁴³ *Occidental Petroleum Corporation v. The Republic of Ecuador, ICSID Case No. ARB/06/11, Award, (2012).*

zehirli atık yönetimi gibi doğrudan halk sağlığı ve doğal yaşamı tehdit eden bir konuda kullandığı ülkesel egemenlik yetkileri ile çok uluslu bir şirketin kârlılığı ile ilgili “*meşru beklentisi*” karşı karşıya gelmiş; Meksika’nın egemenlik yetkilerini kullanması çok uluslu şirketin şikayeti üzerine cezalandırılmıştır. Emperyalist ülkelerin endüstriyel kirlenme sorununu, atık yönetim süreçlerini çevre ülkelere taşıyarak veyahut doğrudan riskli endüstrileri buralarda kurarak çözme eğiliminden bahsetmiştik.⁷⁴⁴ Bunun tam olarak örneğini gördüğümüz bu olayda Meksika’nın temiz ve sağlıklı bir çevreye sahip olma beklentisi değil, şirketin yatırım yapma ve kâr yapma beklentisi “*adil ve eşit muamele*”nin gereği olarak görülmüştür. Sonuçta halk sağlığına ve doğanın yağmalanmasına ilişkin kamusal bir problem olarak ele alınması gereken bir konu, küresel sermayenin “*meşru beklentileri*” çerçevesinde ele alınmıştır.

Oldukça benzer bir şekilde ikinci olayda da çevre bir ülkenin ulusal egemenlik yetkileriyle çok uluslu bir şirketin zararı karşı karşıya gelmiştir. Bu sefer, Ekvador’un ulusal hukukuna aykırı bir şekilde, Ekvador’un kendi doğal kaynakları üzerindeki tasarrufunun yabancı bir şirket tarafından sınırlandırılmasına karşı kendi hukukunu uygulaması tazminat ile cezalandırılmıştır. Bu bakımdan çevre ülkelerin kendi doğal kaynakları üzerindeki kontrollerinin, küresel sermayenin çıkarları doğrultusunda sınırlandırılmasının bir örneğini teşkil etmiştir. Her iki olayda da karşı karşıya gelen, kamusal çıkarlar ile özel-ticari çıkarlardır. İkincisinin birincisine üstün görülmesi, uluslararası yatırım hukukunun üzerinde yükseldiği neoliberal zeminin insan hakları kavrayışıyla doğrudan bağlantılıdır. Dönemin, mülkiyet hakkını, her türlü kamusal haktan – örnekler özelinde sağlık hakkı, temiz bir çevrede yaşama hakkı ve doğal kaynaklar üzerinde kalıcı egemenlik hakkından – üstün gören insan hakları anlayışı, üçüncü dünya ülkelerinin kapitalist merkezlere olan bağımlılıklarını derinleştiren normatif kaynaklarda bir kere daha görünür olur. Üçüncü dünya için bu durum, “*iyi yönetim*”in maliyeti olup, sonucu halklarının kamusal haklarının giderek erimesi olmuştur. Kamusal olanla özel olanın her karşı karşıya gelişinde ikincisinin üstün görülmesi, uluslararası hukuk bakımından da bu hukukun özel-ticari ilişkileri düzenleyen bir hukuk olarak yeniden üretilmesine ve kamusal bir hukuk disiplini olma niteliğine/hedefine zarar vermektedir.

⁷⁴⁴ Bkz. Başlık 1.2.3. ve Amin, **Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme**, ss. 168-172.

Uluslararası şirketlerle egemen devletlerin eşit uluslararası hukuk özneleri olarak, üstelik de egemen devletin halkının kamusal çıkarlarını ilgilendiren ve egemen devletin mutlak tasarruf yetkisinin olduğu konularda karşı karşıya gelmeleri dahi tek başına bahsedilen kamusal niteliğe zarar veren bir durumdur. Bu, resmi-klasik sömürgeciliğin yalnızca biçimsel olarak ortadan kalktığını, emperyalist dönemin yeni-sömürgeciliğinin farklı hukuksal biçimler altında devam ettiğini göstermektedir. Günümüzde çok uluslu şirketlerin çevre devletlerin kaynakları üzerinde, devlet egemenliğini sınırlandırıcı yetkilere sahip olmaları; gerçekten de 17. yüzyılda Hollanda, 19. yüzyılda İngiltere merkezli çok uluslu şirketlerin Asya'daki sömürgelerin kaynakları üzerinde sahip oldukları tasarruf yetkilerine benzemektedir. Bu durum, BM sonrası dekolonizasyon süreci ile eşit hukuk özneleri kabul edilmiş olan çevre devletler bakımından, ekonomik sömürü ilişkileri sürdüğü müddetçe eşitliğin yalnızca hukuki bir yanılsama olarak anlaşılmaya hizmet etmektedir.

Yukarıda askeri müdahaleler bahsinde de değindiğimiz gibi sorun söz konusu tahkim mekanizmasının ve verdiği kararların uluslararası hukuka uygun olup olmaması değildir. Pekâlâ yatırım hukukunda oluşmuş olan teamüllere, ki Chimni'ye göre adil ve eşit muamele ilkesinin bir teamül niteliğinde sayılması için gerekli olan devlet uygulaması şartı gerçekleşmiş değildir⁷⁴⁵, veyahut söz konusu ikili-çok taraflı yatırım anlaşması hükümlerine göre örnek verdiğimiz kararların uluslararası hukukun kendi tekniği bakımından hukuki olarak nitelendirilmelerine ilişkin bir problem yoktur. Buradaki yapısal problem bu hukuki durumun, çevre ile merkez veyahut küresel güney ile küresel kuzey arasındaki bağımlılık ilişkisini meşrulaştıracak biçimde kullanılıyor olmasındadır. Böylece emperyalizmle uluslararası hukuk arasındaki zorunlu ilişki aynı eşitsiz şiddet ilişkisinde olduğu gibi eşitsiz değişim ilişkisinde de ortaya çıkar. Hegemonyanın iki tarihsel eğilimi, dünyanın askeri denetimi ve küresel ekonomiye entegrasyon, bir madalyonun iki yüzü gibi bir yandan kuvvet kullanımına bir yandan da uluslararası yatırımlara yönelik “*hukuk yapma*” faaliyetini mecbur kılmaktadır.

Soğuk savaş sonrası sınırların ortadan kalktığı bir dünyada, emperyalizmin kolektifleşerek sermayenin yeniden üretimini çok uluslu şirketler üzerinden

⁷⁴⁵ Burada gerçekleşmiş olan “*yabancı yatırımın kalkınma hedefine ulaşmada kritik öneme sahip olduğu fikri*”ne öncülük eden güçlü kapitalist devletlerin bunu bir teamül olarak kabul ettirmeyi başarmış olmasıdır. Chimni, **Customary International Law**, s. 33.

sürdürdüğü bir özgün tarihsel dönemde⁷⁴⁶ bu yeniden üretim araçlarının kendi hukukunu dayatması kaçınılmazdır. Hatta denilebilir ki eğer bu sermayenin yeniden üretim süreci Hardt ve Negri’nin iddia ettiği gibi gerçekten devletsiz ve merkezsiz bir imparatorluk oluşturmuş⁷⁴⁷ olsaydı, uluslararası hukukun da sönümlenerek yerini tek bir “*ulusötesi hukuka*” bırakması pekâlâ mümkün olabilirdi. Oysa uluslar bir yere kaybolmadıkları gibi çok uluslu şirketlerin “*meşru beklentilerini*” garanti altına almak üzere ulus devletlerin orduları, askeri paktları, yatırım ve tahkim andlaşmaları halen tüm güçleriyle burada olduklarından uluslararası hukuk da tam burada, üretim ve ticaret ilişkilerinin ortasında olmayı sürdürmektedir.

⁷⁴⁶ Bkz. Başlık 3.2.1

⁷⁴⁷ Bkz. Başlık 1.3.1.

4. BÖLÜM

ÇEVRENİN MÜDAHALELERİ VE ÇOK KUTUPLULUK TARTIŞMALARI EKSENİNDE ULUSLARARASI HUKUK

*“Dünya, emperyalizmin, onun siyasi, ahlaki, hukuki görüşlerinin can çekişmesini yaşamaktadır. Afrika, Asya, Latin Amerika insanları baskıcı sömürgecilerce içine hapsedilmek istedikleri hukuki çerçeveyi terk ederler. Onlar için artık, emperyalizm suçlarına ciddi cezalar kesmek gibi bir sorun ortaya çıkmıştır. Bu ceza kesme, ne başka bir dünyanın usullerine hamallık edebilir, ne sömürgeci jürilerle yetinebilir.”*⁷⁴⁸

Jacques Vergès’e ait bu pasaj, ABD’nin 1961’de Küba Devrimi’ne karşı eğitim silahlandığı Kübalı göçmenler eliyle Küba’nın Domuzlar Körfezi’ne yönelik başarısız işgal girişiminin ardından yapılan yargılamalar için kaleme alınmıştır. İşgalci güçlerin Başkent Havana’daki Spor Sarayı’nda Castro yönetimince medyanın ve halkın aktif katılımıyla yargılanmaları, tüm dünyada yankı uyandıran, Küba halkının devrime ve mevcut hükümete desteğini, emperyalist müdahalelere karşı tepkisini gösteren büyük bir mitinge dönüşmüştür.⁷⁴⁹ Dolayısıyla Vergès’in büyük bir heyecanla vurguladığı üzere, sömürgecilğin tasfiyesi döneminin önemli sembollerinden biri olan bu yargılamalar, bu tarihsel dönemde – 20. yüzyılın ikinci yarısında – bağımsızlık mücadeleleri veren sömürge halkları tarafından da büyük bir coşkuya karşılanmıştır. Gerçekten de 20. yüzyıl, büyük savaş ve yıkımların yüzyılı olduğu kadar, yüzyıllardır sömürgecilik altında yaşayan halkların bağımsızlık mücadelelerinin de yüzyılı olmuştur. Eğer bugün, 21. yüzyılda, emperyalizmin müdahalelerine evrensel bir meşruiyet kazandırmak için kullandığı “*insan hakları ve demokrasi*” retoriğine tüm dünyada büyük bir şüpheyile yaklaşılmaktaysa, bu, büyük oranda dünya sisteminin çevre bölgelerinin ve sistem karşıtı toplumsal hareketlerin kuvvetli itirazları sayesinde mümkün olabilmiştir. Bu bağlamda bu itiraz ve müdahalelerin uluslararası hukuk üzerindeki etkilerini tartışmak ele aldığımız konu bakımından son derece önemlidir.

⁷⁴⁸ Vergès, **Savunma Saldırıyor**, s. 65.

⁷⁴⁹ **Ibid.**, ss. 63-65.

4.1. Çevrenin İtirazlarının ve Sistem Karşıtı Toplumsal Hareketlerin Müdahalelerinin Uluslararası Hukuku Şekillendirmedeki Rolü

Samir Amin, gerçek tarihin, kapitalizmin yayılma mantığı ile bu mantığın sonucuna yönelik itirazlar neticesinde oluştuğunu belirtir ve ekler: “*devlet de sadece sermayenin devleti değil, aynı zamanda sermaye ile toplum arasındaki mücadelenin de bir ürünüdür.*”⁷⁵⁰ Bu bağlamda diyebiliriz ki uluslararası hukuk da sermaye birikim süreçlerinin zorunlu bir sonucu olarak oluşmuş olan merkez ve çevre devletlerin, küresel sermaye ile uluslararası emek hareketinin arasındaki mücadelenin bir ürünü olarak tanımlanabilir. Buraya kadar büyük oranda birbiri ardına gelen tarihsel hegemonyalarla uluslararası hukukun nasıl şekillendiği açıklanmaya çalışıldı. Uluslararası hukukun kurumsallaşması süreci, sömürge ve yarı-sömürge dünyasındaki bağımsızlık mücadeleleri neticesinde çevre ülkeleri de uluslararası hukukun öznesi olarak kabul etmek zorunda kalmıştı. Ancak buraya kadar bu yeni öznellik durumunun emperyalist devletlerce nasıl hegemonyayla uyumlu bir şekilde içerildiğine ilişkin stratejiler – *Wilsonculuk* gibi – üzerinde duruldu. Bir istisna olarak Sovyetler Birliği’nin kuruluşu ve özellikle ilk yıllarında çevrenin temsiliyetini üstlenerek uluslararası hukuka yüzlerce yıllık Batı hegemonyası içinde oluştuğundan farklı bir anlam yükleme çabalarına değinildi. Ancak bu tarihsel hikayenin esas tamamlayıcı parçası, eğer ki karşıtlar arasında bir mücadeleden ve mevcut dünya sisteminden en büyük zarar görenden bahsedilecekse, kendi içindeki tüm benzerlik ve farklılıklarıyla birlikte “*üçüncü dünya*”dır.

Üçüncü dünya ifadesi, tarihsel olarak, soğuk savaşa özgü bir kavramsallaştırmadır. Esas olarak soğuk savaş boyunca oluşmuş ve Yalta ile sınırları çizilmiş olan ABD ve SSCB arasındaki iki büyük kampta yer almayan ülkeleri tanımlamak üzere kullanılan üçüncü dünya ifadesi, daha sonra ve özellikle Sovyet bloğunun ortadan kalkmasından sonra ekonomik kalkınma düzeyi açısından yapılan sınıflandırmalarda az gelişmiş ülkeleri tanımlamak üzere kullanılır hale gelmiştir.⁷⁵¹ İfadenin yaygınlaşmasında SSCB ile ÇHC arasındaki gerginliğin neticesinde oluşmuş

⁷⁵⁰ Amin, **Liberal Virüs**, s. 191.

⁷⁵¹ Üçüncü dünya ifadesinin kullanımıyla ilgili olarak kapsamlı bir tartışma için bkz. Chimni, **Third World Approaches to International Law**, ss. 48-51.

olan Mao'nun “*Üç Dünya Teorisi*” de ayrıca etkili olmuştur.⁷⁵² Kruşçev'in kapitalist ve sosyalist sistemlerin *barış içinde bir arada yaşaması* doktrininin ABD tarafından kendi hegemonyasına soğuk savaş boyunca hizmet etmek üzere nasıl kullanıldığı yukarıda belirtilmişti. Bu bağlamda bu doktrini revizyonizmle suçlayan Mao'ya göre, Çin'in de dahil olduğu iki büyük süper gücün nüfuzunda da olmayan Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkeleri, yani dünya sisteminin az gelişmiş çevre bölgeleri, üçüncü dünyayı oluşturuyorlardı.⁷⁵³ Pek çoğu sömürge ve yarı-sömürgelerden oluşan bu devletler, ancak 20. yüzyılda verdikleri bağımsızlık mücadelesi ile “*medeni dünya*”nın parçası kabul edilerek uluslararası ilişkilerin ve hukukun bir parçası haline geliyorlardı. Bugün ve özellikle SSCB nüfuzunda bir bloğun da olmamasının etkisiyle daha yaygın bir ifade olarak bu devletleri tanımlamak üzere *küresel güney* kavramı tercih edilmektedir.⁷⁵⁴ Belirtmek gerekir ki Chimni, *üçüncü dünya* kavramının bugün hala kullanılmasının anakronistik olduğu ve pejoratif bir anlama sahip olduğu yönündeki yaygın eleştiriye karşı ve üçüncü dünyayı oluşturan devletler arasındaki derin kültürel farklılıklara rağmen, bu devletlere yönelik devam eden yeni-sömürgeci pratiklerle bu kavramın yeniden hayat bulduğunu ifade etmekte, bu kategorinin özellikle uluslararası hukukta kullanılmaya uygun olduğunu savunmaktadır.⁷⁵⁵ İki kavramın kullanılmasında da biri tarihsel bağlamını vurgulamakta (üçüncü dünya), diğeri de güncel olarak kullanılmakta (küresel güney) olduğundan herhangi bir beis bulunmamaktadır.

1949'da gerçekleşen Çin devrimi, üçüncü dünyada, dünya sisteminin çevre bölgeleri olan Asya, Afrika ve Latin Amerika'da pek çok devrimin ilham kaynağı olmuş, tarihsel olarak da ulusal kurtuluşçu karakteri ağır basan sosyalist, anti-emperyalist veyahut milliyetçi nitelikli pek çok devrim ve çok sayıda devrimci hareket bu üç kıtada ortaya çıkmıştır. Bunlar, esas olarak Batı hegemonyası ve emperyalizme karşı konumlanmışlarsa da pek çoğu SSCB'nin nüfuzunda olmayı da reddederek uluslararası bir politik akım olarak üçüncü dünyacılığı güçlendirmişlerdir. Hatta bu dönem Batı'da, dünya sistemin merkez bölgelerinde Maoizm, özellikle 1968 hareketlerinde de etkisi hissedilebilecek biçimde, öğrenci hareketleri ve çeşitli radikal

⁷⁵² Bkz. Encyclopedia of Anti-Revisionism On-Line. (1974). Chairman Mao's Theory of the Differentiation of the Three Worlds is a Major Contribution to Marxism-Leninism. *Marxists Internet Archive*. Erişim: <https://www.marxists.org/history/erol/ncm-5/theory-3-worlds/section1.htm>

⁷⁵³ *Ibid.*

⁷⁵⁴ Dados, N., & Connell, R. (2012). The Global South. *Contexts*, 11(1), 12-13.

⁷⁵⁵ Chimni, *Third World Approaches to International Law*, ss. 48-49.

toplumsal hareketler içinde önemli bir kültürel ve politik sembol haline gelmiştir. Büyük bir dekolonizasyon sürecinin ve Latin Amerika'daki radikal devrimci hareketlerin de etkisiyle çevrenin talepleri merkezdeki toplumsal hareketlerce de kendi hükümetlerine karşı dile getirilmeye başlanmıştır. Sömürge ve yarı-sömürgelerdeki ulusal kurtuluş ve devrimlerin uluslararası hukuk bakımından en büyük sonucu, bu devrimlerin ve devrimci hareketlerin bölüşüm ilişkilerini yalnızca ulusal çapta değil; küresel çapta da değiştirmeye yönelik talepleri olmuştur.

Sömürgeciliğe karşı mücadelenin uluslararası hukuk bakımından “*çevrenin zaferiyle*” sonuçlandığını iddia edebileceğimiz ilk büyük kazanımı, 1514 sayılı BM Genel Kurul Kararı’dır.⁷⁵⁶ 1960 tarihli “*sömürge ülke ve halklarına bağımsızlık verilmesi*” bildirisi olarak adlandırılan bu karardaki bildiri ile, resmi sömürgecilikten kurtulmuş halkların bağımsızlık savaşları neticesinde elde ettikleri zaferler BM nezdinde alkışlanırken, halkların kendi kaderlerini tayin etmeleri ile kendi ekonomik, siyasi ve kültürel gelişmelerini sağlamaları temel bir hak olarak kabul edilmiş, aksinin temel haklarla bağdaşmayacağı belirtilerek BM’ye de bu mücadeleleri desteklemek konusunda aktif bir tutum benimseme görevi verilmiştir. Bu bildiriyle birlikte halkların kolektif haklarının temel insan haklarından sayılması anlayışı yaygınlaşmış, halkların kendi siyasi geleceklerine karar verme hakları gibi kendi doğal kaynakları üzerindeki egemenlikleri de dahil olmak üzere çok sayıda kolektif hak, sosyal sözleşmelerde tanımlanır hale gelmiştir. Belirtmekte fayda var ki sömürgecilik geçmişleri çok eskiye dayanan Birleşik Krallık, Fransa, İspanya, Portekiz, Belçika ve yeni hegemon ABD oylamada çekimser kalmışlardır.⁷⁵⁷ Söz konusu bağımsızlık mücadelelerinin tüm dünya halklarında meşru olarak kabul edilmesinin etkisi Genel Kurul’da sömürgeci devletlerin ret oyu vermelerini engelleyen “*karşı-hegemonik*” bir durum yaratmıştır.

Gramsci, siyasette kuşatmanın, yöneticinin lehine olan tüm görünümüne rağmen, yönetici ve rakibi açısından karşılıklı olduğunu belirtir. Yönetici, rakibini ciddiye aldığı oranda hegemonyanın tüm aygıtlarını kuşatılan grup aleyhinde harekete geçirir. Çünkü “*mevzi savaşı*” bir kere kazanıldığında kesin olarak kazanılmış

⁷⁵⁶ G.A. Res. 1514 (XV), U.N. GAOR, 15th Sess., Supp. No. 16, U.N. Doc. A/RES/1514(XV) (1960-12-14).

⁷⁵⁷ Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples: Voting Summary. Erişim: <https://digitallibrary.un.org/record/662085>

anlamına gelir.⁷⁵⁸ Kuşatılmış rakip tarafından yöneticilere karşı yürütülen mücadele, karşı-hegemonya mücadelesi olarak bu mevzi savaşında şekillenir. Ulusal çapta “*sivil toplumun*” rızasını almaya dayalı bu strateji, pekâlâ uluslararası çapta mevcut dünya hegemonyasına karşı “*uluslararası toplumun*” rızasının alınmasıyla mümkün olabilecektir. William Carroll, uluslararası alandaki mevzi savaşında hegemon grubun tüm kurumsal avantajlarına rağmen, küresel güneye toplumsal olarak tam anlamıyla tesir edememesinin onun açısından dezavantaj sağladığını belirtmiştir.⁷⁵⁹ Bu bağlamda çevrenin uluslararası alanda meşruiyetini sağladığı durumlarda, uluslararası hukukta yapısal bazı değişiklikleri mümkün kılması, merkezin dezavantajlı durumunu kendi avantajına çevirebildiği oranda mümkün olabilmektedir. Bunun sağlanmasının zorluğu, sıklıkla çevre coğrafyalarda yer alan devletlerin birbirlerinden oldukça farklı tarihsel ve kültürel koşullarla şekillenmiş toplum yapılarından kaynaklanmıştır. Bu durum, genellikle üçüncü dünya ülkeleri arasında bölgesel iş birliklerini, küresel iş birliklerinden daha tercih edilir kılmıştır. Yine de üçüncü dünyanın ekonomik olarak baskılanmasına ve yeni-sömürgecilik ilişkilerine karşı çevre devletlerin küresel çapta bir araya gelebildiği örnekler yok değildir. Çevrenin küresel ve bölgesel çapta bir araya geldiği örnekler, mevcut hegemonyaya karşı uluslararası hukuku yapısal değişime zorlayan karşı-hegemonya örnekleri yaratmıştır.

Bahsedilen bir araya gelme girişimlerinin en önemlilerinden birisinin temelleri 1955 tarihinde Endonezya’da toplanan Bandung Konferansı’nda atılmış, yeni bağımsızlığını kazanmış çok sayıda ülke, üçüncü dünya arasında dayanışma sağlamak üzere bir araya gelmiştir. Bu konferans, 1961 yılında Yugoslavya’da Bağlantısızlar Hareketi’nin kuruluşuna öncülük etmiştir.⁷⁶⁰ Bağlantısızlar Hareketi Asya, Afrika ile Latin Amerika’dan pek çok ülkenin katılımıyla, ABD’nin başını çektiği emperyalist bloğun ve SSCB’nin nüfuz alanlarının arasında sıkışmış üçüncü dünya devletlerinin kendi egemenliklerini koruyarak dayanışma ve uluslararası alanda ortak hareket etme girişimlerinin ilk kez vücut bulmuş halidir. Bugün etkisini önemli oranda kaybetmiş olsa da kurucu genel sekreter olarak görev yapan Yugoslavya Devlet Başkanı Josip Broz Tito ve daha sonra genel sekreterlik görevine gelen Küba Devlet Başkanı Fidel

⁷⁵⁸ Gramsci, A. (1980). *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci* (6. Bası). (Ed. & Çev. Quintin Hoare & Geoffrey Nowell Smith). International Publishers: New York, s. 322.

⁷⁵⁹ Carroll, W. (2007). Hegemony and Counter-Hegemony in a Global Field. *Studies in Social Justice*, 1(1), 36-66, ss. 52-53.

⁷⁶⁰ Keethaponcalan, S. I. (2016). Reshaping the Non-Aligned Movement: Challenges and Vision. *Bandung: Journal of the Global South*, 3(1), 1-14, ss. 2-3.

Castro gibi liderlerin de etkisiyle Bağlantısızlar Hareketi, uluslararası alanda üçüncü dünyanın çıkarlarını savunan, anti-emperyalist bir blok oluşturmuştur. Yine 1964 yılında kurulan BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) ile 77'ler grubu (G77) “*gelişmekte olan*” çevre ülkelerin kalkınması teması etrafında birleşen kurumlardan olmuşlardır. Amin’in “*Bandung Dönemi*” olarak adlandırdığı bu dönem boyunca üçüncü dünya devletleri hem içe dönük kalkınma politikaları uygulamışlar hem de küresel kuzeyi oluşturan merkezlerle uluslararası alanda pazarlık sürdürebilmişlerdir.⁷⁶¹

Pazarlığın uluslararası hukuk alanındaki en önemli tezahürlerinden biri, 77'ler grubu ve Bağlantısızlar Hareketi'nin önerdikleri, önceki başlıkta da kısaca değinilen Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen (NIEO) taleplerinin 1974'te BM Genel Kurulu'nda kabul edilmesi olmuştur. Genel Kurul'da kabul edilen deklarasyonda geçen ifadeler dünya sisteminin merkez ve çevre kutuplaşmasını oldukça net bir biçimde vurgulamaktadır:

*“Dünya nüfusunun yüzde 70'ini oluşturan gelişmekte olan ülkeler, dünya gelirinin yalnızca yüzde 30'unu oluşturmaktadır. Mevcut uluslararası ekonomik düzen altında uluslararası toplumun eşit ve dengeli bir şekilde gelişmesi imkânsız hale gelmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurum, gelişmekte olan ülkelerin çoğunun bağımsız devletler olarak bile var olmadığı bir dönemde kurulmuş ve eşitsizliği sürdüren bir sistemde giderek genişlemektedir.”*⁷⁶²

Bu bağlamda, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki büyük farkın kapanabilmesi, söz konusu eşitsiz gelişmenin çevre lehine yapısal değişikliklerle ve özellikle BM kalkınma kurumlarına verilen görev ve yetkilerle daha dengeli hale getirilmesi hedeflenmekteydi. Bu hedefi gerçekleştirmek üzere kabul edilen programda söz konusu eşitsizliğin merkez kapitalist devletlerin sömürgecilik mirasından kaynaklandığı belirtiliyor, bu bağlamda çevre devletlerin gelişmesi için kaynakların daha adil bir şekilde dağıtılması konusunda bu devletlerin sorumlulukları vurgulanıyordu. Sanayileşme, teknoloji transferi, ticarete eşitsiz koşulların ortadan kaldırılması gibi konular ayrı maddeler halinde düzenlenmiştir. Bu kapsamda

⁷⁶¹ Amin, **Liberal Virüs**, s. 148.

⁷⁶² G.A. Res. 3201 (S-VI), U.N. GAOR, 6th Special Sess., Supp. No. 1, U.N. Doc. A/RES/3201(S-VI) (1974-05-01).

uygulamaya konulması hedeflenen ekonomik plan özetle şunları içeriyordu: “1) Kuzey pazarlarının Güney’in sanayi ürünleri ihracatına açılması, 2) Tropik tarımsal ürünler ve madenler için değişim hadlerinin iyileştirilmesi, 3) Uluslararası finansal olanaklara daha kolay ulaşma, 4) Teknoloji transferi için daha uygun koşulların yaratılması.”⁷⁶³

Bağılantısızların gündeme getirdiği, ÇHC ve SSCB tarafından da desteklenen bu uluslararası ekonomik program, Batılı merkez kapitalist devletlerin blok olarak ret oyu vermelerine rağmen genel kurulda çoğunluğu sağladığı için kabul edilmişti. Elbette tavsiye kararı niteliğinde olan Genel Kurul kararının uygulanması yönünde bir adım atılmadığı gibi bu programdaki taleplerin bastırılması üzerine merkez devletlerce bir dizi uluslararası düzenleme yapıldı. Neoliberal küreselleşmenin NIEO taleplerinin bastırılmasındaki rolüne, bu bağlamda insan haklarının ve uluslararası kuruluşların nasıl araçsallaştırıldıklarına daha önceki başlıklarda ayrıntılı olarak yer verildiği için burada ayrıca üzerinde durulmayacaktır.⁷⁶⁴ Ancak belirtmek gerekir ki, üçüncü dünyanın bahsedilen “*kalkınma 20 yılı*” boyunca bir araya gelerek mevcut dünya sisteminin dayattığı eşitsiz değişim ve eşitsiz gelişim koşullarına karşı gösterdikleri direnç, bir karşı-hegemonya mücadelesidir. Çok yankı uyandırmış olsa da bu mücadele 80’lerdeki neoliberal küreselleşme karşısında yenik düşmüş, mevcut hegemonun çıkarlarını garanti altına alacak biçimde bu devletlerin neredeyse tamamının küresel kapitalist sisteme tam yapısal uyumu sağlanmıştır. Dolayısıyla bu süreçte kurulan BM’nin kalkınma kurumları (UNCTAD ile birlikte 1965’te BM Kalkınma Programı, 1966’da BM Sınai Kalkınma Teşkilatı, 1977’de Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu vb.) giderek etkilerini yitirmişlerdir. Uluslararası hukuk, bu kalkınma kurumları yerine çevreyi yapısal uyuma zorlamak için yeniden yapılandırılan *Bretton Woods* kurumları, DTÖ, uluslararası tahkim mekanizmaları, uluslararası ticaret ve yatırım hukuku üzerine bina edilen genel ilkeler üzerinde gelişimini sürdürmüştür.

Süregelen mücadele aynı zamanda sistem karşıtı toplumsal hareketlerin, özellikle emek hareketinin mücadele ve kazanımlarıyla da şekillenmiştir. Burada Beverly Silver’in belirttiği üzere, 1870 ve 1996 yılları arasında dünya çapında işçi eylemlerinin sayısının zirve yaptığı iki tarihsel dönem; iki dünya savaşını takip eden

⁷⁶³ Amin, **Liberal Virüs**, s. 120.

⁷⁶⁴ Başlık 3.3.1. ve Başlık 3.3.2.

1919-1920 ve 1945-1946 yıllarında yaşanmıştır.⁷⁶⁵ Bu veriler, Lenin'in emperyalizmin kapitalizmin sahip olduğu çelişkileri daha da artıracığı yönündeki tespitiyle oldukça uyumludur.⁷⁶⁶ İşçilerin kolektif eyleminin ve örgütlülüğünün yükselmesi, işçi sınıfını kapitalist dünya sisteminde pazarlık yapabilir bir özne haline getirdiği sürece, bu tepkileri kapitalist sistem içerisinde uysallaştırabilmek üzere çeşitli reformlar yapılması mecburiyeti ortaya çıkmıştır.⁷⁶⁷ Söz konusu reformlar özellikle merkez kapitalist devletlerde ortaya çıkmış; *Keynesçi* dönem olarak da bilinen 1945 sonrası bu dönemde “*refah devleti*” adı altında eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi alanlarda yapılan kamusal harcamalarla işçi sınıfının refahı biraz daha arttırılmıştır. Belirtmek gerekir ki bugün insan hakları literatüründe “*ikinci kuşak haklar*” olarak adlandırılan⁷⁶⁸ sosyal hakların pek çoğu, “*çalışma, sendika kurma, dinlenme, sosyal güvenlik, grev, sağlık ve konut hakkı gibi*”, bu zemin üzerinde gelişmiştir.⁷⁶⁹ Bu bağlamda bu hakların temel insan haklarından kabul edilmeleri ve uluslararası insan hakları belgelerinde de bu şekilde tanımlanmaları sistem karşıtı emek hareketlerinin kazanımları olarak görülmelidir. Bu mücadeleler sayesinde bu haklar bugün çok sayıda sosyal sözleşmede, “*1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve 1966 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi de dâhil pek çok uluslararası metinde ve çok sayıda ülkenin anayasalarında temel insan hakları olarak kabul edilmektedirler.*”⁷⁷⁰ Yine Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) işçi haklarını güvence altına almaya dönük çeşitli sözleşmeleri bu mücadeleler neticesinde kazanılmıştır.

Söz konusu düzenlemelerin çoğunlukla merkez ülkelerde gündeme gelebilmiş olması sosyal-demokrasinin üzerinde gelişmesine olanak sağlayan merkez ve çevre ülkeler arasındaki işçi aristokrasisinin bir sonucudur. Amin’in belirttiği gibi “*eğer zengin kuzey ülkeleri yararına emperyalist rant transferi olmasaydı, sosyal demokrat projeyi hayal etmek bile mümkün olmazdı.*”⁷⁷¹ Son kertede tüm bu kazanımlar işçi sınıfı mücadelelerinin kazanımları olsa da bundan sistem aleyhine mutlak bir zafer olarak bahsetmek mümkün değildir. Silver’ın önemle altını çizdiği gibi tüm bu

⁷⁶⁵ Silver, B. (2015). *Emeğin Gücü: 1870’ten Günümüze İşçi Hareketleri ve Küreselleşme* (2. Bası). (Çev. Aslı Önal). İstanbul: Yordam Kitap, s.174.

⁷⁶⁶ *Ibid.*, s. 194.

⁷⁶⁷ *Ibid.*, s. 205.

⁷⁶⁸ Bkz. Uygun, O (2024). *Devlet Teorisi* (10. Bası). İstanbul: Onikilevha, ss. 624-637.

⁷⁶⁹ Hacaloğlu, G. (2023). İnsan Hakları Mücadelesi Sosyalist Bir Stratejinin Parçası Olabilir mi? *Eğitim Bilim Toplum*, 21(82), 31-58. s. 48.

⁷⁷⁰ *Ibid.*

⁷⁷¹ Amin, *Küreselleşmiş Değer Yasası*, s. 134.

düzenlemeler, Sovyet merkezi planlama modeli ile güvenilirliğini yitirmiş *laissez faire* politikaları arasında bir üçüncü yol olarak, kapitalizmin sistem krizine çözüm olarak sunduğu Keynesçi politikaların bir sonucudur.⁷⁷² Merkezde işçi eylemlerinin sayısı bu düzenlemeler neticesinde önemli oranda azalmıştır. “*Refah devletinin yapı taşları olan “yüksek kitle tüketimi ve tam istihdamı” içeren Keynesçi paket, çevre ülkeler için uygulanması mümkün olmayan bir reçete olduğundan bu ülkeler için başka paketlere ihtiyaç duyulmuştur.*⁷⁷³ Bu büyük ölçüde üçüncü dünyanın kapitalist merkeze olan bağımlılığını pekiştirecek bir kalkınma ajandası biçiminde gerçekleşmiştir. Örneğin “*Amerika ile ittifak halindeki üçüncü dünya devletlerine Amerikan çok uluslu şirketleri tarafından yapılan yatırımlara kapılarını sonuna kadar açmak kaydıyla, ithal ikameci sanayiye izin verilmiştir.*”⁷⁷⁴

Emek hareketinin önemli kazanımlarından olan sosyal hakların önemli bir kısmının neoliberal küreselleşme dönemiyle birlikte bazı merkez coğrafyalarda dahi büyük bir aşınmaya uğradığı belirtilmelidir. ABD hegemonyasının mali genişleme evresiyle daha önce görülmemiş derecede büyüyen uluslararası finansallaşma dalgası kamusal tüm varlıkların piyasada alınıp satılabilir finansal araçlara çevrildiği tarihsel bir aşamayı oluşturmaktaydı. Bu bağlamda Alfredo Saad-Filho’nun belirttiği üzere: “*ekonomik ve sosyal yeniden üretimin Karl Marx’ın faiz getiren sermaye dediği şeye tabi kılınması anlamına gelen finansallaşmanın özü, kaynak tahsisi üzerindeki kontrolün devletten ABD merkezli kurumların hakim olduğu küresel olarak entegre bir finansal sisteme aktarılmasıdır.*”⁷⁷⁵ Sermayenin, üretimden koparak yalnızca kâr amacıyla dolaşıma girmesiyle tüm kamusal hizmetler, toplumsal getirileri üzerinden değil yatırım getirileri üzerinden değerlendirilir hale gelirler. Sonuçta bu finansallaşma evresine dek uygulanan Keynesçi politikalar dahi aşınmaya uğramış, sosyal güvenlik ağları ve devletin sosyal karakteri terk edilmiştir.⁷⁷⁶

Aşırı finansallaşmaya dayalı birikim sürecinin krize girdiği 2008 Küresel Mali Krizi, kamusal hakların aşınması sürecini daha da ileriye taşımıştır. Özellikle çevre ülkeler açısından krizin çok daha yapısal sonuçları olmuştur. Çevre ülkelere kriz

⁷⁷² Silver, **Emeğin Gücü**, s. 208.

⁷⁷³ **Ibid.**, s. 211.

⁷⁷⁴ **Ibid.**, s. 213.

⁷⁷⁵ Saad-Filho, A. (2021). Endgame: From Crisis in Neoliberalism to Crises of Neoliberalism. *Human Geography*, 14(1), 133-137, s. 133.

⁷⁷⁶ Silver, **Emeğin Gücü**, s. 138.

sonrası IMF tarafından dayatılan “*kemer sıkma*” politikalarıyla zaten merkeze kıyasla oldukça az olan kamusal varlıklar aşınırken, sosyal haklara erişmek imkânsız hale gelmiştir. Bugün küresel güneydeki pek çok ülkede eğitim, sağlık, ulaşım gibi temel haklara tüm halkın erişimi yalnızca kâğıt üzerinde kalmaktadır. Söz konusu politikalara karşı işçi sınıfını baskı altına almak üzere sendikal haklar önemli ölçüde sınırlandırılmış, yoksullaşan halk kitlelerinin olası toplumsal tepkilerini engellemek üzere güvenlik politikaları giderek sıkılaştırılmıştır.⁷⁷⁷ Bu aynı zamanda günümüzde dünyanın pek çok ülkesinde otoriter ve aşırı sağcı liderleri iktidara taşıyan bir konjonktür yaratmıştır. Bunun anlamı dünya sisteminin pek çok bölgesindeki halklar için günümüzde genel oy hakkı gibi birinci kuşak hakların dahi sınırlandırılması anlamında gelmektedir. Böylece “*otoriter neoliberalizm*” olarak da adlandırılan bu süreç kendi “*demokrasi ve insan hakları*” retoriğiyle büyük bir paradoks içerisinde, “*üçüncü dünyanın bağımsızlıkçı otoriter liderlerine*” karşı kendi gerçek otoriter liderlerini yaratmıştır.⁷⁷⁸ Sosyal hakların aşınması süreciyle paralel olarak BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ve işçi haklarını güvence altına almak üzere kurulan ILO gibi Keynesçi döneme özgü uluslararası kurumlar da etkisizleşmiştir. Sonuçta sosyal hakların, tüm uluslararası insan hakları belgelerinde temel haklar olarak kabul edilmelerine rağmen, özellikle çevre ülke halkları söz konusu olduğunda uluslararası hukuki koruma bakımından ne kadar zayıf oldukları ortaya çıkmıştır.

Sistem karşıtı hareketlerin alternatif bir uluslararası sistem ve hukuk rejimi ortaya koymaya dönük mücadelelerinin incelemeye değer önemli bir bileşeni de Dünya Sosyal Forumu (DSF)’dur. “*İlk olarak 2001’de Porto Alegre’de, Dünya Ekonomik Forumu’na karşı örgütlenen DSF, neoliberal küreselleşmeye alternatif olarak pek çok toplumsal hareketi, STK’yı, insan hakları savunucusunu ve küreselleşme karşıtını bir araya getirmiş, her yıl düzenli olarak toplanan ve giderek genişleyen bir “harekete” dönüşmüştür.*”⁷⁷⁹ DSF’nin sistem karşıtı mücadeleler açısından merkezi bir önemde kabul edilmesinin sebebi, “*başka bir dünya mümkün*”

⁷⁷⁷ Bkz. Saad-Filho, **op. cit.**, ss. 133-137.; Lapavitsas, C. (2020), This Crisis Has Exposed the Absurdities of Neoliberalism. That Doesn’t Mean It’ll Destroy It, *Jacobin*, Erişim: <https://jacobin.com/2020/03/coronavirus-pandemic-great-recession-neoliberalism> ; Özdek, **op. cit.**, ss. 1-44.; Yıldızcan, C./Özpınar, C. (2021). Pandemiye Tartışmak: Ekoloji, Neoliberalizm ve Kriz Yönetimi, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 9(Özel Sayı), 1-21.

⁷⁷⁸ Saad-Filho, **op. cit.**, s. 135.

⁷⁷⁹ Hacaloğlu, **İnsan Hakları Mücadelesi...**, s. 51.

sloganıyla neoliberal küreselleşmeye karşı çevre ülkelerden çok sayıda işçi ve köylü sendikaları ile toplumsal hareketi bir araya getirmesidir. İlerleyen yıllarda politik bir harekete dönüşemeyerek ve yalnızca sivil toplumun sınırları içerisinde kalarak etkisini büyük oranda yitirse de uluslararası sisteme ilişkin olarak bu sistemin mağduru olan toplumsal hareketlerce alternatif stratejiler önerilmesi, önemli bir tarihsel örnek teşkil etmektedir. Üstelik çok uluslu şirketlerin CEO'larının bir araya gelerek ortak bir strateji oluşturmaya çabaladıkları Dünya Ekonomik Forumu'na alternatif olarak oluşturulmuş olması, DSF'yi, karşı-hegemonya mücadelesi dendiğinde akla gelen ilk örneklerden biri yapmaktadır.

DSF'yi temsilen, yeni dünya ekonomik düzenine dair taleplerin yer aldığı, içlerinde Samir Amin, Immanuel Wallerstein, Tarık Ali, Eduardo Galeano ve José Saramago gibi isimlerin de olduğu 19 yazar tarafından oluşturulan taslak metin⁷⁸⁰, Porto Alegre Manifestosu adı altında forum süreçlerinin ulaşmak istediği amaçları özetlemiştir. İçlerinde uluslararası hukuka dair önemli taleplerin de yer aldığı 12 maddelik metin esasen NIEO taleplerinin de benzerlerini içermektedir. Bu bağlamda 1. maddede küresel güney ülkelerinin uluslararası finans kuruluşlarına olan borçlarının iptal edilmesi, 4. maddede herkesin sosyal güvenlik, çalışma ve emeklilik sosyal haklarının aktif bir biçimde uluslararası korunmasının sağlanması, 5. maddede DTÖ'nün serbest ticaret düzenlemeleri yerine ILO'nun önerilerine göre uluslararası ticareti daha adil hale getirecek normların benimsenmesi, 6. maddede merkez ülkelerin tarım ürünlerindeki sübvansiyonlarının kaldırılması ve gıda güvenliğinin bütün devletler için geçerli olması amacıyla GDO'lu ürünlerin üretimi ve ithalatının yasaklanması konusunda devletlerin tek taraflı karar verebilmeleri, 10. maddede bütün yabancı askeri üslerin kaldırılması ve BM'ninkiler hariç yabancı askeri birliklerin sınır dışı edilmeleri, 12. maddede IMF, Dünya Bankası ve DTÖ gibi kurumların yeniden yapılandırılarak BM hedefleri ile tam uyumlu hale getirilmeleri ve ABD'nin uluslararası hukuk ihlallerinin devam etmesi halinde BM merkezinin New York'tan başka bir yere (hatta mümkünse bir küresel güney ülkesine) taşınması şeklindeki öneriler düzenlenmiştir.⁷⁸¹

⁷⁸⁰ *Porto Alegre Manifesto in English* (2005). Erişim: <https://www.opendemocracy.net/en/porto-alegre-manifesto-in-english>

⁷⁸¹ **Ibid.**

İlgili maddelere burada ayrıntılı olarak yer verilmesinin nedeni, dikkatli incelendiklerinde uluslararası hukukun kurumsallaşma ve devamındaki neoliberal sürecinde sahip olduğu ve bu çalışmada değinmeye çalıştığımız yapısal eşitsizliklere ilişkin önemli alternatif önerilerinin bulunmasıdır. Uluslararası ticaretteki eşitsizlikten ülkesel egemenlik yetkilerinin çok uluslu şirketlerce aşındırılmasına ve yabancı askeri kuvvetlerin varlığına dek tüm bu alternatif önerileri mevcut dünya sisteminde gerçekleşmesi imkânsız hedefler olarak görülebilir. Ancak unutulmaması gereken, uluslararası hukukun bir normlar bütünü değil bir süreç olması gerçeğidir.⁷⁸² Hukuk yapma sürecinin kendisi hegemonya ve karşı-hegemonya arasındaki mücadelede kimin normlarının hukuk haline geleceği ile ilgili bir meseledir. Bu bağlamda pekâlâ karşı-hegemonyanın kabul ettirmeyi başardığı değer ve normlar da uluslararası hukukun bir parçası haline gelebilir. Chimni'nin çok isabetli bir şekilde işaret ettiği gibi, eğer ki çok uluslu şirketlerin görüşleri ve uygulamaları teamül hukukunun oluşumunda devlet uygulamaları gibi temel alınabiliyor ise, DSF gibi hareketlerin, işçi sendikaları ve köylü örgütlerinin görüşlerinin temel alınmaması için hiçbir sebep yoktur.⁷⁸³ Üstelik toplumsal hareketlerin birer hukuk yapıcı olarak uluslararası hukukta özneleşmesi, çok uluslu şirketlerinkinden farklı olarak insan hakları ve demokrasi kavramlarını birer retorik olmaktan kurtaracak bir sürecin kapılarını aralama potansiyeline sahiptir.

4.2. ABD Hegemonyası Gerilerken: Çin'in Yükselişi, BRICS ve “Güney-Güney İş birliği” Başka Bir Uluslararası Hukuk Anlayışını Mümkün Kılabilir mi?

ABD merkezli sermaye birikim sürecinin 20. yüzyılın sonlarına doğru girmiş olduğu mali genişleme aşamasının, ABD hegemonyasının gerilemeye başlamasının habercisi olduğu üzerinde – özellikle Braudel ve Arrighi'yi takip ederek – çokça durmaya çalıştık. Gerileyen hegemonyanın yarattığı boşluklar, bazı yarı-çevre devletlerin zaman zaman Batı hegemonyasıyla uyumsuz bölgesel güçler haline gelmeleriyle doldurulmuştur. Bu durum, aynı zamanda dünya sisteminin bugünkü görünümünde yeniden çok kutuplu bir sistemin tesis edilip edilmediği ile ilgili tartışmaları gündeme getirmektedir. Kendi aralarındaki çatışma ve çelişkilerle de birlikte dünya sisteminin geleneksel çevre bölgelerinde yükselen Çin, Rusya, Brezilya,

⁷⁸² Miéville, *A Marxist Theory of International Law*, s. 281.

⁷⁸³ Chimni, *Customary International Law*, s. 43.

İran, Hindistan gibi yarı-çevre devletler, kendi güçleriyle orantılı olarak uluslararası sisteme kendi normlarını kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Günümüzde bu devletlerin kendi aralarında ya da bölgesel olarak girdikleri çeşitli iş birlikleri, bir önceki başlıkta ele alınan Bandung Konferansı ve Bağlantısızlar Hareketi gibi girişimlerle temellendirilmekte ve literatürde küresel güney arasındaki dayanışma ilişkilerini vurgulamak üzere “*güney-güney iş birliği (south-south cooperation)*” kavramıyla ifade edilmektedir. Bu kapsamda bu iş birliklerinin mevcut uluslararası hukuk normlarıyla olan ilişkilerinin ve mevcutlara bir alternatif geliştirip geliştiremediklerinin incelenmesi konumuz bakımından önem teşkil etmektedir.

Sayılan devletler arasında Çin, bugün küresel güneyin en büyük ekonomisine ve kalkınmasına ev sahipliği yapmakta olup; kendisine “*küresel güneyin lideri*” misyonu yüklemektedir. Bu bakımdan öncelikle Çin’in yükselişi ve mevcut konumu üzerinde durulması gereklidir. Öyle ki Çin, izlediği kalkınma yöntemi, küresel kapitalist sistemle ilişkisi ve diğer devletlerle kurduğu ilişki bakımından oldukça özgün bir örnek oluşturmaktadır. Bu özgünlük çoğu zaman Çin’in kapitalist küreselleşmeye tamamen entegre olduğu değerlendirmelerine zemin hazırlamaktadır. Amin, “*Çin kapitalist mi yoksa sosyalist mi?*” sorusunun yanlış bir soru olduğunu, buna verilecek cevabın Çin’in kalkınma yolunun orijinalliğini açıklamaktan uzak olduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁴ Çin Komünist Partisi’nin “*Çin’e özgü sosyalizm*” ismini verdiği model ve Çin’in kalkınma süreci elbette oldukça ayrıntılı değerlendirilmesi gereken genişlikte başka bir çalışmanın konusudur. Bu sebeple – ve tabi Çin’in mevcut kalkınması artık ispat gerektirmeyen ampirik bir gerçeklik olduğundan – bu tartışmaya girmeden kısaca Çin kalkınmasının uluslararası sistem açısından belirleyici sonuçları üzerinde durmaya çalışalım. Amin’in “*devlet kapitalizmi*” olarak sınıflandırdığı Çin modelinin temelde üç ayağı bulunmaktadır: “*1) entegre ve egemen bir modern sanayi sistemi inşa etmek; 2) bu sistemin kırsal küçük üretimle ilişkisini yönetmek ve 3) Çin’in emperyalist üçlü tarafından domine edilen dünya sistemine entegrasyonunu kontrol etmek.*”⁷⁸⁵ Bunlardan üçüncüsü, Çin’in bugün güney-güney iş birliği temelinde gerçekleştirdiğini iddia ettiği uluslararası yatırım ve ticaret ilişkilerinin yol açtığı sonuçlarla doğrudan bağlantılıdır.

⁷⁸⁴ Amin, S. (2013). China 2013. *Monthly Review*, 64(10), Erişim adresi <https://monthlyreview.org/2013/03/01/china-2013/>

⁷⁸⁵ Ibid.

Çin'in küresel kapitalist sisteme mevcut entegrasyonu, doğrudan küresel finansal sisteme bağımlı diğer çevre ve yarı-çevre devletlerden oldukça farklı bir biçimde, kısmi ve devlet kontrolünde, ülkenin kendi iç kredi sistemine odaklanan ulusal bankacılık sistemi ve Yuan'ın yönetiminin tamamen Çin'in egemenliğinde olduğu koşullarda gerçekleşmiştir.⁷⁸⁶ Arrighi'nin belirttiği üzere “Çin, ne Japonya ve Tayvan gibi Birleşik Devletler'in vassalı, ne de Hong Kong ve Singapur gibi basit bir şehir devletidir. (...) imalat sanayisinin büyümesi hâlâ ABD pazarına yaptığı ihracata dayansa bile, ABD'nin zenginliğinin ve gücünün ucuz Çin mallarının ithaline ve Çin'in ABD Hazine bonoları almasına bağlı olması da aynı ölçüde önem taşımaktadır.”⁷⁸⁷ Kendi egemenliği ile ilgili her meselede oldukça katı bir tutum benimseyen ve küresel kapitalist sistem içerisinde “kamucu” özelliklerini korumaya çalışarak özgün bir yer işgal etmeye çalışan Çin, dolayısıyla sistemin kurucu hegemonik yapısıyla ve kolektif emperyalizmle çeşitli çatışmalar yaşamaktadır. Bu çatışmalar, Çin'in modern teknolojilere hakimiyeti, gezegenin kaynaklarına erişimi ve uluslararası alanın halkların kendi siyasi ve ekonomik biçimlerini seçme egemenlikleri temelinde yeniden yapılandırılması hedeflerinde ortaya çıkmaktadır.⁷⁸⁸ Bu bakımdan Çin'in uluslararası sistemde sahip olduğu potansiyel, dünyanın diğer bölgelerindeki ticari ve ekonomik genişlemenin ana itici gücü olmak konusunda ABD ile rekabet edebilmesine dayanmaktadır.⁷⁸⁹

Daha önce dünya hegemonyasının çok sayıda unsurun birleşimi neticesinde oluştuğunu vurguladığımız için henüz Çin'in dünya hegemonyasından bahsetmenin mümkün olmadığı açıktır. Henüz ne ABD ile rekabet edebilecek bir askeri üstünlüğü ne de dünya çapında kültürel dili düzenleyebilme kapasitesi vardır. Dahası Çin'in mevcut yönelimi de bir dünya hegemonyası sağlamaktan ziyade bölgesel egemenliğini pekiştirme ve yukarıda bahsedildiği gibi küresel kapitalist sistem içerisinde kontrollü bir şekilde yer edinme hedeflerini benimsediğini göstermektedir. Yine Çin'in aşağıda yer verilen büyük yatırım hamleleri ve yüksek teknolojik ürünler üretebilmesi Çin'in dünya ekonomisinde merkez ülkelerden olarak değerlendirilmesine ilişkin tartışmalara zemin sunsa da dünya sistemindeki düşük maliyetli imalat üssü görevini sürdürmeye

⁷⁸⁶ Ibid.

⁷⁸⁷ Arrighi, **Adam Smith Pekin'de**, s. 22.

⁷⁸⁸ Amin, **China 2013**.

⁷⁸⁹ Arrighi, **Adam Smith Pekin'de**, s. 22.

devam etmesi⁷⁹⁰ ve çok uluslu şirketlerin Çin’de yaptıkları üretimde elde ettikleri kârı emperyalist merkezlere aktarması gibi unsurlar Çin’in hala bir yarı-çevre olduğunu göstermektedir.⁷⁹¹ Aynı şekilde Çin’in neden emperyalist sayılamayacağı konusundaki tartışma, birinci bölümde ampirik verilerle de desteklenerek yapıldığından⁷⁹² burada bu tartışmaya tekrar yer verilmesine gerek duyulmamıştır. Çin’in kendi ekonomik büyümesini güney-güney iş birliği ile ilişkilendirerek diğer küresel güney devletlerine öncülük etme misyonu bakımından taşıdığı potansiyeller üzerinde durmaya çalışalım.

Çin’in bahsedilen doğrultudaki en kapsamlı, akla ilk gelen stratejisi olan ve 2013 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jinping tarafından açıklanan Tek Kuşak Tek Yol-TKTY projesi (*One Belt One Road – OBOR* veyahut *Belt and Road Initiative – BRI*), tarihi İpek Yolu’nu 21. yüzyılda yeniden canlandırma girişimi olarak görülebilir. TKTY, Çin’den Orta Asya, Afrika ve Avrupa’ya kadar kara yoluyla uzanacak bir ekonomik hattı ve Güney Çin Denizi’nden başlayarak Malacca Boğazı’ndan Bengal Körfezi’ne uzanan ve Hint Okyanusu’nu geçerek Afrika kıtasına ulaşan bir deniz yolunu kapsamaktadır.⁷⁹³ Tüm bu deniz ve kara yolu boyunca ilerleyen hat üzerindeki ülkelerde altyapı yatırımları yapmayı hedefleyen bu devasa proje Çin tarafından “*barışçı kalkınma*”⁷⁹⁴ adı altında güney-güney iş birliği ekseninde sunulmaktadır. Şangay’da bulunan Fudan Üniversitesi bünyesindeki *Green Finance & Development Center* isimli enstitünün verilerine göre şu ana dek (Mayıs 2025 itibariyle) bu kapsamda toplam 150 ülkede içlerinde demiryolları, limanlar, yollar, enerji santralleri de olan 3000’i aşkın proje yapılmıştır.⁷⁹⁵ Yine bu projeye, IMF ve Dünya Bankası’na alternatif olması için kurulan Asya Altyapı Yatırım Bankası (AAYB / *AIIB*) eşlik etmektedir.⁷⁹⁶

⁷⁹⁰ Bu durum belli sektörlerde değişmiş; örneğin bazı sektörler Vietnam, Hindistan gibi emek gücünün daha ucuz olduğu pazarlara kaydırılmış olsa da Çin, küresel üretim zincirlerinin önemli bir parçası olmayı sürdürmektedir. Elbette bunun bir tartışma konusu olması bile tek başına Çin’in diğer yarı-çevrelerden farklı olarak yarı-çevre niteliğini zorlayan özelliklere sahip olmasıyla açıklanabilir.

⁷⁹¹ Bu konuda oldukça kapsamlı ve açıklayıcı bir çalışma için bkz. Gürel, B. (2025). Çin’in Dünya Sistemindeki Değişen Konumu. *Sanayi ve Toplum*, 10(11), 25-44.

⁷⁹² Özellikle Bkz. Başlık 1.3.1.

⁷⁹³ Luo, Z. (2017). Intrastate Dynamics in the Context of Hegemonic Decline: A Case Study of China’s Arms Transfer Regime. *Journal of World-Systems Research*, 23(1), 36-61, s. 51.

⁷⁹⁴ Parepa, L. A. (2020). The Belt and Road Initiative as Continuity in Chinese Foreign Policy. *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 9(2), 175-201, s. 179.

⁷⁹⁵ *Countries of the Belt and Road Initiative (BRI)* (2025) Erişim: <https://greenfdc.org/countries-of-the-belt-and-road-initiative-bri/>

⁷⁹⁶ Luo, **op. cit.**, s. 36.

TKTY, uluslararası bir yatırım ve kalkınma projesi olduğu için, elbette kendi uluslararası hukuk normlarını da oluşturmaya çalışmaktadır. Bu noktada diğer yatırım projelerinden ayrılan ve güney-güney iş birliği eksenine oturan çeşitli kurumlar ve normlar uluslararası yatırım ve ticaret hukuku alanlarında ortaya çıkmaktadır. Bu konuda özellikle TKTY kapsamında Afrika kıtasında artan Çin yatırımlarıyla birlikte Afrika ülkeleri ile Çin arasındaki hukuki ilişkilerin değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Çin'in Afrika'da artan yatırımlarının Çin'in iddia ettiği gibi küresel güneyin ortak kalkınma projesi mi yoksa Batı emperyalizminin yıllardır sürdürdüğü bağımlılık ilişkilerinin basit bir devamcısı mı olduğu literatürde önemli bir tartışma konusudur. Bu bağlamda sıklıkla vurgulanan, Afrika'nın sahip olduğu hammadde sağlayan çevre konumu, Çin'in ise Afrika'dan imal ettiği ürünleri işleyip geri satmasını sağlayan yarı-çevre konumu arasındaki eşitsiz değişim-gelişim ilişkileridir. Bu ilişkiler nedeniyle sıklıkla Çin'in kıtadaki sermaye varlığının Batı emperyalizminden yapısal olarak pek de bir farkının olmadığı ifade edilmektedir.⁷⁹⁷ Gerçekten de aradaki ticari ilişkinin eşitsizliği açıktır ancak söz konusu eşitsizlik kapitalist dünya sisteminin mevcut yapısından kaynaklanmaktadır ve farklı/eşitsiz gelişmişlik düzeyindeki tüm yarı-çevre ve çevre devletler arasında görülmektedir. Bu ilişkinin kolektif emperyalizmin kurduğu ilişki biçiminden oldukça önemli farkları olduğu vurgulanmalıdır. Birincisi Çin'in yeryüzünün askeri denetimi gibi bir stratejisi olmayıp, dünyaya yayılmış askeri üsleri yoktur. İkincisi Çin'in üretim süreçlerini bütünüyle çevre ülkelere kaydırma gibi bir imkânı yoktur, çeşitli sektörlerde üretim başka ülkelere taşınsa da Çin'in kendisi hala en önemli üretim merkezlerindendir. Üçüncüsü ve uluslararası hukuk bakımından en önemlisi Çin, ticari-mali ilişkiler kurduğu ülkeleri yapısal uyuma zorlamamaktadır.

Önceki bölümlerde merkez ile çevre arasındaki ekonomik ve ticari bağımlılık ilişkilerinin sonucu olarak uluslararası tahkim mekanizmalarının, IMF, Dünya Bankası ve DTÖ gibi kurumların bu bağımlılık ilişkisini derinleştirmede ve çevrenin ülkesel egemenliğini/kamusal harcamalarını aşındırmadaki rolü üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştu. Çin'in TKTY stratejisi kapsamında bu kurumlara ve yatırım hukuku alanında oluşan normlara karşı sistem içi alternatifler geliştirmeye çalıştığı görülmektedir. İlgili yatırımlarda çıkacak uyuşmazlıklara karşı ICSID gibi Batı merkezli tahkim mekanizmalarına alternatif olarak kurulan bir dizi tahkim

⁷⁹⁷ Melber, H. (2008). China in Africa: A New Partner or Another Imperialist Power? *Africa Spectrum*, 43(3), 393-402.

mekanizması dikkat çekmektedir. Uluslararası Ekonomi ve Ticaret Tahkim Komisyonu (CIETAC), Çin-Afrika Ortak Tahkim Merkezi (CAJAC) ve Çin Uluslararası Ticaret Mahkemesi (CICC) gibi kurumlar⁷⁹⁸ bunlar arasında sayılabilir.⁷⁹⁹ Hem bu mekanizmalarda hem de iki taraflı yatırım anlaşmalarında Çin'in öncelikle yatırımcıyı koruyan Batı merkezli uluslararası yatırım hukuku normlarına alternatif olarak yatırımcı ile ev sahibi devletin çıkarları arasında kamucu yanı güçlendirilmiş bir denge gözetmeye çalıştığı görülmektedir. Bu nedenle Afrika ülkeleri bakımından bunların tercih edilme nedeni “*dolaylı kamulaştırma*”nın daha dar yorumlandığı; kamu sağlığı, çevre, gıda güvenliği gibi konularda devletin düzenleme yapma yetkisinin meşru kabul edildiği andlaşmaların mümkün olabilmesi olarak görülebilir. Örneğin Çin ile Tanzanya arasında 2013 yılında yapılan bir ikili yatırım andlaşmasında ev sahibi devletin insan, hayvan veya bitki yaşamını ve sağlığını korumak için gerekli çevresel önlemleri uygulamasının dolaylı kamulaştırma sayılmayacağı belirtilmiş; ayrıca tarafların sağlık, güvenlik ve çevre düzenlemelerini yatırımcı çekmek için gevşetmesi yasaklanmıştır.⁸⁰⁰ Ayrıca ev sahibi ülkenin ulusal hukukuna başvurulması seçeneği de mevcuttur.⁸⁰¹

Yine oldukça benzer şekilde IMF'ye alternatif olarak AIIB'nin sağladığı finansmanlarda “*iyi yönetim*” gibi şartlar aranmamakta, devletlere özelleştirmeye dayalı programlar dayatılmamaktadır. Bu bağlamda AIIB'nin alternatif bir finansman kaynağı olarak görülmesinin nedeni *Bretton Woods* kurumlarının “*liberal demokrasiyi*” yayma amaçlarından farklı olarak kendi ideolojisini yaymaya değil kalkınmaya odaklanmış bir finansman kurumu olmasından kaynaklanmaktadır.⁸⁰² Bu bakımdan Çin'in diğer ulusların iç işlerine karışmamaya dayalı diplomasi politikası burada da görünür olmaktadır.⁸⁰³ Özetle Çin'in güney-güney işbirliği adı altında uluslararası yatırım ve ticaret hukukunda “*devletlerin egemen eşitliği*” ve “*iç işlerine*

⁷⁹⁸ *China International Economic and Trade Arbitration Commission*. CIETAC Resmî Web Sitesi. Erişim: <https://www.cietac.org/en/category/introduction> ; *History of the China-Africa Joint Arbitration Centre (CAJAC)*. The Arbitration Foundation of Southern Africa – AFSA Resmî Web Sitesi. Erişim: <https://www.arbitration.co.za/a-brief-history/> ; *A Brief Introduction of China International Commercial Court (CICC)*. CICC Resmî Web Sitesi. Erişim: <https://cicc.court.gov.cn/html/1/219/193/195/index.html>

⁷⁹⁹ Chen, H. (2018). China's Innovative ISDS Mechanisms and Their Implications. *AJIL Unbound*, 112, 207-211.

⁸⁰⁰ Brauteseth, B. L. (2024). China's Bilateral Investment Treaties with the Global South: Protecting Nature or Building Symbolic Legitimacy? *Forum for Development Studies*, 52(2), 285-308, s. 295.

⁸⁰¹ *Ibid.*

⁸⁰² Liao, R. (2015). Out of the Bretton Woods How the AIIB is Different, *Foreign Affairs*, Erişim: <https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/2015-07-27/out-bretton-woods>

⁸⁰³ *Ibid.*

karışma yasağı” gibi temel uluslararası hukuk ilkelerine daha saygılı bir dizi norm geliştirmeye çalıştığı söylenebilir. Bu durum yerleşik uluslararası tahkim ve finansman kurumlarının genellikle kendi aleyhlerine sonuçlanan karar ve uygulamaları nedeniyle Afrika ülkeleri için Çin merkezli kurumların cazibesini artırmaktadır.⁸⁰⁴ Elbette tüm mekanizmaların çevre devletler lehine sonuçlandığını iddia etmek mümkün olmayıp, ICSID’de olduğu gibi yatırımcının çıkarının devletin egemenlik yetkilerinden üstün tutulduğu örnekler yok değildir; zaten aksi, tahkim mekanizması ve uluslararası ticaretin temel mantığıyla çelişecektir. Bu bakımdan Çin’in kapitalist dünya sistemiyle uyumsuz bir güç olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak her halükârda uluslararası yatırım ve ticaret hukukunda Batı merkezli oluşmuş teamüllere alternatif olarak mevcut eşitsizliğin yumuşatılmaya çalışıldığı “*soft law*” kurallarının geliştirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Bu kurumların uygulamalarının uluslararası hukukta yerleşiklik kazanabilmesi ve bağımlılık ilişkileri bakımından sonuçlarının kesin olarak değerlendirilebilmesi için ise zamana ihtiyaç vardır; zira bunlar hala oluşum aşamasındaki kurumlardır.

Uluslararası hukuk bakımından potansiyel etkilerinin değerlendirilmesi gereken ve literatürde güney-güney iş birliği ekseninde en çok gündeme gelen diğer bir konu BRICS’dir. 2006 yılında baş harflerini oluşturan Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin tarafından kurulan (BRIC ismiyle) ve 2010 yılında Güney Afrika’nın gruba katılmasıyla BRICS ismini alan oluşum; küresel güneyin en büyük ekonomileri arasında iş birliği ve dayanışma sağlamak amacıyla oluşmuştur. 2024’te Mısır, Etiyopya, İran ve Birleşik Arap Emirlikleri’nin, 2025’te Endonezya’nın resmi üye olması; yine 2025’te sekiz ülkenin (Belarus, Bolivya, Küba, Kazakistan, Malezya, Tayland, Uganda, Özbekistan) ortak (partner) ülke olarak kabul edilmesiyle genişlemiştir.⁸⁰⁵ Yeni üye ve partnerleriyle dünya nüfusunun yarısını ve dünya GSYİH’sinin %41’ini oluşturan BRICS; petrol, gaz, tahıl, et ve değerli mineraller gibi temel ürünlerin önde gelen üreticileriyle oldukça büyük bir alternatif ekonomik güç merkezi oluşturmaktadır.⁸⁰⁶ Bu bakımdan Bandung Konferansı ve Bağlantısızlar Hareketi’nden bu yana, küresel güneyin en büyük bir araya gelişini yansıtan BRICS, kendi amaçlarını da “*küresel düzeni demokratikleştirmek ve dengelemek*” olarak

⁸⁰⁴ Chen, *op. cit.*, s. 211.

⁸⁰⁵ Norton, B. (2025). BRICS Expands with New Partner Countries: Now It’s Half of World Population, 41% of Global Economy. *GeopoliticalEconomy*, Erişim: <https://geopoliticeconomy.com/2024/12/25/brics-expands-9-partner-countries-population-economy/>

⁸⁰⁶ *Ibid.*

açıklamaktadır.⁸⁰⁷ Özellikle uluslararası para ve finans sistemini dolarizasyonun dışına çıkarıp dönüştürme çabaları⁸⁰⁸ ABD'nin finansal genişlemesi ile gerileyen hegemonyasına alternatif bir karşı-hegemonya girişimi oluşturma potansiyeline sahiptir. Bu bakımdan BRICS'in uluslararası hukuka temel yaklaşımını ve dünya sistemi içerisinde bu bakımdan yeni bir alternatifi temsil edip etmediğini değerlendirmek elzemdir.

BRICS ülkelerinin aralarındaki tüm farklı yaklaşımlara rağmen uluslararası hukuk alanında ortaklaştıkları temel hedeflerin, oto-determinasyon ile toprak bütünlüğü ve insan hakları-özgürlükleri ile ulusal egemenlik arasında oluşmuş olan dengesizliğin giderilmesi olduğu ifade edilmiştir.⁸⁰⁹ Bu bakımdan dünya finansal sistemine ilişkin kararların G7 yerine G20'de alınmasının savunulması, yine yukarıdaki örnekteki gibi alternatif bir kalkınma ve finansman kuruluşu olarak Yeni Kalkınma Bankası'nın (*New Development Bank – NDB*) kurulması ve *Bretton Woods* kurumları gibi mevcut kurumların BM hedefleriyle uyumlu hale getirilmesi için reformlar talep edilmesi gibi bir dizi hedef ve proje, mevcut uluslararası sistemin yapısına ilişkin eleştirel bir tutumu yansıtmaktadır.⁸¹⁰ Özellikle NDB'nin IMF'ye alternatif olarak çok-kutupluluğu yerleştirmek üzere yine yapısal uyum ve kemer sıkma programları dayatmayan, yalnız kalkınma odaklı bir kurum olması hedeflenmiştir. BRICS ülkelerinin uluslararası normlara bakış açılarının, “*insan hakları ve demokrasi*” temelli Batı merkezli yaklaşımdan farklı olarak kalkınma ve sosyal haklar temelli olduğu ifade edilmektedir.⁸¹¹ Bu bağlamda BRICS, BM'nin 2015 yılında ilan ettiği Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin ancak gelişmekte olan ülkelerin kalkınması ve devletler arası daha fazla sosyal iş birliği ile mümkün olabileceğini savunmakta; bireysel temelli hakim insan hakları anlayışının yerine kamusal ve kalkınma merkezli bir haklar perspektifi benimsemektedir.⁸¹²

Esasen BRICS'in küresel güneyin parçalı yapısını temsilen Asya, Afrika ve Latin Amerika bölgelerinden çok farklı kültürel etkiler ekseninde şekillenmiş

⁸⁰⁷ *About the BRICS* (2025). Erişim: <https://brics.br/en/about-the-brics>

⁸⁰⁸ Norton, **op. cit.**

⁸⁰⁹ Martynov, B. (2016). BRICS' Perspectives on International Law. *International Trends*, 2(2), 25-34, s. 31

⁸¹⁰ Ziero, G. W. (2015). Looking for BRICS Perspective on International Law. *Brazilian Journal of International Law*, 12(2), 304-323, s. 309.

⁸¹¹ **Ibid.**, s. 311-313.

⁸¹² **Ibid.**

devletleri bir araya getirerek ortak bir strateji geliştirmelerine olanak sağlaması, önemli potansiyellere işaret etmektedir. Bu, çevrenin parçalı ama bölgesel iş birliklerine dayanan yapısı içerisinde çeşitli bölgesel kalkınma kuruluşlarının, Güney Amerika Ortak Pazarı (*MERCOSUR*) ve Latin Amerika ve Karayip Devletleri Topluluğu (*CELAC*), Güney Asya Bölgesel İş birliği Örgütü (*SAARC*) ve Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (*SADC*) gibi, ortak bir koordinasyonunu sağlama ve küresel güneyi ortak bir kalkınma stratejisinde birleştirme potansiyelidir.⁸¹³ BRICS, uluslararası ticaret andlaşmalarında daha fazla öngörülebilirlik ve şeffaflık talep etmekte, bu bağlamda ürün fiyatları ile finansal piyasalara istikrar getirecek daha fazla devlet regülasyonunu ve *Bretton Woods* kurumlarının kendilerini de temsil edecek şekilde reforme edilmesini savunmaktadır.⁸¹⁴ Yine BRICS üyesi ülkelerin BM'nin kuruluş amaçlarına uygun olarak yeniden reforme edilmesine ilişkin görüşlerinin, Güvenlik Konseyi'nin kültürel ve coğrafi olarak daha kapsayıcı bir biçimde yeniden yapılandırılması eğiliminde ortaklaştığı görülmektedir.⁸¹⁵ Bu bağlamda BRICS'in kendi resmi kaynaklarında sıklıkla Güvenlik Konseyi'nin hala dünyanın 2. Dünya Savaşı sonrası yapısını yansıttığı, küresel güneyin küresel sistemde artan rolünün görmezden gelindiği eleştirileri yapılmaktadır.⁸¹⁶ BRICS, bu sebeple Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyeden oluşan yapısının değiştirilmesini; Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın buradaki temsiliyetinin güçlendirilmesini önermektedir.⁸¹⁷ Bu açıklamalarda sıklıkla “küresel yönetişimin demokratikleştirilmesi” ve “yeni küresel düzen” hedefleri ön plana çıkmaktadır.

BRICS'in ve üyelerinin ortak uluslararası hukuk yaklaşımları özetle devlet egemenliğinin daha fazla önemsendiği, bireysel insan hakları yerine devletlerin kalkınma hakkına daha fazla atıf yapılan, devlet iradesinin uluslararası hukukun oluşumunda temel kabul edildiği ve çok uluslu şirketlerden daha üstün uluslararası hukuk özneleri olarak kabul edildiği bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu bağlamda BRICS'in reform önerilerinin teritoryal egemenlik ilkesi üzerinde yükselen⁸¹⁸

⁸¹³ Martynov, *op. cit.*, s. 33.

⁸¹⁴ Ziero, *op. cit.*, 313-316.

⁸¹⁵ *Ibid.*, s. 318.

⁸¹⁶ *The BRICS Parliamentary Forum Advocates for a New Global Order with Enhanced Leadership from the Global South* (2025). Erişim: <https://brics.br/en/news/the-brics-parliamentary-forum-advocates-for-a-new-global-order-with-enhanced-leadership-from-the-global-south>

⁸¹⁷ *BRICS Foreign Ministers Reiterate Need for Changes in Global Governance* (2025). Erişim: <https://brics.br/en/news/collabs/collaborative-communication/brics-foreign-ministers-reiterate-need-for-changes-in-global-governance>

⁸¹⁸ Bkz. Başlık 2.3.

Westphalia sistemine bir dönüş isteğini yansıttığı söylenebilir.⁸¹⁹ Söz konusu dönüş talebi, aynı zamanda 1970’lerden itibaren yaşanan mali genişleme aşaması boyunca aşındırılan ulusal egemenlik anlayışına, küresel güneyin bağımlılık ilişkilerinin derinleştirilmesine karşı bir itirazı içinde barındırmaktadır. Bu bakımdan, 1991 sonrası tek bir kutbun egemen olduğu ve sermayenin sınırsızca genişlediği dünya sisteminin uluslararası hukuku yerine, 1945 sonrası güçler dengesine ve birden fazla kutbun birbirini dengelediği bir uluslararası hukuka dönüş isteği olarak görülebilir. Keza BM’nin güçlendirilmesi ve reforme edilmesi taleplerinde sıklıkla kuruluş amaçlarına vurgu yapılırken, aynı zamanda BM kurumlarının ağırlıklı olarak küresel kuzeyin temsiliyetinden oluştuğu eleştirileri yapılarak bu kurumlarda eşit temsiliyet talebi güçlü bir şekilde dile getirilmektedir.

Son olarak belirtmek gerekir ki Latin Amerika’da 20 yıl arayla (ilki 2000’ler ve ikincisi 2020’ler) kıta genelinde sol hükümetlerin başa gelmesiyle oluşan “*pembe dalgalar*” küresel güneyin yeniden yükselişi ve eşitlik taleplerinde önemli bir rol oynamaktadır. Esas olarak neoliberalizme ve onun bu ülkelerde dayattığı özelleştirme dalgalarına karşı kent yoksulları ve topraksız köylülerin desteğini alan bu iktidarlar, hem kıta genelinde anti-emperyalist bir birlik oluşturma hem de BRICS gibi küresel organizasyonlara kamucu bir karakter kazandırma potansiyelleri taşımaktadır. Pembe dalgaların ardından ortaya çıkan ve “*neoliberal tahribat ve krizler sonrası karşı-hegemonik post-neoliberal bölgesel bütünleşmeler*”⁸²⁰ olarak adlandırılan Latin Amerika bütünleşmeleriyle görünür olan kamusal talepler, bugün neoliberalizm tarafından oldukça budanmış olan sosyal hakların yeniden güçlendirilmesi için oluşturulan sosyal sözleşmelerde kendilerine yer bulmaktadırlar. Bu bağlamda özellikle Latin Amerika anayasalarında doğal kaynakların kamusal mülkiyetinin ve devletin ekonomideki rolünün arttırılması, toplumsal eşitsizliğin önlenmesi gibi konular giderek merkezi bir konuma gelirken çevre sorunları, yerlilerin ve dezavantajlı grupların haklarının geliştirilmesi gibi konularda yenilikçi düzenlemeler ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu iktidarların ICSID gibi mekanizmaları devletin düzenleme yetkisini ortadan kaldıran bir sömürgecilik aracı olarak gördükleri bilinmektedir. Bu bağlamda pek çok Latin Amerika ülkesi, bu uluslararası tahkim mekanizmalarına katılmamakla birlikte, çok uluslu şirketlerin çıkarına gördükleri serbest ticaret

⁸¹⁹ Ziero, *op. cit.*, 320.

⁸²⁰ Özmen, Y. P. (2022). Latin Amerika’da Siyasi Birlik Düşüncesinin Dünü ve Bugünü, *Novus Orbis*, 4 (2), 127-159, s. 142.

andlaşmalarına da taraf olmayı reddetmekte, bunlar yerine *ALBA* (Latin Amerika İçin Bolivarcı İttifak) gibi alternatif bölgesel ekonomik iş birliği örgütleri geçirmeye çalışmaktadırlar.⁸²¹

Sonuçta tüm bu girişimler beraber değerlendirildiğinde küresel güneyin Bandung'dan sonra yeniden yükselişi olarak değerlendirebileceğimiz bu süreçte uluslararası sisteme yönelik yeni taleplerin 20. yüzyıldaki ulusal kurtuluş hareketleri ve sistem karşıtı hareketlerin taleplerinden daha az radikal olduğu söylenmelidir. Esasen bu talep ve reform önerilerinin tümü dünya kapitalist sisteminde radikal bir değişiklik hedeflememekte, sistemi içeriden dönüştürmeyi esas almaktadır. Yani söz konusu talepler, aynı 1945 sonrasının Keynesçi politikalarında olduğu gibi kapitalist dünya sisteminden esaslı bir kopuşu değil, sermaye ve kamu merkezli politikalar arasında bir denge sağlamayı hedeflemektedir. Neoliberal küreselleşmeye karşı kapitalist sistemin daha kamucu bir biçimde reforme edilmesi şeklinde de ifade edebileceğimiz bu talepler, BM'nin kuruluş mantığına dönmesiyle birlikte küresel güneyin çıkarlarını daha fazla gözetecek biçimde yapılandırılmasını içermektedir. Bu bakımdan bugün yükselişini sürdüren küresel güney güçlerinin ve onlar arasındaki iş birliklerinin alternatif olarak yerleştirmek istedikleri uluslararası hukuk normlarını, sistem karşıtı hareketlerin devrimci dönüşüm hedefleri olarak değil ancak dünya sisteminin hukuki biçiminin yeniden 1945 sonrası haline dönmesini hedefleyen çeşitli reform girişimleri olarak görmek isabetli olacaktır.

4.3. Bölgesel Güçler Yükselirken Yeni Çatışmalar: Uluslararası Hukuka İlişkin Bazı İhtimaller Üzerine

Küresel güneyin uluslararası hukukta Yalta ile temsil olunan hukuki biçime dönüş isteği yalnızca uluslararası hukukun kalkınma, ticaret ve finans ilişkilerini düzenleyen alanlarında değil; esasen “*uluslararası barış ve güvenlik*” alanında da etkisini hissettirmektedir. Bu, büyük oranda NATO'nun genişleme ve uluslararası toplum adına konuşma stratejisine karşı BM'nin kuruluş mantığına uygun olarak kolektif savunma mekanizmaları dışında bir askeri paktın varlığını ve kuvvet kullanma tekeli meşru kabul etmemeye ilişkin bir stratejiyle görünür olmaktadır. Bu bağlamda özellikle Rusya, Çin ve İran gibi güçler, sıklıkla kolektif emperyalizmin askeri

⁸²¹ *Ibid.*, s. 146.

müdahalelerine dayanak teşkil eden ve ABD hegemonyasının tek kutuplu döneminde ortaya çıkan kuvvet kullanımına ilişkin hukuki argümanlara⁸²² giderek artan bir şekilde muhalefet etmektedirler.⁸²³ Esasen ABD'nin tek kutuplu gücünü dengelemeye dönük bir strateji, SSCB gibi bir dünya gücünün yokluğunda ve birbirinden farklı ekonomik-ideolojik formasyonlarda örgütlenmiş küresel güney devletlerinin askeri olarak tek bir kutup oluşturmalarının zorluğu dikkate alındığında farklı kutuplara bölünmüş ikiden fazla çekim merkezinin varlığını şart koşar. Bu nedenle bugün dünya sisteminin çeşitli coğrafyalarında sürmekte olan silahlı çatışmalar bu bağlamda değerlendirilmelidirler.

Avrasya'dan Orta Doğu'ya dek büyük askeri güçlerin, onlarla ittifak halindeki daha küçük devletlerin veyahut çeşitli devlet dışı aktörlerin karşı karşıya geldiği güncel silahlı çatışmalar, zaman zaman 3. Dünya Savaşı'nın halihazırda sürmekte olduğu⁸²⁴ gibi retoriklere yol açmaktadır. Esasen bugün yaşanan çatışmaları 20. yüzyılın otuz yıl savaşları olan⁸²⁵ 1. ve 2. Dünya Savaşları ile kıyaslamak ilgili savaşları hazırlayan ekonomi-politik ve tarihsel süreçler bakımından değerlendirildiğinde oldukça hatalıdır. Bugün dünya güçleri arasındaki çatışmalar 20. yüzyılın ilk yarısında olduğu gibi emperyalistler arası çelişkilerden kaynaklanmamaktadır. Aksine emperyalizmin kolektifleşmesinden bu yana, dünya sistemindeki esas çelişki emperyalist blok ve dünyanın geri kalan devletleri arasındaki çelişkidir. Bu yanılsama emperyalizmin ekonomik temellerinden – ve dolayısıyla bilimsel anlamından – koparılarak salt devlet yayılmacılığı ile bir tutulması nedeniyle, çatışmaların tarafları olan Rusya gibi yarı-çevre bölgesel güçlerin emperyalist olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bugün sürmekte olan silahlı çatışmalar, 20. yüzyılda olduğu gibi emperyalistler arası paylaşım savaşları değildir. Mevcut çatışmalar *Pax Americana* döneminin sona ermesinin ve Amerikan hegemonyasının gerileyişinin yarattığı sistemik krizlerin yol açtığı çatışmalardır. Gramsci'nin vurguladığı üzere yöneticinin muhalif gruplara açıktan saldırdığı ve hegemonyanın araçlarının eşi benzeri görülmemiş derecede yoğunlaştığı siyasi-

⁸²² Bkz. Başlık 3.3.2.

⁸²³ Snetkov, A., & Lanteigne, M. (2015). 'The Loud Dissenter and its Cautious Partner'—Russia, China, Global Governance and Humanitarian Intervention. *International Relations of the Asia-Pacific*, 15(1), 113-146, ss. 114-117.

⁸²⁴ Bu hususta askeri tarih ve uluslararası ilişkiler alanlarında çalışan akademisyenlerin görüşlerine yer verilen kapsamlı bir haber dosyası için bkz. Croucher, S. (2024). *Has WWII Already Begun?* *Newsweek*. Erişim: <https://www.newsweek.com/has-wwiii-already-begun-1995472>

⁸²⁵ Bkz. Başlık 3.1.

tarihsel nihai bir evre vardır.⁸²⁶ Dünya hegemonyası bağlamında bu evre, hegemonyanın gerilediği ölçüde saldırgan bir dış politika izlenmesini mecbur kılar. Dolayısıyla bugün ABD dış politikası, hegemonyasının gerilediği ve toplumsal rıza üretme mekanizmalarının ortadan kalktığı ölçüde salt zora/askeri güce dayanır hale gelmiştir.

Uluslararası hukukun kolektif savunma sisteminin ABD'nin *yeryüzünün askeri denetimi* stratejisi uğruna zayıflatıldığı/yok sayıldığı her örnek, dünya sisteminde yükselen yeni bölgesel güçlerin kuvvet kullanma pratikleri için meşrulaştırıcı bir durum yaratmaktadır. 2022 yılında Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin'in, Rusya'nın Ukrayna'ya askeri müdahalesiyle⁸²⁷ ilgili olarak yaptığı ulusa sesleniş konuşmasındaki ifadeleri bu bakımdan dikkat çekicidir:

“SSCB'nin dağılmasından sonra dünyanın yeniden paylaşılmasına fiilen başlandı; o zamana kadar ortaya çıkan uluslararası hukuk normları kendilerini soğuk savaşın galipleri ilan edenleri rahatsız etmeye başladı. (...) İlk, BM Güvenlik Konseyi'nin onayını almadan, Belgrad'a karşı kanlı bir askeri operasyon yürütüldü. (...) Sonra sıra Irak'a, Libya'ya, Suriye'ye geldi. (...) Bütün bir bölgede yüz binlerce, milyonlarca insanın mahkûm edildiği bu trajedi, Kuzey Afrika'dan ve Yakın Doğu'dan Avrupa'ya kitlesel bir göçmen akışını doğurdu. (...) En genelde, fiilen her yerde, Batının kendi düzenini tesis etmek için gittiği dünyanın bütün bölgelerinde sonuçta kanlı, iyileşmek bilmez yaraların, uluslararası terörizm ve ekstremizm çıbanlarının kaldığı izlenimi hasıl oluyor. Söylediklerimin hepsi, uluslararası hukukun ihlalinin en leş kokulu, ama yegâne olmanın çok uzağındaki örnekleridir.”⁸²⁸

Dikkat çekici olan, Rusya'nın mevcut hamlesini, aynı ABD'nin askeri müdahalelerinde yaptığı gibi bir “*hukuk yapma*” pratiği olarak gerçekleştiriyor olmasıdır. Bu noktada söz konusu fiilin teknik olarak uluslararası hukuka uygunluğu/aykırılığı ikinci plana atılır. Yani Rusya'nın *de facto* Donetsk ve Lugansk

⁸²⁶ Gramsci A. (2018), *Gramsci Kitabı / Seçme Yazılar 1916-1935* (3. Bası). (Haz. David Forgacs). (Çev. İbrahim Yıldız). Ankara: Dipnot Yayınları, s. 282.

⁸²⁷ Bu müdahalenin uluslararası hukuk bakımından sonuçlarının yanı sıra toplumsal ve ekolojik sonuçları ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Bozkurt, K. (2023). Assessments on the Ukraine-Russia War in the Axis of International Law and Ecocide Crimes. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(1), 505-523.

⁸²⁸ *Putin'in 24 Şubat Konuşmasının Metni* (Rusça'dan çev. Hazal Yalın). (24 Şubat 2022). Erişim: <https://medyagunlugu.com/putinin-24-subat-konusmasi/>

Devletleri’ni tanıyarak, onların davetleri üzerine BM Şartı madde 51’deki “*ortak meşru müdafaa*” gerekçe göstermesinin hukuken kabulünün güç olması, yalnızca teknik bir sorun olarak görülmeye başlanır. Çünkü söz konusu devletlerin müdahaleyi haklılaştırmak maksadıyla “*Rusya tarafından kurdurulmuş kukla devletler*” olduğu yönündeki her hukuki iddia, Kosova’nın bağımsızlığını kazanmasıyla ilgili benzer karşı hukuki iddialarla kaçınılmaz olarak muhatap olacaktır. Bu bakımdan mesele artık hangi tarafın iddiasının pozitif uluslararası hukuk kurallarına daha uygun olduğundan çok kimin kendi hukuki görüşünü norm haline getirebileceğiyle ilgilidir. Miéville’in vurguladığı üzere uluslararası hukukta bir şeyin “*hukuka uygun olup olmaması*” önemli değildir; zira her iddianın bir de karşı iddiası mevcuttur.⁸²⁹ Önemli olan iddia sahiplerinden hangisinin hukuk yapma gücünü elinde bulundurduğudur.

Çalışma bakımından Rusya’nın bir hukuk yapma faaliyetine girişebiliyor olması, Amerikan hegemonyasının gerileyişiyle birlikte okunduğunda, ABD’yi 2. Dünya savaşı sonrası dünya sisteminin sınırlarına dönmeye zorlama çabası olarak görülmelidir. Cemil Ozansü’nün ifade ettiği gibi askeri operasyonun “*denazifikasyon*” vurgusu bile başlı başına “*Rusya’nın 1945 düzeninin kuruluş esaslarını hatırlatmaya matuf bir ikazdır.*”⁸³⁰ İkaz, ABD’nin *yeryüzünün askeri denetimi* stratejisine ve bu stratejinin en önemli parçası olan NATO genişlemesine karşı, Yalta’da çizilmiş olan sınırları yeniden hatırlatır. Bu kapsamda diyalektik bir bakış açısıyla, Yugoslavya, Afganistan ve Irak örnekleri nasıl ki 1945 düzeninin ilk yadsıması ise Rusya’nın Ukrayna harekâtı da bu “*yadsımanın yadsıması*” olarak görülmelidir.⁸³¹ İkinci yadsıma, ilk yadsımanın ortadan kaldırmaya çalıştığı “*hukuki düzene*” geri dönüşü hedefler. Kolektif emperyalizmin 1991 sonrası yapmış olduğu, uluslararası hukukun savaş sonrası kurumsallaşmasının yadsınmasıdır. Pekâlâ savaşın galiplerince oluşturulmuş ve üzerinde uzlaşmış kurumsal yapı, “*insan hakları ve demokrasi getirme*” gibi çağımıza özgü ve “*evrensel*” görünen ama – esasında çalışma boyunca çokça işaret edildiği gibi – 16. yüzyıldaki Hristiyanlaştırma retoriğinden ayırmanın çok güç olduğu birtakım Avrupa-merkezci değerlerle aşındırılmıştır. Yani en geniş anlamda Batı bloğu, “*klasik hukuk kurumları ve hukuksal biçimler icat edip bunlara evrensel bir düzen çerçevesinde yürürlük kazandırmak yerine, kendinden menkul bir*

⁸²⁹ Miéville, **A Marxist Theory of International Law**, s. 281.

⁸³⁰ Ozansü, C. (2024). Rusya, “Uluslararası Hukuku” İhlal mi Ediyor Yoksa İnşa mı Ediyor? Erişim: <https://ideo.org.tr/rusya-uluslararasi-hukuku-ihlal-mi-ediyor-yoksa-insa-mi-ediyor-cemil-ozansu/>

⁸³¹ **Ibid.**

‘objektif değerler’ kümesi icat edip bu değerlerin geçerliliğini iddia etmekle yetinmiştir.”⁸³² SSCB’nin ortadan kalktığı ve üçüncü dünyanın NIEO taleplerinin bastırıldığı 20. yüzyılın sonları, “tarihin ve büyük anlatıların sonu” propagandası eşliğinde objektif olduğu iddia edilen bu değerlerin mutlak zaferiyle sonuçlanmış gibi görünse de bugün bu durumun değiştiği söylenmelidir.

Küresel güneyin yeniden yükselişi, neoliberal politikaların yarattığı yoksulluk ve otoriterleşme, Irak ve Afganistan müdahalelerinde iyice inandırıcılığı kaybolan Batı merkezli değerlerin hakimiyetini aşındırmaya devam etmektedir. Bugün bu durum esas ifadesini İsrail’in Filistin toprakları üzerinde işlediği savaş suçlarına gösterilen toplumsal tepkilerde bulmaktadır. Öyle ki küresel kuzeyin pek çok coğrafyasında, ABD ve Batı Avrupa’da bugüne dek görülmemiş büyüklükteki protesto gösterilerinde halklar hükümetlerinin bu fiillerin işlenmesindeki rollerini teşhir ederken, Filistin halkıyla dayanışmak için kendi hükümetlerini İsrail ile mevcut ilişkileri kesmeye zorlamaktadırlar. Bu toplumsal durum, emperyalizmin Orta Doğu’da İsrail ile kurduğu zorunlu yapısal ilişkiyi görünür kıldığı ölçüde mevcut hegemonyanın rızaya dayalı toplumsal dayanaklarını ortadan kaldırmaktadır. Napoletano’nun tanımladığı şekilde İsrail, Güneybatı Asya-Kuzey Afrika’da dünya ulaşım ve ticaretinin kalbinde emperyalist bloğun “*en güvenilir taşıeronu*” konumundadır.⁸³³ Süveyş Kanalı, Hürmüz ve Babülmendep Boğazlarının yanı sıra, dünya petrol ve doğal gazının taşındığı koridorlar bakımından da oldukça kritik bir jeopolitik konumda olan bu bölgede ABD’nin ve Batılı müttefiklerinin güvenebilecekleri, askeri ve ekonomik her türlü desteği sağlayabilecekleri güçlü bir devletin varlığı hayati bir önemde görülmektedir.⁸³⁴ Bu aynı zamanda coğrafyadaki karşı-hegemonik bölgesel güç olan ve Filistin direnişine destek sağlayan İran’ın zayıflatılması ve hatta mümkünse mevcut rejimin ortadan kaldırılması stratejisini de içermektedir.⁸³⁵ Söz konusu strateji sadece Filistin’e verilen desteğin değil; ABD açısından Çin ile girdiği ticaret savaşlarında, TKTY stratejisinin jeopolitik olarak önemli noktalarından biri olan Basra Körfezi’ndeki

⁸³² **Ibid.**

⁸³³ Napoletano, B. M. (2025). Israel as a Tool of U.S. Imperialism. *Monthly Review Online*, Erişim: <https://mronline.org/2025/06/03/israel-as-a-tool-of-u-s-imperialism/>

⁸³⁴ **Ibid.**

⁸³⁵ Bu satırlar yazıldığı sırada 13 Haziran 2025’te İsrail’in İran’a yönelik saldırıları ve İran’ın karşı saldırılarıyla başlayan çatışmalı süreç devam etmektedir. Son olarak ABD Başkanı Trump’ın İran’daki nükleer tesislere yönelik olduğunu belirttiği, ancak tam olarak doğrulanmayan ABD hava saldırıları gerçekleşmiş; İran da misilleme olarak bölgedeki ABD hava üslerini hedef aldığını açıklamıştır. En büyük üslerden birinin bulunduğu Katar ise misilleme hakkını saklı tuttuğunu belirtmiştir.

kontrolün sağlanabilmesi için de kritiktir.⁸³⁶ Bu nedenle İsrail'in 7 Ekim 2023 tarihinden bugüne dek Gazze Şeridi'nde uyguladığı her türlü fiil ile Lübnan, İran ve Suriye gibi bölge devletlerine yönelik her türlü kuvvet kullanma fiili İsrail'in ABD ile iş birliği temelinde bölgedeki varlığını garantilediği müddetçe görmezden gelinebilmekte, hatta desteklenebilmektedir. Şüphesiz ki çok sayıda uluslararası sivil toplum kuruluşu ve BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliğince raporlanan⁸³⁷ askeri hedefler ile siviller arasında herhangi bir ayırım gözetmeyen sayısız fiilin Cenevre Sözleşmeleri başta olmak üzere Uluslararası İnsancıl Hukuk alanında oluşturulmaya çalışılan her türlü normu daha önce şiddetine az rastlanacak derecede ihlal ettiği çıplak bir gerçektir.

Bahsedilen ihlallerin, ABD'nin 20. yüzyılın sonunda veya Rusya'nın bugün uluslararası hukuku yeniden inşa etme girişimlerinden önemli bir farkla ayrıldığı ifade edilmelidir. Farklılık, bu girişimin şiddetine dair değildir; söz konusu şiddetli girişimin yeni bir hukuki durum inşa etme kapasitesinin ve bunun için gerekli toplumsal meşruiyetin yokluğuna ilişkindir. Tabiri caizse “*dönemin ruhu*” ve “*insanoğlunu bugüne kadar getiren rasyonalitesi*”⁸³⁸ bu girişimin bir oldu bitti ile sonuçlanmasına izin vermemektedir. Bahsedilen toplumsal meşruiyet, BM Genel Kurulu'nda devletleri temsilen kullanılan oylarla ölçülmeye çalışılan “*uluslararası toplumun*” tepkilerinden çok daha gerçek bir toplumsallığa işaret etmektedir. Bu toplumsallık, üniversite kampüslerinden kent meydanlarına milyonların Filistin halkına verdiği destekle görünür olmakta ve emperyalist bloğun bugüne dek inşa etmeye uğraştığı tüm “*insan hakları ve demokrasi*” retoriğinin üzerindeki ideolojik perdeyi kaldırmaktadır. Ulusal kurtuluş hareketlerinin, işgalci devletlerin halklarının desteğini almak için çabaladıkları ve meşruiyetlerini bu halklara ispatlayabildikleri müddetçe başarılı oldukları bilinen bir tarihsel gerçekliktir. Öyle ki Vietnam'da ABD'nin yenilgisine yol açan temel etmenlerden biri “*Amerikan gençliğinden başlayarak tüm halka yayılan savaş karşıtı direnmelerdir.*”⁸³⁹ Bugün de “*uluslararası toplum*” emperyalist bloğun tüm baskı ve ideolojik aygıtlarına⁸⁴⁰ rağmen, iradesini Filistin'in yanında

⁸³⁶ Napoletano, **op. cit.**

⁸³⁷ OHCHR: *Pattern of Israeli Attacks on Gaza Hospitals Raises Grave Concerns – Report* (31 Aralık 2024). Erişim: <https://www.un.org/unispal/document/pattern-of-israeli-attacks-on-gaza-31dec24/>

⁸³⁸ Ozansü, **op. cit.**

⁸³⁹ Özdemir, A. M., & Ugurlu, G. (2024). Prof. Dr. Korkut Boratav ile Emperyalizm, Üçüncü Dünya ve Emperyalizmin Güncel Krizine Bakış. *Kamu Hukuk ve Yönetim*, 1(2), 69-76, s. 72.

⁸⁴⁰ Althusser'in kullandığı anlamıyla devletin toplumu kontrol edebilmek için kullandığı tüm zor ve şiddet araçları (kolluk, mahkeme, cezaevi sv.) ve tüm ideolojik araçlar (medya, kültürel kurumlar, siyasi

göstermektedir. Elbette mevcut çatışmanın sonuçları üzerine kesin öngörülerde bulunmak oldukça zordur. Ancak belirtmek gerekir ki toplumsal meşruiyetini kaybeden ve elinde salt zor aygıtları kalan bir hegemonik bloğun yeni “*evrensel değerler*” üretmeden mutlak hegemonyasını sürdürmesi bugün pek mümkün görünmemektedir.

Filistin meselesi, uluslararası yargılamalar bakımından da küresel güneyin kendi arasındaki en büyük dayanışma örneklerinden birine sahne olmaktadır. Güney Afrika’nın 29 Aralık 2023’te UAD’ye İsrail’in Gazze’de uyguladığı fiillerin Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi’ni ihlal etmiş olduğuna dair yaptığı başvuru⁸⁴¹ bu bakımdan oldukça anlamlıdır. UAD’nin, ilk olarak 24 Ocak 2024 tarihinde soykırım teşkil eden fiillerin önlenmesini ve insani yardım yapılmasının sağlanmasını içeren bir dizi *geçici tedbir* kararı verdiği dava, çoğunluğu küresel güneyden başka devletlerin müdahil olma süreçlerini⁸⁴² de içererek devam etmektedir.⁸⁴³ Davanın Güney Afrika’nın başvurusu üzerine açılması, Güney Afrika’nın *aperteid* geçmişi ve bu rejime karşı sergilenen uluslararası dayanışma düşünüldüğünde, güney-güney dayanışması bakımından oldukça anlamlı hale gelmektedir. Öyle ki bu Güney Afrika halkı bakımından Filistin halkıyla paylaşmış oldukları yerleşimci sömürgeci geçmişle hesaplaşmayı içeren tarihsel bir sorumluluğun ve *apartheid*⁸⁴⁴ rejimine karşı mücadelenin devamı olarak görülmektedir.⁸⁴⁵ Yine sömürgecilik ilişkilerinden en büyük zarar gören Latin Amerika devletlerinin büyük bir kısmının İsrail’deki elçilerini geri çağırma veyahut diplomatik

partiler vs.)... Bkz. Althusser, L. (1971). *Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes Towards an Investigation)*. (Çev. Ben Brewster). *Lenin and Philosophy and Other Essays*. içinde (ss. 127–186). New York: Monthly Review Press.

⁸⁴¹ *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel)* (2023), Report of the International Court of Justice, 1 August 2023–31 July 2024, A/79/4, United Nations General Assembly Official Records.

⁸⁴² 23 Ocak 2024’te Nikaragua, 5 Nisan 2024’te Kolombiya, 10 Mayıs 2024’te Libya, 24 Mayıs 2024’te Meksika, 3 Haziran 2024’te Filistin, 28 Haziran 2024’te İspanya, 7 Ağustos 2024’te Türkiye, 12 Eylül 2024’te Şili, 1 Ekim 2024’te Maldivler, 8 Ekim 2024’te Bolivya, 6 Ocak 2025’te İrlanda, 10 Ocak 2025’te Küba, 30 Ocak 2025’te Belize.

⁸⁴³ Dava hakkındaki tüm gelişmeler için: *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel)* (2023). Erişim: <https://www.icj-cij.org/case/192>

⁸⁴⁴ Divanın geçici önlem kararına ek olarak yazılan yargıç beyanında açıkça “*apartheid*” ifadesi zikredilmektedir. Bkz. Tladi, D. (2024, 19 Temmuz). Declaration Appended to the Order on the Request for the Indication of Provisional Measures. *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel)*. Erişim: <https://www.icj-cij.org/node/204174>

⁸⁴⁵ Bibas, B. (2024). Why South Africa Fighting for Palestine in the Hauge? *Justiceinfo.net*, Erişim: <https://www.justiceinfo.net/en/132802-why-south-africa-fighting-for-palestine-the-hague.html>

ilişkileri kesme gibi diplomatik eylemleri bu dayanışmanın bir parçasıdır.⁸⁴⁶ Son olarak 31 Ocak 2025 tarihinde Bolivya, Kolombiya, Küba, Honduras, Malezya, Namibya, Senegal, Güney Afrika devletlerinin öncülüğünde ve İlerici Enternasyonel'in (*Progressive International*)⁸⁴⁷ organizasyonu ile kurulan Lahey Grubu (*The Hague Group*) bu konuda atılmış önemli bir adımdır. Lahey Grubu, UCM'nin İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu ve eski Savunma Bakanı Yoav Gallant hakkında verdiği tutuklama kararının⁸⁴⁸ ve UAD'nin geçici tedbirlerinin uygulanmasının sağlanması başta olmak üzere; İsrail'in Filistin işgalinin son bulması için harekete geçtiğini belirtmiş ve tüm ülkeleri “*ulusal ve uluslararası düzeyde koordineli hukuki ve diplomatik önlemler yoluyla toplu eylem*” yapmaya davet etmiştir.⁸⁴⁹

Tüm bu gelişmeler, küresel güneyin kendi arasındaki dayanışma ilişkilerini gösterdiği gibi, esasen Batı hegemonyası ekseninde şekillenmiş uluslararası hukuk kurumlarına, üstelik bu kurumlar aracılığıyla bir siyasi-hukuki meydan okumayı ifade etmektedir. Bir karşı-hegemonya mücadelesi ekseninde değerlendirilebilecek bu meydan okuma, emperyalizm ile yapısal bir ilişki içerisinde olan uluslararası hukuku, bizzat emperyalizm ve sömürgecilik karşıtı bir müdahale ile değişime zorlamaktadır. Bu bağlamda Lahey Grubu gibi alternatif karşı-hegemonik hukuki gruplar, bugün emperyalizm tarafından araçsallaştırılarak inandırıcılığını büyük ölçüde kaybetmiş değer ve normlar yerine gücünü halklar arasındaki dayanışmadan alan gerçekten evrensel ve tüm insanlığı kapsayacak değer ve normlar üretme potansiyeline sahiptir. Martti Koskeniemi'nin belirttiği gibi “*uluslararası hukuk, daha gerçek bir 'uluslararası topluluk' perspektifini ifade etmesi yoluyla anti-emperyalist bir strateji*

⁸⁴⁶ Bolivya'nın İsrail ile tüm diplomatik ilişkileri kesme kararı ile Şili ve Kolombiya'nın İsrail'deki büyükelçilerini geri çağırmalarına ilişkin olarak bkz. Flores, P., & Politi, D. (2023). Bolivia Severs Diplomatic Ties with Israel as Chile and Colombia Recall Their Ambassadors. *AP News*. Erişim: <https://apnews.com/article/f403fc27c9b2194a317fda829fb7ed08>

⁸⁴⁷ Dünyanın çok sayıda ülkesindeki sol görüşlü siyasi partileri, sendikaları, sivil toplum kuruluşlarını bir araya getirmek ve ortak stratejiler oluşturmalarını sağlamak amacıyla 11 Mayıs 2020 tarihinde kurulmuş uluslararası politik kuruluş.

⁸⁴⁸ *Situation in the State of Palestine: ICC Pre-Trial Chamber I rejects the State of Israel's challenges to Jurisdiction and Issues Warrants of Arrest for Benjamin Netanyahu and Yoav Gallant* (2024-11-21). Erişim: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-state-palestine-icc-pre-trial-chamber-i-rejects-state-israels-challenges>

⁸⁴⁹ *Launch of The Hague Group, January 2025 The Hague, Netherlands*. Erişim: <https://thehaguegroup.org/meetings-hague-en/>

olarak anlaşılabilir.”⁸⁵⁰ Şüphesiz ki ona bu içeriği kazandıracak olan ancak gerçek tarihimizi şekillendiren toplumsal mücadelelerdir.

Elbette küresel güneyin tüm konularda bir iş birliği içinde olduğunu iddia etmek bugün mümkün değildir. Genellikle ekonomik ve ticari konularda daha çok gündeme gelen küresel çapta iş birlikleri; uluslararası politika bakımından tam bir eşgüdüm oluşturmamaktadır. Tipik bir örnek olarak Latin Amerika ülkelerinin büyük çoğunluğu UCM’yi kuran Roma Statüsü’ne taraf iken İran, Çin ve Rusya gibi bölgesel güçlerin mahkemeye güçlü muhalefet ettiği bilinen bir durumdur. Ancak tam da bu nedenle bugünkü dünya sistemine dair tartışmaların merkezinde olan çok kutupluluk, 1945-1991 dönemindeki gibi iki büyük kutuplu bir yapıyı değil, bölgesel güçlerin öne çıktığı ikiden çok kutuplu bir dünyayı tanımlamaktadır. Amin’in vurguladığı üzere çok kutupluluk, küreselleşmenin vadettiği ABD’nin öncülüğündeki bir “*dünya devleti*”ne karşı “*devletlerin gerçek bir özerklik alanına sahip olmaları*” anlamına gelmektedir.⁸⁵¹ Özerklik, “*sınırları hem ulusal projenin doğası hem de küresel sistemin bıraktığı esneklik payı tarafından çizilmiş olan göreceli bir bağımsızlık*” durumunu tanımlamaktadır.⁸⁵² Bu, tarihsel ve siyasi olarak yakın güçlerin bölgesel birlikler oluşturmalarını, bu bölgesel birliklerin ortak çıkarları için özerkliklerini koruyarak bir araya gelmesini ve en önemlisi tüm bölgesel güçlerin birbirini dengelemesini mümkün kılacak bir modeli varsayar. Halihazırda Asya, Afrika ve Latin Amerika’da daha önce değinildiği üzere bunu mümkün kılma potansiyeline sahip birlikler vardır. Amerikan hegemonyasının gerilemesi bağlamında çok kutupluluk, bu gerileyişin nihayete erdirilmesini, yani ABD başta olmak üzere emperyalist bloğun kendi egemenlik bölgeleriyle yetinmesini mecbur bırakacak bir güçler dengesi durumuna işaret etmektedir. Esasen belirtmek gerekir ki bu durum yalnızca dünyanın çevre bölgelerinin değil; ABD’nin gölgesinde kalmış Avrupa’nın da çıkarıdır.

Amin, ABD’nin liderliği altında silikleşmiş olan Avrupa projesinin tek çıkış yolunun “*kendi oluşumunu çok kutuplu bir dünya perspektifine bağlamak*” olduğunu belirtmiştir.⁸⁵³ Avrupa’nın birlik projesi, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nun

⁸⁵⁰ Koskeniemi, M. (2003). International Community (Comments on Chapters 1 and 2). Michael Byers & Georg Nolte (Ed.), *United States Hegemony and the Foundations of International Law*. içinde (ss. 91-101). New York: Cambridge University Press, s. 99.

⁸⁵¹ Amin, **Kapitalizmden Uygarlığa**, ss. 258-259.

⁸⁵² **Ibid.**, s. 260.

⁸⁵³ Amin, **Liberal Virüs**, s. 142.

kuruluşundan bugüne dek; Marshall yardımları ile oluşturulan ekonomik ve NATO ile oluşturulan askeri bağımlılık ilişkileriyle ABD'nin saldırgan dış politikasının aracı durumundaki kadük bir proje halindedir.⁸⁵⁴ Ekonomik olarak başta G7'deki Avrupa ülkeleri merkezli çok uluslu şirketlerin dünyanın geri kalanındaki yatırımları için kârlı olan bu durum, Avrupa'nın birlik projesinin bir *"halklar birliği"* olmak şeklindeki idealist hedefiyle kesinlikle uyuşmamaktadır. Emperyalist bloğu oluşturan Avrupa ülkelerinin çevreden gelen artı-değer ve servet transferiyle mevcut bağımlılık ilişkisinin kendi çıkarlarına olduğu haklı olarak söylenebilecekse de bu durum Avrupa'nın tüm kaderini ABD'ye bağlaması anlamına gelmektedir. Esasen belirtmek gerekir ki bugün Trump'ın ikinci dönem politikalarıyla ekonomik ve siyasi olarak gerilen⁸⁵⁵ Avrupa-ABD ilişkileri bu bakımdan Avrupa'nın ABD'den bağımsızlaşması için bir fırsat olarak görülebilir. Elbette bu, her şeyden önce *"NATO defterinin kapatılması"* ve ABD'den bağımsız bir Avrupa askeri gücünün oluşturulması ile mümkün olabilir.⁸⁵⁶ Esasen bu, Avrupa'da giderek toplumsallaşan⁸⁵⁷ ve farklı siyasi pozisyonlardaki öznelerce de paylaşılan bir görüş oluşturmaktadır. İtalya Savunma Bakanı Guido Crosetto'nun 20 Haziran 2025 tarihinde yaptığı açıklama bu yaklaşımın bir özetini sunmaktadır:

"Eskiden ABD ve Avrupa dünyanın merkeziydi, şimdi ise ilişkiler kurulması gereken tüm diğer ülkeler var. (...) NATO barışı ve karşılıklı savunmayı garanti altına almak için kurulduysa, küresel güney ile ilişki kurarak bu görevi üstlenen bir örgüt haline gelmeli yoksa herkes için geçerli kurallar çerçevesinde güvenlik hedefine ulaşamayız. Avrupa'dan sanki Avrupa'nın bir önemi varmış gibi bahsediyoruz; belki bir zamanlar, kendine vermediği bir siyasi rol vermiş"

⁸⁵⁴ ABD Hegemonyasının kuruluşundan bu yana ABD çıkarlarının en büyük destekçisi olan Birleşik Krallık, 2016 yılındaki Brexit ile birlikte Avrupa birlik projesinin bir parçası olmaktan bütünüyle vazgeçmiş ve dış politikasını tamamen ABD güdümüne sokmuştur.

⁸⁵⁵ Bütünüyle başka bir çalışmanın konusunu teşkil etse de bu gerginlikleri kısaca gümrük vergileri ve karşılıklı olarak ürünlere getirilen yüksek tarifeler ile başlayan ekonomik problemler ve Ukrayna meselesinde Trump'ın Zelenski'yi Beyaz Saray'dan tabiri caizse *"kovması"* ile devam eden diplomatik kriz süreci olarak özetlemek mümkündür.

⁸⁵⁶ Amin, **Liberal Virüs**, s. 142.

⁸⁵⁷ Özellikle Batı Avrupa'da Avrupa'nın Rusya karşısında Ukrayna'ya verdiği askeri destekten, kamusal harcamaların kısılmasına yol açması nedeniyle memnun olmayan seçmenlerin, Avrupa ülkelerinin kendi üretim kapasitesini artırmalarını ve dışarıya olan askeri ve ekonomik bağımlılığın azaltılmasını savunan yelpazenin sağındaki ve solundaki siyasi partilere oy verme trendinde büyük artışlar gözlemlenmektedir.

*olsaydı, dış politika veya savunma ile donanmış olsaydı, önemli olabilirdi. Ama onun zamanı geçti ve bunu üzümlere söylüyorum, dünya değişti.”*⁸⁵⁸

Sonuçta çok kutuplu bir dünya sistemi, bugün insanlığın önünde gerçek bir alternatif olarak belirmiş durumdadır. Korkut Boratav, “*çok kutuplu bir dünyanın oluşma çabalarının ciddiye alınması*” gerektiği belirterek bu bağlamda alternatif bir kutuplaşmanın yeni bloğu olarak BRICS üyesi ülkelerin – özellikle Çin ve Rusya’nın – üretim ve teknolojiye gelişen konumları ile enerji gibi kritik sektörlerin ticaretindeki kilit pozisyonlarına vurgu yapmaktadır.⁸⁵⁹ Bu bağlamda Boratav, Batı kapitalizminin bugün içinde olduğu sistemik krizin esas olarak emperyalizmin krizi olduğunu belirtmiş ve bunun genel anlamda kapitalizmin krizine dönüşüp dönüşmeyeceğinin ayrı bir konu olduğunu söylemiştir.⁸⁶⁰ Çok kutuplu dünya alternatifi henüz kapitalist dünya sisteminden bir kopuşa işaret etmese de neoliberal küreselleşmenin gerilemesiyle birlikte şekillendiği için kamucu özellikleri daha öne çıkan bir seçeneğin oluşabilmesini mümkün kılmaktadır. Çok kutuplu bir sistemin hukuku, bir güçler dengesine dayanmak zorunda olduğundan 1945 sonrası uluslararası hukukun kurumsallaşma dönemine daha çok benzeyecek, devletlerin karşılıklı egemenliklerine daha çok saygı duyulan, uluslararası hukukun esas unsurunun devlet egemenliği olduğu bir yapıya ihtiyaç duyulacaktır.

Bahsi edilen alternatif yapı “*uluslararası barış ve güvenlik*” alanında, herhangi bir devletin dünyayı askeri denetimi altına almasına müsaade edilmemesini, bu kapsamda kurulmuş askeri üslerin ve paktların ortadan kaldırılmasını⁸⁶¹, uluslararası güvenliği sağlama tekelinin sadece BM ile oluşturulmuş kolektif savunma mekanizmasına bırakılmasıyla birlikte bu mekanizmanın yükselen küresel güney ülkelerinin temsiliyetini arttıracak biçimde yeniden yapılandırılmasını, meşru

⁸⁵⁸ *Italian Defense Minister Says NATO ‘As It Is’ Has no Reason to Exist* (20 Haziran 2025). Erişim: <https://www.politico.eu/article/nato-no-reason-to-exist-italian-defense-minister-us-europe-summit-giorgia-meloni-mark-rutte-guido-crosetto/> ; Bu konuda dikkat çekici bir diğer husus da Avrupa ülkelerinin savunma harcamalarını giderek arttırmasıdır. Özellikle Almanya, 2024 yılında savunma harcamalarını %28 artırarak 2023’e göre 88,5 milyar USD seviyesine taşımış ve dünyada dördüncü en büyük savunma harcaması yapan ülke konumuna ulaşmıştır. Bkz. Werkhäuser, N. (2025). *SIPRI Arms Report: New Record in Global Military Spending*. DW. Erişim: <https://www.dw.com/en/sipri-arms-defense-military-spending-increase-germany-bundeswehr-middle-east-v2/a-72356132>

⁸⁵⁹ Özdemir & Uğurlu, **Prof. Dr. Korkut Boratav ile Emperyalizm**, s. 75.

⁸⁶⁰ **Ibid.**

⁸⁶¹ Bölgesel güvenlik iş birlikleri kastedilmemektedir. Aksine çok kutuplu bir dünyadaki güçler dengesi bölgesel kuvvetlerin karşılıklı caydırıcılığına dayanabilir. Burada yalnızca belirli bir devletler grubunu kapsamasına rağmen BM güvenlik mekanizmasının yerini almaya çalışan NATO gibi organizasyonların çok kutuplu bir dünyada işlevinin kalmayacağı kastedilmektedir.

müdafaaya ilişkin düzenlemelerin çok geniş yorumlara yer bırakmayacak netlikte düzenlenmesini içermelidir. Uluslararası ekonomik alanda ise öncelikle sömürgecilik ve yeni-sömürgecilik ilişkileri nedeniyle kalkınma süreçleri engellenmiş devletlere yapısal uyum gibi şartlar dayatılmaksızın kaynak sağlayacak kalkınma kurumlarının kurulmasını (veyahut mevcutların bu amaçlara uygun şekilde yapılandırılmasını), çok uluslu şirketlerin lehine oluşmuş uluslararası ticaret ve yatırım hukuku kurum ve normlarının kalkınmakta olan devletler lehine radikal bir reformunu, uluslararası finans sisteminde tek bir devlet veya devletler grubunun para biriminin egemenliğine son verilmesini, uluslararası emek hareketinin uluslararası hukuk mekanizmalarındaki temsilinin artırılmasını zorunlu kılmaktadır. Elbette bunlar, yeniden yükselen küresel güneyin talepleri doğrultusunda akla ilk gelen talep ve olasılıklardır. Son tahlilde tüm bunları veya daha köklü değişiklikleri mümkün kılacak olan küresel güneyin itiraz ve taleplerini kabul ettirebilme, yani *hukuk yapma* gücüne bağlı olacaktır. İçerisinde yaşamakta olduğumuz mevcut modelin ise yerkürenin barış ve güvenliği ile küresel eşitlik için gerçekten *sürdürülebilir* bir planı olmadığı her geçen gün insanlık tarafından daha fazla tecrübe edilmektedir.

SONUÇ

Bugün uluslararası hukukun, hakkındaki tüm şikayetlere ve etkisizliğine dair yapılan bütün yakınmalara rağmen mevcut dünya sisteminin tüm öznelerinin eylemlerini gerekçelendirmeye çalıştıkları kapsayıcı bir normatif söylem olarak varlığını sürdürmesi oldukça ilginçtir. Öyle ki mevcut sistemden yarar sağlayan bütün öznelerden, sistem karşıtı hareketlere değin, uluslararası hukuku ihlal ediyor veya etmiyor olsun herkes, kendi fiilinin uluslararası hukuka uygunluğuna dair iddia ve karşı iddialar üretmektedir. En radikal sistem karşıtı hareketlerin dahi sistemin esas aktörlerinin fiillerine, örneğin emperyalist devletlerin müdahalelerine ilişkin olarak öne sürdüğü temel itiraz, uluslararası hukukun ihlal edilmekte olduğudur. Miéville'in oldukça haklı olarak sorduğu üzere:

“Elbette eylemleri uluslararası hukuk terimleriyle çerçevelemenin güçlü bir ideolojik bileşeni vardır. Ancak bu, hukuksal akıl yürütmenin kapsamını, uluslararası hukuk yapısının ölçeğini ve nüfuzunu açıklayamaz. (...) Bu kadar etkisiz bir şey nasıl bu kadar evrenselleştirici ve inatçı olabilir?”⁸⁶²

Bu soruya cevap vermenin zorluğu, bugün içerisinde yaşadığımız tarihsel-toplumsal sistemin, özellikle herkes kapitalizmden bu kadar şikayet ederken, neden hala devam etmekte olduğu sorusuna cevap vermenin zorluğuyla eşdeğerdir. Pekâlâ uluslararası hukuk da mevcut kapitalist dünya sistemiyle aynı zorunlu tarihi paylaşmaktadır. *Imperium* ile *dominium*un, tebaa ile devletin ayrıştığı; dolayısıyla kral ve lordlar arası ilişkilerin uluslararası ilişkilere dönüştüğü andan bu yana uluslararası hukuk yanı başımızdadır. Dolayısıyla uluslararası hukukun neden bugün burada olduğu sorusu, içinde yaşadığımız kapitalist toplumsal ilişkilerin neden hala sürmekte olduğuna dair bir akıl yürütme faaliyetini zorunlu kılmaktadır. Bu çalışma, bu akıl yürütme faaliyeti için bir başlangıç veyahut mevcut başlangıçlara bir katkı olma hedefiyle sınırlı, yöntemsel bir öneri olarak görülmelidir.

Çalışmanın başlangıcında uluslararası hukukun küresel eşitsizlikle olan ilişkisinin ancak içinde olduğu tarihsel ve toplumsal bağlamda anlaşılabilceği; bunun içinse en başta tarihsel sosyoloji ve uluslararası ekonomik-politik disiplinlerinin açıklamalarına ihtiyaç duyulduğu ifade edilmişti. Bağımlılık teorisi, bu iki disiplinin

⁸⁶² Miéville, *A Marxist Theory of International Law*, ss. 282-283.

kesişiminde, tarihsel olarak Marksist emperyalizm teorilerinin ardılı olan bir teorik okul olarak, uluslararası hukukun oluşumundan günümüze kadarki gelişimini, incelenen tarihsel dönemlerdeki ekonomi-politik ilişkilerin merceğinden, tüm benzerlik ve farklılıklarıyla değerlendirebilmemize olanak sağlamıştır. Bu kapsamda çalışmanın amacı için bu kuramsal yaklaşımın işlevli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Birinci bölümün sonunda bu kuramsal yaklaşımın temsilcilerinin görüşlerinden süzülen beş maddelik bir sonuç metni çıkarılmıştır. Kullanılan kuramsal yaklaşımın anlamlı sonuçlara ulaşmamızı sağlayıp sağlayamadığını bunlar üzerinden değerlendirmek faydalı olacaktır.

İlk maddede emperyalizmin, bu alandaki tarihsel klasik teorilerin ortaya koyduğu üzere kapitalizmin gelişiminin en son aşaması olarak ortaya çıkan, bu bağlamda sanayi sermayesi ile finans kapitalin kaynaşması ile oluşan özgün bir aşama olduğu vurgulanmıştır. Emperyalizme ilişkin bu bilimsel tahlil, ilk olarak emperyalizmi sıradan devlet yayılcılığıyla bir tutan yaklaşımlardan çalışmayı ayırır ve bilimsel gerçekliğe yaklaşmamızı sağlarken aynı zamanda uluslararası hukukun emperyalizmle olan yapısal ilişkisinin kavranmasını kolaylaştırır. Bu, ilk olarak kapitalizmin kapitalist emperyalizme doğru gelişimi boyunca, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi ile dünya pazarı, bankacılık ve uluslararası finans sistemlerinin ortaya çıktığı tarihsel aşamalarda uluslararası hukukun ilk nüvelerinin doğuşunu ve bunlarla nasıl bir ilişki içerisinde geliştiğini açıklamaktadır.

Kuzey İtalyan Kent devletlerindeki uluslararası iş bölümü ve deniz ticaretinin oluşturduğu diplomatik temsil ve ticaret kurallarından, Hollandalı kapitalist sınıfların oluşturduğu VOC'nin kamusal yetkilerine varıncaya kadar bu bağlantı, aynı kapitalizmin gelişerek daha karmaşık ama sistemli ilişkiler bütünü haline gelmesinde olduğu gibi uluslararası hukuku da bu ilişkileri yönetebilmek için daha sistemli hale getirmiştir. İlk olarak İngiliz hegemonyası döneminde tarihsel olarak ortaya çıkan kapitalist emperyalizm; paylaşım savaşlarına ve savaş sonu dünya sisteminin hukukunun kurumsallaşmasına dek ilerlemiştir. Kolektif emperyalizmin küreselleşme dönemiyle bu kurumsallaşma aşınmaya başladıysa da anti-emperyalist sistem karşıtlarının ortaya çıkışıyla tekrar uluslararası hukuk, kurumsallaşma dönemine döndürülmeye çalışılmıştır. Sonuçta emperyalizmin bu şekilde kapitalist sistemin erken örneklerinden günümüze doğru bir gelişim çizgisi doğrultusunda ele alınmasını

sağlayan bilimsel yaklaşım, uluslararası hukuku da aynı tarihsellikte ele almamızı sağlamıştır.

İkinci maddede sanayi kapitalizminin üzerinde geliştiği sermayeyi sağlayan tarihsel ilkel birikim yöntemleriyle bugün emperyalizmin kullandığı yöntemlerin benzerliği vurgulanmıştır. Bu değerlendirme, günümüzde sermaye ihracı ve uluslararası ticaretteki eşitsiz değişim yoluyla süren birikim sürecinin emperyalizmin askeri müdahaleleriyle garanti altına alındığı değerlendirmesiyle devam etmekteydi. Söz konusu benzerliğe ilişkin ilk bağlantıyı uluslararası hukukun doğuşundan gelişimine ticari ilişkileri örgütleyen bir alan olarak var olmasında görürüz. Ticaret, feodalizmden kapitalizme geçiş için en önemli etmenlerden biri olmasıyla ve dolayısıyla “uluslararası” ilişkilerin oluşumundaki temel rolüyle en önemli inceleme konularımızdan birini oluşturmuştur. Bağımlılık teorisinin tarihsel önemi ve özgünlüğü de tam burada devreye girmiş, Marx’ın *Kapital*’de ortaya koyduğu temellendirmeleri, uluslararası ticaret alanına ve bu alanın üretim ilişkilerini değiştirmedeki rolü üzerine genişletmiştir. Bu bakımdan bağımlılık teorisi, uluslararası hukukun, ticari ilişkilerin gelişimiyle birlikte yeniden üretiminin nedenlerine dair önemli temellendirmeler sunmuştur. İlk çok uluslu şirketlerin ortaya çıkışından, bugün çok uluslu şirketlerin uluslararası yatırım ve ticaret hukukunun temel özneleri haline gelmelerine; resmi sömürgecilik dönemindeki *müdahale hakkına* ilişkin ilk tartışmalardan bugünkü askeri müdahalelerin hukuki gerekçelerine kadar her yerde bahsettiğimiz bağlantıları görürüz.

Üçüncü olarak, en az beş yüz yıllık bir tarihi olduğunu belirttiğimiz ve belki de çalışma açısından en temel ilişkisellik olan merkez-çevre kavramsallaştırmasının öneminden bahsedilmişti. En başta da belirttiğimiz üzere merkez ve çevre kavramsallaştırmaları her şeyden önce uluslararası sistemde kimin “güçlü” kimin “güçsüz” olduğuna ilişkin kavramsallaştırmalar olduklarından, uluslararası hukukun üzerinde olduğu ve yapısı gereğince sürdürdüğü eşitsiz ilişkileri vurgular. Bu, *eşitsiz değişim* ve *eşitsiz gelişim* ilişkileri nedeniyle uluslararası hukukun küresel eşitsizliği sürdürmesi veyahut yeniden üretmesi anlamına gelir. Uluslararası hukuk, resmi sömürgecilik ilişkileri boyunca yalnızca dünya sisteminin merkez bölgeleri arasında uygulanan bir normatif sistemken; çevrenin de bu sisteme dahil olmasıyla birlikte çevrenin bu yeni öznellikten yararlanmasını engellemeye çalışan yeni-sömürgecilik

yöntemleri ile çevrenin bu alanın içerisinde kalabilmek için yükselttiği *yeniden bölüşüm* talepleri arasındaki mücadele gündeme gelmiştir. Bu saptama, uluslararası hukukun bugün bu mücadelenin bir ürünü olarak kavranmasını mümkün kılmaktadır.

Temel alınan kuramın dünya sisteminin bugününü de merkez ve çevre arasındaki ilişkilerin devamı olarak görmesi ve bu bakımdan literatürdeki hakim yaklaşımlardan ayrılması uluslararası hukukun da bu özgünlükle değerlendirilebilmesini sağlamıştır. Bu bakımdan uluslararası hukuk için temel konulardan birini teşkil eden *kalkınma* meselesinin tarihsel kökenleri incelenebilmiştir. Devletlerin *gelişmişlik* ve *azgelişmişliğin* bir madalyonun iki yüzü olarak merkez-çevre ilişkisinin yapısal sonucu olması, üçüncü dünyanın bağımsızlık ve kalkınma talepleriyle onları neoliberal ajandalarına dahil ederek merkeze bağımlılığı yeniden üreten politikalar arasındaki çelişki; uluslararası hukuktaki önemli iz düşümleri üzerinden değerlendirilebilmiştir.

Dördüncüsü ve çalışmanın metodolojisi açısından en önemli madde, dünya tarihinin birbiri ardına gelen ardışık dünya hegemonyaları ekseninde okunmasıdır. Bu uluslararası hukuk için en büyük sorunlardan biri olan dönemselleştirme sorununa alternatif bir çözüm sunmuştur. Kapitalist dünya tarihinin Kuzey İtalyan Kent Devletleri, Hollanda Hegemonyası, İngiliz Hegemonyası ve Amerikan hegemonyası şeklinde kronolojik bölümlere ayrılması ortak tarihi paylaştıkları uluslararası hukukun da aynı bölümlere ayrılmasını mümkün kılmıştır. Üstelik bu hegemonyalar ekseninde karakterize olan hukuki yapıların birbirleriyle benzerlik ve farklılıklarının değerlendirilebilmesine imkân tanımıştır. Hegemonik geçiş süreçlerinde yaşanan değişimler de – İngiliz hegemonyası ile birlikte uluslararası hukukun aşırı pozitivist bir yapıya kavuşması gibi – bu bağlamda gözlemlenebilmiştir.

Dünya hegemonyalarının yükseliş ve düşüş dönemlerinin uluslararası hukukta ne gibi değişikliklere yol açtığına değerlendirilebilmesi bağımlılık teorisinin – ve özel olarak dünya-sistemleri analizinin – hegemonyalar arasındaki geçiş süreçlerini ayrı bir bilimsel inceleme konusu yapmış olması sayesinde mümkün olmuştur. Özellikle belirtmek gerekir ki Braudel ve Arrighi'nin hegemonyaların – veyahut *sistemik birikim dairelerinin* – maddi ve mali genişlemeleri arasında yaptıkları ayırım ve analiz yöntemleri de çalıştırmayı zenginleştirmiştir. Örneğin Amerikan hegemonyası

döneminin maddi ve mali genişlemesi arasındaki farklılık, neden bir dönemde uluslararası hukukun kurumsallaşmasına, diğerinde ise bu kurumsallaşmanın aşındırılmasına ihtiyaç duyulduğunu açıklamıştır.

Beşinci ve son olarak çevrenin ve sistem karşıtı hareketlerin rolünün, edilgen bir konumda olmayıp, toplumsal ilişkilerin oluşumunda önemli rollere sahip olduklarının kabulü güncel bir değerlendirme yapılabilmesini mümkün kılmıştır. Bu bakımdan hem Amerikan hegemonyasının gerilemekte olduğu tespiti hem de küresel güneyin yeniden yükselişte olduğu değerlendirmeleri, bugün yaşanan çatışmaların somut nedenlerinin kavranmasını kolaylaştırmıştır. Bu kapsamda uluslararası hukukun bugün karşılaştığı sorunların nedenleri ile geleceğe ilişkin çeşitli ihtimaller üzerine durulabilmesi imkânı ortaya çıkmıştır. Küresel güneyin ve sistem karşıtı hareketlerin mücadelelerine ve uluslararası sisteme dair taleplerine bu eksende yer verilmesinin çalışmanın Avrupa-merkezci yaklaşımlardan ayrılmasını mümkün kıldığı söylenebilir. Aynı zamanda bu yaklaşım, küresel güneyin gelecekte daha çok önem arz edecek olan BRICS gibi kurumlarla mevcut uluslararası hukuka nasıl etki edebileceğini açıklamakta; bu da bağımlılık teorisinin güncel gelişmeleri değerlendirmek konusunda hala etkili bir teori olduğunu ortaya koymaktadır.

Son tahlilde, bağımlılık teorisinin uluslararası hukuku açıklamak ve farklı yüzyıllardaki dönemlerini birbirleriyle karşılaştırabilmek için elverişli bir teori olduğu yönündeki iddiamızın çalışma boyunca farklı açılardan doğrulandığını ileri sürebiliriz. Bugün uluslararası hukukun karşılaştığı krizler, pek çok sosyal bilim alanında olduğu gibi bu alanda da yapılan eleştirel ve tarihsel çalışmaların sayısını büyük oranda artırmaktadır. Mevcut krizlerin insanlık için daha mı iyi, yoksa bundan daha mı kötü sonuçlara yol açacağı, bilimsel bir merak teşkil etmenin ötesinde tüm yerkürede “yeni” çözüm arayışlarını mecbur kılmaktadır. Kapitalist dünya sisteminin yarattığı bunca savaş, yıkım ve yoksulluktan sıyrılıp sıyrılamayacağının veyahut daha köklü değişikliklerin bizi bekleyip beklemediğinin bugünden söylenmesi çok güç görünmektedir. Kesin olarak söylenebilecek olansa *çanların çalmakta olduğudur*.

“...*çanlar kimin için çalıyor diye sorma, senin için çalıyor.*”⁸⁶³

⁸⁶³ Ernest Hemingway’in *Çanlar Kimin İçin Çalıyor* romanının epigrafında şair John Donne’dan yaptığı alıntıdan. Hemingway, E. (2012). *Çanlar Kimin İçin Çalıyor* (11. Bası). (Çev. Erol Mutlu). Ankara: Bilgi Yayınevi.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Akal, C. B. (1997). *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı* (2. Bası). Ankara: Dost Kitabevi.

Akal, C. B. & Muratoğlu, C. (2017). *Modernitenin Sonunda, Yeniden Vitoria'yla*. Ankara: Dost Kitabevi.

Akalın, S. A. (2007). Tanıtım: Tekelci Sermaye (Paul A. Baran ve Paul M. Sweezy). Erişim adresi <https://sendika.org/2007/09/tekelci-sermaye-paul-a-baran-ve-paul-m-sweezy-77274>

Althusser, L. (1971). Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes Towards an Investigation). (Çev. Ben Brewster). *Lenin and Philosophy and Other Essays*. içinde (ss. 127–186). New York: Monthly Review Press.

Amin, S. (2005). Empire and Multitude. *Monthly Review*, 57(6), Erişim adresi <https://monthlyreview.org/2005/10/01/empire-and-multitude/>

Amin, S. (2013). China 2013. *Monthly Review*, 64(10), Erişim adresi <https://monthlyreview.org/2013/03/01/china-2013/>

Amin, S. (2014). Contra Hardt and Negri: Multitude or Generalized Proletarianization? *Monthly Review*, 66(6), Erişim adresi <https://monthlyreview.org/2014/11/01/contra-hardt-and-negri/>

Amin, S. (2017). *Kapitalizmden Uygarlığa: Sosyalist Perspektifin Yeniden İnşası*. (Çev. Yağmur Dönmez & Naim Atabağsoy). İstanbul: Yordam Kitap.

Amin, S. (2017). Kuzeyden Güneye Devrim. (Çev. Şükrü Alpagut), Gökhan Atılğan (Ed.), *100. Yılında Ekim Devrimi içinde*. İstanbul: Metis Yayınları.

Amin, S. (2018). *Avrupa-Merkezcilik Bir İdeolojinin Eleştirisi*. (Çev. Mehmet Sert). İstanbul: Yordam Kitap.

Amin, S. (2018). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*. (Çev. Semih Lim). İstanbul: Yordam Kitap.

Amin, S. (2018). *Küreselleşmiş Değer Yasası Kıyısı Olmayan Marx*. (Çev. Fikret Başkaya). İstanbul: Yordam Kitap.

Amin, S. (2018). *Liberal Virüs: Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması* (2. Bası). (Çev. Fikret Başkaya). İstanbul: Yordam Kitap.

Anghie, A. (2007). *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*. Cambridge University Press.

Anderson, P. (2013). *Lineages of the absolutist state*. United Kingdom: Verso Books.

Arrighi, G. (1983). *The Geometry of Imperialism: The Limits of Hobson's Paradigm*. Thetford: Verso Books.

Arrighi, G. & Silver, B. J. (1999). *Chaos and Governance in the Modern World System*. Minneapolis: The University of Minnesota Press.

Arrighi, G. (2002). Lineages of empire. *Historical Materialism*, 10(3), 3-16.

Arrighi, G. (2009). *Adam Smith Pekin'de: 21. Yüzyılın Soykütüğü*. (Çev. İbrahim Yıldız). İstanbul: Yordam Kitap.

Arrighi, G. (2016). *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para Güç ve Çağımızın Kökenleri* (2. Bası). (Çev. Recep Boztemur). Ankara: İmge Kitabevi.

Arrighi, G., Silver, B. J. ve Brewer, B. D. (2003). Industrial Convergence, Globalization, and the Persistence of the North-South Divide. *Studies in comparative international development*, 38.

Babones, S. (2015). What is World-Systems Analysis? Distinguishing Theory from Perspective. *Thesis Eleven*, 127(1), 3-20.

Baran, P. A. (1967). *The Political Economy of Growth*. New York: Monthly Review Press. s. 142.

Barone C. A. (1985). *Marxist Thought on Imperialism Survey and Critique*. New York: M. E. Sharp, Inc.

Bibas, B. (2024). Why South Africa Fighting for Palestine in the Hauge? *Justiceinfo.net*, Erişim: <https://www.justiceinfo.net/en/132802-why-south-africa-fighting-for-palestine-the-hague.html>

Bozkurt, K. (2023). Assessments on the Ukraine-Russia War in the Axis of International Law and Ecocide Crimes. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(1), 505-523.

Bozkurt, K. ve Türe, M. (2011). Avusturya ve İsviçre Sistemlerinde Hukuk Eğitimi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 93, 82-107.

Bliss, T. H. (1929). The Development of American Policy. *Foreign Affairs*, 7(3), 353–368. Erişim: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1929-04-01/development-american-policy>

Braudel, F. (1982). *Civilization and Capitalism 15th-18th Century Volume 2: The Wheels of Commerce*. (Fransızcadan Çev. Sian Reynolds). London: Book Club Associates.

Braudel, F. (2019). *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II* (2. Bası). (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Brauteseth, B. L. (2024). China's Bilateral Investment Treaties with the Global South: Protecting Nature or Building Symbolic Legitimacy? *Forum for Development Studies*, 52(2), 285-308.

Brenner, R. (1977). The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism, *New Left Review*, 104, 25-92.

Brewer, T. (2002). *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey*. Erişim adresi Taylor & Francis e-Library.

Buharin, N. (1929). *Imperialism and World Economy*. New York: International Publishers.

Burbach, R. (1984). Revolution and Reaction: US Policy in Central America. *Monthly Review*, 36, 1-17.

Carchedi, G., & Roberts, M. (2021). The Economics of Modern Imperialism. *Historical Materialism*, 29(4), 23-69.

Carr, E. H. (2010). *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917-1929* (2. Bası). (Çev. Levent Cinemre). İstanbul: Yordam Kitap.

Carroll, W. (2007). Hegemony and Counter-Hegemony in a Global Field. *Studies in Social Justice*, 1(1), 36-66.

Chen, H. (2018). China's Innovative ISDS Mechanisms and Their Implications. *AJIL Unbound*, 112, 207-211.

Chimni, B. S. (2003). Third World Approaches to International Law: A Manifesto. *The Third World and International Order*. Brill Nijhoff, 47-73.

Chimni, B. S. (2017). *International Law and World Order: A Critique of Contemporary Approaches* (2. Bası). Cambridge University Press.

Chimni, B. S. (2018). Customary International Law: A Third World Perspective. *American Journal of International Law*, 112(1), 1-46.

Chomsky, N. (2003). *Hegemony or Survival: America's Quest for Global Dominance*. New York: Macmillan.

Clarke, R. (2021) Development or Dependency? A Critical Analysis of Structural Adjustment in Argentina, *The Yale Review of International Studies*, Global Issue (12), 16-38.

Crawford, J. (2006). *The Creation of States in International Law* (2. Bası). New York: Oxford University Press.

Crossley, N. (2022). *Understanding Humanitarian Protection*. New York: Routledge.

Çapraz, H., & Şahin, G. (2024). Akdeniz'de Buğdayın Yolculuğu: Fernand Braudel'in "Uzun Süre" Teorisi (Longue Durée) Bağlamında Bir İnceleme. *tarihyazımı*, 6(1), 50-67.

Çataloluk, G. (2018). Hukuk Çalışmaya Devam Etmeli miyiz? Sistemik Bir Analiz. *Hukuk Kuramı*, 5(1), 1-24.

Çavdar, T. (1970). *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*. İstanbul: Ant Yayınları.

Çınar, S., Yılmaz, M., & Fazlılar, T. A. (2012). Kirlilik Yaratan Sektörlerin Ticareti ve Çevre: Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkeler Karşılaştırması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(2), 212-226.

Dados, N., & Connell, R. (2012). The Global South. *Contexts*, 11(1), 12-13.

Demirli, A., & Özdemir, A. M. (2019). Uluslararası Hukuku Dönemselleştirmek: Pozitivist Söylem ve Ötesi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 16(63), 51-67.

Denk, E. (2011). Uluslararası Hukukun Dayanağına İlişkin Görüşlerin Dönemsellikleri Sorunu: Doğal Hukuk Görüşü Örneği. *Bilge Strateji*, 3(5), 99-126.

Diamond, J. (2010). *Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Topluluklarının Yazgıları* (1. Bası). (Çev. Ülker İnce). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.

Dietrich, J. W. (2013). R2P and Intervention after Libya. *Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences*, 5(2), 323-352.

Dilek, M. S. (2013). Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı. *Uluslararası İlişkiler*, 10(37), 145-169.

Dos Santos, T. (1970). The structure of dependence. *American economic review*, 60(2). 231-236.

Emmanuel, A. (1972). Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade. (Fransızcadan Çev. Brian Pearce). New York and London: Monthly Review Press.

Engels, F. (1991). Supplement and Addendum to Volume 3 of Capital. Marx, K. *Capital: A Critique of Political Economy Volume 3*. içinde (ss. 1027-1047). St Ives: Penguin Books in association with New Left Review.

Erkiner, H. H. (2012). Grotius Öncesinde İlk Modern Uluslararası Hukuk Düşüncesinin Oluştığı Tarihsel Koşullar ve Erken Klâsik Dönemdeki Öğreti. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 51-146.

Fajardo, M. (2022). The world that Latin America created: the United Nations Economic Commission for Latin America in the Development Era. Harvard University Press.

Foster, J. B. (2007). Önsöz (*Tekelci Sermaye*). İstanbul: Kalkedon Yayınları (Monthly Review Kitaplığı).

Foster, J. B. (2015). The New Imperialism of Globalized Monopoly-Finance Capital An Introduction. *Monthly Review*, 67(3), Erişim adresi <https://monthlyreview.org/2015/07/01/the-new-imperialism-of-globalized-monopoly-finance-capital/>

Foster, J. B. (2024). The New Denial of Imperialism on the Left. *Monthly Review*, 76(6), Erişim adresi <https://monthlyreview.org/2024/11/01/the-new-denial-of-imperialism-on-the-left/>

Frank, A. G. (2009). Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil (3. Bası). New York & London: Monthly Review Press.

Freeman, A. (2024). The Geopolitical Economy of International Inequality. *Development and Change*, 55(1), 3-37.

Gills, B. K. (1996). Hegemonic Transitions in the World System. Andre Gunder Frank & Barry K. Gills (Ed.), *The World System Five Hundred Years or Five Thousand?* içinde (ss. 115-140). New York: Routledge.

Gong, G.W. (1984). *The Standard of 'Civilization' in International Society*. Oxford: Clarendon Press.

Gökten, Y. S. (2018). Marksist Emperyalizm Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Fiscaoeconomia*, 2(1), 1-19.

Gramsci, A. (1980). *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci* (6. Bası). (Ed. & Çev. Quintin Hoare & Geoffrey Nowell Smith). International Publishers: New York.

Gramsci, A. (2018). *Gramsci Kitabı / Seçme Yazılar 1916-1935* (3. Bası). (Haz. David Forgacs). (Çev. İbrahim Yıldız). Ankara: Dipnot Yayınları.

Grosescu, R. ve Ned R.L. (2019). Revisiting State Socialist Approaches to International Criminal and Humanitarian Law: An Introduction. *Journal of the History of International Law*, 21(2), 161-180.

Gross, L. (1948). The Peace of Westphalia 1648–1948. *American Journal of International Law*, 42(1), 20- 41.

Grotius, H. (2004). *The Free Sea*. (Çev. Richard Hakluyt). (Ed. David Armitage). Indianapolis: Liberty Fund.

Güngören Bulgan, B. (2017). *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*. İstanbul: Onikilevha.

Gürel, B. (2025). Çin'in Dünya Sistemindeki Değişen Konumu. *Sanayi ve Toplum*, 10(11), 25-44.

Gürel, B., & Yörük, E. (2018). Devlet, Sermaye ve Kapitalizmin Tarihsel Sosyolojisi. *Mülkiye Dergisi*, 42(2), 209-238.

Hacaloğlu, G. (2022). *Küresel Adalet: Emperyalizm ve Uluslararası Yargılamalar*. İstanbul: Ters Kule Yayınları.

Hacaloğlu, G. (2023). İnsan Hakları Mücadelesi Sosyalist Bir Stratejinin Parçası Olabilir mi? *Eğitim Bilim Toplum*, 21(82), 31-58.

Hardt, M. & Negri, A. (2008). *İmparatorluk* (6. Bası). (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Harvey, D. (2003). *The New Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.

Harvey, D. (2004). The 'New' Imperialism: Accumulation by Dispossession. *Socialist Register*, 40. 63-87.

Hemingway, E. (2012). *Çanlar Kimin İçin Çalıyor* (12. Bası). (Çev. Erol Mutlu). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Hilferding, Rudolf (1981). *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*. (Almancadan Çev. Morris Watnick & Sam Gordon) London: Routledge & Kegan Paul.

Hobsbawn, E. J. (1991). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hobsbawn, E. J. (2007). *Globalisation, Democracy and Terrorism*. London: Little, Brown. ss. 15-30.

Hobson, J. A. (1902). *Imperialism, A Study*. New York: James Pott & Company. Erişim adresi: The Online Library of Liberty.

Hood, N. & Young, J. (1979). *The Economics of the Multinational Enterprise*. New York: Longman.

Hopkins, T. K. (1990). Note on the Concept of Hegemony. *Review*, 13(3). 409-411.

Hunter, T. S. (2023). Historical Perspectives on the Global Petroleum Economy. *Research Handbook on Oil and Gas Law* içinde (ss. 2-32). Edward Elgar Publishing.

Katz, C. (2022). *Dependency Theory after Fifty Years: The Continuing Relevance of Latin American Critical Thought*. (Çev. Stanley Malinowitz). Leiden & Boston: Brill.

Kohen, M. G. (2003). The Use of Force by the United States After the End of the Cold War, and Its Impact on International Law. Michael Byers & Georg Nolte (Ed.), *United States Hegemony and the Foundations of International Law*. içinde (ss. 197-231). New York: Cambridge University Press.

Koskenniemi, M. (2000). International Law and Imperialism. *The Josephine Onoh Memorial Lecture*. Hull: Law School, University of Hull.

Koskenniemi, M. (2003). International Community (Comments on Chapters 1 and 2). Michael Byers & Georg Nolte (Ed.), *United States Hegemony and the Foundations of International Law*. içinde (ss. 91-101). New York: Cambridge University Press.

Koskenniemi, M. (2009) The Politics of International Law–20 Years Later. *European Journal of International Law*, 20(1), 7-19.

Koskenniemi, M. (2014). Vitoria and Us. *Rechtsgeschichte-Legal History*, 22, 119-138.

Keethaponcalan, S. I. (2016). Reshaping the Non-Aligned Movement: Challenges and Vision. *Bandung: Journal of the Global South*, 3(1), 1-14.

Kelleci, T., & Ün, M. B. (2017). TWAIL ve Yeni bir Hakimiyet Aracı Olarak Koruma Sorumluluğu (R2P): Libya Örneği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 14(56), 89-104.

Lauterpacht, H. (2012). *Recognition in international law* (Vol. 3). Cambridge: Cambridge University Press.

Lapavitsas, C. (2020). This Crisis Has Exposed the Absurdities of Neoliberalism. That Doesn't Mean It'll Destroy It, *Jacobin*, Erişim: <https://jacobin.com/2020/03/coronavirus-pandemic-great-recession-neoliberalism>

Leigh, M. (1985). Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). 1984 ICJ Reports 392. *American Journal of International Law*, 79(2), 442-446.

Lenin, V.İ. (1979). *Uluslararası Kaderlerini Tayin Hakkı* (6. Bası). (Çev. Muzaffer Erdost). Ankara: Sol Yayınları.

Lenin, V.İ. (2009). *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (12. Bası). (Çev. Cemal Süreya). Ankara: Sol Yayınları.

Liao, R. (2015). Out of the Bretton Woods How the AIIB is Different, *Foreign Affairs*, Erişim: <https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/2015-07-27/out-bretton-woods>

Luo, Z. (2017). Intrastate Dynamics in the Context of Hegemonic Decline: A Case Study of China's Arms Transfer Regime. *Journal of World-Systems Research*, 23(1), 36-61.

Luxemburg, R. (1986). *Sermaye Birikimi*. (Çev. Tayfun Ertan). İstanbul: Alan Yayıncılık, ss. 251-267.

Mack, E. (2022). The Free Sea: Hugo Grotius and the Right to Trade. Erişim: https://oll.libertyfund.org/publications/reading-room/Grotius_Mack_Trade

Mallett, M. (2001). Italian Renaissance Diplomacy. *Diplomacy and Statecraft*, 12(1), 61-70.

Mandel, M. (2004). *How America Gets Away with Murder: Illegal Wars, Collateral Damage and Crimes against Humanity*. Londra: Pluto Books.

Martynov, B. (2016). BRICS' Perspectives on International Law. *International Trends*, 2(2), 25-34.

Marx, K ve Engels, F. (2000). *Manifesto of the Communist Party*. (Almancadan Çev. Samuel Moore). Erişim adresi Marx/Engels Internet Archive (marxists.org).

Marx, K. (1976). *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*. (Çev. Sevim Belli). Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (1982). *Capital: A Critique of Political Economy Volume 1* (3. Bası). (Almancadan Çev. Ben Fowkes). Aylesbury: Penguin Books in association with New Left Review.

Marx, K. (1992). *Capital: A Critique of Political Economy Volume 2* (2. Bası). (Almancadan Çev. David Fernbach). St. Ives: Penguin Books in association with New Left Review.

Marx, K. (1991). *Capital: A Critique of Political Economy Volume 3*. (Almancadan Çev. David Fernbach). St Ives: Penguin Books in association with New Left Review.

Mazower, M. (2006). An International Civilization? Empire, Internationalism and the Crisis of the Mid-Twentieth Century. *International Affairs*, 82(3), 553-566.

Mazower, M. (2013). *Büyülü Saray Yok*. (Çev. Nilüfer İlkaya Elçioğlu). İstanbul: Alfa.

Melber, H. (2008). China in Africa: A New Partner or Another Imperialist Power? *Africa Spectrum*, 43(3), 393-402.

Miéville, C. (2005). *Between Equal Rights: A Marxist Theory of International Law*. Leiden & Boston: Brill.

Murphy, S. D. (2004). Assessing the Legality of Invading Iraq. *Georgetown Law Journal*, 92(2), 173-258.

Nahlawi, Y. (2020). *The Responsibility to Protect in Libya and Syria: Mass Atrocities, Human Protection, and International Law*. New York: Routledge.

Napoletano, B. M. (2025). Israel as a Tool of U.S. Imperialism. *Monthly Review Online*, Erişim: <https://mronline.org/2025/06/03/israel-as-a-tool-of-u-s-imperialism/>

Norton, B. (2025). BRICS Expands with New Partner Countries: Now It's Half of World Population, 41% of Global Economy. *GeopoliticalEconomy*, Erişim: <https://geopoliticaconomy.com/2024/12/25/brics-expands-9-partner-countries-population-economy/>

Ozansü, C. (2024). Rusya, “Uluslararası Hukuku” İhlal mi Ediyor Yoksa İnşa mı Ediyor? Erişim: <https://ideo.org.tr/rusya-uluslararasi-hukuku-ihlal-mi-ediyor-yoksa-insa-mi-ediyor-cemil-ozansu/>

Öktem, A. E. (2011). *Terörizm-İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları* (2. Bası). İstanbul: Derin Yayınları.

Öktem, A. E. & Kurtdarcan, B. R. (2011). *Deniz Haydutluğu ve Korsanlık: Tarihi ve Hukuki Boyutlarıyla*. İstanbul: Kaptan Yayıncılık.

Özcan, M. S. Ö. & Tutuş, L. Nazi Almanyası'na Giden Süreci Yaratmak: Paris Barış Konferansı, Versailles Antlaşması ve Weimar Almanyası. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 14(27), 276-291.

Özdek, Y. (2002). Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskaçında İnsan Hakları. *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, TODAİE*, 1-44.

Özdemir, A. M. (2014). Kolektif Emperyalizm, Ali Murat Özdemir (Ed.), Kolektif Emperyalizm: *Mağribden Maşrıka Dönüşümün Ekonomi Politikası* içinde (ss. 69-82). Ankara: İmge Yayınları.

Özdemir, A. M. (2024). Emperyalizm ve Devlet Kuramı. *Kamu Hukuk ve Yönetim*, 1(1), 1-21.

Özdemir, A. M., & Uğurlu, G. (2024). Prof. Dr. Korkut Boratav ile Emperyalizm, Üçüncü Dünya ve Emperyalizmin Güncel Krizine Bakış. *Kamu Hukuk ve Yönetim*, 1(2), 69-76.

Özmen, Y. P. (2022). Latin Amerika'da Siyasi Birlik Düşüncesinin Dünü ve Bugünü, *Novus Orbis*, 4 (2), 127-159.

Öztürk. Ö. (2011). 100. yılında Das Finanzkapital. *Devrimci Marksizm*, 12, 133-142.

Parepa, L. A. (2020). The Belt and Road Initiative as Continuity in Chinese Foreign Policy. *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 9(2), 175-201.

Parthesius, R. (2010). *Dutch Ships in Tropical Waters: The Development of the Dutch East India Company (VOC) Shipping Network in Asia 1595-1660*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Pashukanis, E. (1980). International Law. (Çev. Peter B. Maggs). Piers Beirne & Robert Sharlet (Ed.), *Pashukanis: Selected Writings on Marxism and Law* içinde (ss. 168-183). London: Academic Press.

Patnaik, U. & Patnaik, P. (2021). The Drain of Wealth: Colonialism before the First World War. *Monthly Review*, 72(8), Erişim: <https://monthlyreview.org/2021/02/01/the-drain-of-wealth/>

Peters, A. (2017). The Refinement of International Law: From Fragmentation to Regime Interaction and Politicization. *International Journal of Constitutional Law*, 15(3), 671-704.

Pirim, C. Z. (2013). Uluslararası Sorumluluk Hukukunda Devletlerin Ağırlaştırılmış Sorumluluğu: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Public and Private International Law Bulletin*, 32(2), 147-182.

Pirim, C. Z. (2019). Devletlere Atfedilemeyen Silahlı Saldırlara Karşı Meşru Müdafaa: Uluslararası Hukukta Sınır Ötesi Operasyonun Hukuki Zemini. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 40, 245-303.

Pirim, C. Z. (2022). *Uluslararası Hukukta Devletin Ağırlaştırılmış Sorumluluğu*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Polanyi, K. (2010). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri* (9. Bası). (Çev. Ayşe Buğra). İstanbul: İletişim Yayınları.

Rasulov, A. (2018). A Marxism for International Law: A New Agenda. *The European Journal of International Law*, 631-655.

Roberts, M. (2024). *Emperyalistler artık daha sömürgeci!* (Çev. Hikmet Ali). Erişim: <https://www.evrensel.net/haber/517641/emperyalistler-artik-daha-somurgen>

Ruggie, J. G. (1997). The Past as Prologue? Interests, Identity, and American Foreign Policy. *International Security*, 21(4), 89-125.

Saad-Filho, A. (2021). Endgame: From Crisis in Neoliberalism to Crises of Neoliberalism. *Human Geography*, 14(1), 133-137.

Sapiro, M. (2003). Iraq: The Shifting Sands of Preemptive Self-Defense. *American Journal of International Law*, 97(3), 599-607.

Savran, S. (2011). *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm* (2. Bası). İstanbul: Yordam Kitap.

Schmitt, C. (2005). *Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm* (2. Bası). (Çev. Emre Zeybekoğlu). Ankara: Dost Kitabevi.

Schmitt, C. (2012). *Siyasal Kavramı* (2. Bası). (Çev. Ece Göztepe). İstanbul: Metis Yayınları.

Silver, B. (2015). *Emeğin Gücü: 1870'ten Günümüze İşçi Hareketleri ve Küreselleşme* (2. Bası). (Çev. Aslı Önal). İstanbul: Yordam Kitap.

Silver, B. & Slater, E. (1999). The Social Origins of World Hegemonies. Arrighi, G. & Silver, B. J. (Ed.), *Chaos and Governance in the Modern World Systems* içinde (ss. 151-216). Minneapolis: The University of Minnesota Press.

Skocpol, T. (2014). Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi (Çev. Ahmet Fethi). Theda Skocpol (Ed.), *Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler* (4. Bası) içinde (ss. 1-24). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Snetkov, A., & Lanteigne, M. (2015). 'The Loud Dissenter and its Cautious Partner'—Russia, China, Global Governance and Humanitarian Intervention. *International Relations of the Asia-Pacific*, 15(1), 113-146.

Stannard, D. E. (1993). *American Holocaust: Columbus and the Conquest of the New World*. New York: Oxford University Press.

Strange, S. (1979). The Management of Surplus Capacity: Or How Does Theory Stand Up to Protectionism 1970s Style? *International Organization*, 33(3), 303-334.

Sweezy, P. (1978). Comment on Brenner. *New Left Review*, 108. Erişim: <https://newleftreview.org/issues/i108/articles/paul-sweezy-comment-on-brenner>

Sweezy, P. (1984). Eleştiri. *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş* (3. Bası) içinde (ss. 32-60.) (Çev. Müge Gürer & Semih Sökmen). İstanbul: Metis Yayınları.

Sweezy, P. M. & Baran, P. (2007). Tekelci Sermaye. (Çev. Gülsüm Akalın). İstanbul: Kalkedon Yayınları (Monthly Review Kitaplığı).

Thakur, R. (2013). R2P after Libya and Syria: Engaging Emerging Powers. *The Washington Quarterly*, 36(2), 61-76.

Teschke, B. (2017). 1648 Söylencesi: Sınıf, Jeopolitik ve Modern Uluslararası İlişkilerin Kuruluşu. (Çev. Bülent Şimşek). İstanbul: Can Yayınları.

Thon, F., Banchs, M.R. & ve Tavárez J.L. (2024). *The “Multipolar World”: A Euphemism to Support Multiple Imperialisms*. Erişim: <https://socialistcall.com/2024/07/06/the-multipolar-world-a-euphemism-to-support-multiple-imperialisms/>

Uslu, A. (2017). Sovyet Hukuk Doktrinde Uluslararası Hukuk Teorileri. Taner Yelkenci (Ed.), *Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi* (2. Bası) içinde, İstanbul: NotaBene Yayınları.

Uygun, O. (2024). *Devlet Teorisi* (10. Bası). İstanbul: Onikilevha.

Van Boven, M. W. (2002). *Towards A New Age of Partnership (TANAP): An Ambitious World Heritage Project*. (UNESCO Memory of the World – reg.form). Erişim: https://media.unesco.org/sites/default/files/webform/mow001/netherlands_voc_archives.pdf

Vagts, D. F. (2001). Hegemonic international law. *American Journal of International Law*, 95(4), 843-848.

Vergès, J. (2012). *Savunma Saldırıyor* (3. Bası). (Çev. Vivet Kanetti). İstanbul: Metis Yayınları.

Verzijl, J.H.W. (1978). *International Law in Historical Perspective IX*, Leiden: Sijthoff & Noordhoff.

Vierucci, L. (2003). Prisoners of War or Protected Persons qua Unlawful Combatants? The Judicial Safeguards to Which Guantanamo Bay Detainees are Entitled. *Journal of International Criminal Justice*, 1(2), 284-314.

Quigley, J. (2001). International Law Violations by the United States in the Middle East as a Factor Behind Anti-American Terrorism. *University of Pittsburgh Law Review*, 63, 815-835.

Wallerstein, I. (2004). *Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünyada ABD*. (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

Wallerstein, I. (2006). *World-Systems Analysis: An introduction* (4. Bası). Durham: Duke University Press.

Wallerstein, I. (2015). *The Modern World System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World Economy, 1730-1840s*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Wallerstein, I. (2016). *Tarihsel Kapitalizm ve Tarihsel Uygarlık* (7. Bası). (Çev. Necmiye Alpay). İstanbul: Metis Yayınları.

Wallerstein, I. (2018). *Avrupa Evrenselciliği, Gücün Retoriği* (2. Bası). (Çev. Aziz Ufuk Kılıç). İstanbul: Bgst Yayınları.

Wallerstein, I. (2019). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu, Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim* (6. Bası). (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

Wallerstein, I. (2020). *Liberalizmden Sonra* (5. Bası). (Çev. Erol Öz). İstanbul: Metis Yayınları.

Weller, M. (2010). *Iraq and the Use of Force in International Law*. New York: Oxford University Press.

Whyte, J. (2018). Powerless Companions or Fellow Travellers? Human Rights and The Neoliberal Assault on Post-Colonial Economic Justice. *Radical Philosophy*, 202, 13-29.

Worster, W. T. (2009). Law, Politics, and the Conception of the State in State Recognition Theory. *Boston University International Law Journal*, 27(1), 115-171.

Yıldızcan, C./Özpınar, C. (2021). Pandemiye Tartışmak: Ekoloji, Neoliberalizm ve Kriz Yönetimi, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 9(Özel Sayı), 1-21.

Ziero, G. W. (2015). Looking for Brics Perspective on International Law. *Brazilian Journal of International Law*, 12(2), 304-323.

BM Belgeleri, Uluslararası Andlaşma ve İçtihatlar

Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel) (2023). Erişim: <https://www.icj-cij.org/case/192>

Convention Establishing the European Free Trade Association (4 Ocak 1960 imzalanma; 3 Mayıs 1960 yürürlük tarihi). United Nations Treaty Series, vol. 370, s. 3.

Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 22 Ağustos 1864, Erişim: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gc-1864>

Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armies in the Field. Geneva, 6 Temmuz 1906, Erişim: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gc-1906>

Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (1948 imzalanma, 1951 yürürlük tarihi). United Nations Treaty Series, vol. 78, s. 277.

Convention Relating to the Status of Refugees (1951 imzalanma, 1954 yürürlük tarihi). United Nations Treaty Series, vol. 189, s. 137.

Convention (VI) relating to the Status of Enemy Merchant Ships at the Outbreak of Hostilities (1907). Erişim: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-vi-1907>

Convention (VII) relating to the Conversion of Merchant Ships into War-Ships (1907). Erişim: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-vii-1907>

Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples: Voting Summary. Erişim: <https://digitallibrary.un.org/record/662085>

Declaration Respecting Maritime Law, Paris (1856). Erişim: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/paris-decl-1856/declaration>

Draft Resolution, U.N. SCOR, 3145th Meeting, U.N. Doc. S/18428 (1986-10-28). Erişim: <https://digitallibrary.un.org/record/123485>

Final Act Of the International Peace Conference. The Hague, 29 Temmuz 1899, Erişim: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-finact-1899>

Final Act of the Second Peace Conference. The Hague, 18 Ekim 1907, Erişim: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-finact-1907>

Geneva Conventions of 12 August 1949 (1949 imzalanma, 1950 yürürlük tarihi). United Nations Treaty Series, vol. 75, ss. 31-378.

G.A. Res. 1514 (XV), U.N. GAOR, 15th Sess., Supp. No. 16, U.N. Doc. A/RES/1514(XV) (1960-12-14).

G.A. Res. 2758, U.N. GAOR, 26th Sess., Supp. No. 25, U.N. Doc. A/RES/2758 (1971-10-25).

G.A. Res. 3201 (S-VI), U.N. GAOR, 6th Special Sess., Supp. No. 1, U.N. Doc. A/RES/3201(S-VI) (1974-05-01).

G.A. Res. 41/31, U.N. GAOR, 41st Sess., U.N. Doc. A/RES/41/31 (1986-11-03).

G.A. Res. 60/1, U.N. GAOR, 60th Sess., U.N. Doc. A/RES/60/1 (2005-10-24).

Kellogg-Briand Pact, (1928 imzalanma; 1929 yürürlük). Erişim: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbpact.asp

Metalclad Corporation v. United Mexican States, ICSID Case No. ARB(AF)/97/1, Award, (2000).

Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1986, s. 14.

Montevideo Convention on the Rights and Duties of States (1933 imzalanma; 1934 yürürlük). Erişim: <https://treaties.un.org/pages/showdetails.aspx?objid=0800000280166aef>

Occidental Petroleum Corporation v. The Republic of Ecuador, ICSID Case No. ARB/06/11, Award, (2012).

Report on the Human Rights Situation in Libya (2015). United Nations Support Mission in Libya, s. 31. Erişim: <https://www.refworld.org/reference/countryrep/ohchr/2015/en/108424>

Resolution adopted by the General Assembly on the report of the Sixth Committee, (A/56/589), Elli Altıncı Oturum, 28 Ocak 2002, A/RES/56/83, *Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*.

Resolution adopted by the General Assembly on the report of the Third Committee (A/217), Üçüncü Oturum, 10 Aralık 1948, A/RES/217 (III), *Universal Declaration of Human Rights*.

S. C. Res. 82, U.N. SCOR, 473rd Sess., U.N. Doc. S/RES/82 (1950-06-25).

S. C. Res. 83, U.N. SCOR, 474th Sess., U.N. Doc. S/RES/83 (1950-06-27).

S. C. Res. 84, U.N. SCOR, 476th Sess., U.N. Doc. S/RES/84 (1950-07-07).

S. C. Res. 1368, U.N. SCOR, 4370th Sess., U.N. Doc. S/RES/1368 (2001-09-12).

S. C. Res. 1373, U.N. SCOR, 4385th Sess., U.N. Doc. S/RES/1373 (2001-09-28).

Situation in the State of Palestine: ICC Pre-Trial Chamber I rejects the State of Israel's challenges to Jurisdiction and Issues Warrants of Arrest for Benjamin Netanyahu and Yoav Gallant (2024-11-21). Erişim: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-state-palestine-icc-pre-trial-chamber-i-rejects-state-israels-challenges>

Statue of the International Court of Justice (1945). Erişim: <https://www.icj-cij.org/statute>

The Covenant of the League of Nations (1919). League of Nations – Official Journal, Şubat 1920. Erişim: <https://libraryresources.unog.ch/leagueofnationsarchives>

The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty (2001). International Development Research Centre. Erişim: <https://idrc-crđi.ca/sites/default/files/openbooks/963-1/>

The Versailles Treaty, Part V, (1919). Erişim: <https://avalon.law.yale.edu/imt/partv.asp>

The Versailles Treaty, Part VIII, (1919). Erişim: <https://avalon.law.yale.edu/imt/partviii.asp>

Tladi, D. (2024, 19 Temmuz). Declaration Appended to the Order on the Request for the Indication of Provisional Measures. *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel)*. Erişim: <https://www.icj-cij.org/node/204174>

Treaty Establishing the European Economic Community (1957 imzalanma; 1958 yürürlük tarihi). United Nations Treaty Series, vol. 298, s. 11.

Treaty of Alliance between His Majesty in respect of the United Kingdom and His Majesty the King of Iraq (1930). Erişim: <https://pegasus.law.columbia.edu/record/259698>

Treaty of Peace, Friendship, and Commerce between Her Majesty the Queen of Great Britain and Ireland and the Emperor of China (1842). Erişim: <https://china.usc.edu/node/20462>

UNCTAD, Bilateral Investment Treaties 1959-1999. Erişim: <http://unctad.org/en/docs/poiteiid2.en.pdf>

United Nations Charter (1945). Erişim: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>

United Nations Convention on the Law of the Sea (1982 imzalanma; 1994 yürürlük tarihli). United Nations Treaty Series, vol. 1833, s. 397.

Vienna Convention on Consular Relations (1963 imzalanma; 1967 yürürlük tarihi). United Nations Treaty Series, vol. 596, s. 261.

Vienna Convention on the Law of Treaties (1969 imzalanma; 1980 yürürlük tarihi). United Nations Treaty Series, vol. 1155, s. 331.

Vienna Convention on Diplomatic Relations (1961 imzalanma; 1964 yürürlük tarihi). United Nations Treaty Series, vol. 500, s. 95.

Diğer Kaynaklar

A Brief Introduction of China International Commercial Court (CICC). CICC Resmî Web Sitesi. Erişim: <https://cicc.court.gov.cn/html/1/219/193/195/index.html>

About the BRICS (2025). Erişim: <https://brics.br/en/about-the-brics>

Address to the Nation on the Situation in Nicaragua (16 Mart 1986). Erişim: <https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/address-nation-situation-nicaragua>

American Service-Members' Protection Act, Pub. L. No. 107-206, 116 Stat. 820 (2002).

BRICS Foreign Ministers Reiterate Need for Changes in Global Governance (2025). Erişim: <https://brics.br/en/news/collabs/collaborative-communication/brics-foreign-ministers-reiterate-need-for-changes-in-global-governance>

British-American Diplomacy The Caroline Case. Erişim: https://avalon.law.yale.edu/19th_century/br-1842d.asp

China International Economic and Trade Arbitration Commission. CIETAC Resmî Web Sitesi. Erişim: <https://www.cietac.org/en/category/introduction>

Croucher, S. (2024). *Has WWII Already Begun?* *Newsweek*. Erişim: <https://www.newsweek.com/has-wwiii-already-begun-1995472>

Countries of the Belt and Road Initiative (BRI) (2025). Erişim: <https://greenfdc.org/countries-of-the-belt-and-road-initiative-bri/>

Encyclopedia of Anti-Revisionism On-Line. (1974). Chairman Mao's Theory of the Differentiation of the Three Worlds is a Major Contribution to Marxism-Leninism. *Marxists Internet Archive*. Erişim: <https://www.marxists.org/history/erol/ncm-5/theory-3-worlds/section1.htm>

Flores, P., & Politi, D. (2023). Bolivia Severs Diplomatic Ties with Israel as Chile and Colombia Recall Their Ambassadors. *AP News*. Erişim: <https://apnews.com/article/f403fc27c9b2194a317fda829fb7ed08>

Harry S Truman, Address to the United Nations Conference in San Francisco Online by Gerhard Peters and John T. Woolley, *The American Presidency Project*. Erişim: <https://www.presidency.ucsb.edu/node/231461>

Helms-Burton Act (1996). Erişim: <https://1997-2001.state.gov/regions/wha/cuba/helms-burton-act.html>

History of the China–Africa Joint Arbitration Centre (CAJAC). The Arbitration Foundation of Southern Africa – AFSA Resmî Web Sitesi. Erişim: <https://www.arbitration.co.za/a-brief-history/>

International Petroleum Trade. Vol. 11, no. 4. United States Bureau of Mines, Erişim: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.c080962139&seq=482>

İsrail Savunma Bakanı: “İnsansı hayvanlarla savaşıyoruz” (9 Ekim 2023). *VoA Türkçe*. Erişim: <https://www.voaturkce.com/a/israil-savunma-bakani-insansi-hayvanlarla-savasiyoruz-/7303050.html>

Launch of The Hague Group, January 2025 The Hague, Netherlands. Erişim: <https://thehaguegroup.org/meetings-hague-en/>

Porto Alegre Manifesto in English (2005). Erişim: <https://www.opendemocracy.net/en/porto-alegre-manifesto-in-english>

Putin'in 24 Şubat Konuşmasının Metni (Rusça'dan çev. Hazal Yalın). (24 Şubat 2022). Erişim: <https://medyagunlugu.com/putinin-24-subat-konusmasi/>

Rus Devrimi Belgeleri: Barış Üzerine Kararname (2017). Erişim: <https://www.wsws.org/tr/articles/2017/11/17/cen2-n17.html>

The BRICS Parliamentary Forum advocates for a New Global Order with Enhanced Leadership from the Global South (2025). Erişim: <https://brics.br/en/news/the-brics-parliamentary-forum-advocates-for-a-new-global-order-with-enhanced-leadership-from-the-global-south>

Venedik ve Ceneviz'in Ticaret Yolları. Erişim: <https://www.worldhistory.org/image/9759/late-medieval-land--maritime-trade-routes/>

What is NATO? NATO Members. Erişim: <https://www.nato.int/nato-welcome/>

Werkhäuser, N. (2025). *SIPRI Arms Report: New Record in Global Military Spending*. DW. Erişim: <https://www.dw.com/en/sipri-arms-defense-military-spending-increase-germany-bundeswehr-middle-east-v2/a-72356132>

White House Confirms War Crimes Prosecutor First Target of ICC sanctions. Reuters, Erişim: <https://www.reuters.com/world/us/white-house-confirms-war-crimes-prosecutor-first-target-icc-sanctions-2025-02-10/>

Wilson's Fourteen Points, 1918. Erişim: <https://history.state.gov/milestones/1914-1920/fourteen-points>

World Inequality Database, Methodology. Erişim: <https://wid.world/methodology/>

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : T.C. GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Hazırlayanın Adı Soyadı : Muhittin Gönenç HACALOĞLU
Tez Başlığı : Uluslararası Hukukun Tarihsel ve Ekonomi-Politik
Analizi: Bağımlılık Teorisi Ekseninde Uluslararası
Hukuk
Savunma Tarihi : 16 / 09 / 2025
Danışman : Prof. Dr. Ceren Zeynep PİRİM

JÜRİ ÜYELERİ:

Unvan, Ad-SOYADI

İmza

Prof. Dr. Ceren Zeynep PİRİM (Tez Danışmanı)

Prof. Dr. Akif Emre ÖKTEM

Prof. Dr. Kutluhan BOZKURT

Doç. Dr. Birden GÜNGÖREN BULGAN

Doç. Dr. Gökçe ÇATALOLUK

Doç. Dr. Demirhan Burak ÇELİK
Enstitü Müdürü V.